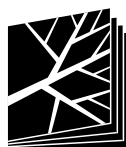

Globalizace a globální problémy

Sborník textů k celouniverzitnímu kurzu
„Globalizace a globální problémy“ 2005–2007

Editoři: Jana Dlouhá, Jiří Dlouhý, Václav Mezřický

*Univerzita Karlova v Praze
Centrum pro otázky životního prostředí*

*Praha
2006*

Vydání této publikace je podpořeno Evropským sociálním fondem, státním rozpočtem České republiky a rozpočtem Hlavního města Prahy.

Globalizace a globální problémy

Sborník textů k celouniverzitnímu kurzu „Globalizace a globální problémy“ 2005–2007

Foto na obálce knihy: Earth's City Lights - Světla měst na Zemi

© NASA, získáno na stránkách <http://visibleearth.nasa.gov>

Editoři: Jana Dlouhá, Jiří Dlouhý, Václav Mezřický

Sazba a grafická úprava: Jiří Dlouhý

© Centrum pro otázky životního prostředí 2006

Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí

U Kříže 8, 158 00 Praha 5

email: czp@cuni.cz

<http://www.czp.cuni.cz>

ISBN: 80-87076-01-X

PŘEDMLUVA

Soubor učebních textů Globalizace a globální problémy představuje první shrnutí látky přednášené ve stejnojmenném celouniverzitním kurzu, pořádaném již od r. 1998 na Právnické fakultě Karlovy univerzity.

Texty se člení do pěti skupin. V první jde o tematiku politologickou a právní. Ta pojednává především o základní povaze globalizace, o politických a ekonomických subjektech globalizace, o roli národních států, o úkolech Evropské unie a našeho státu a v neposlední řadě o nutnosti hledání nových forem globální správy věcí veřejných. Spadají sem i problémy globální bezpečnosti a otázky mezinárodní kriminality. Druhá skupina zahrnuje ekonomické rozměry a aspekty globalizace, roli hlavních ekonomických aktérů, roli trhu. Ve třetí skupině se jedná o nejvýznamnějších globálních environmentálních problémech, jejich důsledcích pro budoucnost života na Zemi a o udržitelném rozvoji jako způsobu, jak čelit negativním důsledkům lidských činností pro ekologické systémy planety. Následuje skupina pojednávající o sociologických a antropologických souvislostech globalizace, o genderové problematice. Do poslední části patří filosofická témata, otázky vědy, náboženství.

V literatuře, uvedené na konci každého příspěvku, má hlavní roli první, tučně uvedený titul. S tím by se studující měl dobře seznámit, protože otázky závěrečných testů se budou sestavovat nejen na základě látky jednotlivých příspěvků, ale také podle této literatury. Nelze samozřejmě očekávat, že studenti prostudují celé tituly, ale pouze části nezbytné pro co nejúplnější pochopení přednášené látky. Učební texty mají pro prezenční výuku základní význam. I když se předpokládá, že student se seznámí alespoň s některými kapitolami v doporučené literatuře, znalost studijních textů představuje základní sumu znalostí, jejichž osvojení je nezbytné pro úspěšné složení zkoušky.

Na amerických univerzitách se předmět globalizace pěstuje ovšem v daleko intenzivnější formě, cílem výuky není jen orientace studentů po problémech, ale i hlubší porozumění probírané tematice. Také množství literatury, kterou studenti musí zvládat, je nesrovnatelně větší. Ta se ovšem podrobně diskutuje na seminářích, studenti velmi často k probíraným tématům zpracovávají eseje. Vzhledem k dosavadnímu způsobu výuky předmětu na Karlově universitě lze tedy předkládané texty pokládat jen za úvod k jednotlivým tématům a je na studentech, která jednotlivá témata je zaujmou a budou se jim chtít i perspektivně věnovat, aby využili celé připojené seznamy literatury a zejména hledali cesty, jak dále studovat problémy globalizace v zahraničí.

Vaclav Mezřický

OBSAH

Předmluva	3
Povaha globalizace, základní problémy, její pozitiva a negativa	11
<i>Václav Mezřický</i>	
1. Co je globalizace	11
2. Klady a zápory globalizace	12
3. Problémy globalizace	13
4. Logika a dimenze globalizace	17
5. Perspektivy	18
6. Globální řízení	20
Literatura	24
Jaké jsou hlavní globální bezpečnostní problémy 2005	25
<i>Ivan Gabal</i>	
1. Pojmy – smysl slov, nikoliv definice	25
2. Globalizace	26
3. Globalizace bezpečnostních hrozeb nebo globální bezpečnostní hrozby	26
4. Hlavní bezpečnostní problémy dneška	29
5. Terorismus	31
6. Klimatické změny	34
7. Chudoba	34
8. Nástroje a aktéři obrany a politiky globálních bezpečnostních problémů	35
Mezinárodní organizovaný zločin v éře globalizace	39
<i>Václav Mezřický</i>	
1. K historii a kořenům mezinárodního organizovaného zločinu	39
2. Hlavní druhy mezinárodního organizovaného zločinu	40
3. Organizovaný zločin podle jednotlivých globálních regionů	45
4. Nástroje mezinárodní spolupráce při potírání mezinárodního zločinu	48
Literatura	49
Globalizace a organizovaný zločin	51
<i>Jan Chmelík</i>	
1. Organizovaný zločin	55
2. Obchod s vojenským materiálem	57
3. Nelegální migrace	59
4. Drogová kriminalita	60
5. Terorismus	61
6. Extremismus	68
Literatura	71
Národní stát a globalizace	73
<i>Václav Mezřický</i>	
1. Tekutá modernita	73

2. Stát a politický systém	74
3. Globalizace.....	75
4. Nadnárodní společnosti (NNS)	75
5. Globalizace světové politiky.....	76
6. Washingtonský konsensus – důsledky pro rozvojové země	78
7. Asijská krize	79
8. Čína	80
9. Indie	81
10. Latinská Amerika	81
11. Afrika.....	82
12. Jaká východiska pro rozvojové země	83
13. Shrnutí.....	83
Literatura	84

Národní státy – malé a středně velké státy, velmoci a geopolitika v limitním světě..... 85

Michael Romancov

1. Politická geografie	85
2. Metoda politické geografie	86
3. Model centrum – periferie.....	86
4. Vztah geografie apolitické sféry	87
5. Význam přírodních zdrojů.....	88
Literatura	90

Neformální skupiny států 91

Michael Romancov

1. Mezinárodní organizace.....	91
2. Hlavní organizace států	92
3. Britské společenství národů - Commonwealth.....	93
4. Frankofonie – La Francophonie.....	94
5. Lusofonie – Lusofônia.....	94
6. Společenství nezávislých států – SNS.....	95
7. APEC.....	95
8. Třídění států v databázi OSN	96
Literatura	96

Mezinárodní organizace..... 99

Ivo Šlosarčík

1. Mezinárodní organizace.....	99
2. Mezinárodní soudní orgány.....	106

Globalizace a občanská společnost..... 111

Ivo Bělohoubek

1. Úvodem: Fenomén globální občanské společnosti	111
2. Společnost sítí a transnacionální aktéři	112
3. OS ve společnosti sítí	112

4. Globální politická ekonomie a hodnotová proměna současné společnosti.....	113
5. OS versus stát a trh	114
6. Opozice, Kooperace, Kooptace.....	115
7. Občanská společnost a otázka legitimacy? NGO-ismus a mandát OS.....	116
8. Formy a typy občanské společnosti.....	116
9. Uvnitř občanské společnosti: spor o povahu globalizace	118
10. Přístup k trhům a globální růst.....	119
11. Globalizace versus lokalizace.....	120
12. Shrnutí a diskuse.....	120
13. Diskuze na závěr.....	121
Literatura	121

Globální řízení a globální správa (síťová řízení a horizontální alternativy) 123

Jiří Pehe

1. Tři základní pohledy na politickou globalizaci	124
2. Internacionalizace státu	125
3. Transnacionalizace politiky.....	125
4. Horizontální síť	127
5. Síť sítí neboli supersítě.....	127
6. Polycentrické vládnutí.....	128
7. Globální správa	129
8. Další pokusy o kategorizaci	130
Literatura	131

Evropská unie jako globální hráč..... 133

Eva Kružíková

1. Vývoj EU	133
2. EU jako globální hráč.....	136
3. Závěrem	144
Literatura	145

Koncepce politiky a praxe EU..... 147

Ivo Gombala

1. Göteborgský proces.....	147
2. Lisabonská strategie.....	148
3. Společná obchodní politika	149
4. Společná zahraniční a bezpečnostní politika (SZBP).....	150
5. Azyl a migrace	151
6. Politika vnější pomoci a spolupráce	153
7. Civilní ochrana	155
8. Lidská práva	156
9. Podpora výzkumu a technologického rozvoje	157
Seznam použitých zkratk	158
Literatura	159

Politika ČR a globalizace	161
<i>Jana Hybášková</i>	
1. Vznik a vývoj globalizace.....	161
2. Současná situace.....	163
3. Politika ČR a globalizace	165
4. Závěr.....	169
Literatura	169
Ekonomický rozměr globalizace	171
<i>Lubomír Mlčoch</i>	
1. Evoluční fáze světového trhu v komunikační éře: smrštění prostoru, zrychlení času ... 171	
2. Postsuverenita států – dominance nadnárodních korporací; daňová konkurence..	171
4. Trhy kapitálu a „financionalizace světa“	173
5. Trhy práce, migrace, marginalizace a vyloučení, úniky mozků	175
6. Globální regulace, globální etika podnikání a pojem globálního společného dobra.....	176
7. Problém chudoby, oddlužení a alternativní vize globalizace	177
Literatura	178
Trh a globální veřejné statky	181
<i>Petr Lebeda</i>	
1. Pára a led.....	181
2. Globalizační slovník	182
3. Soukromý statek, veřejná služba a politická volba	183
4. Globální veřejné statky a globální řízení	184
5. Tržní přístupy.....	186
6. Odpověď korporací	190
7. Odpověď nevládních organizací.....	196
Literatura	197
Globalization: The Role of the Private Sector.....	199
<i>Douglas Pressman</i>	
1. The popularizers of the globalization heuristic.....	199
2. Multinational Corporate Consensus (MCC)	200
3. The real significance of state power	202
4. The role of private sector and fundamental features of present civilization	203
5. Resulting challenges	205
Globální problémy životního prostředí.....	207
<i>Martin Braniš</i>	
1. Lidská populace na Zemi	207
2. Půda a produkce potravin.....	210
3. Globální ohrožení rozmanitosti života	212
4. Globální změna klimatu.....	214
5. Využívání a znečišťování vody.....	217
Literatura	219

Environmentální veřejné statky 221*Bedřich Moldan*

1. Úvod.....	221
2. Služby ekosystémů	223
3. Globální veřejné statky	224
4. Veřejné statky v environmentální oblasti.....	225
5. Hranice utilitárního pojetí služeb přírody.....	227
6. Správa globálních veřejných statků	228
Literatura	229

Trvale udržitelný rozvoj a vzdělávání 231*Ivan Rynda***Globalizace a gender 237***Marta Kolářová*

1. Globální vládnoucí maskulinita.....	238
2. Ekonomická globalizace a ženská produktivní práce	239
3. Globální feminizovaná péče a migrace.....	240
4. Politická a kulturní globalizace a gender	241
Literatura	242

Gender a globalizace 245*Jiřina Šiklová*

1. Kladné hodnocení globalizace z aspektu gender.....	247
2. Negativní hodnocení globalizace z aspektu gender.....	247
3. Protiglobalizační organizace žen	249
4. Světové organizace žen bojující za zlepšení postavení žen ve světě a proti důsledkům globalizace; důležité dokumenty	250
5. Závěry	252
Literatura	252

Sociální rozměr a sociologické pojetí globalizace..... 255*Oleg Suša*

1. Co je to globalizace?	255
2. Soudobá globalizace	256
3. Sociální rozměry soudobé etapy globalizace.....	259
4. Bumerangové efekty globální vzájemné závislosti společností.....	265
5. Sociální důsledky globalizované flexibilizace	270
6. Závěr: Globalizace rizikové společnosti?.....	272
Literatura	273

Ekonomická funkce vědy 275*Jana Dlouhá*

1. Věda, technologie, inovace	275
3. Věda a řešení globálních problémům	279
Literatura	280

Věda a globalizace	283
<i>Martin Uhlíř</i>	
1. Perspektivy molekulární biologie a genetiky	283
2. Zdroje energie a změna klimatu	286
3. Věda a média.....	288
4. Závěr.....	289
Literatura	289
Globalizace a náboženství	291
<i>Tomáš Halík</i>	
1. reprivatizace a repolitizace náboženství	292
2. působí změny sociálních rolí náboženství v rámci Procesu globalizace	295
3. Globalizace vede k posilování vzájemného kontaktu náboženství.....	298
Literatura	300
Člověk, věda a technika ve věku globalizace.....	303
<i>Ivan Mucha</i>	
1. Globalizace a imperiální politika v minulosti.....	303
2. Nástroje a metody imperiální politiky a globalizace	304
3. Vliv globalizace na lidskou kulturu.....	304
4. Planetární technověda	306
5. Uplatnění systémové teorie.....	307
6. Nezamýšlené důsledky globalizace	307
Literatura	311

Povaha globalizace, základní problémy, její pozitiva a negativa

Václav Mezřický

1. CO JE GLOBALIZACE

Globalizace je spontánní, neřízený proces stále intenzivnější integrace zemí světa v jediném ekonomickém systému. To je zřejmě jediné kritérium, na kterém se shodnou teoretici zabývající se tímto jevem, aniž by se tím vzdávali možnosti do pojmu zahrnout celé sady dalších sociálních, politických, kulturních, sociálně psychologických atd. vztahů s globalizací souvisejících. Mezinárodní měnový fond (IMF) proto příznačně definuje globalizaci jako rostoucí ekonomickou vzájemnou závislost zemí ve světovém měřítku v důsledku rostoucího objemu a druhu přeshraničních transakcí zboží a služeb a toku mezinárodního kapitálu, jakož i rychlejšího a rozsáhlejšího šíření technologií. Tato charakteristika ovšem pomíjí klíčovou důležitost komunikací, především internetu a masmédií, zejména televize. Právě nepřetržitý proud informací vede k zrychlení všech společenských procesů, k transformaci času a prostoru. Vzdálené skutečnosti, ať ekonomické či jiné ovlivňují stále intenzivněji životy obyvatel zemí zejména přímo vtažených do globalizačních procesů.

Hlavní rysy globalizačních procesů jsou:

- Nebývalý růst objemu mezinárodně obchodovatelného zboží a služeb spojený se stálým procesem liberalizace obchodu. Stále větší počet zemí je vtahován do toho procesu vzájemné výměny zboží.
- Významné změny nastaly v geografickém rozmístění zemí a ve struktuře produktů podílejících se na mezinárodním obchodu. Bývalé rozvojové země zvýšily svůj podíl na mezinárodním obchodu, podíl výrobků na jejich exportech se v posledních letech zvýšil ze 47 na 83 %.
- Ještě rychlejší byl růst objemu, rychlosti a komplexity finančních a přímých investičních toků, které opět zahrnuly rozvojové země a vedly k jejich větší integraci do globální ekonomiky.

Průvodním jevem byly změny ve struktuře výroby a služeb. To platí zejména o odklonu od výroby zboží a poskytování některých služeb v ekonomikách zemí OECD, zatímco výroba zboží rostla v rozvojových zemích. Docházelo zároveň k fragmentaci výrobního procesu, který umožnil lepší zhodnocování kapitálu optimalizací využívání jak speciálních výrobních zkušeností v různých zemích, a tedy odborné zdatnosti pracovní síly, tak jiných komparativních výhod, zejména nižších mzdových nákladů.

Globalizační proces iniciovalo několik okolností. Základní impulz představovalo uvolnění vazby národních měn na dolar, k němuž došlo v letech 1971–1973. Do té doby, na zákla-

dě Brettonwoodských dohod z roku 1944, existoval systém pevných směnných kurzů nejdůležitějších světových měn, vázaných na americký dolar. Důsledkem uvolnění této vazby byl přechod k systému tzv. volně plovoucích kurzů, který platí dosud. To spolu s ropnou krizí v r. 1973 vedlo ke vzniku mezinárodních firem a k jejich expanzi na nové trhy a za novými výrobními možnostmi, zejména v rozvojových zemích s cílem snadněji maximalizovat zisk a akumulovat kapitál. Uvolnění kontroly nad přesuny kapitálu, možnosti využívat zmíněné komparativní výhody především v rozvojových zemích vedly k vzniku stále většího počtu nadnárodních společností (dále jen NNS).

2. KLADY A ZÁPORY GLOBALIZACE

Mezi **klady globalizace** se uvádí:

- Růst objemu globálně obchodovatelného zboží.
- Rychlost a komplexnost přímých investičních toků (přímých investic).
- Ekonomický růst původně rozvojových zemí (zejména Jižní Korea, Tchaj-wan, Malajsie, Hongkong), které jsou dnes zeměmi s vyspělými ekonomikami. Globalizace povzbuzuje rozvoj dalších zemí, které se do globalizačních procesů zapojily později a které postupně začínají představovat ekonomické hráče globálního významu (Čína, Brazílie, Indie) ale i země menšího významu (Indonésie, Filipíny, Mexiko).
- Růst spotřeby: v r. 1975, tedy na počátku „historické“ éry globalizace činila spotřeba 12 tisíc miliard, tj. 12 biliónů USD, v r. 1998 to bylo již 24 tisíc miliard, tj. 24 biliónů USD. Jen pro srovnání: v r. 1900 světová spotřeba představovala 1,5 tisíc miliard, tj. 1,5 biliónu USD.
- Vznik poměrně homogenní střední třídy odborných elit v Asii a v Latinské Americe
- V oblasti mocensko-politické organizace vznikají nové útvary nadnárodního charakteru nebo se posiluje význam organizací starších (Evropská unie, NAFTA, ASEAN aj.).
- Vzniká kultura tzv. „druhé moderny“ nebo postmoderny (tzv. „translokální kultura“), která působením masmédií je otevřená navenek, vlivům působícím globálně, na rozdíl od kultury „první moderny“ (národní, národně dostředivé), uzavřené do sebe.

K **záporům globalizace** se počítá:

- V ekonomické oblasti je to nekontrolovaný transfer finančního kapitálu, který je několikanásobně vyšší než objem obchodovatelného zboží. To představuje riziko ekonomických kolapsů, k nimž několikrát došlo (Mexiko, jihovýchodní a východní Asie, Brazílie, Argentina).
- Roste nerovnost v přístupu k celkovému společenskému růstu. Získávají pouze ti, kdo mají lepší předpoklady k růstu, zejména díky flexibilnějšímu postoji svých vlád schopných zajistit předpoklady pro vstup zahraničních investorů (rozvíjení infrastruktury, lépe zajištěné právní podmínky ochrany vlastnictví, odstranění korupce, politická stabilita, sociální koherence atd.). Avšak vzhledem k rozdílné úrovni zemí se v těchto souvislostech uplatňuje sociální darwinismus (v rozvojových zemích např. díky nedostatku

vzdělání velké části populace, zadlužení atd., v rozvinutých zemích mj. v postavení těch, kdo ztratili práci).

- Třebaže globální spotřeba roste, mimo spotřební explozi zůstává 20 % populace v nejchudších částech světa, tj. asi 1,2 mld. lidí. V některých zemích této kategorie spotřeba dokonce klesá. Kupříkladu průměrná africká domácnost dnes spotřebovává o 20 % méně než před 25 lety. Zatímco v zemích s nejvyššími příjmy se 20 % populace podílí na 86 % celkových soukromých výdajů na spotřebu, naopak v nejchudších se 20 % populace podílí na těchto výdajích pouhým 1,3 %.
- Roste nebo neklesá nezaměstnanost v rozvinutých průmyslových zemích. Příčina tkví v stálých technických inovacích a tedy zvyšování produktivity, ve stále lepších metodách výrobního, obchodního a finančního managementu, v neposlední řadě působí i přesuny výroby a služeb do zemí s různými komparativními výhodami (např. rezervace letenek ze Spojených států a dalších zemí se obstarává v Indii).
- Globalizace oslabuje roli národního státu. Státy, zejména malé a střední a především státy méně rozvinuté ztrácejí vliv na chod ekonomiky a jsou stále více odkázány na libovůli nadnárodních společností (NNS) a na rozhodování mezinárodních a světových organizací (Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Světová obchodní organizace).
- Země s méně přísnými požadavky na ochranu životního prostředí a s významnými zásobami přírodních zdrojů (lesní bohatství, nerostné suroviny, energetické zdroje apod.) jsou cíli aktivit NNS, které těží z komparativních výhod nízkých nákladů na ochranu životního prostředí, z nízkých cen přírodních zdrojů atd., třebaže cena řady nerostných surovin v posledních několika málo letech v důsledku růstu poptávky stoupá.
- Tlak globálních trhů, určovaný praktikami NNS, vede v zemích periferie a semiperiferie k destrukci tradičních zemědělských struktur zemědělské výroby, nahrazuje diverzitu zemědělské produkce monokulturami nebo plodinami využitelnými komerčně. Tyto často rychlé a radikální změny působí na sociální strukturu a soudržnost v zemích s tradičními venkovskými společnostmi. Zvyšuje se závislost těchto zemí na zahraničních trzích.
- Kulturní invaze zprostředkovaná globalizací a jejími nositeli v oblasti informací vede k růstu kulturních antagonismů. Vlivem médií a informačních technologií vzniká ve společnostech technologicky zprostředkované „druhé“ prostředí. V důsledku synergetického působení globalizačních procesů dochází k prudkým společenským změnám a národní a kulturní společenství jsou vystavována globalizačním kulturním a sociálním šokům.

3. PROBLÉMY GLOBALIZACE

O vyčerpávající výčet jednotlivých konkrétních problémů současného světa se pokusil zástupce ředitele Světové banky pro Evropu J. F. Rischard v knize Právě poledne (Rischard, 2003). Mnohé z nich, ba převažující většina, nebyly vyvolány globalizací, ale jsou důsledkem modernizačního vývoje (moderny), v podstatě důsledkem zavedení kapitalistického systému hospodářství, rozvoje vědy a uplatněním jejích technologických poznatků ve

výrobě, organizaci práce atd. Globalizace přispívá v mnoha směrech k intenzifikaci těchto problémů a dramatizaci jejich působení. Autor odhaduje, že na řešení nám zbývá ne víc než 20 let. Situaci – nejen v jeho pojetí – dynamizuje především stále prudký demografický růst: počet obyvatel, který činil ještě v roce 1990 celkem 5 mld., je dnes 6 mld. a v letech 2020–2025 dosáhne 8 mld. Druhý dynamizující činitel představují technologická revoluce a ekonomická revoluce – vznik nové formy ekonomiky, která bude vyvolávat bezprecedentní stresy, ale také nabízet bezprecedentní příležitosti.

Podle autorových odhadů se bude musit – také v souvislosti s růstem životní úrovně v rozvojových zemích – zvýšit produkce potravin o 40 %, z toho produkce obilovin o 30 %, masa o 60 %. Celková spotřeba energie stoupne ve srovnání s dneškem dvakrát, v některých rozvojových zemích třikrát až pětkrát. Tak Čína bude každý měsíc uvádět do provozu novou tisícimegawattovou elektrárnu.

Novou formu ekonomiky bude stimulovat další zrychlení proudu informací, zejména v podnikání, finančních transakcích apod. Hovoří se v té souvislosti o „síťové ekonomice“ charakterizované mj. rychlejšími a spolehlivějšími výrobními procesy, novými formami sdružování, jež budou překračovat meze tradičního společného podnikání (joint venture) rozšířenou nabídkou většího spektra služeb aj. Na trhu se budou objevovat stále nové výrobky, vzniknou nové trhy, dále poroste produktivita aj. To ovšem bude vyvolávat i stresy: nutnost přizpůsobovat se „novým pravidlům hry“, vznik disparit, zmatky a zranitelnost – trhů i lidských osudů. To může vyústit až v krizi komplexity.

Rischarď pak vypočítává dvacet nejzřetelnějších problémů, s nimiž se světové společenství bude musit vyrovnávat a které bude třeba řešit dřív, než přerostou do globálních krizí či krize. Jeho prognózy jsou sice konkrétnější, než byly závěry První zprávy o stavu světa Meze růstu vydané v roce 1972 manželi Meadowsovými. Nicméně závěry obou prací se liší pokud jde o odhad budoucího vývoje jen nevýznamně: i Meadowsovi v roce 1972 předpovídali možné zhroucení světového kulturně civilizacího systému, třebaže až kolem roce 2100, zatímco Rischarď uvažuje dnes jen o pouhých dvaceti letech. Krize kolem těžby ropy dává ovšem zapravdu jak manželům Meadowsovým, tak Rischarďovi.

Rischarď člení globální problémy do tří skupin. Prvou nazývá „**Globální statky**“. Patří do ní:

- *Globální oteplování (klimatická změna)*. Je to jedna z největších hrozeb globální civilizaci. Výsledky hodnocení klimatické změny uveřejňuje pravidelně Mezivládní panel pro klimatickou změnu (IPCC). Hurikány na západním a jižním pobřeží Spojených států přesvědčily prezidenta Clintona o tom, že jde o jev spolupůsobený lidskými aktivitami. Viditelným důsledkem je například zvyšování hladin oceánů. Čelit této hrozbě má zatím Kjótský protokol, zavazující průmyslové státy ke snížení emisí plynů způsobujících oteplování na úroveň roku 1990.
- *Výčerpávání rybího bohatství*. Každý pátý člověk světa závisí na rybích proteinech. V roce 1995 se vylovilo 125 mil. t za rok (jen pro srovnání: v severočeském uhelném revíru se vytěžilo za totéž období v letech 1988–1989 cca 80 mil. t hnědého uhlí). Flotila rybářských lodí přesahuje svou kapacitou o 100 % udržitelnou úroveň výlovu. Bylo již exploatováno 50 % mořských ryb. Řešením je redukce flotily rybářských lodí, přísná kontrola nelegálního rybolovu, stanovení limitů povoleného výlovu.

- *Odlesňování* je letitý problém. Proti preneolitickému období poklesl lesní pokryv o 20 až 50 %. V rozvojových zemích se zmenšila plocha subtropických lesů o 20 % od šedesátých let. Na globální úrovni není ochrana lesů zajištěna vůbec. Ale některé státy se o to alespoň pokoušejí.
- *Nedostatek vody* je časově nejnaléhavější problém. Přístup k nezávadné pitné vodě nemá 1,2 mld. lidí. Ročně umírají 3 mil. lidí na následky požívání znečištěné vody. Celkem 70–80 % vod se používá k zavodňování, ale zásoby podzemních vod se rychle tenčí v zemích, jejichž zemědělství je na tomto způsobu zavlažování nejvíc závislé: Indie, Čína a USA. Nejohroženější oblastí je ovšem Blízký Východ. Na Summitu v Johannesburgu v r. 2002 se vlády průmyslově nejvyspělejších zemí zavázaly poskytnout na řešení tohoto problému co nejrychleji finanční pomoc.
- *Znečištění moří a ohrožení biodiverzity moří*. Způsobují je havárie tankerů přepravujících ropu, lodní doprava, vypouštění odpadních vod a světový turismus (Středozevní moře, Baltické moře, Severní moře např.). Na destrukci biodiverzity v mořích má vliv také úbytek rybích hejn v důsledku zmíněného přelovování.

Druhou skupinu nazývá autor Pravého poledne „**Záležitosti vyžadující globální závazky**“. Patří do ní:

- *Světová chudoba*. Na světě žijí 3 mld. lidí žijících za méně než 2 USD za den; 1 mld. lidí, žije za méně než 1 USD za den. Do r. 2015 by se měla světová chudoba snížit o polovinu.¹ Jedna z řady cest je odpouštění dluhů nejchudším zemím rozvinutými průmyslovými státy, ale i pomoc, kterou by mohl prostředkovat tzv. Globální Marshallův plán (viz níže).
- *Zachování míru, prevence konfliktů, boj proti terorismu*. Například jen válka v Kongu stála již 2 miliony obětí, nemluvě o Jugoslávii, Rwandě, Afghanistanu, Iráku aj. V Africe bylo od dekolonizace již tolik konfliktů, že nějakým způsobem jimi byl dotčen každý pátý člověk (ztráta blízkých, domova, zdraví atd.). Terorismus nejen ohrožuje ekonomický růst, sociální a politickou stabilitu v průmyslových zemích, ale zpomaluje i ekonomický rozvoj a snižování chudoby v zemích rozvojových. V současné době udržuje vratké příměří a klid v řadě států kolem 40 000 příslušníků sil OSN.
- *Vzdělání*. Každé šesté dítě na světě neumí psát a číst, z toho 600 000 žen a 300 000 mužů, z nich 99 % je v rozvojových zemích. Vzdelání žen přitom přispívá k snižování porodnosti a tedy k řešení demografických problémů. Vzdelávací programy umožňují také zvyšovat národní důchody v rozvojových zemích. Jde proto o jeden z nejdůležitějších cílů Globálního Marshallova plánu.
- *Nebezpečí světových pandemií*. V současnosti je nemocí AIDS zasaženo 40 mil. lidí, dalších 25 mil. od vzniku pandemie již zemřelo. Je to blízko počtům úmrtí na černý mor v letech 1347–1352. Šíření dalších infekčních nemocí (TBC, malárie, ptačí chřipka aj.) vyvolává potřebu přijmout preventivní opatření mj. vytvořením nouzových fondů,

¹ MDGs: „Miléniové rozvojové cíle“. Globální cíle vytyčené v Miléniové deklaraci v oblasti míru a bezpečnosti, lidských práv a udržitelného rozvoje. Deklarace byla v září roku 2000 schválena na Summitu tisíciletí všemi členskými státy OSN. Zdroj: <http://www.osn.cz/>.

zajištěním přístupu k léčivům, daňovými podněty pro výzkum v rozvinutých zemích apod.

- *Digitální nerovnost.* 2 mld. lidí nikdy nemělo příležitost držet v ruce telefonní aparát. Autor v té souvislosti hovoří o digitálním apartheidu. Komunikační prostředky pro chudé země však znamenají snížení izolace, možnost zabezpečování zdravotní pomoci a péče, podporují vzdělávání, environmentální management, stimulují rozvíjení podnikání a efektivní využívání zahraniční pomoci, umožňují zlepšování správy věcí veřejných. Také tato problematika je součástí tzv. Globálního Marshallova plánu.
- *Předcházení přírodním katastrofám a zmirňování jejich následků.* Typickou ukázkou selhání této připravenosti byly důsledky tsunami v jihovýchodní Asii v r. 2004, kdy včasné varování mohlo zabránit enormním ztrátám na životech. Přitom 2 mld. lidí žije ve vzdálenosti jen do 100 km od moře. Globální oteplování dále zvyšuje nebezpečí podobných katastrof, jaké vyvolávají hurikány (viz hurikán Katrina, který zničil New Orleans).

Konečně třetí skupina představuje podle Rischarda **problémy vyžadující právní regulaci** na globální úrovni (což ovšem platí o většině předchozích problémů také). Patří k nim:

- *Rekonstrukce daňového systému:* globálně mobilní plátcí daní (NNS) se přemísťují do míst s menšími daňovými sazbami („daňové ráje“). Problém se bude zhoršovat se zvyšujícím se objemem e-obchodních transakcí (obchodní transakce uskutečňované internetem). Je dále nezbytné zavést uhlíkovou daň – případně jako součást všestrannější ekologické daně.
- *Tecnologická regulace:* jde zejména o regulaci nakládání s GMO při pěstební činnosti, při užívání humánních buněk k nejrůznějším účelům a při léčbě chorob. Důvody, které regulaci vyžadují, jsou především morální, ale i sociální a ekologické (možnost ohrožení ekosystémů a zasažených druhů živočichů a rostlin).
- *Obchod s drogami:* ročně se prodá za 150 mld. USD malých drogových dávek asi 200 miliónům uživatelů drog. Podle některých zdrojů je však toto číslo o 200 mil. vyšší. Evropa a USA se 60 mil. odběratelů jsou největšími trhy. V chudých zemích vede produkce drog k rozsáhlé korupci, podvazuje jejich ekonomický rozvoj a brání snižování chudoby. V rozvinutých zemích užívání a distribuce drog – kromě toho, že přispívá ke zhoršování zdravotního stavu populace – je zdrojem rozsáhlé kriminality.
- *Obchod, investice a pravidla volné soutěže:* problém mj. představuje obchod se zemědělskými produkty omezující vývozy z rozvojových zemí do zemí průmyslových. Podobně jsou omezeny vývozy výrobků, zejména textilních. Neexistují všeobecně platná pravidla o podmínkách umístování investic, což znevýhodňuje země, do kterých zahraniční investice míří.
- *Ochrana duševního vlastnictví:* jde o ochranu autorských práv k objevům a vynálezům, ochranných známek, o spornou regulaci ochrany softwarového zboží a celkové zachování podmínek volné soutěže. Stejný problém představuje ochrana práv k vyvíjeným biotechnologiím. Soubor těchto otázek se citelně dotýká finančních a právních limitů omezujících možností rozvojových zemí využívat poznatků, jež mají svůj původ v průmyslově rozvinutých zemích.

- *Pravidla elektronického obchodování*: vzhledem k rostoucímu objemu těchto transakcí a možností jejich zneužití je nutná regulace takových transakcí. To je třeba zajistit i v rámci nového daňového systému. Jednotlivce, obchod i společnosti je třeba chránit před kybernetickou kriminalitou.
- *Pracovní podmínky a pravidla migrace*: jde o globální ochranu základních pracovních podmínek (délka pracovní doby, zákaz dětské práce, pracovní podmínky žen atp.). Dále jde o ochranu migrantů zejména z rozvojových zemí (ochrana před obchodem s lidmi, pravidla azylu apod.).

Minimálně dva závažné problémy rovněž globálního charakteru, které ohrožují sociální a politickou stabilitu velkých i řady průmyslově vyspělých zemí či jejich společenství, autor mezi základní globální problémy nezahrnuje *nezaměstnanost* (jen na venkově v Číně je „nadbytečných“ asi 30 mil. lidí; ze tří miliard práce schopných osob na světě je čtvrtina až třetina zaměstnaných jen částečně) a *stárnutí populací* (v důsledku natalitní politiky např. v Číně během příštích dekád stoupne počet obyvatel starších 60 let na jednu čtvrtinu celkového počtu obyvatel; podobnými problémy trpí státy EU).

4. LOGIKA A DIMENZE GLOBALIZACE

Třebaže Rischard popisuje základní dynamizující síly globalizace (demografický růst, nová ekonomie), nepostihuje co je „za“ těmito silami. O to se pokoušejí někteří sociologové. Základní rozdíl v jejich výkladech spočívá v tom, zda hovoří o jedné „logice“ nebo o multikauzálních „logikách“. Rozdíl vyjadřuje weberovskou kontroverzi mezi ekonomickou dominancí a pluralismem ekonomicko-sociálně-kulturních výkladů.

Představitelem prvního názoru je výrazně levicově orientovaný I. Wallerstein, který rozvíjí tezi, podle níž spění ke globalizaci je dáno vnitřní logikou kapitalismu. Jeho počátky klade do 16. stol. (jiní autoři vidí počátek této éry již v objevení Ameriky). Svět kapitalistické ekonomiky má podle autora tři elementy, a to:

- a) jediný trh ovládaný principem maximalizace zisku;
- b) státní struktury, které omezují volné působení trhu, aby se zlepšily vyhlídky na zisk jedné nebo více skupin;
- c) přivlastňování nadhodnoty ve vykořisťovatelském systému, které zahrnuje ústřední prostor (mateřské země sídel hlavních podniků, mj. NNS) a periferní a semiperiferní země (původně kolonie, dnes rozvojové země).

Představitelem druhého názoru je J. Rosenau, podle kterého skončila éra národních států, které se dnes musí dělit o moc s mezinárodními organizacemi (Mezinárodní měnový fond, Světová obchodní organizace, Světová banka), s nadnárodními společnostmi, jakož i s transnacionálními sociálními a politickými hnutími (Greenpeace, Amnesty International aj.). Vzniká polycentrická politika. Svět spojují komunikační technologie.

Konečně z významných teorií třeba jmenovat teorii světové rizikové společnosti, označené, jehož autorem je U. Beck. Uvádí, že k vědomí globálnosti přispívají ekologické šoky (typicky v r. 2005 hurikán Katrina, který způsobil zatopení New Orleansu). Podle autora

této teorie v důsledku nové situace možná vznikne vědomí společného osudu, jež by mohlo vyvolat v život kosmopolitní chápání lidského postavení ve světě a vyústit ve zrušení hranic mezi člověkem, zvířetem a rostlinou.

5. PERSPEKTIVY

O výhledech budoucnosti se zpracovává celá řada zpráv, reflektují se na mezinárodních fórech, v neposlední řadě na půdě Spojených národů. Zřejmě nejautoritativnější význam tu má stále platný obsah poselství Milleniového zasedání Valného shromáždění OSN, na kterém Generální tajemník Organizace Kofi Annan přednesl zprávu *My lidé – role Spojených národů ve 21. století* (Annan, 2000). V ní pojmenoval základní globální problémy a navrhl způsoby jejich řešení.

Ve zprávě především zdůraznil klady globalizace: rychlejší ekonomický růst, zvyšování životní úrovně, zrychlení inovací, rozšiřování technologií a zlepšování managementu, včetně nových ekonomických příležitostí jak pro jednotlivce, tak pro země. Neopominul ovšem uvést ani jistý omezený počet protiglobalizačních protestů, namířených proti disparitám, které globalizace vyvolává. Jde o to, že výhody a příležitosti globalizace využívá především relativně malý počet zemí a že tyto výhody se distribují nerovnoměrně. Dále tyto protesty směřují proti nerovnováze mezi úspěšným prosazováním pravidel umožňujících rozšiřování globálních trhů, zatímco podpora stejně hodnotných sociálních cílů, ať jde o standardy práce, životní prostředí, lidská práva nebo zmenšování chudoby, zůstaly stranou.

Z jiných pramenů popisujících základní globální problémy a předkládajících odhady s nimi spojených trendů je možné zmínit Hammondovu studii *Jaký svět? Scénáře pro 21. století* s důležitým podtitulem *Globální osudy, regionální volby* (Hammond, 1998). Kniha volí za referenční vzorec jednotlivé světové regiony, bere v úvahu jednak demografický vývoj, ekonomický vývoj a environmentální důsledky a problémy. Své odhady zakládá na konfrontacích scénářů úspěšného ekonomického rozvoje se scénáři konfliktních situací v důsledku sociálních rozporů a jiných problémů životního prostředí (nedostatek zdrojů), a nakonec scénáři překonávání obtíží až k dosažení celkové společenské, environmentální a ekonomické rovnováhy. Stojí za to uvést, jak autor chápe svůj regionální referenční rámec: na první místo klade Latinskou Ameriku, následuje Čína a Jihovýchodní Asie (Jižní Korea, Singapur, Indonésie), Indie, Subsaharská Afrika, Severní Afrika a Střední východ, Rusko, a společně USA, Evropa a Japonsko.

Také další studie obsahuje soubor scénářů zpracovaných Národní informační radou pod názvem *Mapování globální budoucnosti* (NIC, 2004). Své odhady diferencuje jednak podle nejdůležitějších trendů členitého společenského vývoje, jednak podle scénářů na nich založených. Ty mají ovšem sloužit vymezení role Spojených států v rychle se měnícím světě. Výhledy zprávy sahají, podobně jako Rischarardovy prognózy, do roku 2020.

První trend představují **noví globální hráči**. Zahrnuje Indii, Čínu a další země, které promění geopolitickou scénu stejně, jako se to stalo v 19. století vlivem vzrůstajícího se sjednoceného Německa a ve 20. století vlivem Spojených států.

Další trend je **globalizace**, která jako všezahrnující síla bude podstatně ovlivňovat všechny ostatní významné trendy světa k roku 2020. Světová ekonomika pravděpodobně bude dále

růst: v roce 2020 vzroste o 80 % ve srovnání s rokem 2000 a průměrný příjem na hlavu bude o 50 % vyšší. Prospěch z tohoto vývoje nebude však mít globální charakter. Zahrne jen země a skupiny, které budou mít přístup k novým technologiím a jež si je osvojí. Čína a Indie jsou v takové situaci, že mohou sehrát vůdčí roli ve vývoji technologií. I nejmudší země budou schopny využívat potenciál laciných technologií k podněcování vlastního rozvoje. Více firem se bude globalizovat, jejich struktura bude rozmanitější, jejich orientace bude zaměřena více na Asii než na Západ. Stejně jako současné nadnárodní společnosti nebudou podléhat kontrole a budou klíčovými aktéry při rozšiřování technologií, budou působit na integraci světové ekonomiky a podporovat ekonomický rozvoj rozvojových zemí. Růst ekonomiky povede k vzrůstu poptávky po zdrojích. Soutěž o získání zdrojů spolu s pravděpodobným rozvratem v zásobování ropou patří k nejistotám klíčového významu.

Třetí trend představují nové **výzvy pro správu věcí veřejných**. Národní stát zůstane dominantním, základním kamenem (jednotkou) světového řádu, avšak ekonomická globalizace a šíření technologií, zvláště informačních, bude na vlády klást ohromné nároky. Část tohoto tlaku bude také vyplývat z nových forem politiky usilující o zachování identity založené na náboženském přesvědčení. Zejména politický islám opírající se o rozmanité etnické a národní skupiny bude mít významný globální vliv i v roce 2020. Může vytvořit dokonce formu autority přesahující národní hranice. „Třetí vlna“ demokratizace může kolem roku 2020 recidivovat zejména v zemích bývalého Sovětského svazu a v státech jihovýchodní Asie, z nichž některé demokratické nikdy nebyly. Neustálé změny, kterým bude vystaven mezinárodní systém, mohou vést k nefunkčnosti institucí, které ho měly řídit.

Lze předpokládat, že bude narůstat pocit nejistoty, způsobovaný psychologickými i fyzickými hrozbami. I když většina světa se stane bohatší, globalizace bude hluboce otřásat stávajícími vztahy. Budou se tak generovat ohromná ekonomická, kulturní a nakonec politická napětí. Přejít nebude bezbolestný a zasáhne zejména střední vrstvy rozvinutých zemí. Společné působení slabých vlád, zaostávající ekonomiky, náboženského extremismu, vzrůst počtu mladých lidí mohou v některých regionech vést k vnitřním konfliktům. Pravděpodobnost konfliktu mezi velmocemi je však menší, než kdykoli v minulém století.

Zdá se, že v příštích patnácti letech nedejde k proměnám mezinárodního terorismu. Dá se předpokládat, že Al-Kajdu nahradí podobné extremistické skupiny. Nejnaléhavější otázkou je, zda teroristé mohou získat biologické zbraně nebo, což je méně pravděpodobné, či zbraně nukleární, které by mohly způsobit masivní ztráty. Na těchto trendech se pak zakládají čtyři scénáře možného vývoje.

První, nazvaný **Svět Davosu**, ilustruje, jak by robustní ekonomický růst vedený Čínou a Indií mohl přetvářet povahu globalizace. Oba noví globální hráči by přitom mohli vtisknout tomuto vývoji spíše „nezápadní“ rysy a zároveň transformovat politickou arénu.

Scénář **Pax Americana** hodnotí, za jakých podmínek v radikálně se měnícím světě by Spojené státy mohly udržet svou globální dominanci a podílet se na utváření nového všezahrnujícího světového řádu.

Třetí scénář se nazývá **Nový kalifát**. Představuje příklad, jak by se globální hnutí živěné politikou radikální náboženské identity mohlo stát výzvou normám a hodnotám Západu jako základu globálního systému.

Poslední scénář – **Koloběh strachu** – popisuje situaci, kdy by rostoucí obavy z šíření zbraní a terorismu mohly vést k zavádění takových preventivních bezpečnostních opatření, že by to fakticky vedlo k vzniku orwellovského světa.

6. GLOBÁLNÍ ŘÍZENÍ

Globalizovaný svět je světem nejistot a neustálé změny. Z. Bauman zřejmě nejvýstižněji popisuje současnou situaci světa, když říká: „S trochou nadsázky můžeme říci, že pojem globalizace označuje neuspořádanou povahu procesů, které probíhají nad „principiálně koordinovaným“ teritoriem spravovaným na „nejvyšší úrovni“ instituční moci, tj. suverénními státy.“ A dále jinde uvádí, co plně zapadá do obrazu světa ohroženého rozvratem nejen v důsledku teroristických akcí: „V průběhu moderních dějin se hlavní hrozby pro demokracii spatřovaly převážně v omezeních, která institucionální kontrolní síly uvalují na lidskou svobodu, aby „kolektivně zajistily bezpečí.“ Zdá se, že dnes hrozí nebezpečí spíše z opačné strany: právě kolektivně zaručované bezpečí bychom si měli přát stále více; přestává se totiž vnímat jako oprávněný cíl veřejné správy a znevažuje se jako hodnota, kterou stojí za to hájit.“ A dodává: „Na „makro“ rovině je ovšem především zapotřebí dostat politické instituce na stejnou úroveň globálnosti, na níž „proudí“ síly, které dnes skutečně něco znamenají.“ (Bauman, 2004).

Tomuto požadavku odpovídající koncept předkládá skupina německých autorů v Memorandu, uveřejněném nadací H. Bölla (Laubach, 2004). Memorandum přehodnocuje koncept „liberálního“ mezinárodního práva a prosazuje koncept „sociální“, jímž by bylo možné zajistit požadavek udržitelného rozvoje. Základem jeho filosofie je přesvědčení, že i při napětí mezi světovým hospodářstvím a státem se význam národních států nezmenšuje. Jen skrze státy se stává mezinárodní právo platným pro občany. Zhroucení národních států by ohrozilo celou konstrukci světového pořádku – viz k tomu velmi instruktivní (Kaplan, 2003).

Vychází z toho, že nikdy v dějinách se imperiální říše nehroutily s takovou rychlostí jako mezi lety 1918–1989 (koloniální impéria Francie, Británie, SSSR). Tímto vývojem se vyčerpalo právo na sebeurčení a vyčerpalo tak svou legitimizační moc. Původně evropská myšlenka „vestfálského systému“ (systém vzniklý Vestfálským mírem po skončení třicetileté války, který uvedl v život právo národních států na suverenitu) byla vřazena do postkoloniálního a postimperálního řádu a legitimizována Spojenými národy. Zmizením „rovnováhy strachu“ po zániku bipolárního systému zmizel pořádkující mechanismus světového řádu. To zasáhlo zejména postavení „neangažovaných“ (státy, které stály mimo mocenské bloky). Vznikla tak otázka, jak a zda lze zajistit stabilitu světového systému, když se zhroutily dřívější imperiální struktury.

Memorandum, restriktivně evropocentrické a historizující, zdůrazňuje, že Rada bezpečnosti OSN představuje kolektivního hegemonu a v tomto svém postavení sleduje model ustavený Vídeňským kongresem (systém vytvořený po napoleonských válkách r. 1815, založený na dohodě hlavních evropských velmocí té doby). Otázka zní, jakou roli může v současné situaci hrát právě Organizace spojených národů.

Nabízejí se celkem čtyři modely:

1. Prvním je **model OSN jako univerzálního společenství rovnoprávných a stejně suverénních států**. Na principu důvěry je tento model předpokladem vzájemné spolupráce. Problém je v tom, že ne každý stát je schopen či ochoten plnit své závazky vůči mezinárodnímu řádu (viz chování států jako Severní Korea, Irán).
2. **Model jediného hegemonu** (tj. Spojených států): nebezpečí a riziko je v tom, že by existovalo napětí mezi Radou bezpečnosti a tímto hegemonem, který by nesměl přijímat právní omezení své pořádací moci. Jako právně rovný člen mezinárodního společenství by byl podřízen jeho „ústavě“, ale jako jediný hegemon by „stál nad právem“. Takovému postavení chybí mechanismus odpovědnosti. Nešlo by o model trvalý.
3. Jiný **hegemoniální model** předpokládá, že by hegemon (Spojené státy) nebyl charakterizován pověřeneckou péčí o společné zájmy celého mezinárodního společenství, ale **ochranou pouze svých vlastních zájmů**. To by znamenalo nadvládu, i když by se hegemon nemohl zříci stabilizující a odlehčující síly práva, takže jeho řád by byl řádem práva. Nicméně by šlo o imperiální systém. Pro Evropu by podřízení se hegemonu mohlo být pohodlnou opcí, jako tomu bylo v období studené války (z kontextu jednoznačně plyne, že Memorandum má na mysli Spojené státy). Ale model má řadu slabin: předně by hegemon břemena své úlohy přesouval na bedra jiných a vlastní zájmy stavěl nad zájem globální spravedlnosti. Již dnes se objevující konflikty při rozdělování světových zdrojů (půda, potraviny, nerostné a zejména energetické zdroje aj.) ukazují, že ještě spíše v budoucnu by to vedlo k tomu, že by hegemon hájil své dominantní postavení. Z praktických i funkčních důvodů není tento model použitelný.
4. **Model Vídeňského kongresu**: opakování evropského koncertu velmocí na globální úrovni představuje poslední, čtvrtý model. Významnými mezinárodními hráči (ostatně v souladu se stávající situací) by byly Evropská unie, Spojené státy, Rusko, Kanada, Brazílie, Indie, Jižní Afrika, Austrálie, Čína a Indie. Zdá se to být model nejméně kvátnější, neboť v Evropě zajišťoval mír po celé století (od r. 1815 do r. 1914). Co v globální měřítku chybí, je legitimizační křesťanský princip, který byl i v 19. stol. společným základem systému. Na druhé straně společenské formy života jsou navzájem tak provázány, že je nutné vyvinout formy globální solidarity. Státy se musí naučit, že mají společnou odpovědnost za světovou společnost.

Autoři prosazují v souladu s mezinárodním právem a platným institucionálním systémem (Charta OSN) především první model.

Rischarď celkem shodně s Memorandem definuje řadu záležitostí, námětů vyžadujících úpravu mezinárodním právem. Neméně podstatnou otázkou ovšem představuje uvědomění si podmínek, za kterých tato pravidla a regulace bude nutné přijímat, a meze, na které se přitom nutně bude narážet. Volání po solidaritě prozrazuje, že její předpoklad nebude snadné dosáhnout. Konec konců, ve světě převládající neoliberální doktrína bude překonávání egoistických zájmů vyžadovat koincidenci mnoha faktorů, sociálních i environmentálních, ekonomických i politických. Nepůjde přitom jen o přesvědčování mocenských elit, ať politických či ekonomických, ale i občanů, zejména v rozvinutých průmyslových zemích.

Podceňovat nelze ani překážky kladené z nejrůznějších motivací zeměmi rozvojovými, které již dnes, ostatně jako v minulosti, vytvářejí svá zájmová sdružení.

Kofi Annan ve zmiňované zprávě zdůrazňuje, že mezinárodní scéna – včetně Spojených národů – se musí otevřít další participaci mnoha činitelů (actors), jejichž účast má zásadní význam pro řízení procesu globalizace. Měl by sem patřit soukromý sektor, členové parlamentů, místních samospráv, vědeckých organizací, výchovných institucí. Především ovšem jde o nadnárodní společnosti a o nevládní organizace (NGOs).

Nadnárodní společnosti (NNS) jsou jedním z nesporně nejvýznamnějších aktérů globalizačních procesů. Ty, více než kdokoliv jiný, vytvořily jednotný ekonomický prostor, v němž světové společenství žije. Jejich rozhodnutí mají důsledky pro ekonomickou prosperitu jednotlivých lidí i národů na celém světě. Jejich práva operovat po celém světě musí být provázena větší odpovědností – na základě konceptu globálního občanství. Jejich chování zatím mezinárodní právo nereguluje a dodržování pravidel chování (codes of conduct), jak je vyvinula pro tyto společnosti OECD, nelze vynucovat. Že regulace chování těchto aktérů bude narážet na zájmy nejsilnějších průmyslových zemí (USA, Evropská unie, Japonsko především) i NNS samých je mimo jakoukoliv pochybnost.

Podobně bude nutné upravit postavení nevládních organizací (NGOs), aby se staly legitimními účastníky jednání na mezinárodních fórech. Otázka legitimizace jejich role je ovšem delikátní – ale to ostatně platí i o postavení nadnárodních ekonomických organizací, které představují *via facti* nelegitimizovaného ekonomicko-politického činitele rozhodujícího významu.

Zmínit je nutné i vznikající návrhy na řešení konkrétních globálních problémů i koncepty, které představují potenciál regionální spolupráce – jako pátý model k modelovému výčtu Memoranda.

Návrhy na řešení globálních problémů představuje koncept **Globálního Marshallova plánu** z roku 2003. Obsahem návrhu je realizace cílů přijatých právě na milleniové masedání OSN v r. 2000, tzv. MDGs, Millenium Development Goals:

- Snížení počtu lidí, žijících ve světovém měřítku za méně než 1 USD na den na polovinu (nyní víc než 1 mld).
- Možnost dosáhnout úplné základní školní vzdělání pro všechny děti.
- Podpora dosažení rovného postavení žen.
- Snížení dětské úmrtnosti na třetinu současných hodnot.
- Podstatné zlepšení zdravotního stavu matek.
- Obrácení trendů výskytu HIV/AIDS, malárie jakož i ostatních epidemických chorob.
- Obrácení trendů ztrát přírodních zdrojů a snížení počtu lidí, kteří nemají přístup k čisté pitné vodě na polovinu (dnes víc jak jedna miliarda).
- Zřízení nového partnerství pro rozvoj:
 - a) rozvoj otevřeného světového obchodního a finančního systému ve vhodných rámcových podmínkách,

- b) aktivity k překonání chudoby, např. vzhledem k problematice zvláště chudých zemí,
- c) vytváření produktivních pracovních příležitostí,
- d) zajištění cenově dostupného přístupu k lékům,
- e) zajištění všem přístupu k moderním technologiím.

Klíčovou otázkou tohoto projektu představuje jeho finanční zajištění: navrhuje tři formy získávání potřebných finančních prostředků, a to jednak prostřednictvím Mezinárodního měnového fondu (IMF), jednak prostřednictvím tzv. *Tobinovy daně*, známého finančního projektu. Konečně třetí formou by měl být poplatek z objemu světového obchodu. Pro uskutečnění cílů projektu by se měly zavést standardy; jejich dodržování a kontrola by měly být věci jak hospodářských aktérů, tak aktérů občanské společnosti. Na počátku by se měly uplatňovat standardy Mezinárodní organizace práce (ILO) a standardy mezinárodních smluv. Klíčovou roli by měla sehrát Světová obchodní organizace (WTO).

Poslední, svým způsobem nejdůležitější formou udržování a nastolování globální stability jsou **Strategie udržitelného rozvoje**. Podle doporučení OSN vyslovených poprvé na Konferenci OSN o životním prostředí v Rio de Janeiru v r. 1992 (UNCED) a naposledy na Světovém summitu o životním prostředí v Johannesburgu v r. 2002 by je měly přijmout všechny státy světa. Jakýmsi vodítkem pro jejich zpracování je dokument přijatý právě na konferenci v Rio de Janeiru, a to Agenda 21, doporučení vládám k přijetí opatření ve všech relevantních oblastech, jež by umožnila nastolování udržitelného rozvoje. Strategie by měly zahrnout tři pilíře, a to ekonomický, sociální a environmentální. Jejich základní smysl by bylo možné vyjádřit jako měření spotřeby zdrojovými možnostmi (tzv. ekologická stopa) a přizpůsobování spotřeby zjištěným limitům (tzv. environmentální prostor).

Tato myšlenka navazuje na dříve zmíněné prognózy. Celkem logicky lze předpokládat, že strategie by se mohly stávat úběžníkem především regionální spolupráce. Příkladem, jako i v mnoha jiných směrech, je Göteborgská Strategie udržitelného rozvoje Evropské unie z roku 2001, na jejíž rekonceptci se intenzivně pracuje v rámci Evropské komise. V Memorandu několikrát apostrofovaný význam spolupráce států by tak mohl dostat konkrétní smysl při dalším rozvíjení jejich regionální spolupráce.

Je třeba zmínit, že proměny světa po roce 1989 volají především po reformách OSN, mezinárodního práva a institucí touto organizací představovaných a řízených. Poslední zasedání VS OSN ovšem ukázalo, že nalézt konsensus na globální úrovni bude víc než obtížné. Ve skutečnosti se, v souladu s modely prezentovanými Memorandem, dostávají do konfliktu idea suverénních států svědčící především rozvojovým zemím s ideou „koncertu velmocí“. Poslední může stále víc komplikovat budoucí vývoj Číny, jak jako potenciálního hegemona ve východní Asii, tak jako „nemocného muže“ východoasijské pevniny. Sázet tedy jen na jeden z modelů by zřejmě nebylo prozíravé.

Nicméně je zřejmě třeba teprve hledat řešení globálních problémů a „globálního řízení“. Všechny dříve uvedené náměty by proto zasluhovaly zhodnocení věcných obsahů a v souvislosti s tím i definování požadavků kladených na jejich institucionální a mezinárodněprávní zajištění. I ze strážlivého hodnocení stávající situace světa, jeho globalizace, globálních problémů vyplývá, že Evropané by takový úkol měli realizovat především na půdě jejich identitě nejbližší – tj. v rámci Evropské unie.

LITERATURA

Mezřický, V. (ed.) (2003). Globalizace, Praha: Portál.

Annan, K. A. (2000). *We the People, The Role of the United Nations in the 21st Century*. New York: United Nations.

Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.

GMP. *Global Marshall Plan*, <http://www.globalmarschallplan.org>.

Hammond, A. (1998). *Which World, Scenarios for the 21st Century*. London: Earthscan.

Held, D., Grew, A. (2003). *The Global Transformation Reader*. Cambridge: Polity Press.

Kaplan, R. D. (2003). *Přicházející anarchie: zborcení snů - svět po studené válce*. Červený Kostelec: Mervart.

Laubach, B. a kol. (2004). *The Role of international Law in a globalized World*. Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung. In: http://www.boell.de/downloads/memorandum_voelkerrecht_engl.pdf.

Mezřický, V. (ed) (2005). *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. Praha: Portál.

NIC (2004). *Mapping the Global Future. Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*. Washington: National Intelligence Council, 2004. In: http://www.dni.gov/nic/NIC_globaltrend2020.html

OECD (2001). *Směrnice OECD pro nadnárodní společnosti*. EKONOM 34 /2001

Rischar, J. F. (2002). *High noon: twenty global problems, twenty years to solve them*. New York: Basic Books.

Jaké jsou hlavní globální bezpečnostní problémy 2005

Ivan Gabal

Cílem následujícího textu je poskytnout čtenáři určitý průlet současnou bezpečností problematikou. Zaměříme se na bezpečnostní problémy, u nichž dosud není známé jednoznačné řešení, na způsoby, jimiž se s bezpečnostními problémy nakládá, na efektivitu jednotlivých možných řešení a na aktéry, kteří se těchto procesů účastní. Nebudeme se příliš zabývat teoriemi, ani se snažit uchopit problém konceptuálně. Jedná se o komplexní problematiku, zasahující do mnoha různých oblastí. Studijní literatura je navázána odděleně na jednotlivé specializované obory (terorismus, ekologie). Dnešní tempo vývoje je takové, že i ti, kteří se této problematice primárně věnují, sledují především příslušné servery, případně analytické studie nebo čerstvé výzkumné zprávy. Vývoj v oblasti globální bezpečnosti je natolik rychlý a výrazný, že specializovaná teoretická literatura se tvoří s poměrně značným časovým zpožděním.

1. POJMY – SMYSL SLOV, NIKOLIV DEFINICE

První, co je potřeba vymezit, je rozdíl mezi bezpečnostní hrozbou a bezpečnostním rizikem. Toto rozdělení je čistě pracovní. **Bezpečnostní hrozba** je potenciaální problém, který nás svojí eskalací může ohrožovat nebo ohrožuje podmínky naší existence a my nedokážeme předvídat, za jakých okolností k jeho eskalaci dojde a jaká je pravděpodobnost, že na nás tato hrozba dopadne. Je to tedy hrozba, která je kdesi a my nejsme schopni o ní říct, kdy propukne. Naproti tomu **bezpečnostní riziko** je bezpečnostní hrozba, u které již jsme schopni identifikovat spouštěcí mechanismus, pravděpodobnost a okolnosti její realizace. To znamená, že bezpečnostní riziko dokážeme poznat a předvídat, ať již analýzou nebo zkušenostně.

Schopnost obrany je jednak schopnost eliminace nebo kontroly rizika, jednak, pokud už riziko vypukne, je to schopnost eliminovat jeho důsledky. To znamená, že se dokážeme proti bezpečnostní hrozbě bránit, jestliže ji dokážeme rozpoznat, včetně okolností eskalace, a konvertovat do poznaného rizika, které buď utlumíme či udržujeme v neeskalovaném stavu, nebo se dobře připravíme na důsledky, které z eskalace mohou plynout.

Existují v podstatě dva základní koncepty obrany před bezpečnostním rizikem – eliminace symptomů a řešení příčin. Zabývat se symptomy znamená zasahovat do procesu ve fázi bezprostředního rozvíjení rizika. Názorně řečeno – v konfliktu s terorismem se jedná o přímé pronásledování sítě Al-Kajda (peníze, lidi) či eliminaci jejích výcvikových táborů, informačního zázemí atd. V zásadě tedy jde o ničení teroristické organizace nebo její zneschopnění. Vedle toho existuje snaha změnit kontext řešení, identifikovat hlubší kořeny vzniku terorismu uvnitř společností nebo zemí, kde vzniká, a zaměřit bezpečnostní politiku na jejich odstranění nejspíše nevojenskými prostředky, sociálními či politickým procesem a změnami.

2. GLOBALIZACE

Důležitým mezníkem v procesu globalizace bylo založení Brettonwoodských institucí po skončení druhé světové války – IMF, Světové banky, WTO – které znamenalo liberalizaci obchodních a finančních toků. Liberální trh jako takový neexistuje. Existují politické dohody o tom, že se uvolní toky financí, zboží apod. Brettonwoodské instituce toto uvolnění v mezinárodním smyslu realizovaly. Proces globalizace v zásadě prohloubil nerovnosti mezi těmi, kteří se neúčastní na provozu Brettonwoodských institucí a těmi, kteří se jich účastní a profitují z jejich efektů. Mezi účastníky se zeměmi došlo k vzájemnému propojení, odstranění izolovanosti, k rozpadu kulturní a sociální autonomie, a k odklonu od divergence vývoje zemí a regionů směrem k jejich konvergenci. Došlo k civilizační homogenizaci v hodnotách životního stylu bez ohledu na to, zda tento životní styl a životní hodnoty mohou být dosaženy a realizovány. Všichni mají zhruba stejné představy o komfortu, o civilizaci. Stejně tak o konvergenci hodnot. Zdaleka ne všichni ale mají podmínky k dosažení těchto standardů. Globalizace také zrychlila mobilitu a migraci za těmito standardy, komunikaci, transfery sociálních vzorců, informační toky a mediální propojení a homogenizaci globální dynamiky od zpravodajství až po globální sportovní, kulturní či politické dění.

3. GLOBALIZACE BEZPEČNOSTNÍCH HROZEB NEBO GLOBÁLNÍ BEZPEČNOSTNÍ HROZBY

Globální bezpečnostní hrozby jsou hrozby plynoucí z globalizace po konci studené války. V období do konce studené války (1989) jsme mohli hovořit především o jednom globálním riziku, a to riziku vzájemného napadení mezi velmocemi a hrozbě našeho vtažení do tohoto – pravděpodobně nukleárními zbraněmi realizovaného – konfliktu. Ale riziko hrozby tohoto konfliktu bylo klesající a celkově spíše nízké.

V podmínkách studené války bylo možné kontrolovat bezpečnostní rizika mezi soupeřícími bloky komunistických a demokratických zemí (SSSR a USA, Varšavský pakt a NATO), protože se obě dvě strany snažily udržet rovnováhu vzájemného ohrožení a transparentnost svých útočných i obranných systémů a kapacit. Zachování rovnováhy vojenských kapacit a destruktivní vojenské síly bylo předmětem dohod a také předmětem dohodnutého vzájemného kontrolního systému. Při porušení rovnováhy by totiž buď jedna strana v důsledku pocitu, že je slabší a nestačí, udeřila první, nebo by druhá strana realizovala svoji sílu na základě pocitu vlastní převahy. Závěr období studené války ovšem ukazuje, že Američané Sověty uzbrojili, to znamená dosáhli převahy, a přesto hrozba realizována nebyla a ukázala se již jako kontrolované bezpečnostní riziko.

V rámci bezpečnostní rovnováhy a systému kontroly rizika se v rámci dohod normovala i možnost obrany. Mezi Spojenými státy a Sovětským svazem existovala i dohoda o tom, že protiraketové systémy smějí chránit pouze hlavní města a sídla hlav států a nikoliv zbytek. To znamená, že supervelmoci přistoupily na to, že budou vzájemně odkryty úderu a jestliže udeří, musí počítat s tím, že budou vystaveny protiúderu nepříteli. Uznání normy, standardů vícenásobné destruktivní schopnosti (over-kill) a snižování arsenálu bylo opravdu symetrické, oboustranné. Klíčem bezpečnosti byla rovnováha. Každá supervelmoc

rizika kontrolovala také ve sféře svého geopolitického vlivu, aby nedošlo k nečekanému ohrožení. Jakmile to některá mocnost nezvládla, což se stávalo stále méně (naposledy např. když Sovětský svaz napadl Afghánistán), došlo k porušení politické a následně i bezpečnostní rovnováhy.

Konec studené války znamenal porážku komunistického režimu a tím i univerzalizaci tláhnutí k demokratickým systémům v euroatlantickém prostoru. Bezpečnostně však došlo k multipolarizaci vývoje hrozeb i rizik. Přestalo existovat symetrické nepřátelství a bezpečnostní riziko, symetrická obrana, symetrické soupeření. Koncem studené války jsme se dostali nikoliv do statického, ale dynamického a nesymetrického bezpečnostního prostředí. Jednak jde o to, že existuje v podstatě jedna supervelmoc a zacházení s ní vyžaduje jiný typ soupeření (asymetrické chování). Jednak také v zásadě demokratický svět už nemůže čelit bezpečnostním problémům nedemokratickými metodami jakými jsou např. porušování práva na informace, nechránění lidských práv, omezování individuálních svobod, ale musí tato práva naopak podporovat a zabezpečovat. Asymetrické útoky na destabilizaci tohoto světa jsou vedeny především snahou zbavit jej těchto schopností a demokratických hodnot.

Hrozby a rizika jsou v současnosti komunikovány univerzálněji než kdykoliv předtím. V období studené války se velmi mnoho věcí před veřejností tajilo, samozřejmě zejména v komunistickém bloku, ale rovněž v atlantickém obranném prostředí. Dnes v zásadě všichni, především pak teroristé, mají zájem na masivní univerzální komunikaci svého jednání a s ním spojených hrozeb. Komunikace je významnou součástí jejich vlastní činnosti, je intenzivním nástrojem aktivity. A média jsou v tomto smyslu důležitým nástrojem asymetrických hrozeb a terorismu specificky. Univerzalizované hrozby jsou hrozby, které se mohou dotknout všech, jsou to hrozby, které jsou rychle přenosné v globálním rozměru, mohou se objevit kdekoli na světě, týkají se stability globálních systémů. Pro univerzalizaci hrozeb jsou globální média klíčovým předpokladem.

Informační univerzalizmus a globální přenos informací a komunikace jsou konstitutivní prvek současného světa a jsou samy o sobě cílem či předmětem asymetrických hrozeb. Útok na internetové sítě, na distribuci, na síťové kabely apod. by dnes při obrovské závislosti států a globálních finančních systémů paralyzoval základní život institucí, hospodářství apod. V zásadě se globálním ohrožením rozumí ohrožení existence člověka, udržitelnosti života společností, civilizačních systémů, kultury a států, systémů institucionálního řádu.

3.1. Povaha globálních hrozeb

Jednou ze společných charakteristik globálních hrozeb je, že není moudré čekat na jejich eskalaci anebo dokonce na jejich realizaci. To znamená, že vyžadují jiný typ obrany a bezpečnostní politiky, než na který jsme byli zvyklí v období studené války. Studená válka stála v tomto smyslu na **principu deterrent** (odstrašení útoku hrozbou protiútokem) – máme stejnou sílu jako máte vy a jestliže na nás udeříte, pak my stejnou ničivou silou udeříme na vás.

Dnešní bezpečnostní rizika nebo hrozby jsou jiné povahy. Princip odstrašení v asymetrických hrozbách padá, protože podstatou asymetrické hrozby je sebezničení útočníka. Kromě toho není již možné spoléhat se ani na to, že realizaci hrozby ustojíme nebo způ-

sobíme stejnou destrukci druhé straně a tím ji odstrašíme. Asymetrie je totiž mimo jiné i v anticipaci důsledků. Jestliže primárním motivem našeho počínání je udržení našeho života, udržení institucionálního systému apod., ocitáme se vůči globálním bezpečnostním rizikům v asymetrickém vztahu. Tato rizika mohou zasáhnout nás a my nedokážeme reagovat symetricky, protože dopady na nás budou u globálních hrozeb ireverzibilní a není koho symetricky označit za nepřítele a původce realizace bezpečnostního rizika, pokud to dokonce nejsme my sami (například klimatické změny).

Jestliže se chceme vyhnout **destruktivním a ireverzibilním globálním dopadům** potenciálně realizovaných bezpečnostních hrozeb, musíme usilovat o jejich preventivní eliminaci, o zvýšení naší schopnosti předejít jejich eskalaci. Jestliže ty hrozby mají natolik destruktivní důsledky a jestliže změny, které po nich následují, se již nedají vrátit zpátky, musíme usilovat o to, aby ta rizika nebyla realizována. Prevence znamená, že hrozbu musíme včas identifikovat, dobře poznat, prozkoumat mechanismy jejího spouštění, pravděpodobnost realizace a hledat a nalézt způsob, jak kontrolovat a eliminovat její eskalaci.

To představuje neuvěřitelné **posílení role poznání**, tedy vědy, výzkumu, analytických informací, práce s informacemi, bezpečnostních služeb v oblasti bezpečnostních hrozeb i rozvoje obrany a bezpečnostních systémů. Pro příklad: kapacita systémů výzkumných laboratoří, které jenom Spojené státy nasadily na atomový program při vývoji atomové bomby – teď je nasazují na studium hlavních rizik – je asi šedesát tisíc vědecky definovaných pozic.

Strategický charakter obrany před globálními riziky vyžaduje včasné rozpoznání hrozby, její konverze z hrozby do rizika a kultivace schopnosti snížení a řízení toho rizika bezpečnostní politikou.

Hlavní dilema, před kterým stojí obrana před globálními hrozbami, je **rozdíl mezi znalostí a odpovědností**. Jestliže je znalost definována především v oblasti práce s informacemi, výzkumem, analýzou, pak rozhodování je především na straně politiky, exekutivy a sil, které realizují obranu. Samostatným bezpečnostním problémem je existence rozdílu mezi tím, kdo ví, a tím, kdo rozhoduje. V obranné a bezpečnostní politice vždy někdo nese odpovědnost za rozhodnutí a volbu správného řešení. Někdo musí posoudit stav hrozby, identifikaci rizika pro preventivní akci. Musí mít tedy nejen informace, ale musí je také dokázat správně interpretovat. Hovoříme o volbě strategie obrany. Každý, kdo se kdy dostal do takovéto politické situace, měl škálu použitelných prostředků. Od čistého uvolnění informací o riziku, přes mezinárodní politiku, diplomacii, zprostředkování problému až po využití právních institucí. Dále samozřejmě existují sankce, Rada bezpečnosti OSN, represe, vojenské silové řešení. Jestliže je potřeba eliminovat riziko včas, a to vojenskou destrukcí, musí mít politik/politička sílu o tom rozhodnout. Zda vojáci následně provedou takové rozhodnutí dobře nebo špatně, je jejich technologická schopnost, ale odpovědnost za čas a sílu, která bude nasazena, je na politice.

Pochopitelně to předpokládá takové utváření obranné a bezpečnostní politiky, která umí informace sehnat a vyhodnotit včas. Například při přípravě irácké operace neměly sice Spojené státy mnoho pozemních informací, měly však dostatek informací satelitních, elektronických. Vyhodnotily je ale špatně pokud jde o sílu, výkonnost a kapacitu obrany Saddáмова Iráku. To znamená, že informace byly sice dostupné, ale jejich analýza neby-

la provedená dobře a strategické závěry pro způsob utváření celé operace byly chybné. Důsledky těchto chyb jsou dnes viditelné. Porazit diktaturu v Iráku bylo relativně snadné, prosadit regeneraci politického života a dalších stránek rozvoje se nedaří a vojensky nelze.

Obrana před globálními problémy má silné úskalí, které vyplývá právě z její preventivní povahy. Obrana se realizuje v čase, kdy se ještě nic nestalo a bezprostředně se ani neděje. Hrozba není realizována, existuje jenom riziko. Zásadní otázkou tedy je, jaká je úroveň tohoto rizika. Je zásah adekvátní vůči vývoji rizika nebo není? Zároveň je to zpravidla tak, že o riziku ví jen ti, kteří mají informace a dokáží je v reálném čase analyzovat. Kdo nemá informace, neví, že mu něco hrozí. Obrana je přitom politikou ve veřejném zájmu, v zájmu bezpečnosti lidí, státu, demokracie, hodnot, majetku. V demokratických podmínkách závisí na veřejné podpoře. Součástí obrany před tímto typem rizik musí tedy být získávání veřejné podpory pro to, co se má udělat, i když ještě nedošlo k eskalaci rizika. Z tohoto důvodu jsou taktickou součástí obrany také **komunikace s veřejností a média**.

4. HLAVNÍ BEZPEČNOSTÍ PROBLÉMY DNEŠKA

Noční fotografie planety Země ukazuje několik věcí, zaměříme se zde jenom na tři z nich.

Na fotografii z raketoplánu je možné vidět jasně rozdělené světy, svět světla a svět tmy. Ve fotografii jsou obsaženy prakticky všechny významné rizikové bezpečnostní prvky dnešního globálního vývoje. Obrázek ukazuje na enormní rozdíly v čerpání energií, v hospodářské síle, v životní úrovni, v sociální situaci, v rozsahu problému potenciální migrace, zdravotní hrozby.

Napětí mezi tím, čemu zde říkáme svět světla a svět tmy, se střetává v nárazníkovém pásmu, v kterém se nachází především islámské země. Je to prostor, v němž se v současné době rodí islamistický extremismus, terorismus, fundamentalismus. Prostor, v němž najdete nejlepší diskotéky, prostor, kam se dnes svět světla jezdí bavit a kam svět tmy proniká a migruje za novými příležitostmi. Prostor, kde se kumuluje napětí a v důsledku oboustranných tlaků se zde také generují globální bezpečnostní rizika.

Původně byl světem světla pouze Západ. Dnes expanduje na Východ. Můžeme pozorovat tlak Číny na globální energetické zdroje, na zrychlení čerpání neobnovitelných zdrojů, na devastaci ekosystémů, na ničení a na klimatické změny.

Hlavní **oblasti bezpečnostních hrozeb** jsou tedy:

- a) rostoucí napětí a prohloubení *rozdílů mezi Severem a Jihem* (dnes de facto mezi severní euroamerickou a asijskou částí a Afrikou a z části i Jižní Amerikou, kde se rodí hrozby HIV, migrace, pandemie, civilizační destrukce),
- b) *oblast islámských zemí*, která dnes generuje zejména rizika terorismu a hrozby použití a šíření zbraní hromadného ničení, a
- c) oblast rostoucího *zatížení globálních ekosystémů* a probíhající změny klimatu.

Hlavní hrozbou jsou v současné době nekontrolovaná expanze rizika použití **zbraně hromadného ničení** v symetrické i asymetrické situaci. Přednostně jde o šíření schopnosti ovládnout technologii, která vede ke vzniku zbraně hromadného ničení. Tato hrozba je posilovaná i tím, že se na jaře roku 2005 nepodařilo znovu vyjednat smlouvu o proliferaci, tj. o zákazu šíření zbraní hromadného ničení. Prvně byla smlouva o proliferaci uzavřena v roce 1968. Tehdejší nukleární mocnosti se v ní zavázaly, že vlastní nukleární zbraň ani technologie k její výrobě neposkytnou dalším zemím a že budou podporovat jejich mírové uplatnění.

Od konce studené války a konce supervelmocenské rovnováhy vznikl nukleární pás států vlastnících bombu od Izraele až po Koreu, Pakistán, Indii a v současné době je ve výhledu Irán jako další země, která bude pravděpodobně vybavena atomovou bombou. A jak nám vývoj v Iránu ukazuje, k zastavení zbrojení v této oblasti nemáme prostředky. Agentura pro atomovou energii, jejíž šéf sice dostal Nobelovu cenu za mír, právě v Iránu nedokázala proces přípravy atomové zbraně zastavit. Chybí konsenzus o vhodném postupu vůči Iránu jak uvnitř Evropské unie samé, tak mezi EU a Spojenými státy americkými. Neexistuje shoda v tom, zda vyjednávat nebo přistoupit k sankcím. To dále zvyšuje pravděpodobnost růstu počtu zemí vybavených takovou zbraní a zároveň pravděpodobnost jejího využití. Samozřejmě nelze ani vyloučit, že ze zemí, jež atomovou technologií disponují, může být dále transferována do rukou nestátních, teroristických struktur a využita k asymetrickému útoku.

Neméně významným zdrojem globálního bezpečnostního rizika, posilujícím hrozbu zbraní hromadného ničení, je **proces likvidace nukleární výzbroje** a zásob dalších zbraní hromadného ničení Sovětského svazu. Hrozba spočívá především v nízké ochraně likvidovaného arzenálu a potenciálně silné roli organizovaného zločinu a teroristických skupin, usilujících o získání materiálů nebo zbraní. Rozsah zásob některých nukleárních, chemických a biologických zbraní přitom vede k tomu, že se vymykají jakékoli kontrole. V srpnu v roce 1991, kdy vypukl v Moskvě puč generálů, byl Gorbačov odvezen do domácího vězení na Krymu. Když se po neúspěchu puče dotázala delegace amerického senátu, jmenovitě senátor Lugar, Gorbačova na to, kdo měl v době puče kontrolu nad nukleárním arzenálem Sovětského svazu, Gorbačov odpověděl že nikdo, nebo že on to neví. Riziko takové situace se ukázalo jako enormní.

V roce 1991 proto schválil americký kongres tzv. *Nunn-Lugar Act*, který je zaměřený na likvidaci nukleárních, chemických a biologických zbraní bývalého Sovětského svazu a zajištění pomoci pro vědecké a výzkumné kapacity a experty. Tento program byl a je zaměřený na Rusko, Bělorusko, Ukrajinu a Kazachstán (v Kazachstánu jsou dodnes zásoby antraxu) a realizuje se za peníze Spojených států i prostřednictvím dalších zemí NATO¹. Přestože pravděpodobnost zneužití zbraní z těchto zásob postupně klesá, jsou nadále natolik významné, že poutají obrovské prostředky na likvidaci a nadále představují riziko. A nelze jednoznačně říci, že je zbytkový arzenál dostatečně chráněný a bezpečnostně krytý.

1 Pro ilustraci několik čísel: v období 1991–2001 bylo zlikvidováno 5 809 nukleárních hlavic, 1 212 balistických a středně doletových raket, 795 odpalovacích zařízení, 92 dálkových bombardérů, 121 nukleárních ponorek s balistickými střelami a velké množství chemických a biologických zbraní.

Třetí důležitou oblastí z hlediska hrozeb zbraní hromadného ničení je **diverzifikace nukleárních, biologických a chemických zbraní**. Zvyšuje se hrozba jejich využití v malé intenzitě a v malém množství pro teroristické útoky proti civilnímu obyvatelstvu, s masivními dopady nejen na zdraví a životy lidí, ale především na destabilizaci veřejného života. Využití málo intenzivních biologických, chemických a nukleárních materiálů v kombinaci se sebevraždnými útoky proti civilní infrastruktuře představuje výraznou globální hrozbu asymetrické povahy. Schopnost obrany samozřejmě existuje, ale nikoliv v rovině preventivní, pouze v rovině likvidace následků. Je velice obtížné řídit riziko preventivně v situaci, kdy napadení může provést koordinovaně skupina lidí, kteří jsou všichni ochotni této činnosti obětovat život. Výrazně dnes také poklesl nárok na dopravu, výrobu, distribuci a zaměření zbraní. To znemožňuje efektivní obranu prostřednictvím kontroly technologií, zásob, arzenálu a materiálů a výrazně komplikuje preventivní řešení celého problému.

5. TERORISMUS

Terorismus představuje násilné a destruktivní aktivity, které jsou zaměřené na politické cíle. Nejvyšší riziko dnes reprezentuje islamistický extremismus. Jeho cílem je očištění islámského světa od prozápadních režimů, jeho oddělení od „světa světla“, zastavení kulturní a hodnotové synkreze, která pomalu prostupuje arabské společnosti, a ovládnutí těchto zemí, které jsou dosud ovládány nedemokratickým, uzavřenými a vesměs zaostalými režimy. Primárním cílem terorismu je Saudská Arábie jako sídlo svatyň. Zónou teroristických útoků je i Egypt, Jordánsko a některé ropné státy. Primárním cílem terorismu tedy není demokratický „svět světla“ jako takový, ale snaha o ovládnutí vlastního islámského světa a změnu vesměs diskreditovaných režimů a jejich nahrazení islamistickými poměry. Cílem útoků se stávají také místa, kde se usazují prozápadně orientované arabské a islámské komunity (Londýn), nebo kde se prosazuje kontakt a synkreze (Bali, egyptské turistické zóny, Maroko). Potenciální rozbití nebo rozvracení cílových zemí, kontrola nad energetickými zdroji a ropnými příjmy ze strany islamistů představuje při současném hospodářském stavu a běhu věcí výrazné globální riziko. Pozornost je potřeba věnovat také snaze těchto skupin o získání zbraní hromadného ničení a několika opakovaným pokusům o jejich vývoj nebo zakoupení. Platí, že cílem tohoto terorismu je i snaha ovlivnit vnitřní politický proces v neislámských nearabských zemích, které mají vztah k vývoji, změnám a poměrům v pásmu dotyku světa světla a světa tmy. Projevilo se to např. na teroristických útocích v Madridu v roce 2004, které vyústily ve stažení španělských jednotek z Iráku, nebo v roce 2005 v Londýně.

5.1. Hlavní identifikovatelné kořeny terorismu

(a) **uzavřenost a zkorumpovanost vládních elit a rodin** ve většině arabských zemí. Nafta vyvazuje vládnoucí rodiny ze závislosti na funkční ekonomice a daňových poplatnících a daňových výnosech a snižuje význam spokojenosti lidí, otevřenosti společností a existenci občanských a lidských práv. Vlastnictví nafty umožňuje uzavřít ekonomický proces pouze do redistribuce příjmů, ostatní ekonomika se stává doplňkem, na kterém příliš nezáleží.

S tím je spjatá i (b) **nedostatečná prostupnost, profesní mobilita** a uzavřenost vůči vzdělanostní mobilitě, pracovní výkonnosti a kreativitě jednotlivce, jimiž tyto společnosti trpí. Rozhodují především příbuzenské vztahy a korupce, nikoliv výkonnost a schopnost. To samozřejmě vede ke značné sociální frustraci zejména mezi mladší populací v podmínkách vysoké demografické dynamiky těchto zemí. Frustrace z uzavřených poměrů a malého vlivu individuů na jejich životní šance je podmínkou k získávání jak samotných teroristů tak jejich finanční či jiné podpory a k radikalizaci nižších sociálních vrstev.

Terorismus má zpravidla své kořeny v (c) **nedemokratických politických systémech**, které pouze napodobují určité prvky demokratického fungování, např. organizaci voleb. Typickým příkladem je průběh nedávných parlamentních voleb v Egyptě.

V neposlední řadě je svět terorismu světem (d) **velkého množství nekontrolovaných finančních prostředků**. Až 20 % všech svých ročních příjmů muslimové odevzdají ve formě náboženské daně (Zaqát) do mešity nebo nadace, která rozhoduje o jejich využití.

5.2. Organizační principy fungování terorizmu

V terorismu nadále převažují **asymetrické způsoby boje**. Al-Kajda se změnila z organizace síťové (sítě buněk) do jakéhosi systému nadace či nadací. V něm dochází k de facto anonymnímu propojování a posuzování jednotlivých teroristických projektů s jejich ad hoc finanční podporou, bez nutnosti dlouhodobých kontaktů. Má-li někdo slibný teroristický projekt, stačí mu sehnat peníze od vzdáleného sponzora, s kterým nemusí mít jakékoli další vztahy. Naopak sponzor nemusí vytvářet síť svých organizací a buněk, plánovat a organizovat jejich akce. Organizace je tak těžší identifikovat, rozkrýt, postihnout. Má blíže ke spontánním sociálním hnutím. Výjimkou je v tomto ohledu Irák. Přes veškeré obtíže a drsnost vývoje se podstatná část teroristických sil, které jsou rekrutovány a cvičeny pro asymetrický teroristický boj, koncentruje a váže v Iráku v otevřeném konfliktu s iráckými a americkými silami. Kvantitativní odhady uvádějí, že jenom v tomto v prostoru je to zhruba 150 000 mužů ochotných za Al-Kajdu bojovat a mezi nimi zhruba 30–35 000 v táborech vycvičených sebevražděných útočníků.

Klíčovou podmínkou úspěšnosti fungování teroristických útoků je okamžitá nebo jen lehce odložená **medializace**, ať již výhrůžek nebo útoků a jejich výsledků samých. Ten, kdo protestuje proti zrušení české BBC, si neuvědomuje, jakou práci vykonají peníze stažené z Prahy při založení arabské BBC jako protiváhy televize Al Jazeera, která je dnes podstatným předpokladem efektivnosti a účinnosti terorismu a jeho komunikačním kanálem. Tato televize umožňuje management veřejného mínění v arabských zemích, přímou komunikaci teroristických vzkazů a teroristických činů. Příkladem zásadního významu bezprostřední komunikace činnosti teroristů je ve Velké Británii odvysílaný obrázek vybuchlého autobusu během teroristických útoků v Londýně. Tento obrázek byl něčím, co enormním způsobem zvýšilo sympatie a zájem v části arabských společností vůči Al-Kajdě a sympatie k teroristickým útokům a jejich dopadům ve Velké Británii.

Z hlediska komunikace je samozřejmě velmi důležitým prvkem také **internet**. Internetová komunikace, její účinnost, dostupnost, monitoring jsou velmi dobrým prostředkem, který může být nekonečně kreativní. Síťové nebo volné organizace nemají žádný problém komunikovat významné informace.

V neposlední řadě je nástrojem terorismu skrytá či otevřená **podpora od rozpadlých států**, jejichž vlády již v zásadě neberou žádný ohled na mezinárodní právo a mezinárodní vztahy a cokoli s tím souvisejícího. Jako příklad je možné vzpomenout na dobu, kdy Al-Kajda ovládala hnutí Taliban a jeho prostřednictvím Afghánistán, nebo na současný Súdán, kde se vymknuly kontrole ozbrojené milice v Dárfúru nepřímo ovlivňované Chártúmskou vládou, existují zde výcvikové tábory teroristů, stejně jako na některých částech Sahary.

Rozpadlé státy jsou charakteristické tím, že nejsou schopné nebo ochotné vykonávat správní, zákonnou i bezpečnostní kontrolu nad svým územím. Rozpadají se do tříště dílčích teritorií, která jsou v zajetí působení zájmových nebo silových skupin, částečně ovládaná či produkující organizovaný zločin, klanový systém apod. Jsou prostorem, který není definován právním, politickým a bezpečnostním institucionálním systémem, ale přímou ozbrojenou silou polovojenských skupin. Představují tak velké riziko pro své okolí, transfer zbraní, migraci, působení polovojenských organizací. Rozpadlé státy jsou prostorem, v němž jsou alokované výcvikové tábory a základny teroristických organizací. Jsou to státy, kde důsledně platí jediné síla a zbraně.

Samostatným problémem je, že zatím nikdo neumí znovu rekonstruovat stát, který se jednou rozpadl, ať již v důsledku vnitřních problémů nebo v důsledku vnějšího vojenského zásahu. Afghánistán, Kosovo, Irák, Súdán, Libérie, Rwanda, Zimbabwe, to všechno jsou státy, které jsou dnes udržovány jen za cenu nesmírných výdajů a přítomnosti vojenských sil. A nadále jsou tyto státy výrazným zdrojem bezpečnostních rizik.

5.3. Pozitivní příznaky

Z hlediska vývoje terorismu však lze vidět náznaky výsledků protiteroristické globální kampaně. Je patrné, že dochází k rostoucí izolaci a k odmítání islamistických extrémistů uvnitř samotných arabských společností. I v rámci islámu jako takového narůstá kritika, odpor a pochybnosti vůči teroristickým útokům. Posiluje se profil terorismu jako nástroje, který se stále více zaměřuje na intraislámský konflikt, např. sunnitsko-šítský, uzavírá se dovnitř. V důsledku eliminace Afganistánu jako báze teroristických výcvikových táborů a základny organizací, po tlaku proti Súdánu došlo k velkému omezení počtu výcvikových center v rozpadlých státech a narostl počet přímých bojišť. Vedle Čečenska je to především Irák. Prudce se zvedla úroveň obrany před terorismem, zejména mezinárodní schopnost vyměňovat si informace o teroristických sítích, o potenciálech a rizicích v demokratických zemích. Dokonce i relativně pomalá EU přistoupila k razantním změnám intenzity bezpečnostní spolupráce, zlepšuje se také dostupnost bezpečnostních informací a výměna analýz. Došlo k enormním investicím do zabezpečení dopravního systému, infrastruktury, komunikace, transferu financí, bezpečnosti dokladů a dostupnosti dat. Zúžil se tak prostor pro fungování teroristických sítí i prostor pro jejich útoky.

Zároveň zesiluje pro-demokratizační tlak na islámské země mimo jiné prostřednictvím asociačních smluv či nastartování vstupních rozhovorů EU s Tureckem. Je to jeden z nástrojů otevírajících arabským společnostem nové perspektivy rozvoje, a tudíž jeden z nástrojů působících přímo proti kořenům terorismu. V kombinaci s ostatními nástroji může vést k modernizaci islámských společností i politických systémů a stran, k větší otevřenosti veřejného života a k rozšíření prostoru pro politický proces.

6. KLIMATICKÉ ZMĚNY

Problém postupujících klimatických změn se pomalu přesouvá z kontextu konfliktu mezi environmentálními a hospodářskými zájmy do konfliktu mezi hospodářským rozvojem a globální bezpečností. Klimatické změny začínají být vnímány jako **globální bezpečnostní riziko**, protože mechanismy jejich vzniku a rozvoje jsou stále více a více aproximovatelné, stejně jako možné důsledky, rizika a dopady změn. Existuje jasnější představa o tom kdo, jak a za jak dlouho bude postižen. Nicméně posun od euforického, dá se říci humanistického zaměření summitu OSN v Rio de Janeiro v roce 1992 směrem k narůstajícím obavám a vědomí bezpečnostních rizik dosud nevynesl výraznou změnu v přístupu vlád a zemí. Dnes se však zejména neúspěch tzv. Kjótského protokolu zavazujícího signatáře k redukci emisí v reálném čase ukazuje jako rostoucí bezpečnostní problém. Jeho odmítnutí ze strany USA bylo postaveno na bázi odmítnutí povinnosti jednat v této oblasti podle jednoho, pro všechny stejného a závazného, modelu. V nedávné době ale již zmíněný senátor Lugar, spolu s dalším senátorem Bidenem předložili rezoluci, která požaduje obnovení účasti Spojených států na mezinárodním jednání o změnách klimatu. To znamená, že lze očekávat změnu americké politiky ještě před koncem druhého funkčního období prezidenta G. W. Bushe. Tuto iniciativu lze chápat jako snahu překonat zablokování vzniklé v souvislosti s Kjótským protokolem, snahu vrátit se v reakci na bezpečnostní argumenty na mezinárodní vyjednávací scénu a participovat na řešení. Je zajímavé, že tato iniciativa byla podložena poměrně velkým výzkumným projektem, k jehož realizaci byli přizváni nejen američtí, ale i mezinárodní odborníci. Posun části ekologické problematiky do oblasti bezpečnosti je jedním z nejvýznamnějších posunů.

7. CHUDOBA

Bezpečnostním derivátem chudoby jsou především biologické hrozby pandemie, rozšíření onemocnění HIV s následnou destrukcí demografických struktur afrických společností, rozbití sídelní a sociální struktury a hrozba velkých migračních vln, které se tlačí na arabské země z jihu. S tím úzce souvisí potenciální negativní důsledky pro životní prostředí, jako jsou devastace rozsáhlého afrického území, zánik sídelní struktury a ukončení péče o krajinu.

Summit OSN v Johannesburgu v roce 2002 vytyčil v této souvislosti osm tzv. **Millenium Development Goals**². Již dnes, po třetině plánovaného období, se ukazuje, že se tyto cíle nedaří plnit. Riziko je známé, potřebná dynamika změn je známá, potřebné nástroje jsou také známé, ale řešení se nedaří realizovat. Jednou z hlavních příčin je především neko-

² Jsou to:

1. snížení počtu chudých a hladovějících na polovinu (tj. prostředků na osobu a den < 1 USD;)
2. odstranění negramotnosti – všechny děti základní vzdělání;
3. odstranění nerovnosti žen a mužů ve všech úrovních vzdělání;
4. snížení úmrtnosti dětí o 2/3 do věku 5-ti let;
5. snížení úmrtnosti rodiček o 3/4;
6. snížení procenta nakažlivosti nemocí HIV/AIDS, malárie a dalších závažných chorob;
7. zabránění úbytku přírodních zdrojů, snížení o 1/2 počet lidí, kteří nemají přístup k pitné vodě, do roku 2020 zlepšení životních podmínek alespoň pro 100 milionů lidí žijících na chudinských předměstích (slumech) světových velkoměst;
8. rozvinutí světového nediskriminačního obchodního systému, odstranění kvót a cel, podpora malých a ostrovních zemí, oddlužování chudých zemí, zlepšení dostupnosti léků v rozvojových zemích.

operativnost, nekompetentnost a zkorumpovanost vlád nejchudších, dnes již do značné míry kolabujících států v Africe. Destrukce vlastních ekonomik, rozkrádání a promrhání finančních zdrojů včetně pomoci, vystavení obyvatelstva chudobě a neexistující ekonomický život naznačují, že hlavní odpovědnost nenese globalizace, ale neschopnost a neochota lokálních vlád spravovat zemi k veřejnému, a nikoli jen vlastnímu blahobytu.

Výše uvedené okolnosti pak mimořádně silně limitují a komplikují účinnost jakékoli pomoci přicházející ze strany bohatých zemí, jakkoli ani ta není dostatečná a zejména nebývá nezištná.

8. NÁSTROJE A AKTÉŘI OBRANY A POLITIKY GLOBÁLNÍCH BEZPEČNOSTNÍCH PROBLÉMŮ

8.1. Organizace spojených národů

Spojené národy jsou reprezentativní, politická, právní a legitimizační báze k řešení globálních bezpečnostních problémů. Z hlediska toho, co jsme v tomto textu dosud diskutovali, mají Organizace spojených národů v přímé kompetenci zejména environmentální agendu, stanovenou na summitu v Rio de Janeiro a v Kjótském protokolu. Do kompetence OSN spadá také boj s chudobou, viz zmiňované Millenium Development Goals, a s tím související zmírňování velkého napětí mezi tzv. světem světla a světem tmy. Spojené národy mají také na starost kontrolu atomových technologií a smlouvu o proliferační nukleárních zbraní (viz zmiňovaná Mezinárodní agentura pro atomovou energii).

OSN je jistě schopná diagnostikovat rizika, dosáhnout mezinárodní dohody o řešení, stanovovat cíle. Není již však s to uplatnění těchto dohod prosadit. Ve vojenských a bezpečnostních otázkách fungovala OSN především v období studené války, kdy byla důležitým institucionálním prostředím pro dosahování rovnováhy a dohody mezi hlavními politickými bloky a mocnostmi. Jakmile se statická situace dostala s koncem studené války do pohybu, do asymetrických problémů, Spojené národy ztratily schopnost dosahovat konsenzu a usměrňovat politiku. Pro ilustraci dodejme, že při dvou nejvýraznějších vojenských operacích poslední doby, zastavení balkánské války nálety NATO na Jugoslávii v roce 1999 a při irácké operaci v roce 2003, docházelo k jejich realizaci bez mandátu Rady bezpečnosti OSN, bez schopnosti dosáhnout mezinárodního konsenzu. A jak jsme již zmiňovali, ani v otázkách proliferační není OSN, respektive její Mezinárodní agentura pro atomovou energii, úspěšná. OSN je velmi unikátní organizace, která nemá ve světě obdoby. Na řešení bezpečnostních problémů dnešního rozsahu a povahy je však sama o sobě nedostatečná právě proto, že není schopná vynucovat uplatnění či naplnění přijatých dohod. Sama OSN je přitom součástí těchto nevymahatelných dohod a není schopná se reformovat, a zvýšit či kvalitativně změnit svou výkonnost.

8.2. Brettonwoodské instituce

Zmiňované Brettonwoodské instituce jsou zaměřené na globální procesy. Mohou mít a mají vliv na státy, které usilují o hospodářský rozvoj a prosperitu, mají zájem na ekono-

mické výkonnosti. Brettonwoodské instituce nedokáží ovlivňovat země, které nemají na hospodářském rozvoji zájem, což jsou přitom zpravidla ty, které představují největší bezpečnostní riziko. Velký význam má WTO díky tomu, že pomalu včleňuje Čínu do mezinárodního obchodu a pravidel, včetně jejich environmentálních aspektů. Nicméně praxe ukazuje, že zejména v těch státech, které jsou zasažené korupcí, což je přitom většina těch, které mají největší ekonomické a sociální problémy a je potřeba jim finančně, hospodářsky a programově pomáhat, rozvojové projekty v zásadě selhávají, protože se stávají součástí přítomného korupčního prostředí.

8.3. NATO

Z hlediska vojenských a asymetrických hrozeb, zejména pokud jde o terorismus, je dnešní NATO jiné, než bylo před útoky z 11. září a před iráckou operací. Především z toho důvodu, že Spojené státy odvedly z aliance svojí bojovou kapacitu, protože nejsou ochotny podřídit působení svých jednotek neamerickému právnímu a velitelskému prostředí a neamerickým vládám. Americké bojové síly se tedy budou důsledně pohybovat v americkém právním prostředí, pod americkým velením a nebudou již podléhat kolektivnímu spojeneckému velení. Americké velení při NATO ztratilo statut bojového velitelství. V důsledku toho **ztratilo NATO reálnou výkonovou schopnost**, pokud jde o nasazení bojových a nejen mírových sil. Kdekoli v Afghánistánu (kde NATO v současné době operuje) je potřeba nasadit síly k bojové operaci, je nutné požádat o nasazení amerických sil. Co NATO ale neztratilo, je schopnost organizace logistiky a podpory při měkkých, nebojových mírových misích, organizace zpravodajské činnosti, plánování. Stejně tak je NATO nadále funkční na politické úrovni.

Dnešní atlantické vztahy se nově utváří více na základě vztahů EU – USA. Jsou nadále velmi nevyvážené, protože EU na rozdíl od USA nemá výkonové bojové kapacity, nemá transportní kapacity, nemá společné velitelské a komunikační nástroje a je mimořádně technologicky zaostalá. Míru těchto disproporcí si můžeme představit jako cca 10 až 15 let vývoje nebo obrovské (a tedy nereálné) finanční objemy výdajů na obranu. V zásadě se již v současné době jeví **technologická propast mezi armádami EU a USA** jako nepřeklenutelná. Na straně EU je pochopitelně snaha o zlepšení alespoň v těch málo oblastech, kde to jde, snaha intenzivně spolupracovat minimálně v oblasti zpravodajských sil a prosazovat se přinejmenším politicky. V poslední době například po tlaku na Sýrii v souvislosti s atentátem organizovaným syrskými tajnými službami v Libanonu kupodivu došlo okamžitě k dohodě o přenesení věci do OSN.

V současné době, pro potřeby globální schopnosti nasazení vojenských sil, disponují relevantní transportní, komunikační, logistickou, vojenskou kapacitou výhradně Spojené státy. Ty jsou však prakticky plně zaměstnány v Iráku. Ani USA tak dnes nemají volnou bojovou kapacitu k jakémukoli dalšímu nasazení, vyjma té, která se nachází v Afghánistánu.

8.4. Evropská unie

Z hlediska nevojenských, politických řešení, se pomalu rodí a **zesiluje bezpečnostní kompetence EU**. Američané výrazně podporovali ratifikaci Smlouvy o Evropské ústavě právě proto, aby se dále prohloubila společná bezpečnostní a obranná politika a reálná schopnost

a výkonnost EU v této oblasti. Zvyšující se kapacita a kompetence EU v mírových, politických řešeních konfliktů a bezpečnostních problémů se projevuje především v několika hlavních oblastech. Narůstá konsenzus o strategickém významu postupné demokratizace zejména islámských zemí, což bylo v období před iráckou operací prakticky nemyslitelné. Zesiluje se mediteránní spolupráce mezi EU a severoafrickými zeměmi, zvyšuje se význam používání asociačních smluv a dalších obchodně-politických nástrojů, např. vůči Sýrii a dalším zemím. Již jsme zmiňovali zcela strategický význam zahájení vstupních rozhovorů s Tureckem, které ukazuje na relativní otevřenost EU i vůči přibližování islámských zemí. Roste tak tlak na zkvalitnění politického procesu v dotčených zemích, je snaha kultivovat islámské radikální strany. Tak, jako my máme konzervativní křesťansko-demokratické strany, tak si jistě časem dokážeme představit vznik islámských konzervativních demokratických stran. Je možné pozorovat tlak na nezávislost soudnictví a pluralizaci médií. Je zřejmé, že narůstá i schopnost uplatnění sankcí ze strany EU, je-li společná vůle členských zemí.

Dlouhodobě byla EU oslabena především heterogenitou zájmů svých členských zemí na vztazích s jednotlivými arabskými zeměmi, čímž byla značně paralyzována možnost nasazení plné váhy společné evropské politiky vůči nedemokratickým režimům a zemím. To se pomalu mění. Jsou samozřejmě nadále evropské země, které jsou více aktivní, jsou země, které jsou více problematické. Nicméně se zdá, že alespoň v této oblasti začíná EU vyvíjet společnou bezpečnostní politiku měkkými prostředky a působit na eliminaci a snižování rizik, minimálně v oblasti Středního východu.

Naše země nebyla po dlouhou dobu schopna vyvíjet vlastní bezpečnostní politiku a tudíž ani kultivovat bezpečnostní studia na našich univerzitách. Bezpečnost byla dlouhodobě uzavřena zejména ve vojenské oblasti. Jsme proto v této oblasti poměrně hodně pozadu, zejména pokud jde o současné hrozby a vojenské bezpečnostní záležitosti. Nicméně dnes se nacházíme v období, kdy bezpečnost není primárně otázkou vojenskou. Vojáci stojí na konci celého řetězce utváření bezpečnostní politiky. Jejich vlastní aktivitě, technické a silové realizaci, předchází série nejrůznějších rozhodnutí. Vojáci pouze realizují to, co bylo poznáno, prozkoumáno, koncipováno a rozhodnuto jinde.

Narůstající bezpečnostní problémy jsou ve svém širším pojetí řešitelné jedině za pomoci výzkumu, znalosti, analýzy a hledání optimalizačních řešení. Tyto problémy je možné adresovat tehdy, jestliže se zkoumají, řeší a tato řešení diskutují. Zajištění bezpečnosti neznámá nasazení vojenských sil – jde o to poznat, prozkoumat a diagnostikovat bezpečnostní hrozby a bezpečnostní rizika. Je k tomu třeba vzdělání a poznání v nejrůznějších oborech činnosti. Proto jsou bezpečnostní studia otevřená i dnešním studentům běžných vysokých škol a je rozumné se jim věnovat a podílet se na identifikaci a řešení problémů, které v oblasti globální bezpečnosti vyvstávají.

Mezinárodní organizovaný zločin v éře globalizace

Václav Mezřický

1. K HISTORII A KOŘENŮM MEZINÁRODNÍHO ORGANIZOVANÉHO ZLOČINU

O mezinárodní / transnárodní zločin se politici a instituce trestního postihu vážněji počaly zajímat až v devadesátých letech minulého století. Od počátku byl spojován s globalizačními procesy. Jde přitom spíše o kriminologický termín, kterým se popisují sociální fenomény, neboť mezinárodní / transnárodní zločin nepředstavuje v právní teorii jednotný koncept. Typicky to platí o obtížném zařazování do této kategorie např. válečných zločinů, jichž se dopouštějí často suverénní státy. Podstatným aspektem mezinárodních / transnárodních zločinů je jejich organizovanost (vytváření organizačních sítí, umožňujících například transfer pašovaného zboží, osob atd.); nabízí se proto nejvýstižnější termín mezinárodní organizovaný zločin.

Mezinárodní organizovaný zločin není ovšem jev zcela nový a postoje a stanoviska k němu se velmi rychle mění. Platí to například o otroctví, které v jistých formách trvá dodnes. Mělo své počátky již v antice – a spíše ještě dříve. K jeho důslednému rušení a kriminalizaci docházelo postupně během 19. století. Podobně pirátství, které provozovaly jak soukromé osoby, tak i státy. Také to existovalo již od dob antiky; i v přístupu k tomuto sociálnímu jevu došlo postupně v 19. století ke změně, když státy shledaly, že brání rozvoji mezinárodního obchodu. Nicméně podobně jako otroctví, také pirátství existuje dodnes, zejména na Dálném Východě. Konečně i pašeráctví je zločinem, který má svou dlouhou historii. Za jedno z nejnámějších pašovaných zboží je možné pokládat opium, drogu, která si dodnes udržela své významné místo mezi pašovanými narkotiky. Podobně i v tomto případě během 19. stol. se od pašování opia ustoupilo. Lze říci, že ve všech třech případech změny v postojích k těmto aktivitám byly důsledkem změn v domácích ekonomických a politických zájmech spolu se změnami v morálních důrazech na straně evropských států a Spojených států amerických.

Historicky k vzniku či nárůstu mezinárodního organizovaného zločinu došlo v důsledku rozpadu Sovětského svazu a kolapsu východoevropských ekonomik, ale i jako důsledek vzniku společného trhu v rámci Evropské unie. Spolu s tím působil i nebývalý rozvoj komunikačních technologií, především internetu, které učinily snáze prostupnými hranice mezi státy. Zejména pak ekonomická krize ve východoevropských a středoevropských státech vedla k vzrůstu migrace východoevropanů do zemí Západní Evropy. Oslabení hraničních kontrol umožnilo vzrůst nezákonných aktivit, zahrnujících pašování drog, alkoholu a tabákových výrobků jakož i nebezpečných (jaderných) materiálů. Postupně k těmto procesům počal přispívat i zrychlující se ekonomický rozvoj Číny.

Typické příklady mezinárodního organizovaného zločinu představuje sdělení, které v r. 2001 učinila zástupkyně úřadu pro globální záležitosti USA Paula Dobriansky:

- Droga „extáze“, původně vyráběná v Holandsku, se pašuje do Spojených států mj. prostřednictvím izraelských skupin organizovaného zločinu.
- Počítačový virus navržený a odeslaný z Filipín vyřadil až na týden z provozu počítače řady vládních agentur.
- Velká banka ve Spojených státech zjistila, že ruský organizovaný zločin ji využívá k praní špinavých peněz.

2. Hlavní druhy mezinárodního organizovaného zločinu

2.1. Proměny terorismu

Také terorismus má svou historii, která je spojena zejména s anarchistickým hnutím v druhé polovině 19. stol. Moderní terorismus po II. světové válce měl tři fáze: protikoloniální, ideologickou a náboženskou. Zatímco první forma terorismu byla svázána s rozpadem koloniálního systému (Alžírsko, Izrael, Kenya např.), druhá byla levicově a etnicky orientovaná a zaměřovala se proti ekonomickým a sociálním symbolům Západního světa (Střední Východ, Latinská Amerika, Asie).

Náboženský terorismus se od předchozích liší, protože do politického boje vnáší kosmickou dimenzi. Počal vzrůstat na Středním východě v období iránské revoluce (1978–1979). Když Izrael okupoval v r. 1982 Libanon, obsadil také šíitské vesnice na jihu Libanonu. Do země se poté přesunuli militantní Iráčané, kteří na izraelskou okupaci odpověděli sebevražednými útoky. Taktiku těchto útoků si pak přisvojilo hnutí Hizballáh, Boží strana při konfrontaci s izraelskou okupací. Také hnutí Tamilů (Liberation Tigers of Tamil Eelam) používá sebevražedné útoky ve svaté válce proti Hinduistům na Srí Lance. Válku se sovětskými okupačními jednotkami v Afghánistánu (1979–1989) tamní guerilly – mudžahedínové – rovněž pokládali za svatou válku. Mučednická smrt se stala napříště standardní formou tzv. asymetrické konfrontace se silnějším nepřítelem, kdy cílem je oslabení vůle silnějšího. Avšak ani sebevražedné útoky, ani asymetrická konfrontace nepropůjčily terorismu transnacionální rozměr – tu mu zaručoval jeho náboženský charakter. Etablovala se transcendentní povaha náboženského násilí; symboly, mýty a posvátný smysl se staly základem pro teroristické akce a pro transcendování národního státu. Z těchto zdrojů se zrodil současný mezinárodní terorismus islámské provenience. Pro tuto formu terorismu je příznačné, že se často nezakládá na přísné organizaci a lze jej proto obtížně odhalit a neutralizovat.

Jen za deset let (1992–2002) podnikli islámští teroristé na 30 útoků, kterým padli za oběť stovky, a do současnosti dost možná již tisíce lidí. Stojí za to zaznamenat morální Al-Kajdy, která je inspirátorem i osnovatelem těchto útoků: v nejednom případě útoky zasahují islámské obyvatelstvo. Podle jednoho z manuálů Al-Kajdy je takové zabíjení dovolené, protože dobrý muslim se pak dostane do nebe. Pokud oni zabíjí dobrými muslimy nebyli, byli součástí nepřátelských sil a zasloužili si smrt.

2.2. Praní špinavých peněz

Činnost zahrnuje nakládání s prostředky získanými zejména korupcí úředníků a z krádeží ze státních rozpočtů: tzv. veřejná korupce. V globálním měřítku se jedná o částky představující asi 2–5 % světového hrubého domácího produktu, tj. mezi 600 miliardami až 1,5 bilionem USD.

Tzv. veřejná korupce je tedy porušováním zákona při správě veřejných věcí, jako je například zmíněná defraudace státních prostředků státními úředníky, převádění rozpočtových prostředků na soukromé účty, fyzické krádeže státních zlatých zásob, zneužívání půjček a dotací poskytovaných mezinárodními finančními institucemi ap. Typickými příklady korupčního jednání je podplacené vydávání koncesí a uzavírání smluv s domácími i zahraničními společnostmi (např. při vydávání těžebních koncesí – na těžbu dřeva v deštných pralesích, při zadávání prací na státních investicích, při státních nákupech apod.).

Činnost má několik fází. Předně jde o naložení s nezákonně získanými finančními prostředky tak, aby se vyloučilo zjištění, že byly získány trestným činem. To se děje využitím různých filtrů jako jsou buď podniky placených služeb (herny, půjčovny videokazet, restaurace, bary), nebo obchody se zbožím o vysokých cenách (umělecké předměty, zlato, drahokamy). Nezákonně získané obnosy se mísí s penězi získanými legálně.

Ve druhé fázi se odcizené resp. nezákonně získané peníze převádějí do zahraničí, kde se často dočasně deponují v tzv. „**offshore corporations**“ (offshore – „mimo pobřeží“), čili u společností mimo zákonný dohled. Ty operují mimo země své registrace a jejich operace jsou pak těžko, pokud vůbec, kontrolovatelné. Zejména v Karibiku, v Pacifické oblasti, ale i v Evropě prodávají společnosti uvedeného charakteru licence k provádění operací jen mimo zemi registrace, kde jsou osvobozeny od daní nebo jiné regulace a chráněné právem utajování.

Ve třetí fázi se jedná o zjednání přístupu pachatele k takto „vypraným“ penězům, aniž by se prozradila jeho profese a spojení se spáchaným trestným činem. To se provádí cestou mezinárodních plateb, aby se vyloučila možnost auditu, převodem kreditní kartou vydanou offshore bankou nebo cestou fingovaných výher v kasinech, proplácených přes bankovní účty.

Do této kategorie patří rovněž financování teroristické činnosti. Děje se často formou nazvanou **hawala**. Spočívá v přijetí hotovosti, šeků nebo jiných finančních prostředků v jednom místě (v jedné zemi) a předání odpovídající hodnoty v jiném místě (jiné zemi) adresátovi. Finanční částky ani jiné finanční prostředky přitom nepřekračují hranice. Přijímání a vyplácení peněz se zakládá na organizacích makléřů, kteří spolu komunikují jednoduchým způsobem (zejména prostřednictvím internetu), aniž by operace sama či spolupráce mezi makléři měla písemný smluvní základ. Dluh mezi dvěma bankéři se pak vyrovnává buď úhradou založenou na požadavku v opačném směru (čili operace probíhá obráceně) nebo na základě jiných druhů pohybu peněz (zaplacením dluhu věřitele v zemi, odkud podnět k poskytnutí peněz zahraničnímu adresátovi vyšel). Systém se užívá převážně v arabsky hovořících zemích, ale i na indickém subkontinentu.

2.3. Nedovolený obchod s uloupenými kulturními materiály (antikvity, uměleckými předměty).

Také tento druh organizovaného zločinu má své historické kořeny. Základní příčinou loupení památek je poptávka po kulturních objektech na trzích bohatých států. Jde o starou tradici – antikvity se dávaly do hrobů v Číně již v 15. stol. Název kulturní materiály zahrnuje širokou paletu předmětů od moderních obrazů až po archeologické antikvity (předměty ze staroegyptských hrobek, objekty z předkolumbovského období Latinské Ameriky, keramické materiály z hrobů staré Číny apod.).

Místem, kde se mezinárodní organizovaný zločin zmocňuje kulturních materiálů, jsou obvykle rozvojové země s bohatou historickou tradicí, ale nejsou vyloučeny ani země Evropské unie (např. italská vykradači hrobů, zvaní „tombaroli“). Škodlivé následky násilného a často bezohledného vylupování archeologických památek spočívají mj. v narušení integrity místa nálezů a tak celkového znehodnocení jeho historického významu, historicky významné informace. Kde stát postrádá dostatečně silnou donucovací moc, postupuje mezinárodní zločin obvykle zcela nezakrytě (Kambodža, Thajsko, africké státy). Transfer do zemí určených respektive na poptávkové trhy v bohatých průmyslových zemích se děje prostřednictvím sítě specializovaných pašeráků, kteří přepravují kulturní materiály přes hranice států jejich původu (například památky z Číny putují přes Hongkong, z Thajska přes Bangkok atd.). Děje se tak v kombinaci s korupcí policie a celníků. Rozdíl proti obchodu s drogami spočívá v tom, že kulturní materiály se na poptávkových trzích (Paříž, Londýn, New York ap.) prodávají zcela nezastřeně. K tomu je ovšem třeba opatřit dokumenty potvrzující legalitu získání nabízeného „zboží“. Legalizace se provádí zejména v přístavech, kde se na provážené zboží často uvalují minimální restrikce. V Evropě je zemí s takovými minimálními restrikcemi také Švýcarsko. Povolení průvozu získané při tomto transferu je pak legalizačním dokumentem pro poptávkové trhy.

2.4. Počítačové zločiny

Počítačová kriminalita je typickým produktem globalizace. S růstem počtu uživatelů i technického, ekonomického a sociálního významu počítačové komunikace bude kriminalisty zaměstnávat stále víc, třebaže v řadě zemí se zatím této kriminalitě věnuje minimální či žádná pozornost. Přitom již v r. 2002 na světě bylo 665 milionů uživatelů internetu. Scénáře možných či již uskutečněných útoků na počítačové sítě zahrnují například národní obranné systémy, komunikační systémy, zásobování vodou, elektřinou, teplem, kontrolní systémy letecké, automobilové a vlakové dopravy, sítě předpovídání počasí, zásoby, bezpečnost a trhy s různými komoditami, systémy distribuce zboží, paliv a léčiv, bankovní systémy. Útoky na některé z vyjmenovaných systémů mohou ochromit chod jinak zdravých společností. Tak například vliv na fungování nemocnic, práci bezpečnostních orgánů, záchranné a nouzové systémy může být bezprostřední a katastrofální. Vzhledem k známému jevu komprimace času a prostoru v informační společnosti rozsáhlejší destabilizace některé ze světově významnějších společností by mohla mít nepříznivé důsledky pro celkovou stabilitu světa.

Základními typy počítačové kriminality jsou jednak útoky proti počítačům jako prostředkům komunikace, kdy jde o to, zmocnit se například materiálu chráněných copyrigh-

tem, a o útoky, kdy cílem je ochromit službu vykonávanou počítačem. Vedle toho existují například finanční kriminální činy, kdy se počítačů využívá při praní špinavých peněz. Základními typy počítačové kriminality jsou kupříkladu podvody, dětská pornografie, zneužívání E-mailu, obtěžování, hackerství (infikování počítačovými viry), porušování práva copyrightu, terorismus.

2.5. Transnárodní zločiny proti životnímu prostředí

Samo generelní označení „zločin proti životnímu prostředí“ je zatím v mnoha ohledech problematické, tím spíše zločin „organizovaný“, třebaže často jde o ohrožení zdraví a života velkého počtu lidí, o poškozování přírody značného rozsahu apod. Řada škodlivin putuje nekontrolovaně ze zemí svého původu do zemí sousedních prostřednictvím přírodních médií (voda, ovzduší), ale i prostřednictvím lidí a zvířat. Jiné environmentální hrozby a škody představuje vymírání druhů, poškozování ozónové vrstvy, globální klimatická změna, které nemusí bezprostředně zasahovat lidské společnosti a přírodu v zemích původu škodlivin, které tyto hrozby a škody vyvolávají a způsobují. Problém kriminalizace řady jednání má příčiny jednak v nízkém environmentálním vědomí národní i světové veřejnosti, jednak v nedostatku konsensu mezi suverénními státy. Mezinárodní dohody tak pokrývají jen minimum vztahů a objektů životního prostředí, nehledě k tomu, že chybí skutečně účinné prostředky na prosazování mezinárodněprávních závazků států, vyplývajících z takových dohod. Typickou ukázkou je opakující se situace v zemích jihovýchodní Asie zasahovaných smogem, pocházejícím z pálení lesů v Indonésii. Nejtíže postiženými zeměmi jsou Malajsie, Singapur a Thajsko. Třebaže indonéská vláda vypalování lesů zakazuje, nevyvíjí úsilí na prosazení svých rozhodnutí. Škody způsobované na zdraví lidí v zasažených zemích se odhadují na 9 miliard USD.

Kriminologické hodnocení transnárodních environmentálních hrozeb a škod rozeznává jejich tři příčiny, a to přeshraniční toky toxických látek, transhraniční důsledky ekonomických rozhodnutí a transhraniční působení státní moci, zejména války. Zatímco přeshraniční toky toxických látek nevyvolávají co do své podstaty celkem žádné pochybnosti, je posuzování důsledků ekonomických rozhodnutí spornější, například proto, že environmentální důsledky se váží se sociálním, ekonomickým přínosem. Nositeli takových rozhodnutí jsou často nadnárodní společnosti spolu s vládami zejména rozvojových zemí. Typicky to platí například o těžbě ropy prováděné v deltě Nigeru společnostmi Shell, Mobil a jinými, které způsobuje drastické škody v jedné z největších světových oblastí mokřadů. O vojenských akcích států stačí konstatovat, že podle některých odhadů se podílejí na 20–30 % environmentálních škod v globálním měřítku.

V takové situaci kriminalizovaná jednání proti životnímu prostředí, která by bylo možné zařadit pod pojem mezinárodního organizovaného zločinu, mají v podstatě marginální charakter. Patří sem především nedovolený obchod ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin. Naproti tomu zákaz přepravy odpadů přes hranice států má neodstranitelnou mezeru v tom, že vlády mají právo povolit vlastníkům pozemků na svém území ukládání odpadů, což využívají zejména vlády rozvojových zemí k placenému importu odpadů ze zemí průmyslových. Účinné naproti tomu jsou dohody vztahující se k narušování ozónové vrstvy. Vždy však platí, že závisí na jurisdikci národních států, zda činy proti závazkům vyplývajícím z těchto smluv kriminalizují či nikoliv.

2.6. Pašování drog

Jde o typickou formu mezinárodního organizovaného zločinu. Klíčový význam má v boji proti této formě kriminality Konvence Spojených národů o nedovoleném obchodování s narkotiky z r. 1988. Produkce drog počala narůstat ve světovém měřítku od počátku šedesátých let v důsledku zvyšující se poptávky a následného růstu obchodu s narkotiky, umožňovaného zdokonalujícími se prostředky přepravy a komunikace.

V r. 2002 byla zabavena narkotika v 1,1 miliónu případů, což představovalo zvýšení o 300 000 proti r. 1992. Největší objem pašovaných narkotik představuje marihuana (5 000 t), následuje kanabis (hašiš), deriváty kokainu, opiáty (opium, morfin, heroin) a stimulanty amfetaminu (amfetamin a extáze). Největší přírůstek v pašování drog zaznamenaly syntetické drogy. Marihuanu užívá na světě 3,4 % veškeré populace, tj. kolem 15 miliónu lidí, 14 miliónů užívá kokain (hlavní producent Kolumbie), 15 miliónů bere opiáty (produkují je zejména státy jihovýchodní a střední Asie, především Afghánistán, kde se pěstuje 76 % globální produkce opia), amfetaminy užívá asi 34 milióny lidí (vyrábějí se v Jihovýchodní Asii, Evropě a ve Spojených státech).

Obchodování s marihuanou je vysoce decentralizované. Velké množství se jí prodává v místě pěstování. Je řada případů, kdy síť obchodu s marihuanou se stávají sítěmi obchodování i s dalšími drogami: typicky zločinecké mafie ze západní Afriky, které od obchodování a pašování marihuany přešly na obchod s opiáty z Jihovýchodní a Jihozápadní Asie. Využívají k tomu například africké studenty na školách v evropských zemích. Jak bylo uvedeno, hlavním producentem kokainu je Kolumbie, ale na distribuci, respektive pašování, se podílejí i státy sousedící s Kolumbií a zejména řada nových skupin v Mexiku. Hlavní cesta obchodování s opiáty vede z Afghánistánu do Evropy, druhá z Myanmaru do Číny a třetí z Kolumbie a Mexika do Spojených států. Obchodování s amfetaminy má spíše regionální, nikoliv meziregionální charakter.

2.7. Pašování lidí a nezákonný obchod s lidmi

Migrace sama o sobě je jev historicky prastarý. Nový fenomén v současnosti představuje ilegální organizace migrace a zneužívání lidí organizovaným zločinem v zemích určení. Jde o nový typ mezinárodního organizovaného zločinu. V minulém desetiletí se migrace stala výnosnou činností organizovaného zločinu, který se začal zabývat migračními službami pro lidi z méně rozvinutých zemí do zemí bohatých. Jde o organizování proudu migrantů z chudého Jihu na bohatý Sever (z Asie, Afriky, Jižní Ameriky, ze zemí bývalého Sovětského svazu). Novinku představuje zneužívání lidí v zemích určení například k prodeji drog, žebrotě, prostituci, ilegální a nezdaňované práci.

V malém se touto činností zabývají individuální „podnikatelé“, kteří pašují jednotlivce, tj. ženy a děti, aby je samy zneužívali v zemích určení. Dále působí malé skupiny pašeráků a obchodníků s lidmi, spolupracující mezi sebou při jejich náboru a při převážení po spolehlivých trasách. Jejich činnost se omezuje pravidelně nejvýš na dvě země. Tento systém existuje ve Střední Americe a často v Evropě, kde volně spojené malé gangy pašují ženy, jež pak mají být využity k prostituci na evropských trzích. Na své cestě jsou ženy za různé ceny opakovaně prodávány až se dostanou do místa určení ke konečnému „vlastníku a uživateli“. Střední a velké podniky představují velmi dobře organizované mezinárod-

ní, vysoce strukturované skupiny, často se zabývající řadou dalších kriminálních činností. Tyto skupiny operují vždy ve více zemích. Patří sem zejména albánské skupiny pašeráků a obchodníků s lidmi, některé východoevropské gangy, turecká mafie. Ze zemí bývalého Sovětského svazu se přepravují především ženy z Ukrajiny, Moldávie a z Ruska. Avšak skutečně nadnárodní společnosti představují vysoce sofistikované organizace, které jsou schopny zajišťovat přepravu přes řadu zemí a kontinentů. K této skupině patří především čínské Triády a japonská Yakuza.

Je třeba stále rozlišovat mezi pašovanými emigranty a lidmi, kteří jsou předmětem nezákonného obchodu. Prvá skupina vždy využívá služeb pašeráků dobrovolně, za tyto služby musí obvykle předem zaplatit. V zemi určení jsou tito lidé pak ponecháni vlastnímu osudu. Pro cestu do Evropské unie se využívají tři cesty: první je Baltická cesta, začíná v asijských zemích, vede přes Rusko a baltické země a odtud přes skandinávské země do středu Evropské unie. Druhá je Severní cesta, vedoucí z východní Evropy přes Polsko, Maďarsko a Českou republiku do Německa a do Skandinávie. Středoevropská cesta obvykle končí v Rakousku a v Itálii. Balkánská cesta vede přes Turecko a balkánské země a končí v Německu. Východní středozezemská cesta vede z Turecka do Itálie. Severoafrická cesta vede ze Západní Afriky přes Alžírsko a Maroko, Gibraltarskou úžinou do Portugalska a Španělska.

Odhaduje se, že do Spojených států přibude za pomoci pašeráckých společností ročně asi 500 000 lidí. K migraci do Evropy využívá ročně služby pašeráckých syndikátů kolem 100 000 až 200 000 emigrantů, z celkového počtu 600 000 lidí, kteří ročně imigrují. V globálním měřítku se obchod s lidmi, především ženami a dětmi, ale i s muži, týká 700 000 až 2 milionů lidí. Tento počet nezahrnuje počet lidí, s nimiž se obchoduje v rámci států.

2.8. Válečné zločiny, zločiny proti lidskosti a genocida

Do seznamu mezinárodního organizovaného zločinu se také zahrnují válečné zločiny, zločiny proti lidskosti a genocida. Počátky jejich stíhání a hodnocení jako kriminálního jednání sahají do poloviny minulého století, kdy po druhé světové válce byly stíhány zločiny tohoto druhu spáchané zejména nacistickým režimem a japonským režimem na cizích územích. Avšak ani dnešní případy takových jednání nelze bez dalšího uvádět do souvislosti s globalizačními procesy. Proto, alespoň v této chvíli, není nutné se touto problematikou blíže zabývat.

3. ORGANIZOVANÝ ZLOČIN PODLE JEDNOTLIVÝCH GLOBÁLNÍCH REGIÓŇŮ

3.1. Organizovaný zločin v Africe

Organizovaný zločin je jednou z nejvýznamnějších výzev, kterým Afrika dnes čelí. Zbavuje vlády prostředků nutných pro zajišťování základních služeb státu, přímo ohrožuje bezpečnost občanů, jeho destruktivní vliv na ekosystémy ohrožuje základy farmářské produkce. Avšak právě v africkém kontextu je termín organizovaný zločin třeba užívat opatrně.

Nejde totiž o organizace podsvětí podobné mafím v čele s jednotlivými vůdci. V Africe jde spíše o rozsáhlé sítě jednotlivců, sdružených kolem jakýchsi středisek, často se silnými vazbami na politický establishment. Také z tohoto důvodu zde mezi zákonným a nezákonným podnikáním nebo činnostmi neexistuje zřetelná dělící čára.

V již zmiňované návaznosti na mezinárodní sítě organizovaného zločinu, využívající mj. africké studenty a africké přistěhovalce při obchodu s narkotiky v zemích určených, především v Evropě, se africký zločin soustřeďuje především na pašování zbraní, slonoviny, rohů nosorožců, diamantů, kobaltu, cukru a automobilů. Pro pašování drog, jak již bylo uvedeno, je východní Afrika tranzitním územím mezi Asií a Evropou. Nezákonný obchod s dětmi a ženami směřuje především do Evropy a Libanonu, obchod s lidmi určenými na otročké práce je orientován hlavně na Střední Východ a do Severní Afriky.

3.2. Organizovaný zločin v Asii

Ve většině rozvojových asijských zemí v posledních dvaceti letech zločin představoval velmi obtížný problém charakterizovaný korupcí, nestabilními vládami a v mnoha případech justicí, která neměla ani dost finančních prostředků, ani technologie, které by jí umožňovaly účinně bojovat proti vysoce sofistikovaným kriminálním aktivitám. V mnoha asijských zemích organizovaný zločin má dlouhou historii, v řadě případů sahající i několik století do minulosti. Nádavkem k celkovému zvýšení kriminálních aktivit jako loupežná přepadení a vloupání, krádeže a znásilnění, se řada zemí stala terčem mezinárodního organizovaného zločinu, zejména nezákonného obchodu s drogami a zbraněmi, ilegální imigrace, vykořisťování žen a dětí a široce rozšířené soukromé i veřejné korupce. K těmto kriminálním aktivitám vyvíjeným organizovaným zločinem patří například činnost Triády a Tongy v Hongkongu a v Číně, Yakuza v Japonsku, United Bamboo Gang na Tchajwanu, vojenští diktátoři (warlords) v Myanmaru, Nam Can Gang ve Vietnamu aj.

3.3. Organizovaný zločin v Evropě

Evropský organizovaný zločin zaujímá ve světovém zločinu místo, jež charakterizuje:

- a) vysoký význam domácí organizované kriminality, například při výrobě a distribuci syntetických drog;
- b) výnosné trhy s ilegálními druhy zboží a služeb majících svůj původ v zahraničí, jako jsou zemědělsky pěstované drogy z Latinské Ameriky či Severní Afriky a Asie;
- c) export ilegálních druhů zboží jako zbrojní technologie, na které je vyhlášeno embargo; dětská pornografie;
- d) aktivity evropských zločinců mimo rámec Evropy, jako jsou například operace podvodníků z původního Sovětského svazu na území Spojených států.

Evropa je rovněž místem pro tranzit nedovolených obchodů, například s drogami pocházejícími z Nigérie a určenými pro trhy ve Spojených státech a v Kanadě. Neexistující jazykové bariéry mezi bývalými koloniemi a koloniálními mocnostmi rovněž usnadňují spolupráci mezi kriminálními skupinami. To například vysvětluje, proč Španělsko je hlavním „přístavem“ pro dodávky kokainu z Latinské Ameriky do Evropy.

V rámci Evropy vývoj kriminality ovlivnil významným způsobem kolaps Sovětského svazu. Přechod od státního plánování k svobodnému trhu a přestavba politických a správních institucí uvolňovaných z rámce totalitní kontroly vedla k růstu sociálních nerovností, k erozi tradičních hodnot a k oslabení formálních i neformálních kontrolních mechanismů. To vše způsobilo dramatický nárůst kriminality a vytvořilo předpoklady k ovládnutí legálních společenských institucí politiky, soukromých podniků a médií bezohlednými zločineckými zájmovými skupinami. Rozdíly mezi legálním a nelegálním se setřely a vznikl tak systém označovaný jako „stát kriminálních syndikátů“. Expanzi zločinu tohoto původu do Evropy a Spojených států globalizace jak umožnila, tak urychlila.

Jednu z nejnebezpečnějších kriminálních aktivit mezinárodního organizovaného zločinu tohoto původu představuje nezákonný obchod s jadernými materiály. Pád železné opony spolu s globalizačními procesy umožnil také ilegální migraci a obchod s lidmi. Země Východní Evropy se staly tranzitními stanicemi emigrantů z Asie na jejich cestě do Západní Evropy. Namísto rozvojových zemí se země Východní Evropy nyní staly hlavním dodavatelem žen a dětí pro sexuální průmysl Západní Evropy. Nikoliv jen marginální význam má pašování cigaret a kradených automobilů ze Západní do Východní Evropy. Tradiční sicilská mafie s ruskou mafí tak představují nejtypičtější formy mezinárodního organizovaného zločinu na Evropské půdě.

3.4. Organizovaný zločin v Latinské Americe

Pro organizovaný zločin na tomto kontinentě je typické spojení politických a kriminálních společenských struktur. Sociální základ tohoto vztahu spočívá v chudobě rolníků, pěstujících plodiny pro výrobu drog (koka). Těto situace využívají drogové gangy, které sponzorují z peněz získaných prodejem drog některé sociální programy mezi chudými, získávají jejich podporu a společně, prostřednictvím ozbrojeného násilí, ale i sponzorováním volebních kampaní, vyvíjejí tlak na politiku. Takový vývoj byl zvláště typický pro Kolumbii, kde působil drogový kartel Medellin, jenž si jeden čas monopolizoval obchod s kokou a drogami z ní vyráběnými. Popsaná taktika se v jednotlivých státech mění podle okolností. Vedle Kolumbie má takto silný vliv na politickou situaci v závislosti na drogovém obchodu také mezinárodní organizovaný zločin v Mexiku. Hlavní cílovou zemí nezákonného obchodu s drogami jsou Spojené státy.

3.5. Spojené státy americké

Nejznámější zločineckou organizací ve Spojených státech je Cosa Nostra, známější pod názvem Mafie. Jde o soubor, spíše než o společenství, italsko-amerických rodin, působících na kontinentu již po řadu desetiletí. Obchodování s drogami bylo jednou z nejstarších kriminálních aktivit těchto gangů, ale jejich působení se s časem měnilo a zahrnovalo celé řady kriminálních činností, např. poskytování „ochrany“ maloobchodníkům, organizované vydírání odborových svazů ap. V současnosti se jednotlivé „rodiny“ angažují v legálním podnikání, kde využívají různých slabostí trhu, orientují se také na mezinárodně vysoce aktivní penzijní fondy, které různým způsobem vysávají, zabývají se stavebnictvím a působí v podnikání s odpady. Nejčastějšími oblastmi jejich činnosti jsou sítě barů, nevěstinců, herny. Oborem činnosti jsou rovněž podvody ve zdravotním pojištění a předplatné telefonních karet.

Po r. 1989 se však stala jednou z nejdůležitějších sítí mezinárodního organizovaného zločinu ruská mafie. Orientuje se zejména na praní špinavých peněz, získávaných z kriminální činnosti v bývalých zemích Sovětského svazu a v Rusku samém, na obchod s drogami, pojišťovací podvody, pašování uloupených uměleckých materiálů, obcházení daňových povinností při distribuci pohonných hmot (mafie ovládá sítě stanic zejména na východním pobřeží USA), na podvody s kreditními kartami.

Jinou novou významnou organizací se stal čínský organizovaný zločin, který je velmi komplexní. Není centrálně organizován, jde o navzájem autonomní sítě gangů, triad, tongů, tajných společností. Vyznačuje se silnými vazbami mezi pouličními gangy mladých lidí (často teenagerů) a dospělými, zejména při nezákonném obchodu s drogami. Pašování lidí a obchodování s lidmi, které zahrnuje donucování a vykořisťování, jsou jednou z dalších nejčastějších aktivit. Ovládá zejména maloobchodní sítě, restauranty, videopůjčovny v čínské čtvrti New Yorku. Na vyšších úrovních tyto gangy vlastní a provozují různé výrobní, zásobovací společnosti, banky.

Mexické drogové kartely působí v USA rovněž teprve od devadesátých let. Jde o skupiny dobře organizované, které ovládají výrobu drog a jejich distribuci. (kokain, marihuana, heroin). Jednotlivé organizace mají kolem sta členů, kteří operují především v etnických enklávách.

4. NÁSTROJE MEZINÁRODNÍ SPOLUPRÁCE PŘI POTÍRÁNÍ MEZINÁRODNÍHO ZLOČINU

Důslednému potírání mezinárodního organizovaného zločinu brání především suverenita jednotlivých států, nedostatek společného konsensu, ale i teprve se vyvíjející etika, která je předpokladem kriminalizace různých jednání (typicky v ochraně životního prostředí). Překážkou samozřejmě bývá i chování a organizační i morální stav administrativních struktur jednotlivých států (rozsáhlá korupce), prorůstání politiky a zločinu (typicky v řadě afrických zemích).

Základním mezinárodním právním nástrojem boje proti organizovanému zločinu jsou mezinárodní dohody a dohody o mezinárodní kriminální justici. To ovšem především předpokládá společnou shodu při definování jednotlivých kriminálních jednání, souhlas s procesními pravidly, tj. který stát má právo či povinnost postavit obviněného před soud, a v neposlední řadě i závazek extradice, vydávání zločinců státům, na jejichž území nebo proti nimž se stíhaný resp. obviněný dopustil kriminálního jednání. Příkladem spolupráce při stíhání mezinárodního organizovaného zločinu je často neformální mezistátní spolupráce v rámci Britského společenství národů, mezi Francouzsky hovořícími státy, v rámci Ekonomického společenství západoafrických států, Rady Evropy, Africké unie, států Mercosuru, Organizace amerických států.

Problémem je také překrývání příslušností různých mezinárodních institucí v boji s mezinárodní kriminalitou. Tak v boji proti praní špinavých peněz mezi sebou soutěží například Evropská rada, Evropská unie, Mezinárodní měnový fond, OECD, Spojené národy a Světová banka. Avšak předpokladem účinného stíhání mezinárodního zločinu je především jednotný funkční justiční systém, který však dosud neexistuje.

LITERATURA

Abadinsky, H. (2003). *Organized Crime*. Belmont, CA: Wadsworth.

Andrea, P. (1999). Transnational Crime and Economic Globalization. In: Berdal, M. & Newman, G. *Global report on crime and justice*. New York: Oxford University Press.

Reichel, P. (2005). *Transnational Crime and Justice* Sage publications.

Serrano, M. (eds.) (2002). *Transnational Organized Crime and International Security: Bussines as Usual?* Boulder, CO.

Wiliams, P. & Savona, E. (eds.) (1996). *The United Nations and Transnational Organized Crime*. London: Frank Cass.

Globalizace a organizovaný zločin

Jan Chmelík

Globalizace je historicky nevyhnutelný proces, kterému je zbytečné se bránit, především v souvislosti s tím, že tento proces je v mnoha směrech žádoucí a má blahodárné účinky na většinu lidstva. Ale jako každý společenský jev má i globalizace své stinné stránky, svou odvrácenou tvář. Jednou z nich je to, že otevírá dveře do epochy, ve které zcela reálně může převládat násilí a chaos. Tomuto nebezpečí však společnost zabránit může, dokonce musí. Obrana proti globálním hrozbám musí být také globální a musí se do ní zapojit celá společnost. Lidé nemohou ponechat, v souladu s tradičními modely chování, péči o svou bezpečnost pouze na bedrech státu. Sebesilnější a dobře organizovaný stát nemůže sám zajistit bezpečnost všech subjektů působících na jeho území, jejich úplnou ochranu proti globálním hrozbám. Taková ochrana se musí stát součástí společenské zodpovědnosti za vlastní činnost všech institucí (národních i mezinárodních), které působí v dnešním globálním světě. Výjimku z této zásady samozřejmě nemohou mít ani podnikatelské subjekty.

Výsledky procesů vývoje a společenských změn mohou být, a také často bývají, zneužívány. Z historie i doby nedávné známe příklady, kdy se teroristické organizace, extremistické skupiny, náboženské sekty, organizovaný zločin dopustily násilí a zavražďovací akcí. Lze konstatovat, že tyto subjekty znamenají v současnosti **primární hrozbu pro státy, společnosti, instituce i občany**. Jsou tyto primární hrozby nutnou součástí společenského vývoje, či se jedná pouze o nahodilé jevy na společenském vývoji nezávislé?

Právě události ve světě a změny v zemích Evropy i okolních státech přispěly k tomu, že se bezpečnostní problematika dostala do popředí politické agendy v Evropě i v celosvětovém měřítku. Útoky z 11. září 2001 ve Spojených státech a teroristické útoky v Madridu z 11. března 2004, i téměř každodenní teroristické útoky v Iráku prokázaly zranitelnost současného bezpečnostního prostředí. Dnešní svět je stále více a rostoucí měrou vystaven rizikům a hrozbám, které jsou obtížně rozeznatelné.

Jak se uvádí v Evropské bezpečnostní strategii přijaté Evropskou radou v prosinci 2003, bezpečnost Evropy čelí řadě závažných problémů – mezinárodnímu terorismu, šíření zbraní hromadného ničení, regionální nestabilitě, oslabenému postavení států a organizovanému zločinu. Všechny tyto hrozby získaly nový rozměr i v kontextu rozšiřující se Evropy.

Co to však jsou ony hrozby a rizika, které ovlivňují stabilitu a společenský vývoj? Jsou to jevy záměrné, či nahodilé? Jsou bezpečnostní hrozby a z nich vyplývající rizika nutnou a nezbytnou součástí společenského vývoje?

Použili jsme termín globální nebezpečí nebo chcete-li, globální rizika, která jdou ruku v ruce s nebezpečím. Hrozby můžeme tradičně rozdělit na vojenské a civilní, nebo také označované jako nevojenské, mimovojenské apod.

Pokud budeme hledat odpověď na otázku nahodilosti či nezbytné přítomnosti hrozeb či rizik ve společenském vývoji, je nutné si nejprve ujasnit, co chápeme bezpečným (stabilním) prostředím, a co hrozbou.

Stav bezpečného a stabilního prostředí je vnímán jako zásadní a určující prvek při hledání postupů, které je nutné uskutečnit, aby byla zabezpečena suverenita států, stabilní společenské a podnikatelské prostředí a vytvořeny podmínky pro bezpečnost občanů (Zeman, 2002, str. 13).

Pro vysvětlení pojmu hrozba jsem použil definici „**Hrozba je primární, mimo nás nezávisle existující, neodvozená. Je to vnější fenomén (činitel), který může nebo chce poškodit nějakou konkrétní hodnotu**“ (Robejšek, 1998).

V Bezpečnostní strategii ČR se např. pod pojmem hrozba rozumí jakýkoli fenomén, který má potenciální schopnost poškodit zájmy ČR. Hrozba může být přírodním, tedy na lidské činnosti přímo nezávislým jevem (živelní katastrofa), nebo může být způsobena subjektem nadaným vůlí a úmyslem – zamýšlí ji, připravuje, spouští či realizuje lidský jedinec, skupina, organizace, stát.

Pokud bychom chtěli klasifikovat či kvantifikovat závažnost hrozby, můžeme konstatovat, že je vždy úměrná významu objektu, který chceme chránit, a tomu, jak si danou hodnotu ceníme.

Hledání a stanovení nezbytných postupů k vytvoření bezpečného prostředí znamená stanovit určitou objektivní a kvalitní prognózu možného vývoje a dalšího postupu, a tím i přijetí odpovídajících opatření. To znamená stanovit bezpečnostní politiku – státu, společností, institucí a podniků.

Vojenské hrozby

Mezi nejzávažnější vojenské hrozby, které mohou ovlivnit a v mnoha případech také již ovlivnily společenský vývoj, řadíme především **ozbrojené agrese, proliferaci zbraní hromadného ničení, regionální konflikty** (Zeman, 2002, str. 107). Všechny tyto hrozby mívají společný objekt, kterým jsou státy nebo konkrétní bezpečnostní společenství (např. NATO). Většinou se jedná o ty objekty, které určují bezpečnostní politiku (nejčastěji vlády nebo rozhodovací orgány bezpečnostních společenství).

Za nejzávažnější z těchto hrozeb je považována **ozbrojená agrese**. V případě ozbrojené agrese jde o záměrnou (úmyslnou) hrozbu, jejímž aktérem je nepřátelský stát či koalice. Současný vývoj ale ukazuje, že např. agrese proti členskému státu NATO představuje neúnosné riziko pro případného agresora. Z tohoto pohledu vyplývá poměrně pozitivní závěr, že hrozba agrese vůči členským státům NATO je dnes téměř zanedbatelná.

V posledních letech se ale objevuje a narůstá vážnost jiné záměrné hrozby, jejímž aktérem se stávají zejména **teroristické skupiny**. Ty útočí bez předchozího vyhlášení „války“, připravují se skrytě, za podmínek přísného utajení. Útok bývá nenadálý, zasažené státy a jejich veřejné mínění jsou zaskočeny, na určitou dobu i ochromeny. Teroristické skupiny se vyhýbají přímému střetu, napadají zákeřně a nečekaně. Zasahují společnost v těch nejcitlivějších a nejzranitelnějších místech. Při velmi nízkých početních stavech a relativně nízkých nákladech dosahují velkých ničivých účinků se silnými psychologickými dopady.

Další významnou hrozbu vojenského charakteru představuje **proliferace zbraní hromadného ničení**. Ta působí ve dvou hlavních směrech. **Prvním je vývoz a rozšiřování zaří-**

zení, technologií a know-how k výrobě jaderných, chemických, biologických a bakteriologických zbraní nebo řízených střel. **Druhým směrem pak je utajované úsilí některých států dosáhnout schopnosti vyrábět tyto zbraně.** Zvláště obávanou hrozbou je šíření nosičů, zejména pak balistických řízených střel, které zbraním hromadného ničení dávají maximální vojenské, strategické a psychologické účinky.

Z tohoto pohledu největší znepokojení vyvolávají ambice a programy Iráku, Íránu a Severní Koreje, které jsou považovány za hlavní aktéry této hrozby. Vážným zdrojem obav je i nedostatečná kontrola potenciálu na území bývalého SSSR, kde hrozí nejen nelegální vývoz již vyrobených materiálů či jejich nosičů, ale také možný přechod zkušených odborníků právě do zemí, které mají ambice vybudovat vlastní jaderný potenciál.

Vojenskou hrozbou jsou i **regionální konflikty**. Tyto hrozby vyvolávají nejčastěji diktátorské nebo nacionalistické režimy, které mohou mít různé pohnutky. První z nich představují např. **ozbrojené výpady** proti sousedním státům s cílem ovládnout jejich území a zmocnit se jejich bohatství (vpád iráckých vojsk do Kuvajtu v roce 1991). Jiným motivem může být snaha **využít vnitropolitické destabilizace** sousedního státu (irácká agrese proti Íránu po pádu jeho monarchistického režimu). Z pohledu evropského prostoru si můžeme připomenout regionální konflikty mezi nástupnickými státy bývalé mnohonárodní Jugoslávie.

Společným jmenovatelem regionálních konfliktů je to, že nedemokratické režimy vyvolávají procesy vzniku nejistot (hrozeb) v době, kdy slábne jejich postavení i vliv. Ve válečném stavu pak spatřují cestu ke svému vlastnímu přežití. Konflikty vyprovokované diktátorskými režimy se tak stávají výzvou pro mezinárodní bezpečnostní společenství (RB OSN, NATO) a světové velmoci, které hledají způsoby řešení. Ve snaze eliminovat vznikající hrozby regionálních konfliktů pak jsou nuceny zvažovat rizika vlastního postupu. Jejich rozhodování je náročné, a to s ohledem na postup i výsledek řešení. Na jedné straně jsou limitovány a podřízeny mezinárodnímu právu, a zároveň se dostávají do rozporu s tímto právem, pokud se jednostranně zastanou obětí. Nečinnost však přináší výsledky mnohem horší.

Mimovojenské hrozby

Zde je třeba zmínit především **hrozby politického, ekonomického, sociálního charakteru a jejich vzájemné propojení** (Zeman, 2002, str. 109).

Hrozby v politické oblasti – primárním objektem je zde především ohrožení stability společenských systémů. V této oblasti označujeme za nejzávažnější hrozby útoky, které jsou vedeny proti suverenitě jednotlivých států. Směřují buď proti vnitřním politickým subjektům, nebo proti vnějšímu uznání suverenity státu. Ve stabilních státech (státy NATO, Švýcarsko, Rakousko, Švédsko, Austrálie, Japonsko a další) jsou vlády vystaveny silné vnitřní kontrole a znepokojují se především vnějšími hrozbami.

Hrozby v ekonomické oblasti – jejich objektem jsou především **ekonomické zájmy států a mezinárodních ekonomických a obchodních uskupení**. Na úrovni národní pak ekonomické zájmy podniků, institucí i jednotlivých podnikatelských subjektů. Ekonomické hrozby jsou ve většině případů nezáměrné, a ne vždy lze předem stanovit, kdy, kde a v jakém rozsahu se projeví. Výjimku tvoří např. hospodářská embarga či sankce, o kterých rozhodují vlády nebo mezivládní ekonomické organizace. Základní problém ekono-

mických sankcí a embarg spočívá v tom, že jsou namířeny proti negativně hodnoceným státům (ekonomická i bezpečnostní hlediska), ale mnohem více postihují obyvatelstvo, zejména pak jeho nejchudší vrstvy. Jako příklad lze uvést Irák, kde v důsledku sankcí vzrostla nemocnost a zejména pak dětská úmrtnost, ale Saddámovu režimu to nikterak neublížilo.

Na nižších úrovních (podnikatelské subjekty) existují hrozby spíše záměrné. Tuto tezi mohou potvrdit přijímaná protiopatření jako např. boj proti kriminalitě v oblasti duševního vlastnictví, boj proti kriminalitě v oblasti informačních technologií, atd.

Hrozby v sociálních oblastech spatřujeme ve dvou základních polohách. První jsou tzv. měkké hrozby, které nebývají záměrné. Např. migrace obyvatelstva, která není spojována se záměrem někoho poškodit. Její nejčastější podobou bývá útěk z chudých zemí s nesnesitelnými životními podmínkami, které se odvíjejí zejména od ekonomických, ekologických a politických příčin. Migrace s sebou často nese šíření nemocí či epidemií, změny na trhu práce nebo dokonce postupnou změnu identity cílových zemí migračních pohybů.

Strůjci záměrných hrozeb sociálního charakteru nejčastěji bývají nacionalističtí politikové. Ti zveličují a dramtizují ohrožení své identity a svých zájmů. Často tak nakonec mohou vyprovokovat i ozbrojené konflikty (např. S. Milošević, R. Karadžić, F. Tudjman a další aktéři válek spojených s rozpadem SFRJ).

Hrozby ve všech výše uváděných oblastech se mnohdy vzájemně propojují. Množství lidí volí útěk ze zemí s diktátorskými režimy, které pro ně jsou hrozbou politického charakteru. Takto vyvolaná migrace se ale pro jiné státy stává hrozbou sociálního charakteru. Mezi hlavní příčiny těchto hrozeb lze jmenovat – morálně zdevastované a chudé společnosti, neefektivní a málo transparentní, příp. chybějící vládní a politické instituce, slabá vláda zákona, slabé bezpečnostní složky a nevykonné soudy, korupce, organizovaný zločin.

Bohužel zatím chybí dostatek vůle preventivně poskytovat účinnou pomoc, tedy ještě před vyhrocením konfliktu. Hrozby bývají podceňovány, a často nabývají velkých a nesnadno řešitelných rozměrů. Hlavní důvody lze hledat v tom, že těmito problémy se zabývají bezpečnostní „experti“ národního, nanejvýš regionálního charakteru. Ti řeší pouze nejbližší nebo krátkodobé zájmy a cíle. Nedostatečná pozornost je věnována cílům dlouhodobým, jejichž dosažení je zájmem lidstva jako celku.

Závěr

Zbývá odpovědět na položenou otázku – nutnosti či nahodilosti hrozeb ve společenském vývoji. Vzhledem k tomu, co bylo uvedeno, ale i s přihlédnutím k mnohým příkladům z historie i přítomnosti lze konstatovat, že hrozby a rizika jsou neodmyslitelně propojené s procesy společenského vývoje, který v globalizujícím a integrujícím se světě probíhá. Při každém vývoji a pokroku ve vědě, výzkumu, ekonomice, ale i politice, sociálních oblastech atd. vždy jako průvodní jev budou existovat hrozby a rizika, která určitým způsobem budou ohrožovat ony pozitivní vývojové trendy či společenské „úspěchy“.

Konkrétními negativními jevy, které s sebou přináší globalizace, jsou především organizovaný zločin, terorismus, extrémismus, drogová kriminalita a některé další negativní dopady globálních procesů.

1. ORGANIZOVANÝ ZLOČIN

Organizovaný zločin můžeme definovat jako „*Skupinu nejméně tři osob s pevnou organizační strukturou, hierarchií a dělbou činností, zaměřenou na páčání závažné úmyslné trestné činnosti a na tvorbu zisku, zpravidla propojené do zahraničí, která cíleně proniká do hospodářských, ekonomických a politických struktur státu.*“ Pohyb a působení skupin organizovaného zločinu jsou monitorovány bezpečnostními a zpravodajskými složkami i na území České republiky a je prokázáno, že jsou napojeny na mezinárodní organizovaný zločin.

V souvislosti se vstupem České republiky EU byl zaznamenán rostoucí zájem zločineckých organizací o pronikání do Západní Evropy prostřednictvím ČR. Organizovanost těchto zločineckých struktur je tradičně na vysoké úrovni, a co je ovšem horší, jsou stále agresivnější. Nebezpečím plynoucím z aktivit organizovaného zločinu je také snaha vedoucích struktur zločineckých skupin legalizovat svoje postavení a zisky prostřednictvím získání vlivu na státní správu, tj. snaha ji ovlivňovat, eventuálně přímo umístit osoby spojené s organizovaným zločinem do státních institucí. V zahraničí k tomu používají různých způsobů; korupce ve všech formách, vydírání, sponzorování zájmových skupin či jednotlivců apod.

Zločinecké organizace působící na území České republiky se již po několik let výrazně nemění, pocházejí převážně z území bývalých států SSSR, z bývalé Jugoslávie, z Bulharska, operují zde italské zločinecké skupiny a zločinecké skupiny z jihovýchodní Asie (zejména čínské a vietnamské) – viz rámeček. Čeští občané zajišťují především tzv. servis – znalost prostředí a zákonů, kontakty apod.

Jednotlivé formy organizovaného zločinu:

- drogová kriminalita, včetně nelegálního obchodu s prekurzory¹;
- finanční kriminalita;
- ilegální obchod se zbraněmi a výbušninami;
- imigrační kriminalita (pašování lidí přes hranice států);
- korupce na různých úrovních;
- krádeže a vykrádání vozidel, pojistné podvody;
- krádeže kulturních památek a obchod s nimi;
- kriminalita spjatá s nočním životem (prostituce, herny);
- mezinárodní pornografie využívající nezletilé osoby;
- (mezinárodní) terorismus;
- násilná trestná činnost včetně nájemných vražd, únosů, loupeží, ozbrojených přepadů, vydírání;
- nezákonný obchod a podnikání;
- obchod se strategickým vojenským materiálem (obohacený uran, plutonium, chemické a biologické látky, technologické a počítačové komponenty apod.);
- organizovaný zločin;
- padělání měny;
- padělání pasů a víz, úředních listin;
- počítačová kriminalita;

¹ **Prekurzor** - výchozí (chemická) látka (včetně např. určitých léčiv) nebo meziprodukt, z něhož vzniká výsledný produkt – v našem případě droga.

Zločinecké organizace působící v současné době na území České republiky:

- z území států bývalého SNS. Patří mezi neaktivnější, za poslední čtyři roky došlo k velkému nárůstu jimi páchané trestné činnosti. Převážně jsou organizovány do zločineckých struktur „brigád“, v současné době jich na našem území působí cca 10; „brigády“ jsou založeny na vůdcovském principu, v čele stojí „PAPKA“ (tzn. OTEC), pod ním je „STARŠINA“, nad všemi „Brigádami“ stojí tzv. „VOR V ZÁKONĚ“. Trestná činnosti, kterou páchají, je značně variabilní (zahrnuje zejména násilné trestné činy – racketeering, vydírání prostitutek z bývalého SSSR, nedovolené obchodování se zbraněmi, obchod s drogami, legalizování výnosů získaných trestnou činností, kuplířství, převaděčství, krádeže motorových vozidel a další); ukrajinské, ruské a čečenské organizované zločinecké organizace mají výrazné zastoupení v oblasti páchání násilné kriminality, která se vyznačuje brutalitou, jako vražedný nástroj převažují střelné zbraně. Při rozdělování teritorií mezi jednotlivými zločineckými skupinami z bývalého SSSR dochází i k usmrcení členů nepřátelenských skupin. Pronikají na území ČR za pomoci různých krycích firem (povolení k pobytu získávají za účelem zaměstnání ve vlastní firmě, nebo ve firmě, kterou provozuje další osoba ruské národnosti), vládnou značnými finančními prostředky, prostředky v ČR investují zejména do nemovitostí. Dominantním pro ruské zločinecké organizace je finanční trestná činnost; patrný je růst organizovanosti v činnosti ukrajinských zločineckých organizací, které jsou stále agresivnější, podílejí se na loupežných přepadeních bank, zvyšuje se nelegální zaměstnávání ukrajinských dělníků, v současné době páchají sériová loupežná přepadení převážně na území hl.m. Prahy apod.; vzhledem k neustále se prohlubujícímu prorůstání do státních struktur ve státech bývalého SNS je jejich vliv a moc stále závažnější. Podle poznatků BIS ruskojazyčný organizovaný zločin je v ČR reprezentován skupinami z Ruska, Ukrajiny a z oblasti Kavkazu. Pro oblast ruskojazyčného organizovaného zločinu je typické postupné přecházení od zjevné trestné činnosti, která charakterizovala tyto skupiny v počátečních stádiích existence, k legálnímu podnikání. Do ČR přicházejí s již získaným kapitálem pocházejícím z trestné činnosti spáchané mimo teritorium ČR. Tento kapitál následně využívají při zakládání legálních obchodních firem. Charakteristickým rysem činnosti ruskojazyčných skupin organizovaného zločinu je pronikání do ekonomické sféry s důsledkem její možné destabilizace, snaha o získání významného vlivu ve strategických hospodářských odvětvích, snaha o korupci státní správy a ovlivňování jejího rozhodování, snaha etablovat svoje členy nebo spolupracovníky v orgánech státní moci a politických stranách. Tyto skupiny disponují značnými finančními částkami, které investují do organizační infrastruktury zločineckých skupin a do jejich podnikání, kterým je např. distribuce drog, nelegální zbrojní obchody, pašování strategických materiálů.
- pocházející z území bývalé Jugoslávie, bulharské, albánské a italské. V posledních letech dochází ke změnám v rozdělení sféry vlivu; činnost bulharských zločineckých organizací, která byla dosud zaměřena na provoz erotických podniků, se zaměřila zejména na krádeže motorových vozidel a dodávání bulharských prostitutek do erotických podniků; provoz erotických podniků převzaly zločinecké organizace z bývalé Jugoslávie, které se dále zaměřují zejména na obchod s drogami, převaděčství a násilnou kriminalitu; činnost italských zločineckých skupin se vyznačuje vysokou latencí, zaměřují se především na skupování nemovitostí v hl. m. Praze; je podezření z možnosti „praní špinavých peněz“ tzv. víkendovými turisty. Pokud jde o kosovsko-albánské zločinecké skupiny, BIS uvádí, že oblastmi nelegálních aktivit kosovských Albánců na území ČR jsou především: obchod s drogami, převaděčství, vymáhání dluhů, prostituce, krádeže aut, pokoutní obchody se zlatem a kožedělnými výrobky, obchod se zbraněmi. Doménou obchodních aktivit Albánců je zlato a kožené zboží. Česká republika se také stala významnou tranzitní zemí tzv. severní větve transferu drog. Zkvalitňuje se vnitřní organizace gangů a zároveň se stupňuje brutalita pachatelů. Toto platí i pro skupiny rekrutující se z makedonských Albánců. Tento stav je trvalý, nedošlo tedy ke změnám v souvislosti se zklidněním situace v Kosovu, tzn. v druhém pololetí roku 1999. Lze konstatovat, že kosovské zločinecké gangy se pevně uchytily na území České republiky.
- z jihovýchodní Asie. Neaktivnější jsou čínské a vietnamské skupiny, čínské zločinecké struktury se vyznačují etnickou soudržností, na našem území nemají charakter klasických čínských zločineckých organizací (např. TRIÁDY), sdružují se do malých skupin dle místa původu z ČLR a dle druhu páchané trestné činnosti; etablojí se zejména formou provozování kasin a nelegálních nevěstinců, další podezření se týká praní špinavých peněz, organizování nelegálních sázek, obchodu s narkotiky, zabývají se nejen převaděčstvím, ale realizují únosy nelegálních přistěhovalců s následným vydíráním příbuzných, trestnou činností je obchod s tzv. „značkovým zbožím“. Podle poznatků BIS čínští přistěhovalci zakládají na území České republiky obchodní společnosti, které v řadě případů vytvářejí základnu pro nelegální migraci. Na území České republiky působí několik odnoží čínských zločineckých organizací mafiánského typu organizovaných podle provincií ČLR, ve kterých mají jejich členové původ. Činnost vietnamských zločineckých skupin je zaměřena zejména na organizování nelegální migrace a pašování zboží, zvýšená konzumace drog ve vietnamské komunitě vedla k vytvoření sítě vietnamských dealerů drog; jejich činnost je ovlivňována Vietnamci přicházejícími ze SRN, na které jsou mnohdy vydávány mezinárodní či národní zatykače a jejichž zkušenosti jsou využívány především v oblasti vymáhání dluhů, ochrany tržnic, nátlakem na konkurenci apod.; to přináší patrný posun od tzv. pouličních gangů k zakládání hlubší organizace. Problémem je vzrůstající násilná trestná činnost, použití nástražných výbušných systémů, zaznamenány byly vraždy na objednávku, přetrvává trend především v provázanosti mezi vietnamskými a čínskými zločineckými skupinami, zvýšená spolupráce byla zjištěna se zločineckými uskupeními ze zemí bývalého SSSR.
- Arabské. Zaměřují se na pašování drog, obchod se zbraněmi a finanční machinace; tuto činnost uskutečňují pomocí sítě cestovních kanceláří, zakládáním autopůjčoven a autoservisů, při organizování nelegální migrace dochází k propojování s vietnamskými zločineckými organizacemi. Ke své trestné činnosti využívají zejména fiktivní firmy, ochotny jsou zapojit se do libovolné trestné činnosti. V poslední době byl v souvislosti zejména s násilnou trestnou činností zaznamenán vysoký počet osob pákistánského původu, které mají převážně zakázaný pobyt v zemích západní Evropy.

- porušování autorských práv, průmyslových vzorů, průmyslového a duševního vlastnictví včetně audio, video a softwarového pirátství;
- racketeering (vymáhání ochrany, „výpalného“) aj.

Lze očekávat, že v dalším období bude pokračovat snaha zločineckých organizací co nejvíce svoji činnosti legalizovat, jejich činnost se zaměří především na vykoupení co největšího množství nemovitostí a pozemků. Zločinecké organizace budou usilovat o upevnění a rozšíření svého mocenského vlivu (korupce). V oblasti finančních podvodů lze dále předpokládat napojení arabských zločineckých skupin na obdobné skupiny z Velké Británie a Francie, pokračovat bude ve větší míře nelegální obchod s drogami, organizování nelegální migrace bude stále více lukrativní záležitostí, lze očekávat zvýšenou aktivitu arabských zločineckých organizací spojenou s nelegálním obchodem se zbraněmi.

Aktivita organizovaného zločinu se budou zřetelněji projevovat jako komplexní forma páčání trestné činnosti zejména ve spojení s korupcí, drogami, násilnou kriminalitou, finanční kriminalitou, organizovanou prostitucí, obchodem s lidmi. Latentním rizikem bude možné spojení organizovaného zločinu s mezinárodním terorismem, vyloučeny nejsou projevy náboženského, etnického a politického terorismu. Trvalým zájmem zločinu bude nelegální prodej a nákup výbušnin, zbraní a munice. Část struktur organizovaného zločinu se zcela vymaňuje ze svého kriminálního prostředí a etabluje se v legálním podnikání. O tom však dosud svědčí pouze indicie, jako například napojování na legální obchodní struktury, mezinárodní svazky a zaměstnávání speciálních (finančních) poradců.

Již zpráva EU o organizovaném zločinu za rok 1998 konstatovala, mimo jiné, že:

- Úroveň organizovaného zločinu stoupá ve všech členských zemích.
- Dochází k většímu narůstání vlivu a významu zahraničních organizovaných zločineckých skupin.
- V organizaci zločineckých uskupení se projevuje trend k vytváření spíše menších skupin než monolitických velkých struktur.
- Organizovaný zločin spolupracuje na mezinárodní úrovni lépe než represivní složky.
- Všechny členské státy jsou postiženy organizovaným zločinem.
- EU a dokonce území celé Evropy je jedním velkým trhem využívaným organizovaným zločinem, který flexibilně využívá též neustále měnící se situaci na evropském trhu.
- Některé skupiny organizovaného zločinu – zejména domácího původu – se orientují na méně rizikové oblasti přinášející větší zisk např. pašování alkoholu a cigaret, zločiny v oblasti životního prostředí.
- Pronikání represivních složek do zločineckých skupin založených na etnické příslušnosti je obtížné.
- Lze očekávat nárůst násilné trestné činnosti a zvýšené užívání násilných metod.
- Organizovaný zločin se stále více zaměřuje na high-tech crime ve formě využívání informačních technologií k podvodným činnostem (podvody s platebními a telefonními kartami) a využívání internetu a ostatních nových telekomunikačních systémů k distribuci nelegálního zboží.

Organizovaný zločin má však i své jiné projevy, jako jsou obchod s vojenským a obdobným materiálem, nelegální migrace, drogová kriminalita a další. K některým podrobněji.

2. OBCHOD S VOJENSKÝM MATERIÁLEM

Česká republika v souladu s dlouhodobými požadavky mezinárodního společenství usiluje o nešíření zbraní hromadného ničení a jejich nosičů (ZHN), včetně kontroly obchodu s konvenčními zbraněmi. Cílem je zamezení exportu kontrolovaných položek

využitelných v programech ZHN či nadměrnému hromadění konvenčních zbraní a jejich nelegálnímu obchodování zejména do rizikových zemí. Obchod se zbraněmi, vojenským materiálem a zbožím a technologiemi dvojího užití podléhá dohodám o mezinárodních kontrolních režimech (MKR), jichž je ČR účastníkem.

2.1. ZHN a jejich nosiče, včetně položek a technologií dvojího užití

Úsilí mezinárodního společenství je dlouhodobě zaměřeno na nešíření ZHN (jaderných, chemických, biologických – tzn. včetně bakteriologických a toxinových zbraní) a jejich nosičů. Potřeba zvyšování úrovně kontrolních mechanismů při vývozech zboží a technologií dvojího užití vyplývá ze skutečnosti, že některé země nadále rozvíjejí své raketové programy a programy ZHN. V roce 2004 se jednalo především o KLDŘ, Írán a Sýrii. K obchodním aktivitám se zbožím dvojího užití resp. s chemickými látkami uvedené státy využívaly krycí společnosti a deklarovaly civilní využití požadovaných komodit.

Potenciálním rizikem byly nadále teroristické útoky s využitím chemických a biologických látek, jejichž výroba neklade vysoké finanční a technické nároky.

S problematikou proliferace částečně souvisí i nabídky či případné poptávky tzv. pseudostrategických látek a materiálů. Ve většině případů se jedná o podvodné nabídky např. americia, cesia, osmia, stroncia, kobaltu apod.

Vstupem do EU se na ČR vztahuje evropská legislativa, která definuje případy vývozu strojů a zařízení, včetně materiálů, technologií a softwarového vybavení dvojího užití. Vedle taxativního seznamu kontrolovaných položek evropská legislativa definuje i případy, které umožňují uplatnění kontroly na další položky, které nejsou uvedeny v seznamu (použití tzv. doložky catch-all). Jedná se o uplatnění nařízení Rady (ES) č. 1504/2004 pro případy, kdy existuje nebezpečí zneužití exportu v programech ZHN.

2.2. Konvenční zbraně, vojenský materiál, munice a výbušniny

Jedním z významných nástrojů kontrolního režimu obchodu s konvenčními zbraněmi je tzv. Kodex chování členských zemí EU při vývozech zbraní, který definuje kritéria členských zemí požadovaná pro exportní kontrolní politiku v této oblasti. V roce 2004 bylo hlavním cílem zamezení exportů vojenského materiálu do zemí, na které se vztahují zbrojní embarga či další sankce podle rezolucí Rady bezpečnosti OSN, EU, OBSE, popř. ECOWAS.

Hlavním nástrojem národního kontrolního režimu je v ČR zákon č. 38/1994 Sb., o zahraničním obchodu s vojenským materiálem. Nedořešená legislativní opatření v oblasti zahraničního obchodu s vojenským materiálem, nakládání s vojenským materiálem na území ČR a nakládání s vojenskými a průmyslovými výbušninami vedla k některým netransparentním obchodním případům. Jedná se například o dovozy či vývozy materiálů, které společnosti deklarují jako civilní resp. průmyslové, a ve skutečnosti se jedná o vojenské materiály, které podléhají zákonu č. 38/1994 Sb., o zahraničním obchodu s vojenským materiálem. V roce 2004 těmito spornými a dosud nevyřešenými případy byly dovozy neznačkované plastické trhavy a pistolí.

3. NELEGÁLNÍ MIGRACE

Nelegální migrace patří mezi dlouhodobé priority bezpečnostní politiky. Organizování migrace a převaděčství patří mezi nejlukrativnější formy organizovaného zločinu.

Vývoj nelegální migrace v ČR byl výrazně ovlivněn rozšířením EU, které mělo za následek výrazný pokles počtu žadatelů o azyl v ČR. Nicméně skutečný pohyb migrantů přes naše území byl podle informací BIS mnohem intenzivnější, než uvádějí oficiální statistiky. Podle statistických hodnot dominovali v nelegální migraci v roce 2004 státní příslušníci RF, Číny a Ukrajiny. Současný směr nelegální migrace potvrzuje, že Česká republika zůstává převážně tranzitním státem.

Bylo již naznačeno, že průvodními jevy organizovaného zločinu je násilná trestná činnost, která zaznamenává v posledních letech profesionalitu pachatelů ale také jejich brutalitu a nátlak na svědky i justiční orgány. S tím velmi úzce souvisí i vydírání a korupce.

Čínská nelegální migrace je svým rozsahem a vysokou organizovaností představuje celosvětový jev, který se bezpečnostním složkám cílových ani tranzitních států nedaří eliminovat. V roce 2004 to platilo i pro ČR, kde migranti z Číny tvořili téměř 11 % ze všech zadržených cizinců z nesusousedních zemí. ČR nicméně zatím zůstává pro Číňany převážně jen tranzitní zemí.

Vietnamská nelegální migrace, přestože podle policejních statistik představovala v roce 2004 asi 3 % celkové nelegální migrace z nesusousedních zemí, je problematická vazbou na početnou vietnamskou komunitu koncentrovanou zejména v okolí vietnamských velkotržnic. Skutečné počty Vietnamců, kteří „přes tržnice“ migrují na Západ, jsou proto pravděpodobně mnohem vyšší.

Vedle **ukrajinských** státních příslušníků, kteří legálně pobývají v ČR jako pracovní síla, se stále více Ukrajinců zapojuje do nelegální migrace. Jde zejména o žadatele o azyl a o osoby, které se pokoušejí nelegálně překročit české hranice směrem na Západ, především do SRN a Rakouska. V roce 2004 tvořili Ukrajinci mezi žadateli o azyl v ČR (po odeznění čečenské vlny) nejpočetnější skupinu cizinců s průměrně 130 žádostmi měsíčně. Stále více Ukrajinců využívá žádosti o azyl k legalizaci svého pobytu v ČR a tímto způsobem se snaží vyhnout správnímu nebo soudnímu vyhoštění z ČR.

Krádeže motorových vozidel

S vysokou profesionalitou a propojením na mezinárodní organizovaný zločin jsou spojeny **krádeže motorových vozidel**, které tvoří jednu třetinu majetkové trestné činnosti. Systémem zpracovávání dat on-line ztrácí odcizená vozidla svou identitu a je velmi obtížné je vypátrat a vrátit poškozené osobě. Při zpracování dat on-line dochází k tzv. evidenčnímu praní, kdy odcizené vozidlo je během několika dní několikrát odhlášeno a přihlášeno na různých okresech prostřednictvím nastrčených bílých koní, při každé přeregistraci může dojít k cílené ztrátě informací. Lze doložit, že zájem organizovaného zločinu se zvyšuje u vozidel, kde je lehce odstranitelný identifikační štítek – např. u francouzských automobilů.

Další formou legalizace vozidla je využití přestavby vozidla – kombinací využití dokumentů od starého vozidla a fiktivní, jen administrativní přestavby.

Odcizená vozidla jsou převážena do zahraničí nebo, po získání dalších potřebných dokladů (zahraniční technický průkaz, kupní smlouva, celní odbavení atd.), jsou přihlašována zpět do evidence v ČR; snahou pachatelů je získat vozidlo s originálními klíči i s pravými doklady.

4. DROGOVÁ KRIMINALITA

Drogová scéna v České republice je dokonce z několika pohledů problematictější než zahraniční, zejména proto že:

- drogy jsou vzhledem k jejich nízkým cenám přístupnější než v zahraničí;
- věková hranice začínajících toxikomanů je extrémně nízká;
- podíl intravenózních uživatelů heroinu je značně vysoký (cca 85 %);
- vysoký podíl prvokonzumentů začíná přímo na „tvrdé droze“.

Situaci v oblasti zneužívání nelegálních návykových látek a drogové kriminality na území České republiky lze charakterizovat zejména následujícími faktory:

- Omamné a psychotropní látky (OPL), především marihuana, extáze a pervitin, jsou rozšířeny i do menších měst a obcí, mezi velkou částí mládeže již není kouření marihuany považováno za užívání drog, ale naopak za součást běžného života a formu relaxace.
- V souvislosti s ustálenou a tendenční medializací drogového problému v České republice jako např. dělením drog na měkké a tvrdé, či podpořou některých aktivit hraničících s trestným jednáním, jako orientačního terénního testování tablet extáze na přítomnost látky MDMA, dochází především u mladých lidí ke zvyšování tolerance zejména k marihuaně a extázi.
- I přes dílčí úspěchy protidrogové politiky České republiky v oblasti prevence a represe, jako zastavení nárůstu uživatelů drog s nejzávažnějšími zdravotními riziky (heroinu, pervitinu), se zneužívání konopných drog a extáze stává stále větším sociálním problémem společnosti.
- V souvislosti se vstupem České republiky do EU lze nadále očekávat zvyšování propustnosti hranic i pro nelegální zásilky drog v důsledku zrušení celních kontrol.
- Pachatelé nejen organizované trestné činnosti z důvodu ztížení svého odhalení věnují značné úsilí změnám způsobů páchaní trestné činnosti.
- Organizovaná trestná činnost v oblasti obchodu s OPL v České republice páchaná jednotlivými etniky a národnostními menšinami se vyznačuje značnými specifiky, operativní výměnou komodit s cílem zvyšování zisků, užíváním násilí apod. a její odhalování je za současného nezměněného stavu azylové a migrační politiky České republiky velmi komplikované.
- Zvýrazňují se stále větší rozdíly v kvalitě jednotlivých drog v závislosti na určité úrovni distribuční sítě nejnižší kvalitu (obsah účinné látky) vykazují OPL zajištěné u osob z řad romského etnika a Vietnamců, naopak stoupá obsah účinných látek v dovážených zásilkách ze zahraničí.
- Prohlubují se konspirační opatření ze strany výrobců a distributorů OPL, dochází k držení minimálního množství drogy, k využívání nezletilých distributorů, tzv. mrtvých schránek apod.
- Zločinecké struktury využívají nadále pro komunikaci nejnovější techniku, internet, jednání jsou odkázána na osobní styk, řada pachatelů užívá současně více telefonních stanic, zejména mobilních přístrojů, anebo v mobilním telefonním přístroji střídá různé SIM karty s předplaceným hovorným a využívá služeb všech provozovatelů mobilních sítí současně apod.
- Vytvořila se otevřená drogová scéna se stálou klientelou uživatelů heroinu, která se stále rozšiřuje.
- Mezi mládeží jsou v oblibě tzv. diskotékové drogy na bázi extáze a halucinogeny distribuované v tzv. tripech v řádově desítkách provedení.
- Na území republiky působí obchodníci s drogami mezinárodního významu.

Další formy kriminality

Poslední oblastí, které se v rámci organizovaného zločinu dotkneme, je **kriminalita proti životnímu prostředí**. Tato kriminalita souvisí zejména se skladováním, přepravou a likvidací odpadů, nepovolenou těžbou dřeva a jeho vývozem do zahraničí. Česká republika je v mezinárodním kontextu známa jako země tranzitní s vysokou mírou nelegálních transakcí, rovněž dochází k porušování mezinárodní dohody CITES o ochraně ohrožených druhů flory a fauny.

Zločinecké skupiny zabývající se obchodem s drogami

Arabské zločinecké struktury

V souladu s poptávkou trhu Arabové jsou stále vysoce aktivní v zabezpečení plné nabídky druhové skladby OPL – většinou s výjimkou metamfetaminu. Výrazně však převažuje obchod s heroinem a hašišem. Dominantní skupinou v řadách pachatelů arabského původu zůstávají nadále Severoafričané, zejména občané Tunisu a Alžírů, kteří se zaměřují především na obchod s heroinem. Oproti minulosti bylo zaregistrováno výrazné snížení aktivit arabských zločineckých struktur v tzv. pouličním prodeji OPL. Jedním z důvodů může být i to, že v roce 2002 byla významná část pachatelů arabského původu podílejících se na této formě drogové kriminality zadržena a následně odsouzena k poměrně vysokým trestům odnětí svobody. Dalšími důvody jsou omezení možnosti získávat OPL ze zdrojů tzv. „na kredit“, postupné nahrazování arabských prodejců OPL agresivně nastupujícími romskými skupinami, případně narůstající zájem o substituční náhražky drogy heroin, kterými arabské skupiny nedisponují. Některá arabská zločinecká seskupení, zejména z oblasti Blízkého východu, kooperují a participují v rámci mezinárodních zločineckých gangů na nelegálním dovozu a prodeji hašiše v Evropě, zejména pak v Holandsku. Do těchto aktivit angažují v různých pozicích i občany České republiky. Prodejci častěji převádějí finanční hotovost – zisk z prodeje OPL – do zahraničí, zejména prostřednictvím poboček Western Union, případně investují do nákupu ojetých vozidel, která následně zhodnocují vývozem přes Itálii do Tunisu a odtud do Libye, kde je v důsledku existujícího embarga se ziskem prodají. Skupiny se stávají etnický vyhraněnější, do své struktury až na výjimky ve srovnání s minulostí nepřijímají koncové konzumenty – občany ČR. Patrnější jsou také užší vazby s romskými uskupeními disponujícími vlastními distribučními kanály.

Západoafrické zločinecké struktury

Nejsofistikovanější zjištěná forma drogové trestné činnosti západoafrických imigrantů v České republice je organizování kurýrní přepravy drog. Západoafričan jako organizátor, sám nebo za pomoci spolupracujících českých občanů získává „kurýry“, zajišťuje jim cestu a pobyt ve zdrojové oblasti i odběr přepravené drogy v cílové destinaci. Kurýři se rekrutují z prostředí osob s nízkým sociálním statutem, z oblastí s vysokou nezaměstnaností, případně z okruhu partnerek organizátorů.

Kosovoalbánské zločinecké struktury

Pro Kosovoalbánce obchodující s OPL není již výchozí drogou pouze heroin, ale dochází i k propojenosti na domácí výrobce pervitinu, zapojují se také do obchodu s kokainem. Došlo k výrazné atomizaci albánských uskupení, jednotlivé buňky jsou v rámci udržení obchodu a maximalizace zisku ochotny obchodovat s kýmkoli. Stále častěji dochází k podvodům, kdy zájmové osoby nařadí heroin do neobchodovatelné podoby.

V distribuci OPL pokračuje zlepšování organizace a konspirace, dealerská místa se přesouvají do privátních bytů a objektů a zábavných zařízení. Při pouličním prodeji pokračuje trend minimálního držení OPL dealerem a najímání dalších osob k distribuci OPL tzv. prostředníky, kteří prodávají drogy dalším osobám pro dealera. Prohlubuje se konspirační opatření ze stran výrobců a distributorů OPL, kdy tito provádějí prodej tzv. na telefon. K tomuto využívají výhradně mobilní telefony a předplacené karty, které často mění, nebo využívají ke komunikaci mezi sebou internet. Odhalování a dokumentování trestné činnosti těchto osob je tak pro pracovníky Policie ČR stále komplikovanější.

5. TERORISMUS

Terorismus je globální jev, který se v současné době neomezuje pouze na určitý region, ale může v podstatě zasáhnout jakoukoli zemi ve světě. Po událostech 11. září 2001 v USA se stal boj proti terorismu celosvětově jednou z hlavních priorit zpravodajských služeb.

Od vstupu koaličních vojsk do Iráku v roce 2003 se ukazuje, že teroristickými útoky páchanými islámskými radikály jsou ohroženy zejména USA a jejich evropsští spojenci, kteří se angažují v koaličních jednotkách a zároveň působí na území Iráku a Afghánistánu, a dále pak ty islámské země, které dle názoru islámských radikálů a extremistů podporují politiku USA na Blízkém východě.

V roce 2004 se v některých státech EU zhoršila bezpečnostní situace vlivem rostoucích projevů islámského extremismu. Proto se prioritní oblastí boje proti terorismu stala právě problematika islámského extremismu.

Z uvedeného výkladu lze shrnout, že terorismus je obecně chápán jako násilná metoda činnosti extremistických hnutí, pro kterou je typické organizované a plánované destruování

a vraždění nebo hrozba těmito postupy k zastrašování a vydírání státních orgánů, obyvatelstva, za účelem dosažení určitých, ať již politických, národnostních či jiných cílů dané teroristické organizace. Jevovým znakem terorismu je teror, jehož základním smyslem je vytvořit extrémně silný, psychický nátlak na jednotlivce i skupiny obyvatelstva. Teror, jako prostředek terorismu, se projevuje v několika základních formách, kterými jsou atentáty, bombové útoky, únosy, tzv. „veřejné popravý“, ale jsou používány i mírnější prostředky zastrašování a varování jako např. psychické násilí, fyzické ataky, ale také korupce. Projevy terorismu bývají podmíněny jak vnitropolitickou situací, tak i mezinárodní situací. Terorismus vyvolává a následně využívá psychologický efekt, vyplývající z pocitu nebezpečí a ohrožení, prostřednictvím kterého se teroristé snaží vyvolat ve společnosti pocit strachu, nedůvěry, změnu postojů. Obecně lze tedy terorismus chápat jako metodu pro dosažení určitého cíle a lze jej považovat za formu psychologické války vedenou malou ilegální skupinou.

Pro odhalování teroristických útoků je potřebné charakterizovat některé typické znaky. Teroristé k dosažení svých cílů používají destruktivní prostředky bez ohledu na závažnost a rozsah následků. Teroristické útoky jsou charakteristické plánovitostí, promyšleným a cílevědomým jednáním, s politickou, kriminální, drogovou, náboženskou a dokonce i sociální motivací. U teroristických útoků je potřebné počítat s vysokou profesionalitou pachatelů. Teroristické skupiny pracují vysoce organizovaně a konspirativně. Nebezpečnost akcí je navíc umocněna používáním hromadně účinných zbraní – výbušnin a trhavin. Pro teroristické akce je dále typické, že bývají předem oznamovány s více či méně určenou lokalitou spáchání nebo se teroristé k teroristické akci přihlásí dodatečně. U politicky zaměřeného terorismu je za nejdůležitější složku protiteroristických opatření pokládáno zpravodajské šetření.

Problematika zneužívání výbušnin v trestné činnosti a s tím související používání nástražných výbušných systémů je spíše ojedinělá, i když v posledních letech se několikrát použití různých nástražných výbušných systémů opakovalo.

Bezpečnostní opatření přijatá v západním světě po 11. září 2001 byla a jsou přiměřeným způsobem uplatňována i v ČR. Teroristické organizace mají o bezpečnostních opatřeních v té které zemi poměrně dobrý přehled. V současné době nelze očekávat, že by teroristé byli schopni provést tak sofistikovaný útok, jako tomu bylo v případě zničení budov World Trade Center.

ČR sice patří mezi země bez vlastní zkušenosti s teroristickým útokem, aktivně se však zapojuje do mezinárodní spolupráce v boji proti terorismu. V mezinárodním boji proti terorismu ČR vychází ze zahraničních zkušeností, zejména pak čerpá ze zkušeností zemí, které zažily teroristický útok na svém území, či ze zkušeností zemí s podobnými sociálními, ekonomickými a politickými podmínkami, jaké jsou v ČR. Z analýz vyplývá, že existuje několik důvodů, pro které by se ČR v budoucnosti mohla stát jednou ze zemí zájmu islámských teroristů:

ČR je od roku 1999 členem NATO a v rámci koaličních vojsk se angažuje v oblasti Blízkého východu.

- Je velmi pravděpodobné, že v budoucnu bude Evropa ohrožena přílivem zkušených mudžáhidů, kteří se nyní formují a sbírají bojové zkušenosti v Iráku a Afghánistánu, kde v současnosti bojují proti spojeneckým silám. ČR je navzdory přísným bezpečnostním opatřením pro svoji centrální polohu v Evropě zneužívána nelegálními migranty zejména ze zemí bývalého SSSR, ale i ze zemí Blízkého východu. Zatím je spíše zemí tranzitní, ale zkušenosti z poslední doby ukazují, že se zlepšujícími se ekonomickými podmínkami se ČR stává rovněž zemí cílovou.
- Islámské radikální a teroristické skupiny by se mohly v budoucnosti snažit zneužít území ČR k logistické podpoře své činnosti kdekoli ve světě.
- Na území ČR se nacházejí objekty, které jsou celosvětově považovány za potenciální cíle teroristického útoku. Jsou to budovy zastupitelství USA a Izraele, objekty ve vlastnictví židovských nebo amerických subjektů, dále objekty využívané izraelskými a americkými občany a budova Rádia Svobodná Evropa v Praze.

5.1. Typologie terorismu

V rámci typologie terorismu často dochází k nepřipustnému slučování kritérií motivace, aktérů, rozsahu a způsobů provádění akcí teroristů. Z hlediska základního stanovení hrozeb a jejich předcházení je třeba určit především motivaci teroristů. Podle motivace je možné vypracovat typologii terorismu, která zahrne i „nepolitické formy“ terorismu:

1. **Terorismus kriminální:** teroristické akce provedené primárně za účelem získání osobních materiálních výhod.
2. **Terorismus patologický:** teroristické akce provedené primárně kvůli psychickému sebeuspokojení.
3. **Terorismus politický, resp. ideologický:** akce provedené z kolektivních pohnutek bez hledání přímých materiálních výhod. Tuto kategorii lze dále dělit na:
 - ultralevicový terorismus;
 - ultrapravicový terorismus;
 - etnický terorismus;
 - náboženský terorismus;
 - environmentální terorismus;
 - vigilantistický terorismus (kterému jde o „právo a pořádek“, který údajně není stát s to zajistit, sem lze řadit například latinskoamerické „černé brigády“ útočící proti bezdomovcům atd.);
 - „single-issue“ terorismus („jednopoložkový“ – proti potratům atd.).

Co do rozsahu působení terorismu existuje kategorie domácího terorismu a mezinárodního terorismu, související s počtem zemí, v nichž terorismus působí anebo získává prostředky a logistiku pro svoji činnost. Nepřehlédnutelná je vazba terorismu na jiné negativní jevy, jakými je například obchod s drogami (ze kterého jsou teroristické akce nezřídka financovány) nebo obchod se zbraněmi.

Společně s organizovaným zločinem a šířením zbraní hromadného ničení patří terorismus – zejména jeho mezinárodní forma – k nejzávažnějším rizikům ohrožujícím celou lidskou civilizaci.

5.2. Teroristické metody

Zařazení jednotlivých činů je nezřídka značně komplikované, může se jednat o komplex ukazatelů.

Ke klasickým teroristickým metodám patří střelba, použití sečných a bodných zbraní, ubití.

Zpravidla jsou využívány tyto násilné metody:

- akce namířená do davu anonymních osob;
- akce zaměřená na konkrétní osoby (politiky, ekonomické špičky, umělce, žurnalisty);
- akce zaměřená na konkrétní národy či jiné skupiny osob (Izraelce, Američany, vojáky, policisty atd.), zařadit sem lze boj mezi Kurdy a Turky, probíhající v řadě západoevropských zemí, při kterém jsou tyto země pouze pasivním bojištěm;
- specifickou kapitolou cílů by mohli být oficiální zahraniční hosté.

Přestože mezi příslušníky různých islámských etnik nebo věroučných směrů existuje v jejich domácím prostředí určitá nevrzavost, např. mezi sunnity a šíity, v českém prostředí se tyto rozdíly stírají a případné vzájemné animozity se téměř neprojeví.

Jak již bylo výše zmíněno, mezi objekty hypoteticky nejvíce ohrožené teroristickým útokem v ČR lze řadit budovu Rádía Svobodná Evropa, zastupitelské úřady Izraele, USA a dalších států podílejících se na vojenských misích v Iráku či v Afghánistánu, dále pak letiště a letový provoz. Z tohoto výčtu nelze pominout ani hotelová zařízení vyhledávaná klientelou z Izraele a USA či jiné tzv. měkké cíle, např. pražské metro, vlakový provoz apod.

Např. v roce 2004 bezpečnostní složky České republiky zjistily a prověřovaly na území ČR podezřelou činnost konkrétní osoby. Tato činnost byla hodnocena jako poskytování logistické podpory terorismu.

Podezřelá osoba byla identifikována jako Mahmood Mazher, britský investigativní novinář. Tato osoba se na území ČR snažila získat materiály, které měly poukázat na údajně slabá bezpečnostní opatření v ČR a prokázat možnost získání falešných nebo i pravých úředních dokladů v ČR, jež by bylo možné zneužít např. potenciálními teroristy.

Zpravodajské služby Íránu mají trvalý zájem získávat na území ČR strategické informace hospodářského charakteru, stejně jako informace z oblasti jaderné energetiky. Projevují zájem i o zboží, s nímž je možné obchodovat jen za dodržení přísných podmínek mezinárodních kontrolních režimů. Jedná se zvláště o zboží nebo technologie, které jsou využitelné v íránském jaderném a zbrojním průmyslu.

Zpravodajské služby Běloruska, země s přetrvávajícím totalitním režimem, stále udržují strukturu bývalého KGB. V zahraničí, ČR nevyjímaje, se zajímají především o běloruské opoziční organizace a jejich představitele a jejich činnost a snaží se je kontrolovat.

Důstojníci ruských zpravodajských služeb jsou na území ČR etablováni především v diplomatických funkcích na ruských misích, kde jsou chráněni diplomatickou imunitou. Jejich počet je trvale relativně vysoký. Cílem jejich práce je získávat informace politického, bezpečnostního a hospodářského charakteru. Metody jejich špionážní činnosti se oproti totalitním dobám postupně zjemňují. Velké množství zájmových informací dokáží získat i oficiální cestou.

Pumové nebo raketové útoky (obdobný výsledek ale mohou přinést založené požáry, což je extrémně „levná“ metoda).

Jsou namířeny:

- na místa, kde se shromažďuje mnoho lidí: náměstí, supermarkety, sportoviště, zábavní parky, místa konání kulturních akcí, nemocnice;
- na konkrétní instituce: Rádío Svobodná Evropa/Rádío Svoboda; zastupitelské úřady států, které prosazují své zájmy v krizových oblastech, soudní budovy, sídla politických stran, Parlament, Senát, policejní služby, kasárny, banky, tiskárny, školy, university, sídla masmédií (i když toto tvrzení je problematické, protože hlavní teroristovou snahou je – někdy – co největší publicita);
- na místa hojně navštěvovaná turisty (hotely či památky – důvodem útoku by byla velká publicita), plovárny (Hostivař 1992);
- na místa, kudy se pohybují konkrétní osoby (politici atd. viz výše), pumy v jejich vozidlech;
- útoky na budovy či místa, která obývají či navštěvují konkrétní národy či skupiny osob (viz výše): ubytovny, restaurace;
- výbuchy mající za cíl vyvolat zmatek v době voleb a referend;
- výbuchy poškozující komunikační tepny (mosty, železnice, kanály, průplavy, zdymadla, telefonní centrály, metro, letiště, lanovky, vodovody, čističky odpadních vod, datové kabely, ropovody, plynovody, pásové dopravníky uhlí, rozvody vysokého napětí, elektrárenské agregáty); výsledkem mohou být komplikace v hygieně, epidemie atd. (jako se to stalo v Iráku a v Jugoslávii); útoky na samotné dopravní prostředky – letadla, vlaky, autobusy, lodě – kde je cílem subjekt zničit, ne unést;
- sabotáže, zamířené na ekonomické provozy (továrny, elektrárny, založené požáry lesů a polí – které zakládaly Alžířtí teroristé na jihu Francie a Palestinci v Izraeli, aby došlo k růstu pouště; s tím souvisí i ničení zavlažovacích systémů a studní) – ekonomický dopad je přítom přítomen i při většině útoků zmíněných dále.

Únosy, braní rukojmí jsou dalšími teroristickými metodami.

Jedná se o:

- únosy anonymních nebo konkrétních významných osob (spojené s dalšími požadavky – propuštění jiných teroristů, přečtení požadavků teroristů v médiích; pokud jde zároveň o výkupné, dalo by se to spíše nazvat trestným činem prostým); mohou být uskutečněny na zemi, na lodi, v letadle;
- obsazení celé budovy (1996–1997 japonské velvyslanectví v peruánské Limě, nemocnice v jihoruském Buďonovsku) a kladení požadavků.

Z dalších typů teroristických útoků lze jmenovat útoky na turisty, dopisní výbušné systémy, útoky na umělecké památky v galeriích i jinde, poškozování provozuschopnosti vozidel (cukr v benzínových nádržích, písek v mechanismu kol lokomotiv), šíření zmatku, poplašné zprávy, vedoucí k chaosu, při kterém dojde ke zranění či ušlapání lidí (to lze i bez užití jakékoli zbraně).

5.3. Moderní teroristické metody (užití zbraní hromadného ničení, kybernetický terorismus apod.)

Nové technologie, možnosti modelování na počítačích a další pronikavý rozvoj vědy a techniky vytváří podmínky pro urychlení výzkumu a vývoje. Zvláště na poli genového inženýrství, biologických a genových manipulací (tzv. klonování), ale i oblasti chemie a chemického průmyslu jsou vytvořeny nebyvalé předpoklady k tomu, že výsledky vědeckých pokusů mohou být zneužity pro vojenství, respektive pro teroristické cíle. Zcela samostatnou rozsáhlou problémovou oblastí je kontrola používání a dopravy nebezpečných látek, včetně kontroly nebezpečných průmyslových odpadů.

Některé zbraně hromadného ničení nebo jejich účinné součásti se tak mohou stát velmi účinným nátlakovým prostředkem při vydírání státních činitelů, státních institucí nebo i různých skupin obyvatelstva, průmyslových a zemědělských koncernů, i když by nedošlo k jejich přímému použití. Teroristé (či klasičtí zločinci) přitom počítají s využitím silně vypěstovaného strachu z použití zbraní hromadného ničení, a jsou přesvědčeni, že držením takové síly donutí stát (či jiného protivníka) k přijetí svých požadavků.

Pokud k útoku přesto dojde, mohou teroristé útočit, aniž by sami sebe museli vystavovat bezprostřednímu nebezpečí. Výsledně zamoření by pak přitom mohlo představovat i velmi dlouho trvající neobyvatelnost velkých rozloh území. Většina aktuálních dekontaminačních prostředků a praktik jakož i speciálního zařízení je konstruována koncepčně tak, že počítá s dekontaminací vojenské techniky a materiálu. To jsou zpravidla pevné povrchy z kovů, které jsou kryté speciálními nátěry proti korozi. Málo se však počítá s případy zasažení budov (bytů, supermarketů, eventuálně standardních kancelářských prostor).

Klasický terorismus (výše uvedené výbuchy, střela, atd.) je ve srovnání s užitím chemikálií, bakterií nebo počítačových virů více vidět. To s sebou nese (pro teroristu) řadu plus i minus. „Moderní“ akcí se sice tolik „efektivně nezviditelní“, i když při ní třeba zabije více lidí a zničí víc hodnot. Zatím se zdá pravděpodobnější, že drtivá většina teroristických skupin zůstane u klasických metod, které jsou hmatatelné, mohou zasáhnout přesně určený cíl a navíc okamžitě vyvolají pozornost sdělovacích prostředků.

5.4. Jaderné technologie

Velké jaderné zbraně (mezikontinentální střely) jsou technicky značným, ale nikoli nepřekonatelným problémem. Materiálně špatně zajištění atomoví vědci ze zemí bývalého SSSR (ale i vědci ze zemí Západu a dokonce i z ČR) by se mohli k takovému výzkumu pro tero-

risty (či spíše pro „zločinné státy“ – Libye, Irák, Severní Korea) propůjčit. Jaderný materiál lze zakoupit na černém trhu zemí bývalého SSSR, lze ho uloupit z úložišť vyhořelého odpadu, z likvidačních provozů raket. Riziko přináší možnosti krádeže munice obsahující ochuzený uran (užitá vojsky NATO v Kosovu, kde ji lze dokonce nalézat volně v terénu; to je zvláště riskantní, protože tak se k ní dostávají členové kosovské mafie a Srbové, kteří mohou plánovat odvetu na cíle NATO). Již byla zmínka o radioaktivním zamoření, které by vzniklo konvenčním útokem na nukleární provozy (elektrárny, školní reaktory, atd.).

5.5. Biologické technologie

Biologickým terorismem rozumíme užití rozličných virů a mikrobů nebezpečných nemocí s úmyslem zasáhnout civilní populaci.

Biozbraň (nezřídka nazývaná „atomová zbraň chudých“) je pro teroristy i pro „zločinné státy“ levnější a „bezpečnější“. Stačí vypěstovat bakterie a nenápadně je někde rozptýlit. Ve chvíli, kdy začnou účinkovat, jsou teroristé dávno v bezpečí.

Některé nemoci mají dlouhou inkubační dobu, přenášejí se dále mezi lidmi a jejich výsledky mohou být strašlivé. Pro teroristy je spíše problémem, že při neoparné manipulaci mohou onemocnět sami.

Již dnes je spousta podivných epidemií – alespoň podle některých odborníků – dílem teroristických skupin. Těm se ale většinou nedá nic dokázat. Pravda vychází najevo spíš náhodou. Například v roce 1984 členové náboženské sekty Rajneesh ve snaze zmařit místní volby otrávilí salmonelou saláty v oregonských restauracích. Nakazilo se 700 lidí, nikdo našťastí nezemřel. Teprve po letech při výslechu jednoho z odpadlíků kultu vyšlo najevo, že šlo o teroristický útok.

V roce 1992 chtěli stoupenci japonské sekty Óm Šinrikjó koupit v africkém Zairu bakterie eboly – tvářili se přitom, že touží „starat se“ o umírající. K jejich smůle – a ke štěstí obyvatel Japonska – zde zrovna žádná epidemie právě nezuřila, a tak nakonec užíli zbraně chemické – viz níže. Pokud by teroristé rozprášili z letadla nad Tokiem 100 kilogramů anthraxu (zárodky smrtelné sněti slezinné), zahynuly by desetitisíce a možná statisíce lidí.

Zdokumentovány jsou i případy kriminálních akcí, kdy zbraní byla injekční stříkačka, naplněná – podle pachatelů – krví infikovanou virem HIV. Vyloučit nelze ani záměrné zavlékání chorob napadajících zvířata: BSE, slintavka, kulhavka atd.

5.6. Chemické technologie

Některé toxické látky jako kyanovodík nebo nervově paralytické látky mohou způsobit smrt během několika minut po vypuštění, okamžitá lékařská pomoc je nezbytná. Substance chemikálií jsou dostupné a levné, sloučeniny snadno vyrobitelné a přenosné, špatně detekovatelné a mají pro teroristy i jiné klady. Pro ilustraci možných nebezpečí lze uvést jako příklad sabotáž (nemusí se jednat o výbuch) na zimním stadionu, kde je používán jako chladicí médium amoniak, který v případě uvolnění do ovzduší je schopen zlikvidovat v krátké době obyvatelstvo města střední velikosti. Takových stadionů je v ČR mnoho a jejich ostraha je minimální.

Případ, kdy teroristé použili chemické zbraně, se již stal: bylo to v Japonsku, v květnu 1995. Tehdy členové sekty Óm Šinrikjó, která vyznává učení, že je směsicí všech hlavních světových náboženství, vypustili nervový plyn sarin v tokijském metru. Tak zabili 12 lidí a několik tisíc osob zranili. Útok se v podstatě nepovedl, protože jeho původním cílem bylo způsobit více obětí. Policie později zjistila, že sekta má zásoby sarinu, které by mohly zabít miliony lidí. Přitom by stačilo k dosažení tak katastrofických důsledků skutečně poměrně málo – pravděpodobně pouze redestilace vyrobeného sarinu (neboli jeho přečištění) a dále použití sarinu ve formě aerosolu, kdy je neúčinnější.

Na pomezí chemických a biologických technologií se nacházejí – i realizované – případy, kdy teroristé (ale častěji zločinci, ekonomičtí konkurenti, vyšinuté osoby a sabotéři) otrávil některé potraviny v obchodech (jedy, průmyslovými chemikáliemi, bakteriemi).

Existuje obecně daleko vyšší pravděpodobnost použití biologických a ještě spíše chemických zbraní než zbraní jaderných. Dostupnost technologií těchto zbraní je relativně velká, výroba jednoduchá a levná, použít lze jednoduchou aplikační metodou; to vše vytváří takovou situaci, že zneužití otravných látek, toxinů, virů a bakterií můžeme dnes očekávat kdykoliv a kdekoliv na světě a to z různých důvodů.

Užití jaderných zbraní teroristy je podstatně méně pravděpodobné, zejména proto, že:

- jaderná výbušnina je neobyčejně drahá;
- jaderná výbušnina je velmi obtížně dostupná;
- technologie výroby jaderných zbraní jsou stále relativně nejlépe utajované;
- rychlost detekce je velmi rozdílná: u radioaktivních látek je zjistitelnost okamžitá, u otravných látek je zjistitelnost od několika sekund do několika minut, a u biologických látek – dosud není uspokojivě vyřešena rychlá a spolehlivá detekce;
- výroba jaderných zbraní vyžaduje speciální materiály;
- existují zřejmě alespoň částečné morální zábrany pro užití jaderných zbraní;
- existují obavy, aby se manipulací s jadernými či biologickými zbraněmi teroristé nezabili sami (buď vůbec, nebo u fanatiků, připravených při akci zemřít, ještě před provedením činu) respektive aby nezamořili na dlouho prostor, kde se pohybují oni či jejich blízcí; u chemických zbraní je riziko smrti teroristy menší.

Chemické a biologické zbraně jsou v porovnání se zbraněmi jadernými podstatně levnější a jejich výroba není prováděna technickými a technologickými potížemi, jako je tomu u jaderných zbraní. Navíc je možné celý proces přípravy a výroby chemických, biologických a toxinových zbraní podstatně lépe utajit, než u zbraní jaderných. Ani otázka dopravy těchto zbraní na cíl nečiní zvláštní potíže, neboť v nejjednodušším pojetí lze předpokládat, že otravné látky, viry, bakterie, houby, plísně a toxiny mohou být do místa cíle dopraveny samotnými teroristy a zde použity tzv. diverzním způsobem: zamoření potravin, vody a vodních zdrojů, ventilačních šachet a ventilačního systému supermarketů a metra, vlakových a autobusových nádraží, apod.

5.7. Kybernetický terorismus

Pro technickou západní společnost jsou velmi devastující případné útoky na počítačovou síť. Již byly zdokumentovány případy, kdy byli tzv. „hackeři“ schopni pomocí počítače vyřadit rozvod elektrické energie a uvrhnout některé regiony západních zemí do tmy. Už v polovině osmdesátých let skupina hannoverských hackerů financovaných KGB pronikla do počítačů americké armády. Mnozí moderní bezskrupulózní hackeři se netají svou ochotou prodávat nalezené informace zločinným státům.

Útoky prostřednictvím počítačových sítí představují hrozbu srovnatelnou s účinky zbraní hromadného ničení. Západ na počítačové síť spoléhá stále víc. To posiluje závislost – a ze závislosti se rodí zranitelnost. Zpoza počítačového terminálu lze totiž teoreticky zablokovat automatizované rozvody vody, elektřiny, plynu i ropy. Nebo naopak otevřít přehradu a zatopit přilehlé oblasti. Chaos se dá snadno vyvolat i v letecké dopravě a v plně elektronizovaných finančních operacích. Kolaps hrozí i vládním komunikačním systémům včetně vojenských. Při jednom cvičení se dokonce povedlo vybranému specialistovi ovládnout přes počítač několik moderních válečných lodí. Miliony obyvatel vyspělého světa pak mohou náhle zjistit, že jim doma nesvítí světlo, neteče voda, nefunguje telefon, rádio mlčí

a nakupovat lze jen za hotové. Řada zemí pochopila, že při klasickém vojenském konfliktu s USA nemohou získat navrch, a tak směřuje své aktivity tímto směrem – směrem kybernetické sabotáže.

Říká se, že stovka specialistů za třicet milionů dolarů poškodí americkou infrastrukturu tak, že si její plná obnova může vyžádat roky. V této souvislosti je poukazováno na ruské a čínské aktivity. Také Íránci mají prý vlastní rozsáhlý program. Čínští stratégové jsou podle jedné studie Pentagonu například přesvědčeni, že tok informací uvnitř americké armády je již dnes z 90 procent závislý na satelitech. A jejich vyřazení tak představuje nejlevnější cestu, jak dostat dočasně ze hry armádu světové supervelmoci. Protivník však může být i mnohem menší než nejlidnatější země světa. Pentagon nechce podceňovat ani menší země a právě teroristy.

Naštěstí zdaleka ne všichni potenciální zájemci o podobnou sabotáž disponují potřebnými vědomostmi a současně technickým vybavením. S rostoucí mírou závislosti mnoha západních institucí a firem na výpočetní technice spolu se stále širším využitím Internetu však útok na počítačové sítě vypadá z pohledu „zvenčí“ stále lákavěji.

Nedávný problém roku 2000 (Y2K) vyvolal značnou pozornost ze strany počítačových pirátů a zločinců, kteří dokázali tyto komplikace využít k elektronickým krádežím v bankách, firmách nebo na úřadech (rozsahy jejich úspěšnosti nebyly a patrně ani nikdy nebudou publikovány).

Národem, který má ke kybernetickému útoku motiv i dostatečné prostředky a dovednosti, jsou Srbové či Make-donci. Srbští počítačovní hackeři se v době spojeneckého zásahu v Kosovu pokoušeli vyřadit z provozu počítačové sítě aliance tím, že je zahltili neúměrným objemem elektronické pošty.

Sekundární nebezpečí internetu spočívá v tom, že je doménou řady podrobných návodů pro přípravu nebezpečných zbraní:

Dříve bylo šíření podobných návodů technicky náročné: člověk musel zaplatit tiskárnu a zařídit distribuci. Teď se napíše na počítači pár stránek, publikují se na internetu a jsou dostupné všude. Technologie je prostě rychlejší než lidské myšlení. Nejenom rychlejší, ale i všudypřítomná, neboť do stejného dokumentu se lze dostat prostřednictvím několika různých serverů. Adresa takového dokumentu se může velmi operativně měnit.

Na internetu najdeme širokou škálu návodů na výrobu Molotovových koktejlů, střelné bavlny, dynamitu, nitroglycerinu i tritolu (TNT). Rozvedena je i výroba bomb, roznětek, časovačů i samotné konstrukce pum.

Na druhou stranu je však nutné konstatovat, že například výmětnice, („trubková bomba“), použitá roku 1992 na Staroměstském náměstí a na plovárně v Hostivaři, byla amatérsky vyrobena dlouho před tím, než se stal Internet veřejným a obecně dostupným médiem.

Významnou roli v plánování teroristických útoků hrají, především v posledních letech, i všechny druhy médií, neboť věnují těmto zprávám značnou pozornost. Tím vlastně jistým způsobem teroristické požadavky nebo dokonce i program popularizují. Neméně významná a nebezpečná jsou však nebezpečí, která nelze podřadit přímo pod terorismus nebo organizovaný zločin. Jedná se o extremismus.

Česká extremistická scéna v uplynulém roce zaznamenala několik změn. Přestože prozatím nedošlo k její výraznější radikalizaci, nelze ji v budoucnu vzhledem k záměrům některých skupin zcela vyloučit.

6. EXTREMISMUS

Extremismus je vysoce frekventovaným pojmem. Lidé jím označují „nenormální“, „neslušnou“ a „nebezpečnou“ činnost, kterou podle nich nelze v žádném případě tolerovat, zejména, je-li spojena s jejich ideovými protivníky. Vzhledem k tomu, že toleranční mez je ryze

subjektivní veličina, panují mezi jednotlivými názory na extremismus rozpory. Většinou jsou tak hodnoceny velmi nápadné, nebezpečné a odpudivé činy. Málokdo však již přihlíží k podmínkám, z nichž tyto a jiné negativní jevy vycházejí.

V obecném sociologickém pohledu je extremismus chápán jako jakýkoliv výstřední nebo krajně radikální postoj a s tím související činnosti. Z bezpečnostního hlediska zahrnuje část aktivit, nazývajících se subverze (z angl. subversion - podvracení, zkáza), které cíleně nebo ve svých následcích útočí na politický systém a společenské uspořádání nebo jejichž důsledkem je závažná trestná činnost.

6.1. Pravicový extremismus

Na pravé části extremistického spektra byli samostatně aktivní přívrženci krajního nacionalismu, organizovaní v politických stranách a občanských sdruženích. Současně byli aktivní i oficiálně neorganizovaní stoupenci skinheadského hnutí, různou měrou inklinující k nacionálnímu socialismu, neonacismu a tzv. „White power“ doktríně (dále jen neonacistické hnutí). I přes veřejně prezentovaný odstup nacionalistů od radikálně neonacistických či fašistických postojů existuje podle poznatků BIS i nadále užší propojení obou scén, a to především díky personálním vazbám.

V ČR krajně pravicové nacionalistické subjekty, které v uplynulých letech utlumily nejradikálnější aktivity v zájmu pro veřejnost přijatelnějšího vystupování, vyvíjely v roce 2004 zejména aktivity politického charakteru. Nacionalisté z několika politických stran se snažili využít volby v roce 2004 k získání politického vlivu, a proto svou činnost v průběhu roku zaměřili především na prezentaci svých názorů na veřejnosti. Přestože jejich stranické materiály a stanovky obsahují neutrální, trestněprávně nenapadnutelné formulace, skutečné záměry, postoje a cíle nacionalistů se průběžně odrážejí v tématech, na kterých se programově profilují: odmítání demokratických principů (resp. upřednostňování národnostního principu před občanským), odmítání rovného uplatňování lidských a občanských práv (resp. jejich uplatňování jen pro určité privilegované skupiny), nacionalismus (využívaný k odmítnutí zahraničně politické orientace ČR a její vymanění se z mezinárodních demokratických struktur), rasismus, xenofobie, antisemitismus. Přestože jednotlivé nacionalistické subjekty v průběhu roku uspořádaly několik veřejných akcí, na nichž se snažily prezentovat svůj program a oslovit voliče, ve volbách neuspěly. V návaznosti na volební neúspěch začali nacionalisté na konci roku znovu jednat o možnosti vzájemné spolupráce pro parlamentní volby v roce 2006.

V neonacistickém hnutí byla situace v roce 2004 opačná. Množství politických aktivit (demonstrace, činnost neonacistů v rámci politických stran, apod.) bylo v porovnání s tzv. společenskými akcemi naprosto zanedbatelné. Současně s pokračujícím útlumem v pořádání veřejných akcí s politickým podtextem rostl počet pořádaných skinheadských koncertů a soukromých oslav s hudební produkcí organizovaných neonacisty. Některé byly ještě spojeny s pietním aktem nebo sportovní akcí. Většina účastníků těchto akcí postupně upouští od veřejných, trestně postižitelných extremistických projevů.

Neonacistická scéna byla v roce 2004 nadále decentralizovaná a snažila se o konspiraci svých aktivit. Byl zaznamenán také vznik několika nových menších skupin, což mj. souvisí s generační výměnou probíhající uvnitř hnutí.

Rozšíření mobilních telefonů a internetu usnadňuje neonacistům stále více komunikaci, prezentaci myšlenek a názorů, ale i distribuci extremistických tiskovin či hudebních nahrávek. Anonymita na internetu však přispívá i k radikalizaci hnutí. Přestože i v loňském roce byly mezi neonacisty zaznamenány diskuse o ozbrojeném boji proti současnému demokratickému uspořádání, které by rádi nahradili společností nacionálně socialistickou, k násilným protisystémovým aktivitám nedošlo. Zaznamenané násilné excesy příznivců neonacistického hnutí byly prozatím většinou neorganizovaným, spontánním jednáním jednotlivců, nicméně přibýlo i předem naplánovaných útoků vůči antifašistickým aktivistům. U těchto útoků se postupně zvyšuje jejich frekvence a intenzita násilí.

6.2. Levicový extremismus

Změny v mezinárodním antiglobalizačním hnutí: zatímco na přelomu druhého tisíciletí vedlo antiglobalizační hnutí důrazný boj proti globalizaci a vystupovalo pouze pro-

ti aktivitám pořádaným jejími představiteli (Světová banka, Mezinárodní měnový fond, NATO, apod.), v posledních letech postupně převzalo aktivní úlohu a zaměřilo se na hledání vlastní podoby globalizace. V souvislosti s hledáním této nové podoby, která by byla alternativou k současné globalizaci, označované jako „kapitalistická globalizace“, je hnutí někdy nově označováno jako „alterglobalistické“. V důsledku této změny byly postupně celosvětově nahrazeny masové násilné protesty antiglobalistů (známé z let 1999–2003) klidnějšími akcemi pořádanými např. v rámci tzv. sociálních fór.

Sociální fóra dnes existují na různých úrovních – od lokálních až po celosvětové. Jsou prostorem, kde se setkávají a střetávají zástupci širokého spektra organizací, hnutí, iniciativ a kampaní (od organizací politických, odborových, přes organizace mládeže, ochránce lidských práv, ekology a náboženské či antirasistické skupiny, až po organizace extremistické), aby diskutovali o lepší podobě globalizace. Tento cíl vyjadřují také hesla akcí pořádaných v rámci sociálních fór – „Jiný svět je možný“, „Jiná Evropa je možná“, „Jiné Česko je možné“. Stejně jako v jiných státech, i v České republice se do aktivit souvisejících s realizací sociálních fór od počátku zapojují mj. zástupci radikálních levicově extremistických organizací, které vycházejí z myšlenek marxismu-leninismu (trockismu) a usilují o revoluční změnu současného demokratického uspořádání ČR.

6.3. Další projevy

S extremismem jsou někdy spojovány některé zvláštní subkultury. Squatting, sprejerství (graffiti) a tzv. divácké násilí jsou celosvětovým jevem a nepředstavují tudíž specifické fenomény České republiky. Problémy provázející existenci squattingu a sprejerství jsou vnímány rozličně a řešeny velmi různorodě, s větší či menší tolerancí. Jinak je tomu v celoevropském pohledu ve vztahu k tzv. diváckému násilí, které je vnímáno jako velmi závažný problém, vyžadující permanentní pozornost jak na úrovni prevence, tak represe, a to nejen v měřítku národním, ale především na úrovni nadnárodní spolupráce.

Problematika tzv. darkerů a phaerkerů je čistě českým vynálezem a nebyla zaznamenána v zahraničí. **Darking**, tzv. temnění, je odvětvím „hackingu“. Jde o undergroundovou zábavu spočívající v celoplošném odpojování elektrického proudu ničením úsečnicků vysokého napětí (VN). **Phreaking** je nejčastěji spjat s ničením telefonních ústředen a budek veřejné telefonní sítě, bezplatným voláním do cizích států a připojováním se do sítě Internet. K tomu se váže další nelegální činnost – „hacking“ tzv. „Phreakingu“, tj. hackování webů fyzických nebo právnických osob, hackingem – průnikem do e-mailových schránek apod. či výroba falešných telefonních karet.

Na okraj lze dále zmínit problematiku tzv. technoparty a motocyklových gangů. **Technoparty** bývají někdy podřazovány pod extremismus. Zúčastňují se jich osoby z anarchoautonomního prostředí a jejich příznivci, ale i mladí lidé s nekonformními názory bez vazeb na anarchoautonomy.

Motocyklové gangy jako další nová forma projevu extrémismu se v současné době staly na poli násilné trestné činnosti v mnoha zemích celého světa velmi závažným problémem, který má stále narůstající tendenci. Jejich jednání se vyznačuje značně vysokou mírou brutality, která vyplývá i z trestné činnosti, které se jejich členové dopouštějí (obchody se ženami, drogami, vydírání, únosy, loupeže, krádeže, ale i nájemné vraždy apod.). Zároveň

jejich organizace vykazují velmi dobrou a propracovanou strukturu, kdy často mají „své lidi“ i v řadách policie, justice a dalších státních orgánech. Jedná se tudíž o formu velmi propracovaného organizovaného zločinu, která se v budoucnosti může etablovat i na území České republiky.

V podmínkách České republiky se komerčním **sexuálním zneužíváním dětí** rozumí – v souladu s mezinárodně platnou definicí přijatou na tzv. Stockholmském procesu v roce 1996² – následující jednání: „Použití dítěte pro sexuální účely výměnou za peníze nebo za odměnu v naturáliích mezi dítětem, zákazníkem, prostředníkem nebo agentem, a jinými, kdo vydělávají na obchodu s dětmi pro tyto účely“. Konkrétně se tedy podle této definice jedná o dětskou prostituci, dětskou pornografii a o obchodování s dětmi za účelem sexuálního zneužívání.

Zvláště závažným problémem na úseku komerčního sexuálního zneužívání dětí je dětská pornografie, její tvorba a šíření. Určujícím faktorem této kriminality je poptávka především pedofilů a osob s dalšími pohlavními úchytkami. Jde převážně o zločin přesahující hranice jednotlivých států, který se stal celosvětovým problémem zejména díky masovému rozšíření Internetu. „Klasická“ forma šíření dětské pornografie na Internetu spočívá v umístění tohoto materiálu na určitý server (webovou stránku), odkud si ji pak zájemci za úplaty nebo zdarma stahují do svého počítače. Daleko skrytější a nebezpečnější formu šíření dětské pornografie však představují internetové výměnné sítě, tzv. „peer – to – peer connection“, kdy se jedná o krátkodobé reciproční spojení dvou počítačů připojených k síti, jejichž uživatelé si mohou mezi sebou navzájem vyměňovat soubory (podmínkou je, aby tito dva uživatelé byli předem na spojení domluveni; nejčastěji se zkontaktují přes zájmové internetové „chat-roomy“). Takovýto druh šíření pornografie na Internetu je daleko hůře odhalitelný.

V oblasti mezinárodní spolupráce je velkým krokem vpřed vytvoření celoevropské (postupně bude rozšířena na celosvětovou) databáze osob – dětí, které byly nasnímány pro pornografii (resp. jejichž snímky byly policií zaregistrovány), stejně jako osob, které tuto trestnou činnost páchají.

LITERATURA

Doporučená literatura

Chmelík, J., a kol. (2004). Zločin bez hranic. Vysokoškolská učebnice. Praha: Linde (Soustřeďuje informace k organizovanému zločinu).

Chmelík, J. a kol. (2005). Ekologická kriminalita. Vysokoškolská učebnice. Praha: Linde.

Chmelík, J. (2001). Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty. Praha: Linde.

2 Světový kongres OSN ke komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí, který se konal ve Stockholmu ve dnech 27.–31. srpna 1996.

Použitá literatura

- Chmelík, J., a kol. (2004). *Zločin bez hranic*. Praha: Linde.
- Chmelík, J. (2001). *Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty*, Praha: Linde.
- Chmelík, J. (1999). *Symbolika extremistických hnutí*. Praha: Armex.
- Chmelík, J., a kol. (2002). *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál.
- Chmelík, J., a kol. (2005). *Ekologická kriminalita a možnosti jejího řešení*. Praha: Linde.
- Chmelík, J., a kol. (2003). *Pozornost, úplatek, korupce*. Praha: Linde.
- Chmelík, J., a kol. (2005). *Úvod do hospodářské kriminality*. Plzeň: Čeněk.
- Chmelík, J. (1999). Nová právní úprava drogových deliktů a stručně k metodice jejich dokazování. *Kriminalistika*, č. 1, str. 31.
- Chmelík, J., Porada, V. (2000). Zvláštnosti předmětů, podnětů, počátečních úkonů a vyšetřovacích verzí při vyšetřování rasově motivované trestné činnosti. *Policajná teória a prax*. Akadémia policajného zboru SROV. Bratislava, č. 3–4, str. 45–55.
- Robejšek, P. (1998). Bezpečnost. K morfologii klasického pojmu. *Mezinárodní politika*, roč. 22, 1998, č. 12, str.21–23
- Zeman, P. a kol. (2004). *Česká bezpečnostní terminologie*, Ústav strategie studií Vojenské akademie v Brně, ÚSS/2002-S-1-031, Brno
- Zprávy BIS a ÚOOZ.

Národní stát a globalizace

Václav Mezřický

Panta rei – vše se mění...

Pravda je úspěšná snaha přemýšlet objektivně a nehumánně.

Robert Musil: Člověk bez vlastností

1. TEKUTÁ MODERNITA

Vztahy mezi globalizací a proměnou významu a funkce národního státu jsou velmi často netransparentní. Tempo těchto proměn se zvýšilo zejména po rozpadu bipolárního světa, jejich kořeny jsou však často hlubší a kauzalita složitější než odpovídá vztahu stát – globalizace.

Bauman spatřuje základ změn sítě politických vztahů v proměně obsahu lidské svobody. „Přestože nebyla ještě opuštěna představa zdokonalování (nebo jakékoli další modernizace *statu quo*) prostřednictvím legislativních zásahů společnosti jako celku, důraz se zásadním způsobem přenesl (a je důležité, že spolu s břemenem odpovědnosti) směrem k sebeuplatnění jedince. Tento fatální odklon se odrazil v převedení eticko-politického diskurzu z kontextu „spravedlivé společnosti“ do kontextu „lidských práv“, který tento diskurz zaměřuje na právo jedinců lišit se a podle svého si vybírat a volit vlastní modely štěstí a vhodný životní styl.“ Na první pohled takový závěr se týká jen těch společností, jejichž potřeby jsou uspokojovány v dostatečné či více než dostatečné míře, tedy průmyslově rozvinutých zemí. Ve skutečnosti vědomí práva jako nároku na všestranné zajištění základních materiálních a kulturních potřeb a požadavků se stále více prosazuje i v postojích obyvatel zemí méně rozvinutých a rozvojových.

Obtíž při hledání základních vztahů stát – globalizace spočívá především v tom, že širší, mnohohrstevnatost a dynamika procesů společenských proměn vyvolávaných globalizací nedovoluje vytvořit jejich jednotný teoretický koncept. Je příznačné, že nejserioznější soubory odborných studií na dané téma člení autory do dvou základních skupin, a to na „skeptiky“ a „globalisty“ (Held & McGrew, 2000).

Baumanova myšlenka odkazuje navíc k tomu, že řada společenských proměn v původně členských zemích Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (dále jen OECD) nastala jako důsledek přechodu od modernity k postmodernitě a tedy jako důsledek proměn orientací a hodnot „nasycených“ společností, jejichž vztah k politice a politickému systému poznamenalo zlhostejnění. To byl ovšem vývoj podstatně odlišný od situace většiny rozvojových či rozvíjejících se zemí zasahovaných procesy globalizace.

Není přitom naděje, že procesy změn se zpomalí a že se základní vztahy v rámci státní organizace a politických systémů ustálí. Spíše naopak. Prognózy zejména amerických výzkumných ústavů předpovídají možnosti jak pozitivních tak negativních změn ekono-

mických, sociálních i environmentálních. Ty ovšem budou určovat i změny a podobu politických systémů, politických režimů, funkcí států. Globalizace v tomto směru není tedy jedinou a dokonce ani ne hlavní determinantou dalšího vývoje (Hammond, 1998, Rischard, 2002).

Nelze ani předvídat možné důsledky politických událostí jako byl teroristický útok na World Trade Center v New Yorku v r. 2001, válka v Afghánistánu nebo v Iráku, které mohou do stávajícího vývoje dramaticky zasáhnout. Hrozby iránského prezidenta Ahmandínežáda na adresu Izraele a trvání Iránu na domácím obohacování jaderného paliva, které lze pak využít pro výrobu jaderných zbraní, patří k transparentnějším potenciím takových komplikací. Z těchto nejistot plyne, že obecná hodnocení stávajících vztahů stát – globalizace mohou být vždy jen přibližná.

2. STÁT A POLITICKÝ SYSTÉM

Současný sociální život v rozvinutých průmyslových zemích je spojen s moderním státem, který představuje nejvlastnější formu téměř všech typů lidské aktivity. Stát se jeví být všudypřítomný, reguluje podmínky života od registrace při narození až po potvrzení smrti.

Moderní státy se objevily v západní Evropě a na jejich koloniálních územích v 18. a v 19. století. Jejich počátky přitom sahají zpět do 16. století. Liší se od počátku od dřívějších forem politické vlády uplatňováním odlišující symetrie shody mezi suverenitou, teritoriální a legitimitou.

Vrcholu dosáhl moderní národní stát na konci 20. století, kdy se opíral o nové mezinárodní regulační mechanismy jako je universální režim lidských práv a byl podporován rozvojem multilaterálních forem mezinárodní spolupráce a koordinace v mezinárodních organizacích jako je zejména Organizace spojených národů (Held & McGrew, 2000).

V teorii se rozlišují, pokud jde o tuto moderní formu státu, dva hlavní přístupy, a to funkcionalistický a organizační. V prvním případě se za hlavní funkci státu pokládá udržování společenského pořádku. Druhé pojetí pokládá stát za soubor institucí, které odpovídají za kolektivní organizaci sociálních vztahů a které jsou financovány z veřejného rozpočtu (Heywood, 2004). Aby bylo možné vysvětlit vliv globalizace na proměnu funkcí a organizaci národního státu, je třeba vysvětlit vztah mezi státem a politickým systémem. Předně v moderní politické teorii se stát pokládá za součást politického systému (Prorok & Lisa, 2002), nikoliv za jeho ztělesnění. Politický systém pak zahrnuje všechny subjekty politiky, především politické strany a stále přibývající zájmové nestátní organizace (NGOs). Tyto nestátní subjekty odhalují sociální, ekonomické, environmentální, kulturní, ale i politické problémy, politizují je a stát je pak řeší v rámci daného rámce právního státu a finančních možností. Stát od konce 19. století přejímá stále větší množství funkcí a přiměřeně tomu rozvíjí své institucionální uspořádání. Ve druhé polovině 20. století se stát plní tyto funkce nazýval „státem blahobytu“ či „sociálním státem“ (Luhmann, 1998). Vše zahrnující funkce národního státu se zakládala na pojmu suverenity, ať měl tento pojem v konkrétních historických podmínkách seberelativnější obsah. Jedním z typických projevů onnipotentního státu byla poválečná vlna – třebaže často dočasná – nacionalizací průmyslu, které v jeho totalitních podobách, především ve státech sovětského bloku, pak byly absolutní.

Postmoderní vývoj, jak se projevil po rozpadu bipolárního světa v řadě posttotalitních a rozvojových zemí – ale nejen tam – vedl k jevu, který politická věda označuje za „vyprazdňování“ státu (hollowing out) (Heywood, 2004), zčásti jako důsledek globalizace, zčásti jako uplatňování klíčových nástrojů neoliberální politiky – privatizace, deregulace, liberalizace.

3. GLOBALIZACE

Kořeny globalizace jsou dvojí. Vedla k ní především zhoršující se ekonomická situace Spojených států z přelomu 60. a 70. let, která vyústila ve zrušení směnitelnosti dolaru za zlato a nastolila v letech 1971–1973 volně plovoucí kurzy nejvýznamnějších měn. Podobný byl ekonomický vývoj i ve většině zemí OECD, navíc intenzifikovaný první ropnou krizí z roku 1973. V návaznosti na tento vývoj firmy, které chtěly zvýšit nebo alespoň zachovat úroveň zisků a akumulace kapitálu, začaly aplikovat nové strategie a soustředily se především na mezinárodní expanzi. V první fázi tohoto vývoje v rámci vyspělých zemí došlo k větší mezinárodní ekonomické a organizační provázanosti firem. Vyspělé země postupně liberalizovaly své vnitřní i zahraniční trhy a uplatňovaly nástroje, kterými lákaly zahraniční investice. Vytvářely tak prostředí podporující vznikání a expanzi nadnárodních společností (dále jen NNS) a rozvoj globalizace.

Paralelně s tímto vývojem se v rámci politických systémů odehrával další proces, zejména v souvislosti s globálním environmentálními problémy a s ochranou lidských práv, který vedl k vzniku stále většího počtu nevládních organizací. Ty postupně přerůstaly hranice národních států a staly se novými aktéry na jevišti světového politického systému. Tyto skupiny změnily formu i dynamiku vývoje národního státu a celého národního politického systému. Proměnu ilustruje rychlý růst i počtu mezivládních organizací a širokého spektra nadnárodních nátlakových skupin a mezinárodních nevládních organizací. V r. 1909 existovalo 37 mezivládních organizací a 176 mezinárodních nevládních organizací, zatímco uprostřed 90. let existovalo celkem 160 mezivládních organizací a 5 500 mezinárodních nevládních organizací (Held & McGrew, 2000).

4. NADNÁRODNÍ SPOLEČNOSTI (NNS)

Nadnárodní společnosti hrají klíčovou roli v globalizačním procesu, protože a) iniciují a zavádějí technologické inovace a jsou zdrojem rozvoje produktivních sil, b) přispívají k většině toků mezinárodních transakcí, c) jsou doposud jediným aktérem, který může skutečně plánovat, organizovat a kontrolovat přeshraniční aktivity, d) jsou v postavení, které jim dovoluje plně využívat předností informačních a telekomunikačních technologií a nejvíce přispívají k jejich rozšiřování a rozvoji, e) participují na globalizačních procesech spíše jako aktivní než pasivní účastníci. Teoretici pokládají tyto charakteristiky NNS za ireverzibilní příčiny globalizačního procesu na rozdíl od finanční dominance domácích a mezinárodních ekonomik, které mají za síly reverzibilní (Ietto – Gillies in: Michie, 2003).

Šedesátá a sedmdesátá léta byla (podle teoretiků) desítiletími konfrontace mezi NNS a národními vládami, zejména, i když ne výlučně, vládami rozvojových zemí. Zejména

zde docházelo v té době k velkému počtu nacionalizací přidružených podniků (affiliates) NN společností. To se změnilo v 80. letech. Toto desetiletí se naopak pokládá za dobu spolupráce mezi národními vládami a NNS. Řada vlád rozvojových zemí, aniž by ohrožovala nacionalizovaný sektor, následovala příklad průmyslově rozvinutých zemí a zapojovala tento sektor do spolupráce s NNS. Privatizované podniky pak vlády často prodávaly zahraničním společnostem. Privatizace vyvrcholila v devadesátých letech. To posilovalo postavení NNS a umožňovalo jim bez zábran sledovat své strategie.

Popsaný vývoj měl ovšem své sociální důsledky. Různé společenské skupiny byly zbavovány vlivu, zatímco distribuce příjmů a blahobyt se od nejchudších vrstev, skupin, komunit, tříd a zemí přesouvaly k bohatým, a to jak v průmyslově rozvinutých, tak v rozvíjejících se či rozvojových zemích. Jak vlády sledovaly strategie preferující menšiny, často v rozporu s demokratickými principy, lidé přestávali stále více věřit v demokratické mechanismy jako nástroje, které mohou měnit sociální a ekonomickou situaci. Postupné klesání volební účasti v řadě průmyslových zemí bylo zlým znamením deziluze z demokratického procesu. Politická diskuse se změnila v pouliční protesty.

Cesta ven ze začarovaného kruhu globálních problémů by měla vést z pouličních protestů k politice. Demokratický proces by měl začít fungovat. Toho lze dosáhnout jen odklonem od konfrontace k regulaci. Národní vlády musí znovu získat vedení v politice, aby se mohly vypořádat s mocí NNS. NNS přitom v řadě ohledů hrají v současném kapitalistickém světě pozitivní roli. Řada je jich zapojena do tolik potřebného rozvoje a šíření inovací zejména v rozvojových zemích, mnohé vyrábějí, co lidé potřebují a chtějí, vytvářejí pracovní příležitosti a rozvíjejí kvalifikační zdatnosti. Nicméně jejich aktivity je třeba regulovat systémem koherentních i mezinárodních forem vládnutí.

5. GLOBALIZACE SVĚTOVÉ POLITIKY

Ještě v době studené války byly teorie o světové politice založeny na víře, že je totéž, co mezinárodní vztahy. Tato koncepce považovala národní státy za místa světové politické moci a autority. Z toho se dovozovalo, že studium států a vztahů mezi státy je nezbytnou a dostatečnou podmínkou porozumění a explanace světové politiky.

Události 11. září 2001 byly symptomem hlubší proměny světové politiky determinované globalizací. Rozdíly symbolizuje sémantický posun od slova „národ“ (nation) ke konceptu „mimo národ“ („ation“, onomatopoický znak, který autor této myšlenky konfrontuje s významem „nation“) (Michie, 2003). Zatímco „mezinárodní“ perspektiva vycházela z hlavní role národních států, mimonárodní koncept (ation) nepředstavuje žádnou hypotézu o hlavních aktérech nebo dominantních rysech světové politiky. To ovšem dovoluje uvažovat o světové politice komplexnějším způsobem. Státy jistě zůstávají jejími klíčovými aktéry, ale jsou pouze jedním, i když důležitým hráčem při její tvorbě.

Tak záležitosti regionální globální politiky již daleko přesahují rámec tradičně chápané geopolitiky. Pašování drog, tok kapitálu, kyselá deště a klimatická změna, aktivity pedofilů, ilegální imigranti a terorismus neznají hranice, nemůže je proto ani respektovat politika účinného řešení a zvládnání těchto problémů. Mezinárodní spolupráce a koordinace národních politik se stala nezbytným požadavkem zvládnání důsledků globalizace světa.

Zásadní změny se projevují ve světovém vojenském pořádku. Málo států nyní považuje unilateralismus a neutralitu za věrohodnou obrannou strategii. Globální a regionální bezpečnostní instituce se staly důležitějšími, navzdory zdánlivé ztrátě role, kterou hrály v době studené války (zejména NATO). Většina států dnes volí pro případ nebezpečí multilaterální uspořádání a instituce v úsilí zvýšit svou bezpečnost. Je to také paradox a novost procesu globalizace organizovaného násilí (terorismu), spočívající v tom, že národní bezpečnost vyžaduje vlastně výhradně jen tuto formu ochrany. Poprvé v historii se tak národní bezpečnost, která byla vždy jádrem státnosti, může účinně zajišťovat, jen když se národní státy spojí dohromady a sjednotí zdroje, technologie, výzvedné služby, moc a autoritu.

Rozsah strategických voleb politiky, jež jsou dostupné individuálnímu vládám, a účinnost řady nástrojů tradičních politik se tak snižuje. Tato tendence se projevuje v prvé řadě díky snižování významu řady hraničních kontrol – ať formálních či neformálních, které tradičně sloužily k omezování transakcí zboží a služeb, technologií, myšlenek a kulturní výměny.

Státy trpí dalším snižováním moci, protože expanze transnacionálních sil redukuje kontrolu, kterou jednotlivé vlády mohou provádět nad aktivitami svých občanů a jiných lidí. Např. zvýšená mobilita kapitálu způsobovaná spojením světových finančních trhů mění rovnováhu moci mezi trhy a státy a vyvíjí na státy mocný vliv, aby prováděly politiky trhům vstřícné, včetně nízkých rozpočtových deficitů a výdajů, zejména na sociální služby, včetně mezinárodně konkurenceschopných úrovní přímého zdanění aj.

Ve sporu o vytrácející se mocenské pozici státu ve světové politice v současné době převládá tedy názor, že stát sice zůstává významným aktérem, ale že zároveň jeho autorita jako fenomén je difúznější (rozptýlenější). Pojem „mimo národ“ (ation) implikuje, že autorita není monopolizována státem. Na světovou politiku není už možné hledět jako na svět států, ale stala se **vibrující mozaikou nepřestajně se měnících autoritativních aktérů**, která zahrnuje stát, na který ji však nelze redukovat. **Politický systém je tak turbulentní.**

Současný diskurz by měl vyjasňovat, jakou roli bude stát perspektivně hrát. Je zřejmé, že problémy, které vyvolává globalizace, jako je degradace životního prostředí, finanční krize a nestabilita či proliferační zbraní hromadného ničení, vedla k zvýšení vzájemných kontaktů mezi státy. V řadě oblastí moc a autorita států zůstává svrchovaná a mezinárodní vztahy v těchto oblastech mají tendenci být dominantní. Někteří teoretici soudí, že v této situaci význam terorismu a jeho organizací, i přes nebezpečí, že teroristé mohou použít zbraní hromadného ničení, je okrajový.

Stát ovšem není statické jsoucno. Všeobecně se má za to, že prodělává hlubokou proměnu a že již není jednotnou organizací jako v minulosti. Soudí se, že se státní organizace rozdrobuje, disgreguje podle svých funkčních částí (institucí). Tyto části, jako ministerstva, kontrolní a regulační instituce, exekutiva i zákonodárné instituce, se spojují do sítí s institucionálně shodnými protějšky v zahraničí. Vytvářejí se tak sítě vztahů, které představují nový, nadnárodní či nadstátní (ve smyslu tradičně chápané autority národního státu „nadvládní řád“, v orig. „transgovernemental order“ (Woodward in: Michie, 2003). Daleko nejtransparentnější je tento vývoj v oblasti globálních finančních vztahů (opět: finančního vládnutí, v orig. „governance“).

Konečně, jak již bylo uvedeno, aktéry mezinárodní politiky se staly mezinárodní nevládní organizace. Druhou skupinu nevládního charakteru představuje akademická obec, která je samostatným a vlivným subjektem mezinárodní politiky, nejednou nahrazujícím vládní autoritu (např. ekonomové jako Samuleson, Friedman nebo političtí teoretici jako Huntington, Fukuyama aj.)

Z přehledů činnosti nevládních institucí vyplývá, že je málo aspektů světové politiky, do kterých by nepronikly. Působí v současnosti v takových oblastech jako je internet a komunikační systémy, pojišťovnictví a farmaceutické a chemické bezpečnostní standardy. Nahrazují státní instituce zejména tam, kde ty nejsou schopny efektivně působit nebo kde k tomu ani nemají vůli. Přesto oblasti, kde privátní nevládní autority by měly dominantní postavení, jsou stále výjimkou. Je však významné, že na řešení řady závažných problémů se stát, podnikatelská sféra i nestátní/nevládní organizace podílejí společně. Na druhé straně se ukazuje, že v řadě případů státy hledisko nevládních organizací nepřijímají a nerespektují je (například poskytování účinnější pomoci rozvojovým zemím, účinnější ochrana životního prostředí, efektivní uskutečňování strategií udržitelného rozvoje apod.).

To je ovšem rozdíl proti míře vlivu, který na mezinárodní politiku mají NNS. Podle některých teoretiků zástupci společností vytvářejí mezinárodní režimy, které vnášejí řád do masivního proudu transakcí, překračujících hranice států. Dokonce se uvádí, že státní regulační opatření jsou ovlivňována samoregulačními praktikami podnikatelských aktérů, víc než je tomu naopak. Zástupci podnikatelské sféry, tj. zejména sdružení nevládních společností, se pravidelně účastní mezinárodně politických jednání a v mnoha případech mají rozhodující vliv na přijímaná rozhodnutí.

Podobný vliv mají ovšem mezivládní organizace (IGO – intergovernmental organizations, jako Mezinárodní měnový fond – IMF, Světová banka – WB či Světová obchodní organizace – WTO), které mohou násobit svůj vliv vytvářením aliancí, financováním výzkumu, zajišťováním technických expertiz, ovlivňováním veřejného mínění apod. To jim umožňuje jednat do určité míry nezávisle na vládách, které mají zastupovat.

V těchto podmínkách vzniká **nehierarchický řád**, který ovšem není dosud zajištěn demokratickou legitimitou. Objevuje se fenomén **dělené suverenity** (Beck, 2002). Současná literatura pak dovozuje, že globalizace působí jak na udržování kontinuity, tak na změny. V oblastech, jako je vojenská moc, státy nadále potvrzují svou autoritu. Na druhé straně státní autorita selhává a mizí při zabezpečování takových úkolů, jako je ovlivňování ekonomických procesů, ochrana životního prostředí, kde autoritu přejímají nestátní organizace. Teoretici přitom přiznávají, že většinu těchto procesů se zatím nepodařilo inventarizovat, tím méně jim porozumět.

6. WASHINGTONSKÝ KONSENZUS – DŮSLEDKY PRO ROZVOJOVÉ ZEMĚ

Vývoj řady, ne-li většiny národních států od konce 80. let byl, zejména od r. 1989, podstatně ovlivňován tzv. Washingtonským konsensem (liberální „levice“ hovoří v té souvislosti o „bibli neoliberalismu“). Tento dokument vznikl jako dohoda mezi MMF, Světovou bankou a Ministerstvem financí Spojených států. Jeho obsahem bylo: požadavek mone-

tární stability a opatrnosti; připouštění rozpočtových deficitů jen v takové výši, aby nebylo nutné je dofinancovat předepisováním nových daní; zavedení priorit ve veřejných výdajích převáděním zdrojů z politicky sensitivních oblastí jako jsou sociální výdaje do zanedbaných (opomíjených) oblastí s vysokou ekonomickou návratností jako je hmotná a nehmotná infrastruktura; daňová reforma, jež rozšiřuje daňovou základnu a omezuje marginální daňové sazby s cílem podpořit podniky (Lee in: Michie, 2003). Základním smyslem konsensu bylo definovat obecné zásady politiky, jež se měla nadále uplatňovat zejména vůči rozvojovým zemím.

Pro uplatňování této politiky měl rozhodující význam vliv, který v MMF měly – a mají – nejbohatší průmyslové země, hlavně obchodní a finanční zájmy v těchto zemích, tedy podnikatelská sféra včetně NNS. Klíčovou roli sehrály také finanční zájmy Spojených států jako jediné globální supervelmoci. Negativní důsledky globalizace dosud postihly celkem asi 100 zemí. V důsledku uplatňování Washingtonského konsensu došlo v devadesátých letech k řadě ekonomických krizí právě v rozvojových resp. rozvíjejících se zemích (Stiglitz, 2003).

Především po rozpadu bipolárního světa se mohl vliv těchto mezivládních mezinárodních organizací (IGO) uplatnit v nejširším měřítku a v plné síle. Zahrnul nejen bývalé koloniální či rozvojové země, ale i posttotalitní státy a země, které chtěly pouze získat pozitivní stanovisko těchto organizací pro svůj přístup na mezinárodní kapitálové trhy. Mezivládní organizace globálního významu se tak přiřadily k dominantním hráčům světové ekonomiky.

V rozvojovém světě tyto organizace poskytují většinu úvěrů (Stiglitz, 2003). Jejich zajištění podmiňují vládám tzv. **programy strukturálního přizpůsobení** v intencích výše popsané mantry washingtonského konsensu. V zásadě to znamenalo zavedení tvrdých tržních mechanismů do zemí, které na to nebyly ani kulturně, ani institucionálně připraveny. Chyběly nebo byly nedokonalé finanční instituce, daňový systém, právní systém zejména zajištění soukromého vlastnictví, výkonné soudnictví. Ve svých důsledcích to vedlo k dočasnému rozvratu ekonomik těchto zemí, k sociálním nepokojům.

Jakým směrem se bude ubírat další vývoj, je nesnadné odhadnout. Ze současných tendencí jsou tři nejdůležitější: předně, že národní státy se učí odolávat nástrahám globalizace individuálně. Vedle toho vytvářejí pevnější zájmová (síťová) a regionální zájmová uskupení. Třetí tendence, zatím nejméně výrazná, je spíše teoretické než praktické hledání nového globálního konsensu regulace či řízení světového politického systému.

7. ASIJSKÁ KRIZE

Asijská ekonomická a politická krize devadesátých let minulého století v důsledku uplatňování Washingtonského konsensu zachvátila celou řadu zemí od Thajska až po Indonésii. Různá hodnocení příčin této krize se shodují v tom, že šlo především o problém institucí, které neodpovídaly požadavkům tržní ekonomiky. Někteří autoři vidí další příčinu v přecenění úspěšnosti hospodářského růstu v zemích krizí nakonec zasažených. Zahraniční podniky celkem bez znalostí místní situace a kultury uzavíraly smlouvy o joint venture s místními podniky, své podnikatelské záměry zakládaly na vztazích s lokálními vlivnými

rodinami a politiky. Přehlížely nebezpečí nepotismu a korupce. Nicméně za konečnou příčinu se pokládá chybná politika MMF, který zhoršující se ekonomickou situaci r. 1997 řešil vnášením požadavků své neoliberalní politiky (Jones, 2003, Stiglitz, 2002). Vyvolal tak sociální otřesy a zastavil na několik let ekonomický růst. Vlády postižených zemí nedokázaly tomuto vývoji čelit, mj. také proto, že se celkem bez výhrad podřizovaly radám a doporučením expertů MMF (Stiglitz, 2003).

Opak představuje úspěšná politika vlád Jižní Koreje, Tchajwanu a Singapuru. Zpráva o ekonomické situaci těchto zemí, kterou financovala Světová banka, se příznačně nazývá Východoasijský zázrak. Konkrétně vlády těchto zemí podporovaly silné spoření a zároveň regulovaly samy investice. Přitom rozvíjely vzdělávací systém a vytvářely tak podmínky pro přijetí technických, technologických znalostí a managerských dovedností, aby vyplnily mezeru, která je oddělovala od úrovně vyspělých průmyslových zemí. Vlády tak, na rozdíl od konceptu Washingtonského konsensu, vystupovaly jako spoluvůdce tržní ekonomiky. Na tom mnoho nemění skutečnost, že zejména Jižní Koreji se finanční krize nakonec nevyhnula, neboť pod nátlakem vlády Spojených států a amerického ministerstva financí byla nakonec nucena přijmout některá „nesystémová“ opatření. Nicméně korejské firmy patří dnes ke globálním ekonomickým hráčům a ovlivňují stav a chod světové ekonomiky.

8. ČÍNA

Vývoj Číny demonstruje, jak globalizace spoluovlivňuje i proměnu totalitního státu, původně uzavřeného před vnějším světem. I když výchozí příčiny otevírání se čínské ekonomiky světu byly vnitřního rázu (demografický vývoj měl pravděpodobně zásadní význam), nutnost vystoupit z izolace a působit na světových trzích, získávat investice měly již zřetelné globální souvislosti. Čína, která musila připustit účast zahraničních společností na svém vnitřním trhu, dovoluje těmto společnostem ve stále větší míře nákup akcií svých původně výhradně státních podniků, umožňuje uzavírání joint venture mezi čínskými a zahraničními podniky atd. atd. Rozvoj tržní ekonomiky ovšem vyžaduje stále větší uvolňování politických poměrů. Potvrzuje se tak, že alespoň bez určité míry politické svobody se efektivní tržní ekonomika nemůže rozvíjet. Aby se Čína mohla plně prosazovat na světových trzích, usilovala o vstup do Světové obchodní organizace (WTO). Stalo se tak v r. 2000. To ovšem s sebou přineslo řadu závazků pro regulaci čínských tržních podmínek. Během pěti let musí být odstraněny kvóty a netarifní bariéry, některé dokonce během dvou či tří let. Zahraniční firmy musí dostat v podstatě neomezené povolení k dovozu a vývozu zboží bez státního zprostředkování. Cizincům se musí dovolit účast ve velkoobchodním i maloobchodním podnikání. Omezení vlastnických práv se musí uvolnit v celé řadě oborů, mj. v telekomunikacích. Musí se vyloučit subvence, zejména v zemědělství. Navíc musí dojít k odstranění lokálních překážek obchodu, vytvořených provinciemi a městy jako ochrana před obchodními aktivitami sousedů. Znamená to, že se vládnoucí Komunistická strana vzdá téměř veškeré kontroly nad ekonomikou (Chang, 2002). Na druhé straně ekonomický i lidský potenciál Číny v rámci Světové obchodní organizace představuje sílu, která zaštiťuje zájmy rozvojových a rozvíjejících se zemí, třebaže se její politika se zájmy těchto zemí vždy nekryje.

Díky tomu se ovšem Čína stává jedním ze stále významnějších hráčů globalizace. Disponuje stále značnějším objemem vlastních finančních prostředků, její rostoucí potřeba hmotných zdrojů (ropa, ocel, nerostné suroviny) ovlivňuje ceny na světových trzích.

Čína ovšem představuje také globální rizika. Zřejmě nejaktuálnějším problémem je devastace životního prostředí. Politický systém Číny odpovídá stále méně jejím vnitřním ekonomickým proměnám. Ohroženost politické soudržnosti země v důsledku nezávislého postavení Tchajwanu, iredentistických nálad v západní části země (Tibetáné, Ujguři, Kirgizové atp.), rostoucí nespokojenosti městského obyvatelstva s pracovními podmínkami, a také chudoby západních oblastí je potenciálem nepředvídatelných konfliktů. Čína se dostává fakticky do vleku ekonomických proměn, které fatálně musila vyvolat, aby zajistila existenci své rostoucí populaci a aby obstála v globalizujícím se světě (Chang, 2005).

9. INDIE

Indie se stává, spolu s Čínou a Brazílií, třetím novým globálním hráčem. Podobně jako Čína, šla i Indie při rozvíjení své ekonomiky vlastní cestou. Nicméně hodnocení ekonomického vývoje v devadesátých letech konstatuje, že po zavedení ekonomické liberalizace nedošlo k očekávanému růstu HDP, ke snížení chudoby, k vytvoření nových pracovních příležitostí, ke zvýšení investic a ke zvýšení exportu. Poukazuje se zejména na to, že Indie jako zakládající člen Světové obchodní organizace (WTO) přijímala opatření regulující dovoz a vývoz v souladu s pravidly přijatými organizací. To vedlo ke zvýšení importu hotových výrobků a způsobilo úpadek řady domácích podniků. Na tomto importu se podstatně podílela také Čína s negativními důsledky pro přežití malých a středních domácích podniků. Naproti tomu vývoz indického textilu naráží na dovozní kvóty zejména ve Spojených státech a v Evropské unii. Indie přitom neprofituje nijak výrazně ze zahraničních investic (FDI). Zatímco v letech 1995/96 až 2000/2001 zahraniční investice činily 4,85 mld. USD, vládní investice činily 10 mld. USD (Datt, 2004).

Nicméně podle ukazatelů z konce roku 2005 paritou kupní síly (PPP) patří Indie ke čtvrté nejsilnější ekonomice světa s ročním růstem HDP 8,1 %. Hlavním zdrojem ekonomického růstu jsou služby, zejména také finanční služby. Indie se od nabytí samostatnosti řídila zejména principy socialistické ekonomiky, takže vláda kontrolovala většinu průmyslu, dovoz a vývoz a přímé zahraniční investice. Liberalizací se tyto vazby uvolnily. Indie čelí problémům přelidnění, nezaměstnanosti. Má nedostatečně rozvinutou infrastrukturu. Hrozbou stabilitě a potravní soběstačnosti je zhoršující se bilance zásobování vodou, zejména pro zavodňování zemědělské výroby.

10. LATINSKÁ AMERIKA

Ekonomické problémy Latinské Ameriky jsou, dá se říci, chronické. Nicméně nejaktuálněji působí na veřejnost zkušenost krize z let 1998–2002. Ekonomické obtíže kontinentu vyplývají mj. ze struktury politického systému, odlišného od situace v Asii. V Latinské Americe jsou silné odbory, které měly často značný vliv na rozhodování

vlád. Na druhé straně rozdíly ve skladbě obyvatelstva, etnické i majetkové, umožňovaly růst sociálních rozdílů. V Latinské Americe rostla příjmová nerovnost daleko nejrychleji ze všech světových regionů. Analytici si kladou otázku, jak latinskoamerické politické oligarchie dosáhly tohoto výsledku. Nicméně politické následky se dostávají v měřítku, které bude mít důsledky pro další vývoj subkontinentu. Čtyři z deseti Latinoameričanů žijí v chudobě. Předvolební průzkumy ukazují, že právě snižování chudoby a problém nezaměstnanosti budou představovat jejich hlavní téma.

Latinská Amerika prodělala v roce 2006 dvanáctery volby. Současný vývoj – vítězství Chaveze ve Venezuele, Moralese v Bolívii a vláda Lucia Luly v Brazílii – signalizují celkem jednoznačný pohyb doleva. Zejména Venezuela a Bolívie se přitom mohou opírat o své značné zásoby ropy a zemního plynu. Jedním z volebních hesel obou politiků byla nacionalizace těchto energetických zdrojů. Krizové excesy nezaměstnaných v Argentíně v r. 2001 (obsazování podniků a vytváření podnikových družstev) s tímto vývojem souvisí. Analytici se při tom však příliš nezabývají rolí, kterou by v budoucím vývoji mohla sehrát postava stárnoucího Fidela Castra.

Nicméně Latinská Amerika představuje typickou ukázkou „regionalizace“ zájmů jako řešení globálních problémů. Ačkoliv na kontinentu působí Spojenými státy inspirované sdružení volného obchodu (NAFTA), které zahrnuje dále Kanadu a Mexiko, země jižního subkontinentu zapojení do této struktury odmítají. Již dříve pod vedením Brazílie a Argentiny vytvářejí vlastní sdružení volného obchodu – MERCOSUR.

Analytici soudí, že povolební vývoj potvrdí kontinuitu. Opírají své závěry o skutečnost, že vojenské režimy zmizely z mapy subkontinentu a od demokraticky zvolených vlád lze očekávat uplatňování odpovědnější politiky (Die Zeit, Economist).

11. AFRIKA

Zřejmě nejrozvrácenější oblastí je Afrika na jih od arabských severoafrických států. Někteří autoři soudí, že kolapsy řady států rovníkové Afriky jsou předobrazem otřesů, které zasáhnou svět. Jejich příčiny spočívají v demografickém vývoji i kulturním rozvratu, který je spíše živěn než vysloveně způsobován silami globalizace. Největší problém řady afrických států je totální rozpad organizujících – státních – struktur, které by představovaly síly mírnící a řešící etnické a sociální konflikty. Prominentní znalec africké apokalyptiky R. Kaplan popisuje situaci takto: „Západní Afrika se stává symbolem celosvětového demografického, environmentálního a společenského úpadku, ve kterém se zločinecká anarchie jeví jako opravdové „strategické“ nebezpečí... Západní Afrika poskytuje patřičný úvod do problémů, o kterých je často velice nepříjemné diskutovat a kterým bude naše civilizace brzy čelit.“ (Kaplan, 2003).

Pět let, která uplynula od vydání originálu Kaplanovy knihy, je ovšem dlouhá doba. Mezitím došlo v poslední době v řadě afrických států ke změnám – včetně severoafrických arabských států: počínaje Egyptem, přes Keňu k Libérii se ve volbách prosazují politici či političky, kteří představují určitý obrat ke stabilitě za podpory nesporné většiny anarchií unavených a vyčerpaných obyvatel. Jak trvalou změnu to znamená, nelze zatím odhadnout. Kontinent hledá novou identitu: založení Africké unie má vytvořit

předpoklady pro spolupráci, účast afrických států ve sdruženích rozvojových zemí na půdě Světové obchodní organizace jsou znamením vůle účastnit se na spoluvytváření světového politického systému překonáváním kontinentální rozdrobenosti. Zvláštní roli v tomto vývoji sehraávají především vlády nejbohatších průmyslových států, sdružených ve skupině G8, které v r. 2005 přistoupily k opatřením na oddlužování afrických zemí, aby se vytvořily základní podmínky konsolidace jejich ekonomik.

12. JAKÁ VÝCHODISKA PRO ROZVOJOVÉ ZEMĚ

Zkušenosti s působením mezinárodních mezivládních institucí v rozvojových zemích v minulých desetiletích by měly být poučením pro hledání a nalézání způsobů změny jejich praktik. Odborníci proto doporučují, aby se více publikovaly historické zkušenosti rozvinutých zemí s řešením problémů jejich vlastního rozvoje; jde o to umožnit rozvojovým zemím činit informovanější rozhodnutí, než tomu bylo doposud. Dále:

- radikálně by se měly změnit podmínky pro poskytování pomoci rozvojovým zemím;
- pravidla Světové obchodní organizace by se měla redefinovat, aby rozvojové země mohly aktivně využívat tarify a subvence;
- mělo by dojít k reformě institucí, tak, aby bylo možné uvážit, které by byly nejpřiměřenější pro který typ zemí v souladu s jejich stupněm rozvoje, jejich ekonomickými, politickými, sociálními a dokonce kulturními podmínkami (Chang, 2003).

13. SHRNU TÍ

O erozi národního státu existuje sice řada studií, ale dynamika globálních změn nedovoluje zachytit skutečný stav tohoto trendu. To odpovídá obrazu, který představuje „tekutá modernita“. Nicméně východiskem musí být historické chápání povahy a funkce národního státu a politického systému, jak se vyvinul v období modernity, tedy nejpozději v posledních dvou stoletích. Teprve na tomto pozadí je možné popisovat procesy, které představuje globalizace, účast nových politických hráčů, kteří ovlivňují a determinují národní politiky a fakticky omezují suverenitu tradičně chápaného národního státu. Zcela novým hráčem jsou nadnárodní společnosti, ale i nevládní nestátní organizace. Zvláštní roli především v rozvojových zemích hrají mezivládní mezinárodní organizace, které často oktrojují těmto zemím podmínky a směry rozvíjení jejich ekonomik, s negativními dopady na tento rozvoj. Reakce rozvojových zemí je rozmanitá a demonstruje, že jsou možnosti, jak negativním vlivům mezistátních organizací čelit. Vzniká tak mezinárodní politický systém, který však postrádá pravidla vlastního sebeřízení, jakými disponoval mezinárodní systém tvořený dosud suverénními státy. Pro regionální organizovanost má často inspirující význam organizace Evropské unie (Jižní Amerika, Africká unie).

LITERATURA

- Bauman, Z. (2000). *Tekutná modernita*, Praha: Mladá Fronta.
- Kaplan, R. D. (2003). *Přicházející anarchie. Zborcení snů - svět po studené válce*. Červený Kostelec: Pavel Mervart (str.15 - 101 a od str. 159 do konce).
- Beck, U. (2002). *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.
- Datt, R. (2004). Globalisation, the WTO and its impact on India In: C. Tisdell, R. J. Sen: *Economic Globalisation*, Cheltenham: Edward Edgar.
- Hammond, A. (1998). *Which World*, Washington D. C.: Island Press.
- Held, D., McGrew, A. (2000). *The Global Transformation Reader*, Polity Press.
- Heywood, A. (2004). *Politologie*, Praha: Eurolex Bohemia.
- Chang, G. G. (2002). *The Coming collapse of China*. Arrow.
- Chang, Ha-J., Kicking away the ladder – globalisation and economic development in historical perspective in: Michie, J. (ed.) (2003). *The Handbook of globalisation*, Cheltenham: Edward Edgar.
- Letto – Gillies, G., The role of transnational corporations. In: Michie, J. (ed.) (2003). *The Handbook of globalisation*. Cheltenham: Edward Edgar.
- Jones, E. (2002). *The Record of Global Economic Development*, Cheltenham: Edward Edgar.
- Koenig, M. - Archibugi, Global governance. In: Michie, J. (ed.) (2003). *The Handbook of globalisation*. Cheltenham: Edward Edgar.
- Lee, J., The political economy of the third way. In: Michie, J. (ed.) (2003). *The Handbook of globalisation*. Cheltenham: Edward Edgar.
- Luhmann, A. (1998). In: Beck, U. *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.
- NIC (2004). *Mapping the Global Future*. Report of the National Intelligence Council's 2020. US Government Bookstore.
- Prorok, V., Lisa, A. (2002). *Základy politologie*. Praha: VŠE.
- Rischar, J. F. (2002). *High Noon*. New York: Basic Books.
- Stiglitz, J. E. (2003). *Jiná cesta k trhu*. Praha: Prostor.
- Woodward, R. (2003). An 'ation' not a 'nation' – The globalisation of world politics. In: Michie, J. (ed.) *The Handbook of globalisation*, Cheltenham: Edward Edgar.

Národní státy – malé a středně velké státy, velmoci a geopolitika v limitním světě

Michael Romancov

1. POLITICKÁ GEOGRAFIE

Politická geografie je jednou ze speciálních politologických disciplín. Chápeme ji především jako vědní obor, který se ve velmi širokém záběru zabývá procesy, jež generují národy a státy ve vazbě na geografické prostředí. Díky tomu má politická geografie zároveň charakter disciplíny přírodovědecké (součást sociální geografie) i společenskovědní (součást politologie a mezinárodních vztahů). Hraniční charakter umožňuje vhodným způsobem zkombinovat výsledky přírodovědeckého výzkumu se společenskovědní interpretací.

Klasická politicko-geografická zkoumání se odehrávají v poměrně širokém prostorovém rámci, jehož horním limitem je celý svět, přirozený globální celek. Nejmenší zkoumanou teritoriální jednotkou, protipólem globálního celku, je tzv. lokalita, což může být v podstatě jakkoli malé území. Některé nové trendy v politické geografii se však již nespokojují s planetárním omezením a zcela vážně se začínají věnovat i zkoumání vesmíru, který planetu obklopuje.

Politicko-geografická zkoumání se, stejně jako u ostatních geografických disciplín, odvíjejí od konkrétního zkoumaného prostoru. Standardní teritoriální jednotkou, na kterou je soustředěna největší pozornost, je základní organizační prvek mezinárodního systému – teritoriální stát. Nejběžnějším typem mapy, která čtenáři umožňuje provést lokalizaci těchto jednotek, je tzv. politická mapa. Snaží se přinést maximálně přesný obraz teritoriální distribuce politické moci zobrazovaného regionu. Každý ze zhruba dvou set států, které v současnosti na Zemi máme – jejichž plocha beze zbytku vyplňuje kontinenty – je od teritoria všech svých sousedů důsledně a zřetelně oddělen tenkou čarou, která představuje státní hranici. Proto můžeme hranici považovat za vůbec nejdůležitější geografický fenomén v politické sféře. Kvůli lepší vizualizaci se kartografové snaží sousedící teritoria vyznačit kontrastními barvami. Výsledným efektem takového přístupu je pestrá mozaika různě velkých teritorií, která na první pohled čtenáři mapy evokuje dva pocity. Řád tvoří jednotlivá teritoria (jejich barvy), jež se nepřekrývají a způsobují totální parcelizaci celé planety, s výjimkou neobydlené Antarktidy (ve skutečnosti se i tam setkáme s teritoriálními nároky).

Zásadní politické změny – ztráta či nabytí velké části teritoria, případně vznik či naopak zánik státu – jsou na mapě zaznamenána „přelakováním“ příslušných území. Vzhledem k tomu, že politický vývoj je velmi dynamický, zatímco politické mapy jsou statické, často trvá velmi dlouho, než je nová realita zviditelněna. Klasická politická mapa je tedy schopna podat přesnou informaci pouze o „historické“ prostorové lokaci členů

mezinárodního společenství. V podstatě neřešitelným problémem je věrohodné zachycení regionů s nevyřešeným politickým statutem. Největším územím tohoto typu je v současnosti západní Sahara, dalšími příklady mohou být Kašmír, na nějž vznáší nárok (a od roku 1947 o něj vedou válku) Indie a Pákistán, nebo z Evropy dobře známý problém Kypru.

2. METODA POLITICKÉ GEOGRAFIE

Východiskem pro politicko-geografická zkoumání zvoleného regionu (nejčastěji státu) je většinou jeho poloha; dále je pozornost soustředěna na jeho velikost, tvar a obyvatelstvo (kde a kolik obyvatel žije, jejich jazyk a náboženství); jeho vnitřní prostorově-politickou organizaci (zejména na jaké menší administrativně-správní jednotky je území členěno), kterou část teritoria lze považovat za **centrum** a které části tvoří **periferie**. Podstatné jsou rovněž vazby k sousedícím regionům.

Největší díl pozornosti politické geografie je běžně věnován teritoriálním státům, ale ty představují jen jednu z mnoha možností organizace prostoru. V současnosti je za nejprínosnější část analýzy vzájemného vztahu prostoru a politiky považováno zkoumání politických regionů (i teritoriální stát lze považovat za politický region). Pro takové zkoumání se jako nejefektivnější ukázala tzv. **makroperspektivní metoda**. Její podstata spočívá v tom, že badatelé umožňují bez ohledu na jakékoli předem omezující podmínky definovat prostor, v jehož rámci se bude pohybovat, umožňují zvolit jiné měřítko, není podstatné zda větší či menší, které na existující stát nebere zřetel. Tímto způsobem lze nejlépe studovat problematiku vztahů mezi vyspělými a méně vyspělými regiony, nebo se věnovat rozboru příčin a důsledků rozdílů v dynamice vývoje v různých geografických oblastech, které dnes představují mimořádně aktuální problematiku. Ve srovnání s politickou geografíí se geopolitika na teritorialitu zaměřuje z jiného úhlu pohledu. Ze všech politologických disciplín má nejbližší k mezinárodním vztahům, v centru její pozornosti leží především problematika teritoriálně-politického uspořádání světa zkoumaná v globální perspektivě. Geopolitika se snaží vysvětlovat zákonitosti mezinárodních vztahů pomocí geografie (Romancov, 2002, str. 388–390).

3. MODEL CENTRUM – PERIFREIE

Pro politicko-geografické studium problematiky vztahů mezi různě vyspělými částmi světa je nesmírně přínosná **teorie závislosti** (model centrum – periferie) norského politologa Steina Rokkana. V rámci určitého teritoria (nejčastěji teritoriální stát, ale zkoumaným prostorem může být i kontinent, jakákoli jeho část či globální celek) můžeme rozlišit centrum, neboli privilegovanou část, a periferii, nebo-li část závislou či využívanou, podřízenou autoritě centra. **Centrum** lze nalézt tak, že zjistíme, kde se v rámci určitého teritoria nejčastěji setkávají klíčoví držitelé zdrojů moci, kde vytvořili prostor pro dohadování, uzavírání smluv a rozhodování. Kde se odehrávají důležité ceremonie posilující identitu, kde jsou umístěny památníky, které tuto identitu symbolizují. Centra mohou být v zásadě trojího typu:

- *vojensko-administrativní centra* (v případě státu zde jsou soustředěny důležité státní orgány);
- *ekonomická centra*, kde je vysoká koncentrace kapitálu a průmyslových podniků;
- *kulturní centra*, obsahující vzdělávací, kulturní a církevní instituce.

Výše uvedený výčet center a jejich charakteristik však není jedinou možností, jak centrum v rámci nějakého území lokalizovat. Různá centra lze odhalit i podle toho, že se v nich výrazně soustředí nějaká konkrétní aktivita. Dnes se zejména jedná o vysokou koncentraci obyvatelstva zaměstnaného v terciární sféře, kde pracují s informacemi a jejich prostřednictvím řídí vzdálenější oblasti. Tím dochází k propojení teritoriální dimenze s komunikací. Každé teritorium můžeme rozčlenit do několika regionů, z nichž jeden je tzv. hlavní centrum, na kterém jsou ostatní specifickým způsobem závislé. Mimo hlavní centrum existují i podřízená centra, a tak v rámci teritoria vzniká poměrně komplikovaná hierarchicky uspořádaná struktura.

Periferie z hlediska geografie představuje relativně odlehlou oblast teritoria, která je pod kontrolou centra. Dokonce může nastat situace, kdy periferie je dobyté území které je ovládáno úředníky dosazenými z geograficky velmi vzdáleného centra (tradičně metropole – kolonie) (Říchová, 2000, str. 284–291).

4. VZTAH GEOGRAFIE APOLITICKÉ SFÉRY

Chceme-li nastínit nejdůležitější kontury vztahu mezi geografí a politickou sférou, včetně dimenze mezinárodních vztahů, považujeme za užitečné vyjít z toho, že každý stát někde leží, má konkrétní polohu. Geografie jako přírodovědecká disciplína rozlišuje geografickou polohu absolutní (též ji můžeme označit jako matematickou či geometrickou), která je dána souřadnicemi, a relativní, která se odvozuje od polohy vůči ostatním geografickým objektům (Vilímek, 1996, str. 14). Pro naše účely je podstatná poloha relativní, kterou můžeme dále podrobněji členit:

- *poloha fyzicko-geografická* si všímá především postavení regionu vůči důležitým fyzicko-geografickým prvkům, jako jsou například rozvodí či vzdálenost k mořím;
- *poloha politicko-geografická* vychází z obecné geografické polohy a sleduje, jakou roli tato poloha ve vztahu k okolním regionům hrála v dlouhodobém historicko-politickém vývoji;
- *poloha ekonomicko-geografická* představuje komplex vzájemných vazeb a působení všech typů geografické polohy ve vztahu k ekonomické činnosti obyvatelstva.

Tyto tři specifické polohy, respektive faktory, které pro ně jsou relevantní, umožňují vyhodnotit tzv. **geografický potenciál území**, což je specifická kategorie komplexně vyjadřující hodnotu geografického prostředí pro společenské, zejména ekonomické využití energie a zdrojů (surovinových, infrastrukturních, demografických, atd.). Geografický potenciál je objektivně ovlivňován působením neměnných faktorů, které můžeme nejlépe vysvětlit za použití tzv. *axiomů*, neboli geografických zákonů, jež vyjadřují objektivní řád určitého

trvale se opakujícího děje. Úroveň geografického potenciálu rovněž podléhá časové dimenzi – tzv. chronologickému axiomu. (Mištera, 1996, str. 28–31)

Asi nejlepší způsob, jak určit fyzicko-geografickou polohu nějakého regionu, je vztáhnout ji k poloze nějaké jiné, dostatečně zřetelné teritoriální jednotky. Logické při tom je držet se hierarchicky uspořádaných jednotek vyššího a nižšího řádu, ve většině případů se jedná o škálu zahrnující kontinent, přes jehož zřetelně vyprofilované části (tj. regiony) se dostaneme ke konkrétnímu území. Determinující význam má tzv. *planetární axiom*, určující polohu kontinentu, respektive jeho regionů v rámci Země. Tato poloha má zásadní vliv na převládající přírodní podmínky, jakými jsou například celkový úhrn srážek nebo energetická bilance slunečního záření (Mištera, 1996, str. 9). Tyto faktory, které vycházejí z cykličnosti v přírodní sféře, dále ovlivňují i veškeré společenské aktivity, např. zavedení letního a zimního času, jízdní řád dopravních spojů; klimatické podmínky zásadně ovlivňují zemědělskou činnost atd.

5. VÝZNAM PŘÍRODNÍCH ZDROJŮ

Po skončení „studeného“ konfliktu mezi supervelmocemi a po demontáži většiny nukleárních zbraní, které po čtyřicet let udržovaly svět v mocenské rovnováze, se nejdůležitější teritoriální formou globálního konfliktu stalo ekonomické soupeření, neboť získávání trhů, které nahradilo dřívější dobývání území, se stalo otázkou národní bezpečnosti. Na počátku 21. století jsme pravděpodobně svědky utváření zcela nové fáze vývoje globální ekonomiky, kdy se zvyšuje počet regionů, které se snaží produkovat technicky náročné výrobky, zatímco počet regionů schopných dodávat suroviny nezbytné k jejich výrobě zůstává stejný a zásoby těchto surovin začínají pomalu klesat.

V současné době je největší pozornost věnována produkci **energetických surovin**, zejména ropy. Ze 34 méně rozvinutých zemí, kde se těží ropa, vládou ve dvou třetinách nedemokratické režimy. Zdá se, že (snadno dostupné a velký zájem vzbuzující) přírodní bohatství ovlivňuje hospodářský růst často spíše negativně, a to samé platí pro rozvoj politických (demokratických) institucí. V řadě zemí se velké zásoby ropy staly hlavní příčinou rozsáhlé korupce, represí ze strany vládnoucích režimů nebo přímo občanských válek. Příkladem může být Venezuela, Nigérie, Alžírsko nebo Irák. Zhruba dvě třetiny světových zásob ropy ovládá jednadvacet arabských zemí. Přes rekordní cenu suroviny a s tím spojené enormní příjmy zůstávají stranou hospodářského rozvoje. HDP arabských zemí dohromady tvoří 531 miliard dolarů, což je méně, než ročně vyprodukuje Itálie nebo Španělsko. V uplynulých dvaceti letech dosahovaly arabské země průměrný ekonomický růst kolem 3,1 procenta. Rozvojové země jako celek dosahovaly ve stejném období růst 3,4 procenta. Pak nás nemůže překvapit, že mezi padesáti nejchudšími zeměmi světa je třidvacet muslimských, na druhé straně mezi prvními padesáti je jen jeden zástupce světa islámu – Brunej. To samé platí o žebříčku průměrné délky života, dosaženého vzdělání, kvality péče o dítě a příjmu na hlavu.

Všem arabským státům je společná nízká kvalifikace pracovních sil; dobré univerzity jsou spíše výjimkou. V řadě zemí jsou z profesního i společenského života v podstatě vyloučeny ženy, tedy polovina potenciálu obyvatelstva. Kvalifikovaná pracovní síla přitom často odchází do zahraničí, podle posledních odhadů žije na Západě minimálně jeden milion

vysoce kvalifikovaných Arabů. Podle mínění mnoha moderně vzdělaných Arabů představují muslimští, zejména pak arabští, emigranti na Západě vlastně střední třídu arabského světa, které brání v návratu strnulé společenské a ekonomické podmínky (HN 10. 9. 2004, str. 22).

Předchozí konstatování nás přivádí k zásadnímu geopolitickému tématu, jímž je **vzdělanost**. Nejenomže se v současnosti neustále zkracuje doba, během které jsou výsledky vědeckého bádání zaváděny do praxe, ale díky globálnímu propojení celé řady aktivit se ze vzdělání stává nezbytný předpoklad možnosti participace. Můžeme-li věřit statistikám, pak je zřejmé, že existuje zásadní vztah mezi délkou školní docházky a počtem dětí, které školy navštěvují na straně jedné, a schopností dané země produkovat, uchovávat a rozmnožovat bohatství. V zemích s více než 40 % gramotných je průměrný roční HDP na hlavu 210 dolarů; tam, kde je procento gramotných dvojnásobné, přesahuje tisíc dolarů. Výzkumné zprávy Světové banky tvrdí, že pokud je farmáři dopřáno alespoň čtyř let základního školního vzdělání, zvyšuje se produktivita jeho práce zhruba o 10 %. Tatáž instituce uvádí, že chudé země investují do vzdělání jednoho dítěte v průměru 40 dolarů, zatímco vyspělé státy stokrát více (Waisová & Romancov, 2005, str. 285).

Nemůže nás proto překvapit, že s urychlováním vědeckotechnického pokroku jsou spojeny hluboké strukturální a územní změny ve světovém hospodářství, které zvětšují propast mezi vyspělými a rozvojovými státy. Věda se stává prvořadým výrobním faktorem (v rámci tzv. kvartérního sektoru postindustriální společnosti) (Hrala, 2001, str. 16).

Zásoby **nerostných surovin** ve světě, díky novým metodám průzkumu, neustále rostou. Průměrné roční tempo přírůstu mnoha nerostných surovin bylo vyšší než růst těžby. Pro ilustraci: od roku 1950 se světové zásoby bauxitu zvýšily více než 100krát, manganových a chromových rud téměř 50krát, kobaltu 15krát, ropy, zemního plynu, mědi, olova, draselných solí, železných rud až 8krát. Katastrofické prognózy o brzkém vyčerpání zdrojů nerostných surovin v globálním měřítku jsou tedy značně problematické. Jiná věc je, že může dojít k vyčerpání tradičních lokalit těžby (Hrala, 2001, str. 39).

Ve světovém měřítku vyniká šest „báňských velmocí“ – USA, Čína, Rusko, Kanada, Austrálie a Jihoafrická republika, které produkují 60 % hodnoty světové těžby. Z více než 150 rozvojových zemí jich polovina nemá moderní těžební průmysl a pouze 30 disponuje takovými zásobami nerostné suroviny, že se podílí alespoň 3 % na její světové produkci.

Rozvinuté tržní ekonomiky se podílejí více než polovinou na zatím známých zásobách nerostů obsahujících draselnou sůl, chrom, zlato, rtuť, mangan, olovo, wolfram, uran, zinek, titan, stříbro, molybden, železo a uhlí. Rozvojové státy mají vedoucí postavení v zásobách ropy, zemního plynu, diamantů, mědi, niklu, cínu, síry, fosforitů, bauxitu a kobaltu. Z transformujících se ekonomik se svými zásobami v globálním měřítku prosazuje pouze Rusko, a to především zásobami ropy, zemního plynu, uhlí, železných a manganových rud, draselných solí, fosfátů, zlata a diamantů. Čína disponuje značnými zdroji wolframu, uhlí, železné rudy a polymetalických rud (obsahují měď a olovo) (Hrala, 2001, str. 41).

Alternativou k současné distribuci nerostného bohatství jsou potencionální *zásoby surovin skrytých pod mořskou hladinou*. V roce 1994 vstoupila v platnost Úmluva OSN o mořském právu, která zavedla zcela nový institut, tzv. **výlučnou ekonomickou zónu**. Rozumí se jí oblast nacházející se za tzv. teritoriálními vodami (ty sahají standardně do vzdálenosti

nepřevyšující 12 námořních mil od pobřeží), jež sahá nejdále dvě stě námořních mil od pobřeží. V tomto pásmu volného moře vykonává pobřežní stát svrchovaná práva za účelem průzkumu a získávání přírodních zdrojů, zejména ryb a těžby nerostných surovin. Díky tomu se podstatně změnil ekonomický potenciál řady zemí, neboť v rámci výše zmíněných dvou set mil volného moře se nacházejí všechna dosud známá naleziště ropy a zemního plynu, minerálů, rud a 85–95 % využívaných rybolovných oblastí. Je paradoxem, že i když se o prosazení této nové úpravy mořského práva s cílem zvětšit své bohatství nejvíce zasloužily rozvojové země, téměř polovina celkové rozlohy získaného teritoria připadla pouhým deseti státům; šest z nich jsou etablované a surovinově či hospodářsky bohaté státy: USA, Austrálie, Nový Zéland, Kanada, Rusko a Japonsko (Glassner, 1990, str. 11–13). Největší ekonomickou zónu získaly USA, z evropských zemí Francie. Evropská unie uvádí, že celková rozloha výlučné ekonomické zóny jejích patnácti členů činí více než 25 milionů čtverečních kilometrů, což je zhruba dvaapůlkrát více než rozloha Evropy.

Díky tomu snad i v očích suchozemců svět konečně získá jinou, skutečně globální dimenzi, kdy na moře a oceány přestaneme nahlížet jako na pouhou výplň mezi kontinenty. Vojenští odborníci NATO vyhodnotili, že celosvětově se dnes již 95 % veškeré mezinárodní přepravy zboží a surovin uskutečňuje po moři a význam námořní dopravy navíc poroste i v budoucnu, neboť do deseti let bude až 70 % světové populace žít blíže než šedesát kilometrů od pobřeží kontinentů (Stockfish, 1996, str. 35). Schopnost či neschopnost států na tomto provozu participovat, či ho dokonce regulovat, bude hrát stále významnější roli.

LITERATURA

Glassner, M. I. (1996). *Political Geography (second edition)*. New York, Chicago: John Wiley and Sons.

Deník Hospodářské noviny.

Hrala, Václav a kolektiv (2001). *Geografie světového hospodářství*, Vybrané kapitoly. Praha: VŠE.

Mištera, L. (1996). *Regionální geografie České republiky – Socioekonomická geografie I*. Plzeň: Západočeská univerzita.

Romancov, M. (2002). Politická geografie a geopolitika. In: Cabada, L., Kubát, M.: *Úvod do studia politické vědy*. Eurolex Bohemia, Praha, pp. 388–444.

Říchová, Blanka (2000). *Moderní politologické teorie*. Praha: Portál.

Stockfish, D. (1996). Německo a maritimní bezpečnost. In: *Vojenské rozhledy* č. 5/1996. Praha: GŠ AČR.

Vilímecký, V. a kol. (1996). *Zeměpisný slovníček*. Praha: Česká geografická společnost.

Waisová, Š., Romancov, M. (2005). Vzdělání a lidský kapitál jako předpoklad rozvoje. In: Waisová, Šárka a kolektiv (2005). *Ve stínu modernity, Perspektivy a problémy rozvoje*. Plzeň, Aleš Čeněk, pp. 283–297.

Neformální skupiny států

Michael Romancov

Základní stavební jednotkou mezinárodního systému na počátku 21. století, navzdory výskytu stále většího počtu nestátních aktérů, zůstává teritoriální stát. Z hlediska politické geografie je teritoriální stát charakterizován územím (není stanovena minimální ani maximální velikost), trvale usedlým obyvatelstvem, výkonem politické moci (existence vlády), státní regulací některých ekonomických činností (např. výběr daní), existencí komunikačního systému, suverenitou (vnější i vnitřní) a konečně mezinárodním uznáním. Takovýchto jednotek můžeme na současné politické mapě světa lokalizovat zhruba dvě stě. Určit přesný počet států, jakkoli se může zdát, že na statické politické mapě by nemělo být zásadním problémem přesně je spočítat, je prakticky nemožné, neboť dochází k neustálým změnám (Romancov, 2002, str. 388–420). Posledními přírůstky do rodiny států jsou Eritrea (1993) a Východní Timor (1999), v čerstvé paměti středoevropanů jsou zásadní geopolitické změny z let 1989/90–1993, kdy se na politické mapě objevila i Česká republika. Na vstup do exkluzivního klubu států čekají například Palestina (od 90. let 20. století), Tchajwan (od 70. let 20. století) nebo Západní Sahara (od 70. let 20. století).

1. MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE

Ačkoli státy zůstávají nejdůležitějšími aktéry politické, bezpečnostní, ekonomické či environmentální agendy jak na regionální, tak na globální úrovni, přesto považují za vhodné (v některých případech za nutné) spojovat síly. Nejčastější příčinou je poznání, že pro realizaci vytyčeného cíle jsou individuální síly nedostatečné, anebo by jednostranná realizace k zamýšlenému cíli nevedla, protože by vyvolala příliš velkou opozici. Vedle nejrozličnějších bilaterálních či multilaterálních mezinárodních smluv, které povětšinou ošetřují pouze parciální záležitosti, dochází ke spojování většího množství aktérů do podoby mezinárodních organizací. Mezinárodní organizace tedy zpravidla vzniká proto, že její tvůrci pocítují nutnost regulovat nějakou část vzájemných vztahů, pro kterou dosud nemají jiný adekvátní mechanismus, a pro kterou se vzhledem k četnosti jejího výskytu vyplatí zřídit trvalou organizační strukturu. Podle široce akceptované definice je za mezinárodní organizaci považováno: „Sdružení (minimálně tří) států, které na základě právního aktu, jímž bylo zřízeno (většinou mezinárodní smlouva), trvale vykonává pro členské státy určité úkoly, a to vlastním jménem a prostřednictvím vlastních orgánů.“ (Malenovský, 1997, str. 96). Tato definice zřetelně akcentuje roli států jako jednotlivých stavebních kamenů, které organizaci tvoří. Mezinárodní organizace, respektive přesněji mezinárodní mezivládní organizace (vznikají z vůle vlád a/nebo zákonodárných sborů) vystupují jako subjekty mezinárodního práva (tj. mají právní subjektivitu) a jsou aktivní jak v regionálním, tak v globálním měřítku.

Počet mezinárodních organizací je značný a záběr jejich činnosti nesmírně široký. Jejich klasifikaci a komparaci je věnována pozornost na poli mnoha společenských věd. Již jsme

konstatovali, že mezinárodní organizace zpravidla vzniká na základě mezinárodní smlouvy. Ta obsahuje výčet členů, stanovuje jejich práva a povinnosti, zřizuje orgány a uvádí cíl činnosti organizace. Všichni členové mezinárodní organizace si jsou (nebo by si měli být) alespoň formálně rovni, mají stejná práva (výhody) a povinnosti. Reálně má proto největší vypovídací hodnotu o podobě organizace její organizační struktura, ze které se dá nejlépe „odečíst“ realita jejího fungování (včetně např. tak zásadní informace, jako kdo a proč stojí či může stát v jejím čele, kdo organizaci financuje, atd.).

Zástupci členských států se na půdě té které organizace pravidelně setkávají a na takovýchto setkáních jsou pak dohadovány obrysy budoucí spolupráce, přijímány, revidovány či odmítány strategie společných kroků. Velmi často se takováto jednání neúnosně protahují (zejména pokud má organizace velké množství členů), často je výsledkem nikoho neuspokojující kompromis, zejména pokud je výsledek závislý na hlasování s požadovanou nadpoloviční (standardně dvoutřetinovou) většinou či pokud je požadována jednomyslnost.

Negativní zkušenosti s takto (ne)fungujícím prostředím a vědomí neúčinnosti případného vystoupení z té či oné organizace (jaký smysl má například vystoupení z OSN, je-li to jediná globální organizace, kterou máme k dispozici?) vedou řadu členů mezinárodního společenství ke snaze obejít komplikované a byrokracií zásadně zpomalené mechanismy standardních mezinárodních organizací vytvořením „pružnějších“ neformálních struktur.

Na rozdíl od často gigantických administrativních aparátů organizací typu Evropské unie, OSN či NATO se tyto struktury (většinou), vyznačují minimální administrativně-organizační složkou, často se jedná pouze o ad-hoc vytvořené struktury v podobě organizačních výborů setkání. Pro řešení nějakého konkrétního problému se na základě existence (alespoň minimálního) společného jmenovatele rozhodne skupina států konat (více či méně pravidelná) setkání, jejichž závěry většinou nepodléhají žádné schvalovací proceduře, a pro účastníky proto nejsou nikterak závazná. Takové setkání má často pozitivní výsledek již jenom proto, že se vůbec uskutečnilo.

2. HLAVNÍ ORGANIZACE STÁTŮ

Příkladů neformálních skupin států v dnešním světě najdeme velké množství. Z výše uvedeného vyplývá, že státy mají zájem sdružovat se na základě existence alespoň minimálního společného jmenovatele, jímž může být například sdílená minulost, z níž často vyplývá společný (alespoň úřední a vzdělávací) jazyk, politické a ekonomické instituce atd. Některé z nich, zajímavé z hlediska politické geografie, si nyní představíme.

Nejvlivnějším neformálním aktérem v dnešním světě je bezesporu **skupina G8** (Group 8), známá ještě před nedávnem pod názvem G7. Sdružuje sedm ekonomicky nejvyspělejších států světa (v abecedním pořadí: Francie, Itálie, Japonsko, Kanada, Spojené království, Spojené státy americké, Spolková republika Německo), a dále Rusko (ekonomický trpaslík, ale jinak mimořádně vlivný stát zvaný na setkání od roku 1997). Jednání se rovněž zúčastňuje Evropská unie, reprezentovaná předsedou Komise. Od prvního setkání v roce 1975 se postupně vyprofiloval způsob organizace schůzek (G8 nemá žádné pevné organizační schéma, jedna z účastnických zemí vystupuje v roli hostitele) a došlo k rozšíření

agendy od původních ryze ekonomických témat k dnešnímu širokospektrálnímu záběru, jež zahrnuje všechna relevantní globální témata včetně boje proti chudobě, problematiku HIV/AIDS či environmentální témata. Účastnické státy, reprezentované hlavami států a/nebo šéfy vlád, se scházejí na summitu konaném jednou ročně.

Rusko, které se stalo „plnoprávným“ členem skupiny na summitu v Petrohradě (léto 2006), představuje nanejvýš ilustrativní ukázkou toho, jak důležitou roli skupina G8 ve světě má. Po pádu Sovětského svazu čelili noví vůdci Ruska (v letech 1991–1999 B. Jelcin, od roku 2000 V. Putin) zásadnímu propadu důležitosti Ruska v mezinárodní oblasti. Instrukce, ve kterých Rusko udrželo privilegovanou pozici (například OSN či OBSE), se ukázaly být ne zcela funkční, zatímco ty instituce, ve kterých Rusko nemělo téměř žádné místo (zejména EU a NATO), se v 90. letech minulého století ukázaly být nejenom akceschopné, ale též mimořádně přitažlivé. I když se Moskva po celá 90. léta snažila vyzdvihnout roli OSN, zejména v zoufalé snaze vylepšit vlastní mezinárodněpolitickou pozici, zaznívaly právě z Ruska mimořádně silné hlasy požadující rozšíření G8 a její institucionalizaci do podoby „světové vlády“ (Romancov, 2005, str. 167–171).

Vedle již zmíněné Evropské unie jsou v posledních letech na summitu G8 zváni i reprezentanti velkých (zatím rozvojových) ekonomik Číny, Indie a Brazílie, spolu s reprezentanty důležitých ekonomických organizací, jakými jsou například Mezinárodní obchodní organizace (WTO), Světová banka (WB) či Mezinárodní měnový fond (IMF). Zatímco ti první se tak začínají připravovat na vstup do „klubu“, jsou ti druzí, bez rušivého vlivu nevýznamných, informováni o představách mocných.

3. BRITSKÉ SPOLEČENSTVÍ NÁRODŮ - COMMONWEALTH

Nejznámějším uskupením států vytvořeným na základě sdílené minulosti, částečně i jazyka a institucí, je bezesporu Commonwealth. V současné době jeho členská základna čítá 54 států: vedle Velké Británie (panovník je titulární hlavou Commonwealthu) se jedná o dalších 52 zemí s britskou koloniální minulostí a v roce 1995 byl přijat i Mozambik (bývalá portugalská kolonie), který svou žádost odůvodnil tím, že všichni jeho sousedé v Commonwealthu již jsou.

Původní funkcí Commonwealthu bylo zrovnoprávnění vztahů mezi tzv. bílými dominiemi a mateřskou zemí. Tato prvotní transformace Impéria, na základě tzv. Westminsterského statutu z roku 1931, se nejprve týkala pouze (v abecedním pořadí): Austrálie, Irska, Jihoafrické unie (od 1961 Jihoafrická republika), Kanady, New Foundlandu a Nového Zélandu. Tehdy se výše zmíněné státy staly plně samosprávnými a nezávislými v rámci celého spektra politických aktivit, včetně politiky zahraniční a obranné, které však, v ideálním případě, měly podléhat vzájemným konzultacím (Harlow, 1946, str. 9–23). „Mateřská“ Británie, stojící v čele, vnímala Commonwealth především jako závazek, „dceřinné“ státy (byť se v tomto ohledu jejich postoje velmi lišily) pak daleko spíše jako volnou asociaci. Británie si od tohoto modelu vztahů mimo jiné slibovala, že její postavení ve světě bude specificky posíleno, pokud bude stát v čele významné skupiny nezávislých států.

Dnešní Společenství, jakkoli 54 členských států a 1,7 miliardy jejich obyvatel na první pohled představuje velmi významnou sílu, již takovouto roli neplní. Commonwealth je

dnes otevřenou organizací, jejímž hlavním cílem je především multilaterální spolupráce v oblasti vzdělávání a poskytování rozvojové pomoci. Vzhledem k velkému počtu účastníků a (mnohdy propastným) rozdílům v jejich politické a ekonomické struktuře se však vrcholné schůzky, nevyhnutelně, týkají i řady obtížných politických témat. Posledním setkáním proto dominují otázky týkající se problematiky tzv. dobrého vládnutí, šíření demokracie a lidských práv, pandemie HIV/AIDS a v poslední době všudypřítomný mezinárodní terorismus. V souvislosti s prvním zmíněným tématem politické agendy, dobrým vládnutím, je však zřetelně patrné, že při jeho zavádění (či dokonce vynucování) je Commonwealth, stejně jako např. OSN, nepřilíš úspěšný. Příkladem toho může být situace v Zimbabwe, kterou vláda Roberta Mugabeho přivedla k totálnímu ekonomickému a společensko-politickému kolapsu.

4. FRANKOFONIE – LA FRANCOPHONIE

Pokud jsme se zmínili o Británii, nelze nechat stranou ani jejího věčného soupeře – Francii, jejíž „Commonwealth“ se nazývá La Francophonie. Frankofonie byla založena v roce 1970 a dnes, podle oficiálních údajů, sdružuje 53 států a 10 pozorovatelů (jedním z nich je i Česká republika). Tyto počty je třeba brát se značnou rezervou, neboť například Belgie je zastoupena dvakrát: jednou jako stát, jednou jako tzv. francouzské jazykové společenství (po federalizaci v roce 1993 se Belgie, mimo jiné, dělí i na tři jazyková společenství), to samé pak platí pro Kanadu, která je zastoupena hned třikrát: jako stát, a samostatně pak provincie Quebec a New Brunswick. Za tímto velmi kreativním přístupem při vykazování členské základny je především nutno vidět zoufalou snahu Francie udržet se v postavení globálně respektované mocnosti.

Na rozdíl od Commonwealthu se Frankofonie orientuje na rozvíjení kontaktů v rámci dvou os: politické akce a kulturní a ekonomické kooperace. Co se politické akce týče, tak se Francie snaží, aby se tato v podstatě shodovala s linií francouzské zahraniční politiky. Tato koncepce se však vyznačuje velkými výkyvy a to navzdory tomu, že si Francie v řadě svých bývalých kolonií stále udržuje mnohem silnější politický, ale i vojenský vliv, než například Británie. Hlavní náplní činnosti Frankofonie proto zůstává multilaterální spolupráce francouzsky mluvících států a oblastí na poli vzdělávání, kultury, vědy a výzkumu.

5. LUSOFONIE – LUSOFÔNIA

Poslední z řady klasických organizací tohoto typu je společenství portugalsky mluvících států, tzv. Lusofônia, založená roku 1996. Za vznikem této organizace nestála, jako v prvních dvou případech, bývalá evropská metropole, ale Brazílie, i když ústředí sídlí v Lisabonu. Hlavním cílem je vytvoření multilaterálního fóra pro rozvoj vzájemného přátelství mezi portugalsky mluvícími státy a oblastmi. Lusofonie má 8 členských států (Angola, Brazílie, Guinea-Bissau, Mozambik, Portugalsko, Svatý Tomáš a Príncipe, Východní Timor) a 2 pozorovatele (Rovníková Guinea a Macao – zvláštní administrativní jednotka ČLR, do roku 1999 pod portugalskou správou). Na některých aktivitách participují i bývalé portugalské osady v Indii – Goa, Damao a Diu. I když se jedná o výrazně skromnější

organizaci než v prvních dvou případech, a s výrazně menším počtem států, jistě není na škodu připomenout, že v dnešním světě hovoří portugalsky okolo 225 milionů lidí, zatímco francouzsky okolo 160 milionů. Všechny členské státy jsou bývalými portugalskými koloniemi.

6. SPOLEČENSTVÍ NEZÁVISLÝCH STÁTŮ – SNS

Zvláštním fenoménem na poli neformálních organizací, jejichž společným jmenovatelem je sdílená minulost, je Společenství nezávislých států (SNS) vzniklé po rozpadu SSSR v roce 1991. Zásadní rozdíl spočívá v tom, že SSSR je tak „čerstvě“ rozpadlé impérium, že se v tuto chvíli nedá spolehlivě předvídat, co se s tímto gigantickým prostorem bude dít. I když byl vznik SNS zdůvodňován nutností umožnit „civilizovaný rozvod“ shoduje se většina pozorovatelů na tom, že se spíše jedná o nástroj udržení mocenské a ekonomické kontroly. Na summitech SNS je jako prioritní téma diskutována zahraniční a bezpečnostní politika, obrana a ekonomické vztahy. S výjimkou tří pobaltských států, dnes (doufejme) pevně integrovaných do EU a NATO, se na SNS podílejí všechny postsovětské republiky.¹

7. APEC

Rada pro hospodářskou spolupráci Asie a Tichomoří, neboli APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) představuje zajímavou ukázkou neformální ekonomické asociace. Společným jmenovatelem účastnických států je, že se alespoň částí svého území dotýkají Tichého oceánu, což v případě, že bude akceptována žádost Indie o přijetí, přestane platit. APEC byla založena v roce 1989 v Canbeře a jejím cílem bylo zlepšit a posílit ekonomické a politické vztahy zemí v oblasti. V současnosti má APEC 21 členů² a na první pohled se jedná o impozantní ekonomickou entitu: členské ekonomiky zahrnují víc než třetinu světové populace, podílejí se na 47 % světového obchodu a tvoří okolo 60 % světového HDP. Realita je však taková, že mezi účastnickými státy existují zásadní ekonomické problémy a, minimálně v tento okamžik, i nepřekonatelné problémy politické. Bazén Tichého oceánu je i v éře tryskových letadel stále příliš rozlehlý na to, aby se mohl stát reálným pojítkem, a tak je APEC nutno považovat spíš za pouhou konzultativní platformu než za základ nějakého pokusu o vytvoření funkčně propojeného jednotného ekonomického prostoru. O tom ostatně velmi výrazně vypovídá i to, že členem APECu jsou současně Tchajwan i ČLR.

1 Zakládajícími členy v roce 1991 byly (v abecedním pořadí): Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán, Moldova, Rusko, Ukrajina, Uzbekistán, Tádžikistán, Turkmenistán; v roce 1993 přistoupila Gruzie. V roce 2005 Turkmenistán vystoupil a jeho status byl změněn na status přidruženého člena.

2 Zakládajícími členy v roce 1989 byly (v abecedním pořadí): Austrálie, Japonsko, Jižní Korea, Kanada, Nový Zéland, USA a tehdejší členské státy ASEANU (Association of South East Asia Nations): Brunej, Filipíny, Indonésie, Malajsie, Singapur, Thajsko; v roce 1991 byly přijaty: ČLR, Hongkong a Tchajwan; v roce 1993: Mexiko a Papua Nová Guinea; 1994: Chile; 1998: Peru, Rusko a Vietnam. Více na www.apec.org.

8. TŘÍDĚNÍ STÁTŮ V DATABÁZI OSN

Zajímavým pohledem na problematiku neformálních skupin států je databáze OSN. Státy světa se z analytických důvodů člení podle několika kritérií, z nichž největší důležitost je přičítána ukazatelům ekonomickým. Nejčastěji se proto můžeme setkat se tříděním států v závislosti na jejich hospodářské vyspělosti či typu ekonomiky. Podle těchto kritérií se státy dělí na vyspělé (průmyslové), rozvíjející se a rozvojové, respektive na státy s tržní a plánovanou (řízenou) ekonomikou.

Největší skupina států je tvořena tzv. rozvojovými státy, o nichž se občas hovoří jako o zemích tzv. třetího světa. V podstatě to jsou téměř všechny státy Afriky, Asie (mimo Japonska a v některých případech i tzv. nově industrializovaných zemí: Hongkong, Jižní Korea, Singapur a Tchajwan), státy Latinské Ameriky, Karibiku a Oceánie (mimo Austrálie a Nového Zélandu).

Zajímavou skupinou rozvojových zemí jsou ty, které patří mezi státy vyvážející energetické suroviny, zejména ropu. Mezi země, kde se ropa podílí z více než 50 % na celkovém vývozu, patří: Alžírsko, Angola, Bahrain, Kongo, Gabun, Írán, Irák, Libye, Nigérie, Omán, Katar, Saúdská Arábie, Trinidad a Tobago, Spojené arabské emiráty a Venezuela. Významnou pozici mezi rozvojovými zeměmi mají ty státy, na jejichž exportu se více než z 50 % podílí průmyslové výrobky. Jsou to: Čína, Honkong, Izrael, Korea, Libanon, Singapur a Tchajwan.

OSN mezi rozvojovými státy eviduje skupinu tzv. věřitelských zemí: Kuvait, Libye, Omán, Katar, Saúdská Arábie, Tchajwan a Spojené arabské emiráty. S výjimkou Tchajwanu se jedná o samé ropné „emiráty“. Jistě není překvapivé, že je to nejmenší skupina rozvojových zemí, kterou OSN sleduje. Zato skupina dlužnických států je vůbec největší, čítá celkem 125 států.

Mezi vážně geograficky znevýhodněné státy – přičemž toto znevýhodnění zásadním způsobem negativně ovlivňuje jejich hospodářství – jsou řazeny země nemající přístup k moři. Mezi tzv. uzavřené (land-locked), či vnitrozemské rozvojové státy patří: Afghánistán, Arménie, Ázerbajdžán, Bhútán, Bolivie, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Středoafrická republika, Čad, Etiopie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Laos, Lesotho, Malawi, Mali, Mongolsko, Nepál, Niger, Paraguay, Rwanda, Svazijsko, Tádžikistán, Turkmenistán, Uganda, Uzbekistán, Zambie a Zimbabwe (OSN, 2002, str. 111–136).

LITERATURA

Glassner, M. I. (1996): Political Geogrpahy. New York, Chicago: John Wiley and Sons.

Hnízdo, B. (1995). Mezinárodní perspektivy politických regionů. Praha: ISE.

OSN (2002). *Fakta a čísla OSN*. New York, Praha: Informační centrum OSN v Praze.

Harlow, V. (1946). *Origins and Purpose. A Handbook on the British Commonwealth and Empire*. London: His Majesty's Stationery Office.

Malenovský, J. (1997). *Mezinárodní právo veřejné*. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity.

Romancov, M. (2002). Politická geografie, In: Cabada, L., Kubát, M.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, str. 388–420.

Romancov, M. (2005). Geopolitické kontury možného rozšíření EU. In: Klíma, M., Bureš, J.: *Kam kráčíš, Evropská unie?*, Plzeň: Aleš Čeněk, str. 164–174.

Zdroje

APEC – www.apec.org

Commonwealth – www.direct.gov.uk

Frankofonie – www.francophonie.org

Lusofonie – www.cplp.org

SNS – www.therussiasite.org

Mezinárodní organizace

Ivo Šlosarčík

1. MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE

Mezinárodní organizace patří mezi klíčové institucionální hráče mezinárodní komunity. Pro pochopení jejich role je třeba předem upozornit na jejich následující vlastnosti:

- Mají mezinárodní právní subjektivitu – tj. jsou subjekty mezinárodního práva; na rozdíl od nestátních organizací s mezinárodním prvkem (např. Greenpeace nebo Amnesty International) nebo mezinárodních soukromých korporací. Právní subjektivita je obvykle výslovně stanovena v zakládajícím dokumentu organizace, ale existuje i teorie tzv. implicitní právní subjektivity, kde její existence vyplývá z úloh a struktury organizace i bez výslovného ukotvení v zakládajícím textu.
- Pravomoci a struktura mezinárodní organizace jsou stanoveny v jejím zakládajícím dokumentu a jsou odvozeny od pravomocí zakládajících států (princip delegace pravomocí) – představa Bhutánu, Nepálu a Afgánistánu zakládajících organizaci pro mořskou dopravu je asi stejně absurdní, jako představa států subsaharské Afriky zakládajících agenturu pro mezinárodní regulaci chovu sobů.

1.1. Strukturní prvky mezinárodních organizací

Neexistuje jednotný „model“ pro vnitřní strukturu mezinárodní organizace. Z pohledu na většinu mezinárodních organizací je ale možné vystopovat společné znaky přítomné ve většině těchto mezinárodních entit:

- **Exekutivní orgán.** V něm jsou zastoupeny exekutivy zapojených států. V takovém orgánu obvykle sídlí centrum moci dané organizace – nemusí přijímat každodenní rozhodnutí, ale rozhoduje zejména o klíčových politických krocích organizace; někdy je rovněž exekutivní orgán rozčleněn na několik úrovní podle míry „každodennosti“ rozhodování (např. Evropská rada vs. Rada ministrů v Evropské unii). Tento exekutivní orgán je zosobněním principu, že státy jsou „pány smluv“. Nemusí zde ale být respektováno pravidlo rovného zastoupení/rovného hlasovacího práva všech zapojených států. Příklady: Rada bezpečnosti u OSN, Výbor ministrů v Radě Evropy aj.
- **Parlamentní či para-parlamentní instituce.** Jejich vliv se pohybuje od pouhého nezávazného konzultování po spolurozhodování o klíčových normách fungování organizace. Je obvykle obsazován osobami jmenovanými exekutivami či parlamentními institucemi jednotlivých zemí; přímá volba je výjimkou. Příklady: Valné shromáždění OSN, Parlamentní shromáždění Rady Evropy, Evropský parlament coby součást institucionální struktury EU.
- **Administrativně-podpůrný aparát organizace.** Příklady: Generální tajemník a Sekretariát OSN, některé aspekty činnosti Evropské komise v Evropské unii.

- **Soudní orgány** příslušné organizace (podrobněji viz bod 2). Zajímavým prvkem je občasný aktivismus soudu, který zastíňuje ostatní aktivity organizace – např. Evropský soud pro lidská práva coby orgán Rady Evropy je nepoměrně známější (a zřejmě i vlivnější) než ostatní části této organizace. Příklady: Mezinárodní soudní dvůr OSN, Evropský soudní dvůr v Evropské unii, Dispute Settlement Body při WTO.
- **Samostatné agentury**, na které jsou delegované některé specializované aktivity. Důvodem je zachování variability členství v takových strukturách (zájem Nepálu o organizování mořského rybolovu je nutně omezený) a větší flexibilita a expertíza specializované agentury. Některé z agentur žijí v podstatě vlastním životem bez ohledu na fungování mateřské organizace (např. vztah WTO a OSN). Příklady: UNESCO, FAO (Organizace pro zemědělství a výživu) nebo UNICEF coby agentury OSN.
- Vzhledem k omezenému prostoru se analýza omezí na tři příklady mezinárodních organizací (OSN, Světová obchodní organizace a Rada Evropy).

1.2. Organizace spojených národů

Organizační struktura OSN – klíčové instituce:

- **Rada bezpečnosti** – klíčový orgán OSN. Je složena z pěti stálých členů s právem veta a deseti nestálých členů volených na dva roky. Volí soudce MSD (společně s Valným shromážděním) a navrhuje kandidáty na generálního tajemníka OSN.
- **Valné shromáždění** – složeno na principu „jeden stát – jeden zástupce/jeden hlas“. Volí nestálé členy Rady bezpečnosti, generálního tajemníka OSN. Volí soudce MSD (společně s Radou bezpečnosti).
- **Generální tajemník a Sekretariát OSN** – generální tajemník je jmenován Valným shromážděním. Kromě rozhodování o interních záležitostech může konzultovat a upozorňovat Radu bezpečnosti a Valné shromáždění na problémy hodné jejich zřetele; může být rovněž pověřen diplomatickým jednáním nebo může poskytnout stranám mezinárodního sporu „dobré služby“ („good services“).
- **Mezinárodní soudní dvůr MSD** – viz dále v bodě 2. Z iniciativy OSN rovněž vznikly mezinárodní trestní tribunály pro bývalou Jugoslávii a pro Rwandu.
- **Specializované agentury** – členství v OSN neznamena automatické členství ve všech agenturách (např. vystoupení USA z UNESCO, selektivní členství ve WTO).

Pokusy vybudovat globální organizaci zajišťující mezinárodní bezpečnost lze vystopovat po celou historii mezinárodních vztahů (stačí jen zmínit Ligu národů v meziválečném období). Po II. světové válce se v pozici hlavního adepta na zajištění mezinárodní bezpečnosti ocitla Organizace spojených národů (mezi cíle OSN dle Charty této organizace patří: „udržovat mezinárodní mír a bezpečnost; rozvíjet přátelské vztahy mezi národy založené na respektování zásad rovnoprávnosti a práva na sebeurčení národů; spolupracovat při řešení mezinárodních ekonomických, sociálních, kulturních a humanitárních otázek a podpoře základních lidských práv a svobod; být centrem pro koordinaci kroků, které národy podnikají v zájmu dosažení těchto společných cílů.“). Je ale nutné konstatovat, že při dosahování těchto úkolů bylo OSN úspěšné jen velmi omezeně. Jako prvotní důvod je obvykle uváděno

Tabulka: Srovnání vnitřní struktury mezinárodních organizací

Organizace	Parlamentní shromáždění	Exekutivní orgán	Administrativní aparát	Soudní orgán	Specializované agentury (příklady)
OSN	Valné shromáždění	Rada bezpečnosti	Generální tajemník a sekretariát	Mezinárodní soudní dvůr	Mezinárodní organizace práce, UNESCO, Mezinárodní telekomunikační unie, Mezinárodní námořní organizace
Rada Evropy	Parlamentní shromáždění	Výbor ministrů	Generální tajemník a sekretariát	Evropský soud pro lidská práva	
OECD		Rada (složená z ministrů členských států + zástupce Evropské komise)	Generální tajemník		
NATO	Severoatlantické shromáždění (formálně mimo struktury NATO)	Severoatlantická rada (+ Výbor pro obrané plánování + Výbor pro jaderné plánování)	Generální tajemník		
WTO		Konference ministrů (na nižší úrovni Generální rada + zvláštní panely)	Generální ředitel (Director General) a sekretariát	Dispute Settlement Body (Orgán pro řešení sporů – nejde o standardní soud)	
Evropská unie	Evropský parlament	Rada EU (Rada ministrů)	Evropská komise	Evropský soudní dvůr	Evropská agentura pro bezpečnost potravin, Evropská agentura bezpečnosti práce, Europol

paralyzování OSN ve studené válce, kdy byl rozhodovací proces v Radě bezpečnosti blokován právem veta jejích stálých členů. Rada bezpečnosti proto nikdy nesankcionovala např. sovětské invaze do Maďarska, Československa a Afganistánu, vojenské operace ve Vietnamu, konflikt v Severním Irsku nebo obsazení Tibetu Čínskou lidovou republikou. Výjimkami z této situace byla „taktická“ chyba jedné ze supervelmocí (např. neúčast Sovětského svazu v Radě bezpečnosti na protest proti zastoupení (nekomunistické) Čínské republiky, která umožnila reakci OSN na severokorejský útok v roce 1950). Rada bezpečnosti rovněž zablokovala snahu Valného shromáždění nahradit ve vnitřním systému OSN institucionální roli Rady bezpečnosti v případě, když byla Rada bezpečnosti paralyzována.

Krátký okamžik (či „okno“) naděje v obnovení role OSN při správě mezinárodní komunity nastal po skončení studené války. Zřejmě nejviditelnějším vyjádřením tohoto optimismu byla vojenská operace pod záštitou OSN, která reagovala na okupaci Kuvajtu armádou Irácké republiky na začátku 90. let. Tento okamžik naděje nicméně nebyl využit a na přelomu XX. a XXI. století se OSN opět stává cílem kritiky pro svou neschopnost reagovat na genocidu v Africe a na Balkáně, na finanční skandály spojené s operacemi OSN a také pro neschopnost zaštitit klíčové operace v boji proti terorismu.

Kritika OSN se soustřeďuje zejména na následující tvrzení (některá se nicméně vzájemně popírají):

- Nespravedlivé zastoupení států v Radě bezpečnosti, zejména existence stálého členství Rady bezpečnosti s právem veta. Toto stálé členství je kritizováno jako příliš elitářské, odrážející již neaktuální výsledky II. světové války, neodrážející současnou ekonomickou a politickou situaci na světě, a rovněž v podstatě reprezentující pouze „Sever“ planety.
- Složení Valného shromáždění, které je pro změnu kritizováno jako příliš rovnostářské. Zastoupení a hlasování ve Valném shromáždění se řídí principem „jeden stát = jeden hlas“, bez ohledu na demografickou nebo ekonomickou sílu příslušného státu, nebo (ne)demokratičnost jeho režimu. Na počátku existence OSN ještě existovaly poměrně přísná omezení pro členství v OSN – např. snaha zachovat vyrovnané zastoupení západního a východního bloku, dále odmítnutí členství tzv. „mikrostátů“, které dle názoru OSN nebyly schopné účinně přispět k úkolům OSN v oblasti kolektivní bezpečnosti. Po vlně dekolonizace byla tato omezení opuštěna a pro členství v OSN v podstatě stačilo uznání příslušného státu alespoň části světové komunity. Proto bylo (a omezeně stále je) Valné shromáždění kritizováno jako sbor ovládaný nedemokratickými režimy. Fakticky malé pravomoci svěřené v rámci OSN Valnému shromáždění (klíčovou úlohu hraje Rada bezpečnosti) jsou také důvodem relativně vysoké ochoty této instituce přijímat radikální stanoviska – která většinou nejsou realizována, ale pomáhají vytvářet negativní obraz této instituce.
- Přílišná byrokratičnost vnitřních struktur OSN a jejich náchylnost ke korupci – např. neschopnost pružně reagovat na krize v bývalé Jugoslávii (Srebrenica) nebo ve Rwandě. Mimořádně nepříznivý obraz pak OSN přinesly nedávné skandály spojené s financováním programu „Ropa za potraviny“.
- Kritizovaným prvkem OSN se také skutečnost, že nedisponuje vlastním stálým ozbrojeným sborem, ale zasahující „mírové síly OSN“ jsou vytvářeny vždy pouze ad hoc pro

řešení konkrétního problému (Charta OSN s vytvořením stálých sil OSN počítá, ale nikdy nebyly vytvořeny).

Mezi hlavními návrhy na reformu OSN se objevují následující body:

- Reforma Rady bezpečnosti – aby více odrážela rozložení politických a ekonomických sil na počátku XXI. století. Zřejmě nejnadějnější plán reformy počítá s rozšířením Rady bezpečnosti o několik nových stálých členů, kteří ale nebudou mít právo veta. V Radě bezpečnosti by se tak vytvořily tři kategorie členství (stále s právem veta, stále bez práva veta a nestálé/rotující). Mezi hlavními kandidáty na stálé členy OSN bez práva veta jsou Indie, Brazílie a některé africké státy (JAR/Nigérie/Egypt). Proti tomuto plánu ale stojí skupina států označovaná jako „kávový“ klub, tvořená regionálními soupeři kandidátů (Pákistán, Argentina).
- Přetvoření Valného shromáždění na dvojkomorovou strukturu, např. jednu komoru složenou podle principu „jeden stát = jeden zástupce“ a druhou v závislosti na velikosti států. Tento plán je ale velmi málo propracován.

1.3. Světová obchodní organizace (World Trade Organization, WTO)

Kořeny WTO leží v režimu podle Všeobecné dohody o clech a obchodu GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) z roku 1947, která bránila členským státům omezovat mezinárodní obchodování se zbožím. Kromě řešení každodenní agendy vyplývající z protekcionistických opatření členských států byla GATT několikrát novelizována (v tzv. „kolech rokování“: např. ženevské kolo 1957, Kennedyho kolo 1964–67, tokijské kolo 1973–79 a uruguayské kolo 1986–94); klíčovou reformu přineslo právě „uruguayské kolo“ ukončené v roce 1994. Starý systém GATT byl nahrazen novým smluvním rámcem (např. s novým režimem řešení sporů) a jeho zastřešující organizací se stala Světová obchodní organizace (World Trade Organisation), která ale zastřešuje i jiné smlouvy (GATS, TRIPS aj.). V současnosti probíhající kolo jednání (započaté v roce 2001) se označuje podle katarského hlavního města Doha.

Členství ve WTO je mnohem „výběrovější“ než členství v jiných mezinárodních organizacích, např. OSN. Ukázkou může být dlouhé jednání o členství Ruské federace (dosud není členem) a Číny (členem od 11. prosince 2001) v této organizaci. Česká republika je členem od 1. ledna 1995.

Klíčové prvky režimu obchodu podle WTO jsou následující:

- *Princip nejlepšího zahraničního zacházení* (doložka nejvyšších výhod) – s komoditou dováženou z jiného státu WTO musí být zacházeno stejně výhodně, jako se zbožím pocházejícím ze země, vůči které má stát (v dané oblasti) nejvstřícnější politiku. Doložka nejvyšších výhod tak např. nezaručuje zrušení tarifů nebo celních poplatků při dovozu zboží, ale zaručuje nediskriminaci ve srovnání s jinými státy.
- *Princip domácího zacházení* – poté, co dovážené zboží splní požadavky pro vstup na trh členského státu (cla, administrativní formality), s ním musí být zacházeno jako s domácím zbožím (např. v daňové oblasti). Státy WTO si samozřejmě zachovávají v daňové politice autonomii, musí pouze stejně zacházet se stejnými nebo podobnými domácími a zahraničními výrobky. Většina sporů v této oblasti pramenila z odlišného posuzování

stejnosti a odlišnosti jednotlivých kategorií výrobků (patří např. saké a whisky do jedné kategorie výrobků, které by měly být zdaněny stejnou sazbou, a nebo jsou to zcela odlišné kategorie, kde může Japonsko zdanit whisky výrazně více než saké? – skutečný spor mezi USA a Japonskem).

- *Postupné dohody o snižování cel a kvót* pro jednotlivé kategorie výrobků. Členství ve WTO tak neznamená automatické zrušení obchodních bariér mezi členskými státy, ale je zde tendence je postupně snižovat až eliminovat. Režim WTO rovněž počítá se snižováním dotací a podpůrných opatření ze strany států pro export jejich výrobků.

Z výše uvedených pravidel jsou pochopitelně **výjimky**:

- *ochrana bezpečnosti, zdraví, pořádku a veřejné morálky*;
- *ochranná opatření* v situaci, kdy dojde k závažným potížím v ekonomice některého státu nebo k dumpingu ve státu vyvážejícím;
- *režim uvnitř regionálních hospodářských integračních uskupení*. Příkladem může být Evropská unie, uvnitř které jsou zcela odstraněny kvóty a celní poplatky – a státy EU tak vůči ostatním zemím WTO nemohou plně použít doložku nejvyšších výhod.

V rámci WTO existuje i struktura pro řešení sporů: tzv. dispute settlement body a odvolací orgán. Zvláštností soudního systému WTO je, že sankcí za porušení povinností je obvykle možnost (dispens) zavést ochranná opatření, které by potrestaly provinilý stát. Vztah mezi konkrétními soukromými osobami/firmami profitujícími z porušování pravidel a firmami postiženými sankcemi ale nemusí existovat.

WTO se nezabývá pouze obchodem se zbožím. Pokrývá i další aktivity regulované speciálními smlouvami:

- Všeobecná dohoda o obchodu se službami (General Agreement on Trade in Services, GATS) – má podobné principy jako GATT, ale méně ambiciózní. Podepsána byla v roce 1994;
- Dohoda o obchodních aspektech duševního vlastnictví (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPS);
- Dohoda o využívání veterinárních a fytosanitárních opatření (Agreement on the Application of Veterinary and Phytosanitary Measures).

1.4. Rada Evropy

Rady Evropy je organizace založená na přelomu 40. a 50. let (Londýnská smlouva z roku 1949). Specializací je politická spolupráce mezi státy (západní) Evropy. V roce 1950 byla v rámci Rady Evropy podepsána Evropská úmluva o lidských právech, na jejím základě byla v 50. letech ustavena Komise pro lidská práva (od konce 90. let již neexistuje) a později i Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku. Výrazná expanze počtu států Rady Evropy nastává v 90. letech (kdy vstupuje mj. Československo) a v současnosti zahrnuje 46 evropských států (vč. Turecka, Arménie, Gruzie a Azerbajdžánu), nejnověji přistouplilo v roce 2004 Monako. Členem Rady Evropy není Bělorusko.

Evropská unie a členství ve Světové obchodní organizaci

V kontextu uruguayského kola Všeobecné dohody o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) v roce 1994, na jehož základě byla vytvořena Světová obchodní organizace (World Trade Organization, WTO), se objevila otázka, nakolik může za členské státy v této oblasti jednat (a uzavírat mezinárodní smlouvy) Evropské společenství, a nakolik si členské země zachovaly autonomii rozhodování.

O odpověď byl požádán ESD, který ji zformuloval v posudku č. 1/91. ESD uznal pravomoc ES při jednání o regulaci mezinárodního obchodu se zbožím včetně zemědělských produktů, mezinárodní regulaci veterinárních a fytosanitárních opatření, anebo při harmonizaci technických standardů výrobků. Naopak ESD neuznal výlučné pravomoci ES při mezinárodní regulaci obchodu se službami (GATS) či mezinárodní regulaci dopravy a problematiky duševního vlastnictví (TRIPS). V těchto oblastech si dosud členské státy zachovaly část autonomních pravomocí. Na základě posudku ESD č. 1/94 se smluvními stranami WTO stalo jak samotné ES, tak i členské státy. Při jednáních, kde probíraná agenda spadá do pravomoci EU/ES, pak členské státy nejednají samy, ale jsou zastupovány komisařem pro obchod (od podzimu roku 2004 Mandelson).

Rovněž personální propojení EU a WTO prošlo zajímavým vývojem. V roce 2005 se stal bývalý komisař Evropské komise pro obchod (Francouz Pascal Lamy) generálním ředitelem WTO (od 1. září 2005).

Mezi klíčové složky vnitřní organizace Rady Evropy patří:

- *Výbor ministrů členských zemí* – výkonný orgán Rady Evropy. Skládá se z ministrů zahraničních věcí členských států, kteří se scházejí obvykle dvakrát ročně. Obdobně jako v Evropské unii rotuje mezi členskými státy půlroční předsednictví Výboru ministrů. Běžná agenda Rady Evropy, jako je schvalování mezinárodních smluv nebo rozpočtové otázky, spadá do kompetence Výboru delegátů ministrů, ve kterém je každý členský stát zastoupen svým velvyslancem při Radě Evropy.
- *Parlamentní shromáždění* – jeho členové/poslanci jsou delegováni signatářskými zeměmi, obvykle jde o členy národních parlamentů. Hlavní úlohou Parlamentního shromáždění Rady Evropy je dávat doporučení Výboru ministrů. Parlamentní shromáždění také volí soudce ESLP. Parlamentní shromáždění Rady Evropy je zcela odlišnou institucí od Evropského parlamentu Evropské unie.
- *Kongres místních a regionálních samospráv* – poradní orgán Rady Evropy složený (ne až tak překvapivě) ze zástupců územní samosprávy členských států.
- *Evropský soud pro lidská práva* (viz bod 2.2.).
- *Generální tajemník* – jeho hlavní úlohou je vedení sekretariátu Rady Evropy a reprezentace organizace navenek.

Faktický hlavní vliv Rady Evropy se projevil ve třech oblastech:

- Rada Evropy představuje fórum pro řešení (či alespoň debatu) o **politických a lidskoprávních problémech** v zapojených zemích – např. čechenská krize nebo politický vývoj v Bělorusku;
- v rámci Rady Evropy byla přijata řada **mezinárodních smluv**;
- ESLP funguje jako nejvlivnější soudní instituce pro řešení individuálních sporů se signatářskými zeměmi o (údajném) porušování lidských práv obsažených v Evropské úmluvě o lidských právech.

Mnohé smlouvy a soft-law pocházející z Rady Evropy se částečně překrývají s normami jiných institucí. Příkladem může být Smlouva o přeshraniční televizi, která se částečně kryje se směrnicí ES/EU „Televize bez hranic“ nebo Evropská úmluva o vydávání, která se (částečně) překrývá s rámcovým rozhodnutím o evropském zatýkacím rozkazu.

2. MEZINÁRODNÍ SOUDNÍ ORGÁNY

2.1. Nejvýznamnější soudní orgány

Mezinárodní soudní orgány jsou jedním z nástrojů, jimiž se mezinárodní komunita pokouší nenásilně řešit spory, které se nevyhnutelně objevují v procesu evropské i mezinárodní integrace. Mezinárodní právo operuje s celou řadou mechanismů pro pokojné řešení sporů: diplomatickým vyjednáváním, „dobrymi službami“ (*good services*), zprostředkováním, mediací, rozhodčími tribunály a soudními orgány (Deklarace o principech mezinárodního práva týkajícího se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy z roku 1970; Deklarace ale výslovně neuvádí „dobré služby“). Mezinárodní právo rovněž výslovně odkazuje i na možnost využít pro řešení sporů regionální integrační struktury. Rozhodčí tribunály a soudy jsou často umístovány na vrchol pomyslné pyramidy mechanismů pro řešení konfliktů; důvodem takového zařazení je závaznost jejich rozhodnutí pro strany sporu. Jako specifický rys soudních institucí se na rozdíl od rozhodčích tribunálů navíc uvádí jejich trvalá povaha a předem nastavené podmínky pro existenci jejich pravomoci rozhodovat o určitých druzích sporů.

Mezinárodní komunita vytvořila celou řadu soudních institucí. Přes zdánlivě jednotou definici mezinárodního soudu se tyto instituce liší ve zcela klíčových rysech; nejvýrazněji v otázce nastavení své jurisdikce a subjektů řízení, vynuovacích mechanismů a v neposlední řadě i v míře kontroly vykonávané státy či mezinárodními organizacemi nad mezinárodními soudními orgány.

Srovnání však narážejí na klíčové rozdíly mezi těmito soudními institucemi a ESD. V případě komparace ESD a Mezinárodního soudního dvora vyniká zejména rozdíl mezi obligatorní, ex-ante nastavenou, jurisdikcí ESD při srovnání s pozicí Mezinárodního soudního dvora, jehož jurisdikce nenastává ve většině mezinárodních sporů automaticky před vznikem reálného mezistátního sporu, ale až ex-post specifickou dohodou sporných stran (viz rámeček). Stát, který má ve sporu slabší právní argumenty či dává obecně přednost jiné

Nejdůležitější mezinárodní soudní orgány na evropském kontinentu

Soud	Vznik	Základající instituce / zakládající dokument	Sídlo	Velikost /systém jmenování soudců	Typy rozhodovaných sporů
Mezinárodní soudní dvůr^a	1948	OSN	Haag	15	Spory stát versus stát Posudky interpretující mezinárodní právo NE: spory jednotlivce versus stát
Evropský soud pro lidská práva^b	1959	Rada Evropy Evropská úmluva o lidských právech	Štrasburk	47 (odpovídá počtu členů Rady Evropy)	Spory jednotlivce/firma versus stát, týkající se Evropské úmluvy o lidských právech (většina případů) Výjimečně i spory stát versus stát (pro nerespektování úmluvy jedním státem)
Evropský soudní dvůr	1953	ES/EU články 220–245 smlouvy o ES	Lucemburk	25 soudců + 8 generálních advokátů	Komise versus stát EU (dozorčí žaloba) Členský stát, instituce EU, jednotlivce/firma versus instituce EU (žaloba na neplatnost sekundárního práva) Odpovědi na předběžnou otázku položenou soudem/tribunálem státu EU Náhrada škody, způsobené ES/EU
Soud Evropského sdružení volného obchodu (ESVO)^c	1994	Smlouva o Evropském hospodářském prostoru	Lucemburk	3	Dozorčí žaloba vůči státu ESVO pro neplnění povinností Mezistátní spory o výklad Smlouvy o EHP Stanoviska k výkladu Smlouvy o EHP na žádost domácího soudu Žaloba na neplatnost opatření (rozhodnutí) Dozorčího úřadu ESVO
Tribunál pro bývalou Jugoslávii^d	1995	Rezoluce Rady bezpečnosti OSN (č. 827, 25. 5. 1993)	Haag	16 + 9/27 ^g	Trestní stíhání jednotlivců za nejzávažnější zločiny spáchané v kontextu rozpadu Jugoslávie NE: „trestní“ stíhání států nebo organizací
Mezinárodní trestní soud^e	2003	Mezinárodní smlouva (tzv. Římský statut)	Haag	18	Trestní stíhání jednotlivců za nejzávažnější zločiny dle mezinárodního práva NE: „trestní“ stíhání států nebo organizací
Mezinárodní tribunál pro mořské právo^f	1996	Mezinárodní smlouva (Úmluva OSN o mořském právu)	Hamburk	21	Spory států nebo mezinárodních organizací

- a Podrobně se problematikou Mezinárodního soudního dvora zabývá Shabtai, Rosenne: *The World Court. What it is and how it works.* (5. vyd.) Dordrecht: Marius Nijhoff Publ. 1995 nebo Shaw, *International Law.* 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 951–1012.
- b Mimořádně dobrý přehled o Evropském soudu pro lidská práva (ESLP) poskytuje publikace Ovey, Clare – White, Robin: *European Convention on Human Rights.* 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- c Zřejmě nejlepším přehledem aktivit Soudu ESVO je Baudenbacher, Carl: *Between Homogeneity and Independence: The Legal Position of the EFTA Court in the European Economic Area.* *Columbia Journal of European Law*, No. 3 (1997) a Baudenbacher, Carl: *Legal Framework and Case Law of the EFTA Court.* EFTA Court, 2004.
- d Podrobnosti o Tribunálu pro bývalou Jugoslávii viz např. Šturma, Pavel: *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinu podle mezinárodního práva.* Praha: Karolinum 2002, s. 77–98.
- e Podrobnosti o Mezinárodním trestním soudu viz např. Schabas, William: *Introduction to the International Criminal Court.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004. nebo Šturma, Pavel: *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinu podle mezinárodního práva.* Praha: Karolinum 2002, s. 113–197.
- f Podrobně se Mezinárodním tribunálem pro mořské právo zabývá Shaw, *International Law.* 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 568–571; Ondřej, Jan: *Mezinárodní tribunál pro mořské právo – první případy.* *Právník*, číslo 3 (2002), s. 343–356.
- g Šestnáct stálých soudců zvolených Valným shromážděním OSN na čtyři roky (s možností znovuzvolení). Navíc v rámci soudu působí najednou až devět doplňkových soudců, kteří jsou vybíráni z rezervního seznamu 27 soudců pro řešení konkrétního případu či případů.

formě řešení sporu, se obecně snaží vyhnout soudnímu řešení sporu. Proto neměl MSD šanci vyjádřit se ke nejvýznamnějším konfliktům druhé poloviny XX. století – od korejské války v 50. letech přes vietnamský konflikt v letech 60. a 70. či sestřelení korejského civilního letadla sovětskými stíhačkami v 80. letech. Občas se dokonce MSD a žalující státy uchýlily ke zvláštní taktice „nepřímého sporu“, kdy např. MSD řešil kauzu Portugalsko v. Austrálie týkající se statutu Východního Timoru. Důvodem, proč si jako adresáta žaloby vybralo Portugalsko Austrálii, byla skutečnost, že Austrálie přijala obecně jurisdikci MSD, zatímco hlavní sporná strana – Indonésie okupující Východní Timor – se podobného kroku zdržela. Pokud pak byla založena pravomoc MSD v mezinárodní smlouvě nebo jednostranném prohlášení státu v minulosti, projevila se snaha z jurisdikce MSD „uniknout“ např. vypovězením smlouvy, interpretací smlouvy či prohlášením popírajícím jurisdikci MSD nebo prostě ignorováním řízení před ESD. Příkladem mohou být jednání Iránu ve sporu se Spojenými státy o zadržování amerických diplomatů na ambasádě v Teheránu nebo naopak popření jurisdikce MSD ze strany Spojených států ve sporu týkajícím se amerických aktivit v Nikaragui – jak uvádí M. Shaw, tento fenomén byl obzvláště výrazný v 70. a 80. letech minulého století. I v případech, kdy MSD dospěl k rozsudku, často pak jeho rozhodnutí nebylo respektováno – ať již z rozhodnutí ústředních státních orgánů nebo nižších vládních úrovní (např. kauza LaGrand). Problémy s pozicí MSD při ovlivňování mezinárodního pořádku se tak dají shrnout do kombinace omezení při nastavení své jurisdikce a problému s nerespektováním rozhodnutí tohoto mezinárodního soudu.

2.2. Evropský soud pro lidská práva

Evropský soud pro lidská práva (ESLP) byl ustaven v roce 1959 jako soudní orgán kontrolující dodržování Evropské úmluvy o lidských právech signatářskými státy. Je založen na principu „jeden stát – jeden soudce“. Soudci jsou voleni Parlamentním shromážděním Rady Evropy vždy ze tří kandidátů navržených jednotlivými státy. ESLP sídlí ve Štrasburku.

Mezi klíčové prvky každého mezinárodního soudu patří vymezení jeho jurisdikce:

Založení jurisdikce MSD

Podle čl. 36 Statutu MSD může jurisdikce tohoto soudu vzniknout těmito způsoby:

- Založením jurisdikce MSD mezinárodní smlouvou – v takovém případě vzniká jurisdikce MSD pro možné budoucí spory, jež vzniknou mezi signatáři smlouvy v oblasti regulované smlouvou. Problémem této metody vzniku jurisdikce je pouze omezený počet smluv, obsahujících příslušnou klauzuli o jurisdikci MSD (např. Smlouva o zabránění a trestání zločinu genocidia nebo Vídeňská úmluva o diplomatických vztazích) a omezený počet signatářů těchto smluv.
- Prohlášením státu, že přijímá jurisdikci MSD obecně, a nebo ve vybrané kategorii sporů nebo ve vybraném regionu. I tato forma přijetí jurisdikce je ale omezena „opatrností“ států k přijetí jurisdikce, resp. jejím podmíněním reciprocitou. Do roku 2002 bylo u OSN uloženo pouze 64 prohlášení tohoto druhu.

- Stížnost před ESLP může směřovat pouze proti signatáři Evropské úmluvy pro lidská práva; není tedy možné zaměřit svou stížnost proti jednotlivci, mezinárodní organizaci nebo nižší státní struktuře (např. proti Policii ČR; je třeba žalovat Českou republiku odpovědnou za chování Policie ČR).
- Stížnost může podat kterákoliv fyzická či právnická osoba, která se domnívá, že byly její práva garantovaná Úmluvou o lidských právech poškozena – není zde tedy omezení na občany signatářských států nebo na firmy zde usídlené. Možnost individuální stížnosti je omezena tím, aby příslušný stát přistoupil k opční klauzuli obsažené v Úmluvě. Akceptace opční klauzule neprobíhala automaticky. Mezi první státy, jež umožnily svým občanům zpochybňovat před ESLP aktivity svých orgánů, patřila Irská republika, Francie k opčnímu článku pro individuální stížnosti přistoupila až v letech 70. a Česká republika (Československo) až v 90. letech (když se stala členem Rady Evropy). Úmluva o lidských právech předvídá i možnost vzájemných stížností stát versus stát (rovněž podmíněně přijetím zvláštní opční klauzule), ale v praxi k nim dochází velmi ojediněle (např. spor Irská republika vs. Velká Británie, týkající se britské protiteroristické legislativy zaměřené vůči IRA).
- ESLP není obecným soudem chránícím lidská práva, ale omezuje se na ochranu práv garantovaných Evropskou úmluvou o lidských právech (a jejich dodatkovými protokoly). Primárně tak ESLP judikuje o politických právech, a již méně o právech sociálně-ekonomických.
- Podání individuální stížnosti je omezeno dvěma faktory: 1. časový – stížnost musí být podána do šesti měsíců od konečného rozhodnutí či akce vnitrostátních orgánů členského státu, proti kterému je stížnost směřována; 2. před podáním stížnosti k ESLP musí být vyčerpány vnitrostátní opravné prostředky (soudní přezkum, odvolání, ústavní stížnost).
- I pokud shledá ESLP porušení Evropské úmluvy o lidských právech, nemůže přímo zrušit rozhodnutí domácího orgánu členského státu (jak to např. učiní ústavní soud v případě úspěšné ústavní stížnosti). Místo toho ESLP konstatuje porušení Úmluvy a vyzve stát k nápravě – náprava může mít podobu odstranění protiprávního stavu (propuštění zadržované osoby z vazby, navrácení vyvlastněné nemovitosti), finanční kompenzace nebo i prosté omluvy za porušení práva. I když ESLP nedisponuje obzvláště silnými formálními nástroji pro prosazování svých rozhodnutí (o případných sankcích může rozhodnout Výbor ministrů Rady Evropy), v naprosté většině případů jej členské státy respektují.

Globalizace a občanská společnost

Ivo Bělohoubek

„Informační technologie umožnily občanské společnosti stát se skutečným strážcem demokracie a dobré správy. Utláčova-
telé se již nemohou déle skrývat uvnitř svých hranic. Silná občanská společnost, propojená přes hranice moderními komuni-
kačními technologiemi, jim to neSdovolí. V určitém slova smyslu jde o novou supervelmoc – lidé odhodlaní k lepšímu životu
ve svobodě.

Generální tajemník OSN Kofi Annan, 1999

1. ÚVODEM: FENOMÉN GLOBÁLNÍ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Nárůst občanské společnosti (OS) v jejích rozmanitých formách, který sledujeme od počátku devadesátých let minulého století, je fascinující součástí proměny současného světa, kterou poněkud neprakticky nazýváme globalizací. OS se stala důležitým aktérem globálních procesů, jeho svědomím, kritickou reflexí, hlasem vyloučených a zdrojem alternativ. Jako autonomní síť organizací a společenství ji lze negativně definovat tím, že nenáleží ani do sféry státu ani trhu, a jako taková si vynutila nový typ sociálně-politického myšlení, které hovoří o potřebě začlenit ji jako **třetí pilíř globálního systému** vedle trhu a politického systému reprezentovaného národními státy (Perlas, 1999; Gilbert, 2000).

V posledních dvou dekadách občanská společnost dokázala poslat k ledu Multilaterální dohodu o investicích (Multilateral Agreement on Investment – MAI), úspěšně zablokovat zasedání Světové obchodní organizace (World Trade Organization – WTO) v Americkém Seattlu, prosadit zákaz nášlapných min, v brazilském Porto Alegre navrhnout novou podobu globální mocenské a finanční architektury, bojovat za odstranění chudoby, poskytovat pomoc těm, kdo ji potřebovali, či produkovat mediální spektakly typu Live-Aid v Londýnském Hyde Parku. Občanská společnost, to jsou také internetem vyzbrojené gerily v pralesích mexického státu Chiapas a ostré bitvy s nadnárodními společnostmi. Nezávislá role občanské společnosti je nepostradatelná v oblastech, kde oficiální rozvojová pomoc naráží na politické bariéry a je vnímána jako prodloužená ruka imperiálních zájmů globálních mocností. Je flexibilnější a rychlejší než státní struktury a není závislá na produkci zisku jako soukromý sektor. Stala se vyhledávaným partnerem a zaklínadlem mezinárodních organizací, které ji vyhledávají jako zdroj informací i legitimacy poškozené desetiletími necitlivé globální politiky.

Jako síla nezávislá na státu či trhu je OS s nimi v neustálém dynamickém vztahu, který nabývá různých podob od podpory a spolupráce až po otevřený konflikt. OS se stala oponentem států, které porušují lidská práva či pro ekonomické zájmy svých elit používají síly, jako jsme byli svědky při okupaci Iráku. OS se stala hlasitým oponentem neoliberální ekonomické doktríny, kterou hlásaly mezinárodní ekonomické organizace a centrální banky bohatých států jako nástroj globální ekonomických reforem. Právě pro svůj odpor proti liberalizaci a Washingtonskému Konsenzu si řada aktivistů vysloužila nálepku „antiglobalistů“ (více o neoliberalismu George, 2001; Williamson, 2000; Kanbur, 2003).

Občanská společnost: tj. sociální hnutí, církve, nevládní organizace, odbory, nadace a volněji organizované skupiny, které nazýváme „grassroots“ se staly globálním fenoménem stejně jako McDonaldy. Dnešní globalizovaný svět si jenom těžko můžeme představit bez široké palety aktérů, kteří spadají do kategorie občanské společnosti. OS lze navíc vnímat jako důležitý klíč k rozkódování složitého globálního propletence. V tomto textu se pokusíme načrtnout podoby a role, které OS naplňuje v procesu globalizace.

2. SPOLEČNOST SÍTÍ A TRANSNACIONÁLNÍ AKTÉŘI

Pro pochopení dramatického nárůstu občanské společnosti je důležité si připomenout několik **klíčových rysů globalizačních procesů**. Mezi ně bude bezesporu patřit transnacionalizace a síťový charakter současných globálních aktérů, časoprostorová transformace globalizace a virtualizace spojovaná s nárůstem moderních informačních a komunikačních technologií, proměny na poli globální politické ekonomie a hodnotové orientace současné společnosti.

3. OS VE SPOLEČNOSTI SÍTÍ

Ruku v ruce s úpadkem státu a teritoriálně pojímané politiky národních zájmů a politických stran jde narůst aktérů překračujících národní hranice. Podle některých autorů (Castells, 1997; 2000; Keck & Sicking, 1998) vzniká nový typ společenské organizace – takzvaná **společnost sítí** – ve které atributy předešlého systému: hierarchie a teritorium, ustupují mobilitě a propojenosti informací a virtualizaci komunikace. OS, reprezentovaná sítěmi organizací, nadací, nezávislých medií a komunikačních kanálů, zahraničních spolupracovníků, internetem šířených informací, výzev a peticí rychle využila možností, které společnost sítí nabízí.

Protesty provázející zasedání WTO v Seattlu byly právem nazývány emailovou revolucí, protože velká část mobilizace jejich účastníků se odehrávala v aktivistických sítích v severní Americe a ve světě prostřednictvím e-mailu. Organizace jako RainForest Action Network využívají svých partnerů v rozvojových zemích k odhalování případů ničení deštných pralesů, a moderních informačních technologií k okamžitému přístupu k takovým informacím. Na schůzkách s novináři a lobbisty těžařských firem jsou tak schopni během několika minut potvrdit či vyvrátit sporná tvrzení prostřednictvím faxu, e-mailu a lidí v terénu, čímž roste efektivita jejich kampaní. Zapatistické povstání v zapadlém státě Chiapas na jihu Mexika by sotva asi dosáhlo takového věhlasu a mezinárodní podpory, kdyby Zapatisté nebyli skutečnými mistry v používání informačních technologií, zejména internetu. Dnes je nutností, aby se organizace s globální agendou dostaly do některých z mezinárodních sítí, které slouží ke sdílení informací a zefektivňování jejich působení. Organizace jako Přátelé země, OXFAM, Greenpeace a další jsou sítěmi s řadou poboček a hustou interní komunikací. Síť se stala organizační estetikou současného aktivismu a občanské společnosti. Síťový charakter má několik *zásadních výhod*:

1. Síť je **horizontálním uspořádáním**, které se těžko kontroluje z centra a nepodléhá mocenským tlakům.

2. V síti lze sdílet levně a efektivně **informace**.
3. Síť je ideálním prostředím pro rychlou a účinnou **koordinaci a mobilizaci**.
4. Síť **zachovává autonomii** jednotlivých organizací, jsou vystaveny menšímu asimilačnímu tlaku.

4. GLOBÁLNÍ POLITICKÁ EKONOMIE A HODNOTOVÁ PROMĚNA SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

Dalším fenoménem, který bezesporu přispěl k rozvoji globální občanské společnosti, je spojení dvou zdánlivě nesouvisejících jevů: globální politické ekonomie a jejích dopadů na řadu zejména rozvojových zemí – a hodnotové proměny veřejnosti rozvinutých zemí, kterou sociolog Ronald Inglehart nazval **příklonem k postmaterialismu** (Inglehart, 1997; Inglehart & Abramson, 1995).

Analytici Walton a Seddon (1994) popsali vztah mezi takzvanými programy strukturálních úprav, v rámci nichž byly rozvojové země nuceny podstupovat drastická ekonomická opatření, a mobilizaci občanské společnosti. Protesty vyvolané neoliberálním utahováním opasek měly za následek formování občanské společnosti, která postupně zrála a nabírala nová témata jako například práva žen, lidská práva a demokracii obecně. V době, kdy rozvojové země procházely neoliberálními ekonomickými experimenty, procházela část západní společnosti proměnou, kterou Ronald Inglehart nazval tichou revolucí. Podle něj společnost zbavená základních existenčních starostí si začíná více všímat kvality života a jeho etického rozměru. Postmaterialisté jsou lidé, jejichž myšlení a svědomí se liší od myšlení Homo economicus a dostává se do konfliktu s logikou globální ekonomiky.

Postmaterialismus znamená odklon od kvantity (peněz, materiálních statků) ke **kvalitě života**. Ke kvalitě života patří i jeho etický a ekologický rozměr, ve kterém hrají svoji roli komunita, spravedlnost, udržitelnost a kontrola nad vlastním osudem. Generace mírových aktivistů za studené války se proměnila v generaci ekologických aktivistů a následně aktivistů globálních požadujících oddlužení, spravedlivý obchod, udržitelnost či regulaci nadnárodních společností. Jak poznamenal filozof Václav Bělohradský ve svém komentáři protestů v Americkém Seattlu, „OS vstoupila na scénu za zvuku tříštícího se skla,“ když se otevřeně postavila hladové globální logice „růstu Růstu“ (Bělohradský, 1999; 2000; Lebeda, 2003). Z jiného hlediska než Inglehart či Bělohradský vnímá růst OS holandský analytik Kees Breed (1998), který se domnívá, že jedním z důvodů rozvoje občanské společnosti v devadesátých letech minulého století je **demokratický deficit západních demokracií**, kde se otevírá propast mezi společností a její politickou reprezentací.

OS, která začíná zahrnovat požadavky na globální spravedlnost, tak vzniká v různých oblastech a různými procesy, ale přístup k informacím, nové možnosti komunikace a mobilizace napomohly rozvoji fenoménu, který dnes nazýváme **globální OS** s vlastní agendou, vnitřní dynamikou a příbuznými politickými názory. Je zajímavé, že se pod touto střešou scházejí anarchisté s křesťany, nebo odbory a ekologičtí aktivisté, kdysi zarytí ideologičtí nepřátelé.

5. OS VERSUS STÁT A TRH

Je důležité si uvědomit, že OS je velice pestrým slepencem nejrůznějších skupin, zajmů a ideologií. Její vztah vůči trhu a státu jako dalším pilířům globálního systému je tak stejně pestrý, jako spektrum jejich metod. Co je však společné celé řadě organizací občanské společnosti, je velice sofistikované využívání takzvané „měkké síly“.

Zatímco stát disponuje širokou paletou silových nástrojů sahajících od zákonů až po použití represivních složek, občanská společnost takové možnosti nemá. Čím ale iniciativy a organizace občanské společnosti disponují, je *legitimita a důvěra veřejnosti*. I když aktivisté nemohou vynucovat zákony, ani nemají finanční prostředky jako řada soukromých subjektů, nejsou přehlíženým a slabým partnerem.

P. J. Simmons vydal v roce 1998 studii v americkém časopise *Foreign Policy*, ve které uvádí **4 hlavní způsoby, kterými nevládní organizace ovlivňují národní vlády, mezinárodní instituce a místní i nadnárodní firmy.**

Prvním z nich je **schopnost vytvářet agendu** – přicházet s novými tématy, sledovat je a bojovat za jejich řešení. Toto téma není nové: z minulosti lze uvést kampaně za zrušení otroctví, za chartu lidských práv v roce 1945, kampaň pro zákaz nášlapných min, která vyvrcholila Nobelovou cenou míru v roce 1997, či kampaně za rozvojovou pomoc, spravedlivý obchod a oddlužení, které dominovaly agendě skupiny G8 letos v létě.

Druhou oblastí je **schopnost vyjednat výsledky**. Fond ochrany životního prostředí (Environmental Defense Fund) tak ve spolupráci se Světovou obchodní radou pro udržitelný rozvoj (World Business Council for Sustainable Development) vyjednal kompromis mezi potřebou chránit životní prostředí a obchodními zájmy soukromých firem; nevládní organizace *Comunita di Saint Egidio* byla prostřednictvím neformálních jednání schopna vyjednat mír v Mozambiku.

Třetí schopností nevládních organizací je **posílit či naopak podrýt legitimitu dalších subjektů**. Tato schopnost pramení z důvěry, které se nevládní organizace těší u veřejnosti. Kampaň „*Make Poverty History*“, kterou nevládní organizace zorganizovaly u příležitosti Britského předsednictví skupiny G8, je zajímavým příkladem politického tlaku, který OS vyvíjí na oficiální politickou reprezentaci. Legitimita politické reprezentace ve velké míře závisela na způsobu, kterým zareaguje na požadavky kampaně. Pozornost celého světa se upírala ke skotskému *Gleneagles*. Vzkaz byl jasný: požadujeme oddlužení, požadujeme USA zpět u jednacího stolu Kjótského protokolu, požadujeme více rozvojové pomoci Africe, požadujeme spravedlivější pravidla mezinárodního obchodu. V případě, že by politická reprezentace zklamala, hrozil by úbytek preferencí a důvěry veřejnosti. Celoevropský bojkot firmy *Shell* po skandálu *Brent Spar* je dalším příkladem toho, jak občanská společnost může mobilizovat morální sentiment veřejnosti na podporu či naopak znevýhodňování dalších aktérů.

A konečně za čtvrté je to **schopnost přinášet výsledky v situacích, kdy vlády nemohou**. Profesionalita nevládních organizací na jedné straně a jejich neutralita na druhé tak umožnily Červenému kříži poskytovat zdravotní péči politickým vězňům a OXFAMu poskytovat pomoc regionům zmítaným válečnými konflikty.

V obecné rovině lze říci, že schopnost *konstruovat symbolickou realitu a schopnost mobilizovat morální sentiment veřejnosti a oddělit, co je dobré a co je zlé*, jsou nejsilnějšími zbraněmi občanské společnosti a příklady jejich měkké síly.

6. OPOZICE, KOOPERACE, KOOPTACE

Obecně lze vystopovat **tři typy vztahů**, které organizace **OS zaujímají vůči státním či soukromým subjektům: opozice, kooperace a kooptace**.

Opozice je jasným ne, absencí důvěry v to, že za daných okolností lze spolupracovat na nápravě stávajícího stavu. Reakce odpůrců zákroku na Czechtek 2005 na nabídku setkání s premiérem Paroubkem a ministrem Bublanem by spadala do této kategorie. Na straně aktivistů chyběla důvěra, že setkání k něčemu povede nebo že nebude zneužito k politické propagandě těch, o kterých se domnívali, že nesou plnou zodpovědnost za zákrok.

Na globální úrovni se například už řadu let vedou spory o to, jakým způsobem se mají aktivisté postavit k existenci a budoucnosti Brettonwoodských institucí (Světová banka a Mezinárodní měnový fond) a Světové obchodní organizace. Na jedné straně stojí řada respektovaných aktivistů zejména z Globálního jihu (mezi nimi například i takové osobnosti jako je Walden Bello z Focus on the Global South, Anuradha Mittal z kalifornského Oakland Institute), kteří pochybují o možnosti reformovat tyto instituce a navrhují jejich zrušení. Podle jejich názoru tyto instituce nejenom že neplní své funkce při zajišťování finanční stability, rozvoje a obchodu, ale jsou přímo zodpovědné za globální ekonomické krize, zadluženost chudých zemí a nespravedlivá pravidla světového obchodu (například Bello, 2001, Cavanagh et al, 2002).

Jiné organizace, které se věnují tématům mezinárodní finanční architektury, jako například Jubilee 2000, nebo OXFAM, jsou **ochotné spolupracovat** s těmito institucemi a vládami na reformách. Podle nich jejich zrušení není řešením a uvrhlo by společnost do chaosu neregulovaného rozmachu kapitálu. Mezi těmito dvěma tábory existuje hluboká ideologická propast, a i když často panuje shoda o povaze problémů, jejich diagnóza i návrhy řešení se radikálně liší (například Bello, 2002a, 2002b.)

Hranice mezi kooperací a kooptací je velice často nejasná a záleží na úhlu pohledu či politickém cíli, kterému daná optika slouží. Zběžný pohled na již zmiňovanou kampaň „Make Poverty History“ může ujasnit takovou situaci. Pragmatismus organizací jako je OXFAM může sice přinášet výsledky, na druhou stranu hrozí reálné nebezpečí, že kampaň bude zneužita k politickým cílům britské politické elity.

Na jedné straně tak můžeme vidět schopnost britských nevládních organizací dostat se do centra britské a globální politiky a vyjednat dokument historického významu pro desítky rozvojových zemí, zejména v Africe. Organizátorům kampaň se podařilo dostat premiéra Tony Blaira i druhého muže britské politiky Gordona Browna na svoji stranu a získat jejich podporu pro svoje návrhy. Na druhé straně má řada organizací strach, že OXFAM se stává mluvčím celého hnutí za globální spravedlnost, zatímco jeho přístup k rozvojové problematice změkkl pod přípustnou míru. Dalším horkým tématem je krize legitimacy Blairovy vlády v souvislosti s okupací Iráku – mnozí se domnívají, že účelem kampaň by nemělo

být napravení jeho poškozené reputace, případně stavba pomníku Blaira jako zachránce Afriky. Mnozí aktivisté se hrozí toho, že témata tohoto hnutí se stanou novou agendou krizí postižené labour party (k diskusi o tomto dilematu například Quarmby, 2005).

Podobných diskusí je řada a objevují se často, když se soukromý sektor či politická reprezentace jako například OSN, WB, IMF a další organizace pokouší navázat dialog se svými oponenty.

7. OBČANSKÁ SPOLEČNOST A OTÁZKA LEGITIMITY? NGO-ISMUS A MANDÁT OS

České politické vody rozvířil výrok prezidenta Vaclava Klause, který varoval před **hrozbou „postdemokracie“** reprezentované nevládními organizacemi, které bez mandátu vzešlého z demokratických voleb chtějí zasahovat do chodu demokratické společnosti a prosazovat vlastní zájmy. Tento výrok ještě zopakoval na semináři Centra pro Ekonomiku a Politiku, kde nazval nevládní organizace a občanskou společnost ideologickými aktéry a varoval před nebezpečím „NGOismu“. Znovu tak oživil desetiletý spor s bývalým prezidentem Vaclavem Havlem, který byl velkým zastáncem občanské společnosti a politiky vně politických stran.

Co tedy ospravedlňuje politické požadavky OS – nevolené a elektorátem nekontrolované? Má vůbec smysl naslouchat těmto „samozvancům“? Zde je na místě zmínit **dvojí způsob legitimizace občanské společnosti**: legitimacy její existence a legitimacy jejich činů. **Legitimita existence** občanské společnosti **pramení z ústavou daného práva na shromažďování a svobodu výrazu**. Toto je neoddiskutovatelné právo, které zaručuje každá demokratická společnost. Na druhé straně zde stojí **legitimizace činů občanské společnosti**. V tomto případě **ospravedlňuje existenci OS povaha její aktivity**. V drtivé většině případů funguje občanská společnost jako ochránce práv, demokracie, marginalizovaných a utlačovaných skupin a životního prostředí. Je to veřejnost (a potažmo sponzoři) kdo hodnotí její přínos pro demokracii. Tato role je o to důležitější v procesu globalizace, která trpí nárůstem tzv. *demokratického deficitu*. Ten by se dal popsat jako rostoucí vzdálenost mezi rozhodováním a legitimním demokratickým procesem (volby atd.). V situaci, kdy je řada rozhodnutí přijímána na nadnárodní úrovni bez přímé vazby na demokratický proces, je role občanské společnosti jako ochránce demokracie o to důležitější.

8. FORMY A TYPY OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

8.1. Poskytování služeb a obhajoba veřejného zájmu

Jak již bylo řečeno, občanská společnost nabývá bezpočtu různých podob a každý pokus o její kategorizaci je nutně analytickým zjednodušením. **Z hlediska funkce lze rozdělit organizace OS na dva typy: organizace, které poskytují služby** (například humanitární organizace, organizace poskytující služby znevýhodněným skupinám obyvatelstva a další) a **organizace, které se pokouší dosáhnout společenských či politických změn vytvářením tlaku na politickou reprezentaci či medializací konkrétních témat**. Je zřejmé, že ze

čtyř forem vlivu nevládních organizací, které byly zmíněny výše, se první skupina věnuje zejména implementaci výsledků. Rozvojové a humanitární agentury hrají nezastupitelnou roli při poskytování pomoci po celém světě a například v roce 1992 se objem prostředků poskytnutých těmito nevládními organizacemi pohyboval okolo 8 miliard dolarů, což bylo 13 % celkové rozvojové pomoci a více než věnovala OSN.

Je zřejmé, že mezi oběma druhy je řada přesahů a mnoho humanitárních a rozvojových organizací se pilně věnuje formulaci politických stanovisek a lobbyingu, jako například již zmiňovaný OXFAM.

8.2. OS na globálním Severu a globálním Jihu: organická a institucionalizovaná OS

Jinými kritérii – z hlediska rozmanitosti a dynamiky globální OS citlivějšími a z hlediska explanatorního užitečnějšími – jsou **geografie a stupeň institucionalizace OS**. V první řadě existují poměrně důležité rozdíly mezi typy OS v oblastech rozvinutých západních demokracií (včetně České republiky) na jedné straně a v oblastech globálního Jihu, tedy v chudých a rozvojových zemích Asie, Jižní Ameriky a Afriky na straně druhé. Z hlediska druhého dělení se pokusím popsat rozdíly mezi organickou a institucionalizovanou OS.

8.2.1. Organická občanská společnost

Termínem organická občanská společnost označujeme takové kolektivy, které **vyrůstají uvnitř komunit**, organizují se volně na horizontální úrovni a jsou charakterizované nízkou úrovní byrokratizace a institucionalizace. Vyrůstají zdola (komunita) nahoru (organizovaná skupina). Angličtina používá pro tento typ občanské společnosti termín „*grassroots*“ (kořínky trávy), který metaforicky popisuje jejich formu, původ a fungování. Nutno podotknout, že i z takových forem OS se mohou vyvinout velké a organizované skupiny a lze je proto považovat spíše za analytický typ či jednu z fází vývoje OS.

Tento typ organizace OS lze často najít v rozvojových a chudých zemích, i když zdaleka ne jenom tam. Vesnické kolektivy, organizace žen usnadňující život v těžkých podmínkách sdílením technologií a informací, mikrobankovníctví v chudých oblastech, organizovaný odpor komunit proti dopadům ekonomické globalizace (stavbám přehrad, továren, skládek, proti privatizaci veřejných služeb), a různé formy svépomoci, které často najdeme v rozvojových zemích, jsou příklady toho, jak se formuje sebeorganizovaná komunita a vzniká občanská společnost. Jedním z nejslavnějších a nejúspěšnějších projektů, který se stal modelem pro rozvoj v nejhudších oblastech, je takzvaná Grameen bank v Bangladéši, která se věnuje mikrobankovníctví. Výhodou těchto forem je citlivost k potřebám komunit a horizontální demokracie.

8.2.2. Institucionalizovaná OS

I když je organická OS klíčovým demokratickým stadiem existence OS, porážka MAI, úspěšná blokáda zasedání WTO v Seattlu, status pozorovatelů a poradců u mezinárodních organizací, partnerství se soukromými subjekty, úspěch kampaně Make Poverty History či miliardy dolarů, které ročně protečou nevládními organizacemi v podobě rozvojové pomoci, hovoří o tom, že **OS dosáhla vysokého stupně organizovanosti, profesiona-**

lizace a byrokratizace. Velké a etablované nevládní organizace zejména v rozvinutých zemích globálního severu dosáhly vlivu, který úspěšně soupeří s vlivem politiky či obchodních zájmů soukromých firem.

Lze si jenom těžko představit, že volně propojené a organizované kolektivy mohou takového vlivu dosáhnout, aniž by přijaly některé rysy svých oponentů: byrokratizaci, centrální plánování a rozpočty a vysoký stupeň organizace. Organizace typu OXFAM, Greenpeace, ActionAid a další jsou rozsáhlé nadnárodní sítě s globálními centry, desítkami oddělení, stovkami či tisíci zaměstnanců, marketingových a fundraisingových poradců a účetních. Rozhodování v nich se odehrává ve správních radách a shora dolů proniká do mezinárodních poboček. Schopnost těchto organizací definovat priority, rozpočty a časové rozvrhy velikých globálních projektů přináší své ovoce. Tyto organizace jsou schopny koordinovat mezinárodní kampaně a rychle a efektivně získávat prostředky a mezinárodní podporu. Rychlost a efektivita, se kterou zareagovaly nevládní organizace na jihoasijské tsunami, a objem prostředků, které rozvojové agentury a nevládní organizace získaly od veřejnosti, překvapil i organizace samotné. Na druhou stranu jejich forma téměř splývá s velkými nadnárodními koncerny, a často bývají právem napadány pro nedostatek transparentnosti a demokratických postupů.

Kritici vyčítají těmto velkým rozvojovým agenturám praktiky ne nepodobné mezinárodním organizacím: rozvojový imperialismus, aroganci a necitlivost k lokálnímu kontextu.

Na pomyslném spektru představují tyto dva typy extrémní kraje a mezi nimi existuje celá **škála přechodných forem**. Řada organizací funguje v terénu jako prostředník mezi velkými rozvojovými organizacemi a místními kolektivy a řada velkých nevládních organizací úzkostlivě dbá na demokratické postupy při rozhodování.

9. UVNITŘ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI: SPOR O POVAHU GLOBALIZACE

Řada organizací OS se v posledních dvou desetiletích zaměřila na fenomén globalizace a problémy, které jej provázejí. Z prostředí OS vychází řada konkrétních programů na globální reformy a přestavbu globálního řádu. Tyto návrhy se však často diametrálně liší a odhalují hluboké rozpory a principiální spory o novou architekturu globalizace.

9.1. Oblasti shody: problémy, aktéři, pravidla

Na čem se shodne většina organizací OS, je existence problémů, klíčoví aktéři a nefér pravidla mezinárodní ekonomiky a obchodu.

O tom, že na současném stavu mají lví podíl Brettonwoodské instituce, WTO, nadnárodní společnosti a elity rozvinutých zemí panuje shoda napříč celým spektrem OS. Neudržitelná povaha globálního kapitalismu, zadlužení rozvojových zemí znemožňující rozvoj a nespravedlivě nastavená pravidla globálního obchodu jsou problémy, které identifikuje většina politických návrhů vycházejících z prostředí OS. Terčem se stal zejména zahraniční obchod, konkrétně zemědělství. Rozvinuté země utrací okolo miliardy dolarů denně na podporu svých zemědělců a ničí konkurenceschopnost farmářů na globálním jihu. Odstranění zemědělských dotací a zlepšení přístupu na západní trhy je mantrou globálních aktivistů věnující-

cích se otázkám obchodu a zemědělství. Dohody o duševním vlastnictví, privatizaci služeb a investicích jsou dalšími terči globálních kampaní.

Řada organizací se rovněž shodne na tom, že pro demokratizaci globálního systému je potřeba posílit roli OSN na úkor moci korporací, MMF, SB a WTO, a dále poskytnout zejména rozvojovým zemím větší manévrovací prostor.

9.2. Rozpory a konflikty: jakou globalizaci?

Občanskou společnost charakterizuje rozmanitost asi více než podobnost. Uvnitř OS existuje řada rozporů i otevřených konfliktů.

Z pestré škály argumentů a názorů lze vypreparovat **dvě paradigmatata**, která nazveme **reformistické a radikální**. Za všechny shrnul jejich povahu Martin Khor z organizace Third World Network (Cavanagh, 2002, str. 13):

První paradigma charakterizuje rozhodnutí pracovat uvnitř systému, ve kterém se – často proti své vůli – nacházíme. Pokud pracujeme uvnitř tohoto systému, začneme otázkou: „Jsou pravidla hry férová zvláště vůči slabším partnerům, a nebo jsou překroucená a zmanipulovaná těmi silnějšími za účelem držet slabší země dole?“ V prvním paradigmatu pracujeme a argumentujeme v rámci pravidel systému a pokoušíme se je narovnat.

Toto paradigma nazýváme **reformistické**, protože **se pokouší vyladit slabiny globálního systému, aniž by útočilo na jeho podstatu a systémový charakter**. Reformisté tak kritizují nespravedlivá pravidla mezinárodního obchodu, která jsou nastavena ve prospěch obchodních velmocí a marginalizují exportní schopnosti chudých zemí. Reformisté však nekritizují produkci na export, ekologicky neudržitelnou povahu dálkového obchodu a ekonomického růstu postaveného na využívání neobnovitelných zdrojů. Khor proto navrhuje druhé **paradigma**, které nazýváme **radikální**:

Tato debata mezi Severem a Jihem je irelevantní, protože během dvaceti-třiceti let celý systém stejně zkolabuje. V rámci druhého paradigmatu pracujeme pro Gandhiovské, na komunitu zaměřené a soběstačné rodinné jednotky produkce, obchodující hlavně uvnitř komunity a regionu a pouze příležitostně se zbytkem světa.

Khor vyzývá k práci uvnitř prvního paradigmatu, kde je možné dosáhnout změn, zatímco by aktivisté neměli zapomenout na to, že cílem by mělo být druhé paradigma.

Debatě o reformě globalizace uvnitř OS dominují spory o následující témata:

10. PŘÍSTUP K TRHŮM A GLOBÁLNÍ RŮST

Řada nevládních organizací, rozvojových agentur a think-tanků věří, že odstranění obchodních bariér rozvinutých zemí a zlepšení přístupu rozvojových zemí na západní trhy je cestou ven z chudoby a směrem k prosperitě. Radikálové, mezi něž patří například členové Mezinárodního fóra o globalizaci, varují před „monokulturizací“ exportu a rostoucí závislosti na něm, před ekologicky škodlivou povahou prorůstově zaměřeného a dálkového obchodu a namísto nich staví potravinovou soběstačnost a re-lokalizaci produkce a spotřeby.

11. GLOBALIZACE VERSUS LOKALIZACE

Dalším sporem, částečně zrcadlícím ten předchozí, je debata o tom, zdali více či méně globalizace je adekvátní reakcí na současný stav. Příznivci lokalizace volají k ústupu od globalizace za každou cenu a po návratu k rozmanitosti, lokalitě, komunitě a subsidiaritě. Zastánci globalizačního přístupu volají po silném, mezinárodně koordinovaném přístupu, po novém Marshallově plánu a institucích vybavených pravomocemi dostatečně silnými na zvládnání globálních problémů.

12. SHRNUTÍ A DISKUSE

V tomto textu jsme se pokusili načrtnout kontury občanské společnosti v novém, globálním, kontextu. Chápeme-li globalizaci spolu s Rolandem Robertsonem (1992) jako proces objektivního propojování světa i současného zesilování intersubjektivní reflexe v rámci jednoho celku, potom je občanská společnost – napojená na komunikační superdálnice a nabízející jeho kritickou a etickou reflexi – fenoménem navýsost globálním.

V první části textu jsme poskytli negativní definici globální občanské společnosti: popsali jsme ji jako sféru mimo stát a trh a dali její rozmach do souvislosti s rozvojem společnosti sítí, globální politickou ekonomikou a také s hodnotovou proměnou současné západní společnosti, kterou charakterizuje příklon k postmaterialismu.

V další části textu jsme se věnovali funkční definici globální občanské společnosti: jejímu vztahu k dalším pilířům globálního systému, tedy státu a trhu a povaze vlivu, který na ně OS má. Občanská společnost nedisponuje mocenským aparátem politického systému ani ekonomickým kapitálem trhu, ale disponuje tzv. měkkou silou, tedy schopností vytvářet alternativní pojetí reality a mobilizovat morální sentiment veřejnosti.

Občanská společnost je tak schopná:

1. vytvářet agendu a přicházet s novými společenskými tématy;
2. vyjednat výsledky;
3. posílit či naopak podrýt legitimitu dalších aktérů, tedy státu a trhu a
4. přinést výsledky v krizových situacích.

Na příkladech jsme si ukázali, že vztah mezi OS a trhem či OS a státem nabývá tří různých forem: **koopťace, kooperace a konfliktu**.

Z předchozí diskuse však stále není jasné, odkud pramení legitimita OS a jejích aktivit. Ukázali jsme, že existuje dvojí způsob legitimizace fungování OS. Existence **OS je legitimizována jednak ústavou daným právem shromažďovacím a jednak aktivitami, které vykonává**.

Následně jsme rozlišili **dva základní typy OS: organickou**, představovanou skupinami horizontálně organizovanými a nebyrokratizovanými, a **institucionalizovanou** – což jsou centralizované a byrokraticky řízené organizace.

V poslední části textu jsme se věnovali **sporu o povahu globalizace**, tedy debatě probíhající uvnitř OS, která se týká nutnosti a rozsahu reform, kterými by měl globální systém

projit. Uvedli jsme, že existuje široká shoda o současných problémech a hlavních aktérech globálních procesů: mezinárodních organizacích, nadnárodních společnostech či elit rozvinutých zemí a spotřebních vzorců chování.

Na druhé straně se však vedou vzrušené debaty o nové povaze globálního řádu, která by se těšila všeobecné podpoře. Rozlišili jsme **dvě hlavní myšlenková paradigmata**, kolem kterých se současné debaty odvíjejí: **radikální (deglobalizační) a reformistické**.

Reformistický přístup požaduje změnu pravidel a jeho argumenty se pohybují v parametrech systému, který kritizuje. Radikální paradigma reprezentované řadou ekologických a levicových skupin požaduje zásadní a systémové změny a ústup od globalizace směrem k lokalizovaným a soběstačným jednotkám produkce a spotřeby.

Dalším argumentem, který s předchozím souvisí a rozvíjí ho, je **spor o lokalizaci**: Na jedné straně se řada organizací OS kloní k posílení globalizace – tedy k vytvoření silných a efektivních nástrojů globální správy, které by byly schopné účinně reagovat na problémy a výzvy globalizace (jako například posílení role OSN, a dále zavedení nových pravidel a institucí). Na druhé straně však stojí volání po posílení demokracie a subsidiarity a lokalizace – tedy navrácení důstojnosti lokálnímu řádu.

13. DISKUZE NA ZÁVĚR

Debata o povaze globalizace není zdaleka u konce a místy připomíná spíše bitevní pole, jak jsme byli svědky v Praze v předvečer zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky (rok 2000). Občanská společnost se stala globálním fenoménem ze dvou důvodů. Za prvé vstoupila do věku sítí a informačních toků a překročila národní hranice. Za druhé se aktivně zapojila do debaty o globalizaci. Byly to právě nevládní organizace, kdo začal zvonit na poplach dlouho před tím, než vlády zaregistrovaly takové problémy, jakými jsou klimatické změny nebo chudoba v třetích zemích.

V současné debatě o globalizaci hraje občanská společnost stále důležitější roli. Je jejím kritickým přispěvatelem a jejím svědomím. Neúnavně poukazuje na nedostatky a problémy, které globalizace přináší. Současné debaty o třech pilířích globalizace – trhu, státu a občanské společnosti – dávají tušit, že občanská společnost je na vzestupu a její role v globalizaci v budoucnosti poroste.

LITERATURA

Bello, Walden (2001). *The Future in the Balance: Essays on Globalization and Resistance*, Food First Books, Oakland, CA.

Bello, Walden (2002a). *What's Wrong with the OXFAM Trade Campaign?* Focus on the Global South.

Bello, Walden (2002b). *The OXFAM Debate: From Controversy to Common Strategy*, Food First.

- Bělohradský, Václav (1999). *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: GplusG.
- Bělohradský, Václav (2000). Globalizace: Pokus o neapologetickou definici, *Literární noviny*, 4a, 11. 10. 2000.
- Castells, Manuel (2000). *The Rise of Network Society*. Oxford, Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel (1997). *The Power of Identity*. Oxford, Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Cavanagh John (ed.) (2002). *Alternatives to Economic Globalization: Better World Is Possible*, San Francisco: Berrett – Kohler.
- George, Susan (1999). *A short History of Neoliberalism*, text prezentovaný na Konferenci o ekonomické nezávislosti v globalizovaném světě. <http://www.globalpolicy.org/globaliz/econ/histneol.htm>.
- Gilbert, Richard (2000). „*Globalization and the Emerging Power of Civil Society Organizations: Prospects for a Three-Sector System of Global Governance*,” PhD Dissertation, Department of International Relations, University of South Carolina, SC.
- Inglehart, Ronald (1997). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald; Abramson, Paul (1995). *Value Change in Global Perspective*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kanbur, Ravi (2003). *What Should World Bank Think About the Washington Consensus* <http://people.cornell.edu/pages/sk145/papers/Washington%20consensus.pdf>, [cit. 2003-12-29].
- Keck, Margaret E.; Sicking, Kathryn (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kees, Breed, Civil Society and Global Governance: Globalization and the Transformation of Politics, in *Civil Society and International Development*, Amanda Bernard, et al., (Paris: North-South Centre of the Council of Europe & The Development Centre of the Organization for Economic Co-Operation and Development, 1998), p. 58.
- Lebeda, Petr (2003). Globalization – Critical Reconstructions, *Journal of International Relations and Development*, vol. 6 no 2, pp. 71–85.
- Perlas, Nicanor (1999). *Shaping Globalization: Civil Society, Cultural Power and Threefolding*.
- Quarmby, Katharine, Why OXFAM is Failing in Africa. In *New Statesman*, <http://www.newstatesman.com>.
- Robertson, Roland (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Simmons, P. J. (1998). Learning to Live with NGOs, *Foreign Policy*, Fall 1998, 82–97.
- Walton, John; Seddon, David (1994). *Free Markets and Food Riots: The Politics of Adjustment*. Cambridge, Mass: Blackwell.

Globální řízení a globální správa (síťová řízení a horizontální alternativy)

Jiří Pehe

Většina soudobých úvah o globálním řízení a správě se odvíjí od pojmu „governance“, který lze chápat jako rozumnou správu, řízení a proces vládnutí najednou, což ho odlišuje od pojmu „government“ (vláda).

Zatímco „government“ označuje spíše vertikální mocenské struktury, v pojmu „governance“, i na globální úrovni, je implicitně zahrnuta představa rozumné správy s pomocí horizontálních vztahů a sítí. V soudobé politologii se vynořila řada teorií, vztahujících se právě k pojmu globální „governance“.

Barša upozorňuje, že debata o globalizaci měla zatím dvě základní fáze (Barša, 2004). V první fázi v 70. a 80. letech se debata zaměřovala na politickou ekonomii – ditochomii stát versus trh. Byly to především transnacionální korporace, které byly chápány jako hlavní vyzyvatel státní moci.

Od poloviny 90. let vstoupila debata do druhé fáze. Globalizace přestala být chápána jako výsledek spontánní tržní expanze a důraz byl položen na politickou dimenzi. Debata opustila argumenty „pro“ a „proti“ existenci globalizace chápané v ekonomických pojmech a zaměřila se na globalizaci jako na **sociální proces**. Debata o globalizaci se tak vedle transnacionálních korporací otevřela také dalším aktérům. V současnosti se proto diskutuje o transnacionálních nátlakových sítích, transnacionálních a potenciálně globálních sociálních hnutích, mezinárodně aktivních nadacích a humanitárních organizacích, církvích, politických stranách, uskupeních odborářů a médií.

V tomto kontextu se také začalo hovořit o tom, zda v rámci těchto globálních sítí nevzniká jakýsi nový model transnacionální nebo globální správy, který se vyznačuje odvratem od vertikálních, hierarchicky organizovaných, struktur ve prospěch polycentrického vládnutí (governance), které se opírá o sítě a různé aktéry na různých úrovních, z nichž nikdo ale není dominantní.

Barša upozorňuje, že koncepty globálního vládnutí (správy) trpí mnohoznačností. Podle levicových a liberálních protagonistů zahrnují příslib větší ovladatelnosti globální ekonomiky a globálních politických procesů, ale také možnost zvýšení demokratické participace v rozhodovacích procesech na mezinárodní a globální úrovni. V pravicovém podání má koncept globálního vládnutí úzce manažerský význam – namísto transparentnosti a participace v mezinárodních institucích zdůrazňuje pouze jejich zvýšenou efektivitu.

1. TŘI ZÁKLADNÍ POHLEDY NA POLITICKOU GLOBALIZACI

Ve snaze uspořádat různé pohledy na politickou globalizaci se vynořila celá řada kategorizací. Anthony McGrew rozděluje zastánce různých pohledů například na globalisty, internacionalisty a transformacionalisty.

Globalisté vycházejí stále ještě z první fáze debaty o globalizaci. Argumentují, že v globalizovaném světě, který je dominován nadnárodním kapitálem, jsou národní vlády stále více bezmocné a nedůležité. Zatímco jsou příliš malé, aby se dokázaly efektivně vypořádat s globálními výzvami, které ovlivňují jejich občany (např. globální oteplování nebo obchod s drogami), jsou příliš velké na to, aby se dokázaly vypořádat s místními problémy (například recyklování odpadků). Například ve Velké Británii, argumentuje McGrew, je tak moc britské vlády podemílána nadnárodní Evropskou unií na jedné straně, a zároveň rostoucí důležitostí institucí na sub-národní úrovni (například skotský parlament), jakož i institucemi, které s vládou soutěží o ekonomickou moc (nadnárodní korporace).

Internacionalisté naopak tvrdí, že schopnost národních vlád regulovat životy svých občanů a řídit globální záležitosti nikdy nebyla tak velká jako nyní. Podle nich nenastává žádný konec národních států v procesu globalizace, ale naopak globalizace posiluje důležitost národních vlád při řízení lidských záležitostí.

Transformacionalisté se vynořili v druhé fázi diskuse o globalizaci. Nesouhlasí ani s jednou z obou škol a tvrdí, že v globalizovaném světě musí národní vlády změnit svou roli a funkce. V důsledku toho se odehrává podstatná rekonfigurace moci, pravomocí, autority a legitimitosti národních států. Národní státy neztrácejí význam, jak tvrdí globalisté, ale zároveň jejich moc jednoduše neroste, jak tvrdí internacionalisté. Musí se přizpůsobit novému kontextu, v němž je jejich moc a suverenita sdílena s mnoha dalšími veřejnými i soukromými institucemi. To se projevuje na jedné úrovni například odevzdáváním některých pravomocí a částí suverenity na nadnárodní úroveň (například EU) a na jiné úrovni decentralizací.

1.1. Trocha historie: od Vestfálského míru ke globální politice

Téměř čtyři sta let byly principy mezinárodního pořádku a vztahů mezi státy odvozovány od Vestfálského míru uzavřeného v roce 1648, na konci třicetileté války. V tomto systému, zdůrazňuje McGrew a další autoři, byly státy spojované s určitým konkrétním teritoriem považovány za svrchované držitele moci nad daným teritoriem. Tento proces vyvrcholil zhruba v polovině 20. století, kdy systém národních států převládl na celé planetě. V tomto systému mají státy svrchovanost nad domácími záležitostmi, zatímco v jejich vzájemných vztazích neexistuje žádný suverén. Mezinárodní politika se řídí systémem smluv a konvencí, které jsou ovšem jen těžko vynutitelné, pokud jednotlivé národní státy odmítají spolupracovat.

Zároveň už v polovině 20. století době začínal proces, který stále více zpochybňuje schopnost národních států zvládat nadnárodní problémy s pomocí **mezinárodní politiky**. Namísto toho se začíná hovořit o potřebě **globální politiky**, která by byla odpovědí na celou řadu jevů spojených s procesem technologické, informační a hospodářské globalizace. Globální politika se liší od politiky mezinárodní tím, že v jejím rámci vznikají formy globální správy a řízení, které sice vycházejí z národních států, ale zároveň existují jakoby mimo ně.

Postupně vznikla poměrně hustá síť regionálních institucí (které spolu navzájem spolupracují na globální bázi), jakož i mezivládních organizací vytvořených národními státy přímo tak, aby měly globální záběr (Organizace spojených národů, Světová banka, Mezinárodní měnový fond). Transnacionální vazby a toky se rozvinuly v podstatě v každé oblasti lidské činnosti.

Vrátíme-li se ke třem základním myšlenkovým proudům, které se podle McGrewa zabývají dopady globalizace, lze konstatovat, že pro internacionalisty zůstává vestfálský systém i dnes základním organizačním principem mezinárodních vztahů, který prý není třeba měnit. Národní státy si mohou se všemi výzvami globalizace poradit v rámci tohoto systému.

Globalisté i transformacionalisté argumentují, že vestfálský systém těmto výzvám už nestačí. Podle nich už moc není primárně organizována a vykonávána v národním měřítku, ale získává stále více nadnárodní, regionální a globální dimenze. V důsledku toho vládnutí a politika jsou stále více internacionalizovány a globalizovány.

2. INTERNACIONALIZACE STÁTU

Doprovodným aspektem procesu politické globalizace, který je spojen se vznikem mezivládních a dalších globálních sítí, je **internacionalizace státu**. V posledních 50 letech došlo k výrazné internacionalizaci vládních aktivit, tak, jak se množí jevy, které unikají národní jurisdikci nebo mají kořeny mimo hranice daného národního státu, přičemž ho ale výrazně ovlivňují.

Téměř každé ministerstvo každého národního státu má dnes odbor mezinárodních vztahů, který koordinuje činnost státu v dané oblasti s partnery z jiných států. Tyto vztahy jsou často přímé, aniž by vyžadovaly přímé posvěcení centrální vlády. Vznikají tak nadnárodní sítě těchto orgánů.

Zároveň došlo k explozi v růstu počtu mezivládních organizací, s jejichž pomocí vlády jednotlivých zemí koordinují a regulují činnost v daných oblastech na globální úrovni. Zatímco v roce 1907 existovalo jen 37 takových organizací, v současnosti je jich okolo 350. K těmto formálním organizacím, kam patří například Světová zdravotnická organizace nebo Mezinárodní měnový fond, je nutné přidat i velké množství mezivládních pracovních skupin a jsou organizovány nejrůznější summity i konference. Je též nutné připočítat rostoucí počet neformálních kontaktů, které umožňují nové technologie.

3. TRANSNACIONALIZACE POLITIKY

Dalším důležitým aspektem globalizace je vedle internacionalizace státu **transnacionalizace politiky**. Jde o rostoucí počet politických aktivit, které transcendují národní společenství nebo jdou napříč nejrůznějšími společenstvími. Například v oblastech kontroly pohybu drog, vzdělání, rozvoje venkova či ochrany dětí existují dnes stovky nevládních organizací (NGOs), které spolupracují s národními státy i s mezivládními organizacemi,

jako je OSN. Tyto organizace vytvářejí nadnárodní sítě, které se stále více spojují do podoby **globální občanské společnosti**. Zatímco na začátku 20. století existovalo jen několik stovek takových transnacionálních organizací a jejich vzájemné vazby byly někdy chatrné, dnes jich je více než 5 000 a formují poměrně dosti provázanou nadnárodní strukturu.

Barša a Císař nabízejí užitečnou analýzu současných pohledů na globální občanskou společnost (GOS). Termín GOS podle nich zpravidla označuje mnohost aktérů, kteří dnes působí ve strukturách globální politiky. Jedna skupina teoretiků se mu snaží dát jasně definovaný empirický význam a obhájit jej proti alternativním označením (např. transnacionální občanská společnost). Jiní autoři jej chápou jako označení pro „dobrá“ (lidskoprávní, environmentální atp.) hnutí a nevládní organizace, a odmítají jej tedy jako koncept, který by mohl postihnout různorodost a komplexitu současné světové politiky. Zazněly i hlasy, podle kterých je koncept občanské společnosti natolik svázán s konceptem národního státu, že nemůže sloužit k uchopení globálních procesů.

Navzdory takovým skeptickým hlasům je ale jasné, že poměrně rychle roste počet mezinárodních nevládních organizací (INGOs), i paralelních summitů organizovaných například odpůrci neoliberální globalizace. Stále více se hovoří o rostoucím významu transnacionálních vazeb mezi rozličnými nestátními aktéry. Mluví se o nové realitě: o transnacionální sféře, v níž občanskí aktivisté, sociální hnutí a angažovaní jedinci vstupují do vzájemných debat, konfliktů a aliancí.

Někteří teoretici, kteří se chtějí vyhnout pojmu GOS, mluví o **transnacionálních sítích**. Ty buď prosazují na globální úrovni určité zájmy nebo jsou to sítě aktivistů, kteří prosazují myšlenky a hodnoty. Obvykle jsou takové sítě formovány v těch politických oblastech, které jsou charakterizované vysokým normativním a hodnotovým obsahem.

Zajímavým způsobem vstoupil v poslední době do této diskuse J. F. Rischard. Ten tvrdí, že jedním ze způsobů, jak vyřešit problém globální správy, je posilování tzv. global issues networks (GINs). Tyto **sítě pro řešení globálních problémů** (jak by se snad dal tento termín přeložit) jsou podle Rischarda velmi flexibilní, takže mají několik předností: rychlost řešení problémů, legitimitu, diversitu a slučitelnost s tradičními institucemi. Jejich rychlost je dána tím, že nespolehají na tradiční byrokratické (vertikální a hierarchizované) struktury. V době komunikační revoluce spoléhají zejména na přímou komunikaci přes hranice jednotlivých států.

Jejich legitimitu lze odvozovat zejména od skutečnosti, že fungují globálně, ve velkém rozsahu, a to tak, že soustředí svou energii na jeden specifický problém. To zvyšuje jejich šance mobilizovat lidi. Rischard tak reaguje na dilema postulované Jürgenem Habermasem, který tvrdí, že globální správa znamená vytváření domácí politiky pro úroveň celé planety. Jenže podle Habermase tomu stojí v cestě vážné překážky. Na národní úrovni se politické diskuse odehrávají v prostředí sdíleného politického étosu a kultury. Aby mohli totéž dělat na globální úrovni, občané by museli získat nějakou globální identitu.

Rischard se domnívá, že právě GINs mohou napomoci budování globálního občanství. Velkou roli by přitom hrály právě moderní komunikační prostředky, které odbourávají prostor a vytvářejí nové pojetí času.

Legitimita stvořená GINs je horizontální legitimitou, která se vynořuje ze společného rokování lidí v rámci GINs. Tyto horizontální sítě by tak mohly vytvářet zdravý tlak na větší politickou odpovědnost institucí národních států, protože politici národních stá-

tů, kteří obvykle rozhodují v horizontu příštích voleb (a nabízejí tak často populistická řešení), by byli konfrontováni s něčím mnohem rozsáhlejší, než je jen jejich voličstvo – s globální sítí, která nabízí expertízu v dané oblasti.

Třetí výhodou GINs je to, že kombinují pohledy na tentýž problém ze tří různých perspektiv: veřejné (státní), soukromé a transnacionální občanské společnosti. Znalosti nabízené tak rozličnými hráči jsou neoddiskutovatelnou výhodou.

Čtvrtá výhoda spočívá v tom, že GINs jsou navzdory tlaku, který vyvíjejí, tolerantní vůči institucím národních států – už proto, že bez nich nemohou dosahovat svých cílů. Výsledkem je, že nemusí docházet ke zbytečným konfliktům s tradičními institucemi.

4. HORIZONTÁLNÍ SÍŤ

Zásadní pohled na globální správu nabízí Anne-Marie Slaughterová, která argumentuje, že mezinárodní společenství už nějakou dobu nefunguje primárně jen jako systém vztahů mezi vládami národních států, ale v rostoucí míře také jako globální systém horizontálních sítí, které vytvářejí především různé složky vládní moci v národních státech a nevládní organizace (Slaughter, 2004).

Policejní vyšetřovatelé, regulátoři finančních trhů, soudci nebo například zákonodárci stále více spolupracují v rámci nadnárodních sítí, v nichž si vyměňují informace a koordinují své akce. Globální spolupráce těchto jednotlivých složek státní moci se stává důležitější, než je spolupráce centrálních vlád. Doplňuje ji i stále robustnější síť nevládních aktérů.

Podle Slaughterové je model globálních politických sítí možným řešením základního dilematu globální správy: potřebujeme globální pravidla, ale bez centralizované globální vlády; zároveň ovšem potřebujeme, aby političtí aktéři v systému globální správy byli prostřednictvím různých politických mechanismů někomu odpovědní. Tato odpovědnost se odvozuje od jejich zakotvenosti v různých strukturách (zejména demokratických) národních států.

Moderní stát je tak stále více **mnohovrstevnatou entitou**, jejíž jednotlivé složky plní na jedné straně domácí politické úkoly, ale zároveň se stále intenzivněji propojují na nadnárodní úrovni se svými partnery ve státech ostatních. Vytvářejí se tak postupně pravidla a regulační rámce, které fungují v globálním měřítku.

Podle Slaughterové není mnoho mezinárodních organizací dnes ničím jiným, než strukturami, které institucionálně zaštiťují fungování horizontálních sítí státních úředníků z různých národních států. Jiné jsou ryze nadnárodní tím, že jejich identita a loajalita je oddělena od národních států... a mají (vůči národním státům) jisté donucovací pravomoci.

5. SÍŤ SÍTÍ NEBOLI SUPERSÍŤ

Slaughterová je autorkou konceptu **sítí sítí**. Má tím na mysli skutečnost, že nejrůznější sítě horizontální globální správy (sítě různých složek vládní moci z různých národních států, sítě mezivládních organizací, a sítě transnacionálních nevládních organizací) spolupracují a vytvářejí tak jakési supersítě, které se v různých bodech a na různých úrovních vzájemně prolínají a doplňují.

Na horizontální úrovni jsou tyto sítě sítí „měkké“, což znamená, že mají spíše vliv než donucovací moc. Zároveň ovšem některé tyto sítě získávají i vertikální dimenze. Vytvářejí se v nich – buď spontánně nebo na základě dohod mezi státy – vertikální mocenské osy. Mohou tak vznikat nadnárodní organizace, které mají donucovací pravomoci nejen vůči jednotlivým národním státům ale i vůči různým aktérům v horizontálních sítích. Slaughterová analyzuje příklady Evropského soudního dvora, jakož i donucovací pravomoci některých složek Světové obchodní organizace.

V souvislosti se vznikem sítí sítí Slaughterová tvrdí, že zatímco v národních státech dochází k procesu tzv. disgregace (tedy k procesu rozkládání původně homogenního celku složeného z různých konstitutivních částí do těchto částí), v globálním měřítku naopak postupně vzniká jakýsi agregovaný celek reprezentovaný různými sítěmi a jejich interakcemi. Co má Slaughterová konkrétně na mysli, je toto: tak jak státy ztrácejí části své moci ve prospěch nadnárodních sítí, mezivládních organizací a transnacionální občanské společnosti, dochází k uvolňování jejich vertikálních struktur a vazeb. Jednotlivé složky státní moci dále plní domácí funkce, ale zároveň stále větší počet těchto složek státní moci funguje i v rámci nadnárodních sítí – a to často jakoby bez centrálního požehnání.

S tím, jak jsou na nadnárodní úroveň přenášeny různé funkce, které dříve patřily cele národním státům, vytváří se mozaikovitý nadnárodní systém sítí, které nemají většinou žádné viditelné centrum. Tento disgregovaný celek je prozatím tím nejlepším, čeho jsme v globální správě dosáhli.

6. POLYCENTRICKÉ VLÁDNUTÍ

Některé instituce nadnárodní správy, jako je třeba EU, vyvinuly v důsledku těchto globálních politických změn nové formy vládnutí, které by podle některých politologů mohly být vzorem pro celou globální komunitu. Podle Jeremy Rifkina je namísto mluvit o „polycentrickém“ vládnutí (governance), spíše než o klasické vládě (government), která je spojena s teritoriálně organizovanou mocí (Rifkin, 2004). *„Polycentrické vládnutí je decentralizováno a nezáleží v něm jenom na tom, co dělají vlády. Podle sociálního teoretika Paula Hirsta a politologa Grahame Thompsona se na něm podílí celá řada dalších veřejných, soukromých, státních a nestátních aktérů, jakož i národních a mezinárodních institucí i aktivit... Je to nový typ politiky, která je mnohem komplexnější a sofistikovanější. V systému polycentrického vládnutí nemůže žádný jednotlivý aktér zcela dominovat v celém poli působnosti a určovat výsledky vládnutí; naopak všichni zúčastnění aktéři mají jistou možnost ovlivnit směřování a průběh procesu vládnutí.“*

Polycentrické vládnutí je charakterizováno kontinuálním dialogem a vyjednáváním mezi všemi aktéry v mnoha různých sítích. Političtí vůdci mohou být v takovém systému úspěšní, jenom když fungují jako zdatní vyjednaváči, a nikoliv jako rádoby vojenští velitelé. Vertikální systém moci založený na příkazech je nahrazen koordinací. Vládnutí prostřednictvím sítí je podle Rifkina také důsledkem moderních technologií a vnitřní organizace nadnárodních korporací, které též fungují stále více na principu horizontálních sítí.

V obecnější rovině lze najít jasné souvislosti s postmoderními teoriemi společnosti, například v podání Ulricha Becka, Anthony Giddense, nebo Zygmunta Baumana. Ti mluví

o post-tradiční společnosti, o společnosti rizika a nejistoty, nebo o **tekuté modernitě**, v nichž se v procesu rostoucí reflexivity (neustálém zpochybňování dosaženého) hroutí tradiční vertikální vztahy a zaběhnuté jistoty ve prospěch horizontálních sítí a individuálních vztahů, které je nutné neustále znovu potvrzovat v jakémsi permanentním dialogu.

Jedním z klíčových pojmů v novém systému globální správy je **partnerství**, které má být protikladem ke klasickému systému vztahů založených na mocenských hierarchiích. Partnerství předpokládá spolupráci v rámci horizontálních sítí spíše než vertikální dominanci. Sborník na toto téma, který vydala německá Společnost Alfreda Herrhausena (2004), nabízí několik desítek příspěvků od špičkových autorů. Stačí uvést jména, jako je Fareed Zakaria, Benjamin Barber, Michael Ignatieff, Jeffrey Sachs, Robert Kagan, nebo Mary Robinsonová.

Vesměs se shodují, že nový globální pořádek bude založen na mnohohvrstevnaté spolupráci různých struktur, v nichž vlády národních států budou jen jednou z mnoha. Vzájemnou důvěru ve světovém společenství nelze budovat jen prostřednictvím smluv a dalších aktů národních států, které si zachovávají plnou suverenitu. Stejně důležitá je horizontální síť jednotlivých složek vládní moci národních států, tak jak o nich píše například Slaughterová, jakož i nadnárodní občanská společnost a různá nadnárodní komunikační pole. Pravidla mezinárodního soužití se tak vytvářejí v neustálém dialogu na nejrůznějších úrovních a musí být neustále znovu potvrzována. Kdybychom použili termín Anthony Giddense, jde o jakousi „**dialogickou demokracii**“, která se z úrovně národních demokracií začíná přelévat do mezinárodních vztahů.

7. GLOBÁLNÍ SPRÁVA

Globální správa je tak především **procesem politické koordinace**, spíše než hierarchicky vystavěným systémem institucí. Tato koordinace se odehrává na mnoha různých úrovních zároveň. V tomto procesu jsou úkoly, jako jsou implementace nadnárodních pravidel a management problémů, které přesahují národní hranice, sdíleny společně vládami národních států a mezivládními i nadnárodními (soukromými i veřejnými) institucemi. Cílem tohoto procesu je realizace společných cílů na globální úrovni, přičemž definování těchto cílů je součástí permanentního dialogu, jehož součástí jsou všichni jmenovaní aktéři.

Pokud bychom se vrátili ke schématu nastíněnému McGrewem, existují ovšem v pohledu na globální správu zásadní rozdíly mezi internacionalisty, globalisty a transformacionalisty.

Internacionalisté tvrdí, že navzdory vzniku novým forem správy a nadnárodnímu dialogu je hlavním motorem globální správy tzv. hegemonická správa, kterou vykonává ve světovém měřítku jedna nebo několik největších mocností. Tento pohled je zcela v souladu s internacionalistickým názorem, že národní státy zůstávají i v procesu ekonomické a technologické globalizace hlavními aktéry. V tomto modelu pak hlavní roli v globální správě hrají nejmocnější státy, které mohou, když chtějí, obejít i nejlivnější mezivládní instituce, jako je třeba OSN, a prosadit svou vůli.

Globalisté vidí proces globalizace především jako nadvládu globálního trhu. Ten podle nich dnes diktuje i těm nejmocnějším státům. Pokud bychom to vyjádřili v podobě určité

karikatury, pak v globalistickém vidění světa globálně vládne a základní pravidla určuje poměrně malá, privilegovaná skupina „světové buržoazie“, která prosazuje globální kapitalismus.

Transformacionalisté uznávají důležitost jak mocných států, tak nadnárodního kapitálu, ale zároveň tvrdí, že dochází k zásadním změnám ve strukturách světové správy, tak jak se prosazuje stále větší množství aktérů, kteří působí – bez existence zjevného globálního centra – na mnoha úrovních, na kterých se vede permanentní globální diskurs. Zatímco internacionalisté a globalisté zdůrazňují určitý typ determinismu, transformacionalisté kladou důraz na reflexivnost – tedy na hledání stále nových modelů globální správy v kontextu kritiky nedostatečnosti těch současných. Na rozdíl od obou dalších pohledů, které zdůrazňují **existující struktury**, transformacionalisté zdůrazňují **proces**.

8. DALŠÍ POKUSY O KATEGORIZACI

Vedle schématu nabídnutého McGrewem se vynořila celá řada dalších pokusů o systematictější uchopení různých forem globální správy. Například J. A. Scholte (1997) píše, že od konce 2. světové války se světový pořádek vyvinul do několika-úrovňového systému globální správy, která nemá žádnou centrální autoritu. Jedním ze způsobů, jak tento systém popsat, je existence čtyř rozdílných vrstev vládnutí (governance): mimostátní (globální a regionální instituce), národní, transnacionální, sub-státní.

Do **mimostátní úrovně** lze zařadit rostoucí počet mezivládních organizací, které fungují buď tak, že mají vlastní jurisdikci, kterou mohou někdy uplatňovat i proti národním státům a jejich občanům, nebo jako regionální sdružení. Do této kategorie patří například Světová obchodní organizace nebo Evropská unie.

Národní úroveň vládnutí je jasná, jakož je i poměrně stále jasnější, že národní státy – ať už dobrovolně nebo pod tlakem – přenášejí mnoho svých funkcí na další zmíněné úrovně.

Transnacionální úroveň je formována především rostoucí globální občanskou společností, která ve stále větší míře ignoruje národní hranice. Nejrůznější skupiny, hnutí a iniciativy přitom ve stále větší míře spolupracují s mezivládními organizacemi, jakož i sítěmi vládních agentur z jednotlivých národních států. Jejich postupná integrace do globální sítě je umožňována též technologickým pokrokem v oblasti komunikací. Vznikla tak i celá řada globálně operujících sítí, které existují de facto jen ve virtuálním prostoru. Přesto se mohou s pomocí moderních technologií mobilizovat a mohou koordinovat své akce.

„**Sub-státní**“ úroveň je pak reprezentována institucemi, které ve stále větším počtu vznikají v procesu decentralizace státní moci – tak jak si národní státy uvědomují, že jsou na řešení některých problémů příliš velké. Municipality a regionální vlády, jakož i jim odpovídající organizace z prostředí místní občanské společnosti, se přitom též stále více organizují v globálních sítích a obcházejí tak vlastně centrální vlády.

Jiným pokusem o uspořádanější pohled je kategorizace vypracována Carym Coglianesem (Nyem & Donahue, 2000). Ten nabízí přehlednou tabulku různých forem řešení globálních problémů.

Institucionální formy reakcí na globální problémy

Druh reakce	Popis akce	Právní autorita, která zůstává na úrovni státu
Nestátní akce	Nestátní organizace/ sítě vytvářejí normy chování	Všechna
Vnitřní kontrola	Národní státy uplatňují kontrolu s pomocí svých vlastních pravidel	Všechna
Vzájemné uznání	Národní státy souhlasí s uznáním vnitřních pravidel jiných států, které se chovají recipročně	Všechna, ale za určitých okolností se podřídí pravidlům jiných států
Konsensuální pravidla	Národní státy se podřídí mezinárodní politice vytvořené vyjednáváním s jinými státy	Všechna, ale autorita státu je omezena vyjednáváním
Delegování	Národní státy delegují autoritu na mezinárodní instituce	Částečná
Stažení	Národní státy se vzdají své politické autority ve prospěch jiné instituce	Žádná

LITERATURA**Doporučená literatura**

McGrew, Anthony (2004) In: David Held (editor). *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*. London: Routledge, str. 128–167.

Slaughter, Anne-Marie (2004). *A New World Order*, Princeton University Press, 2004, str. 131–162.

Rischar, J. F. (2002). *Highnoon*. York: Basic Books, str. 181–192.

Rifkin, J. (2004). *The European Dream*. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin, str. 214–246.

Použitá literatura

Scholte, J. A. (1997). *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Sborník Společnosti Alfreda Herrhausena (2004). *The Partnership Principle: New Forms of Governance in the 21st Century*. London: Archetype Publications.

Giddens, Anthony (1998). *Důsledky modernity*. Praha: SLON.

Giddens, Anthony (2000). *Unikající svět*. Praha: SLON.

Nye, Joseph S., Donahue, John D. eds. (2000). *Governance in a Globalizing World*. Washington D. C.: Brookings Institution Press. Kapitola „Globalization and Design of International Institutions“, str. 297–318, autor kapitoly Cary Coglianese.

Ehl, Martin (2001). *Globalizace pro a proti*. Praha: Academia, str. 57–72.

Bauman, Zygmunt (1999). *Globalizace*. Praha: Mladá Fronta.

Bauman, Zygmunt (2002). *Tekutá modernita*. Praha: Mladá Fronta.

Barša, Pavel, Císař, Ondřej (2004). *Levice v postrevoluční době*. Brno: CDK, str. 164 až 180.

Zdroje

<http://www.un.org/reform/pdfs/cardosopaper13june.htm>

<http://www.wealth4freedom.com/truth/5/globalgov.htm>

<http://www.wealth4freedom.com/truth/5/globalgov2.htm>

<http://www.wealth4freedom.com/truth/5/globalgov3.htm>

http://www.apfn.org/apfn/global_governance.htm

Evropská unie jako globální hráč

Eva Kružíková

Evropská unie klade důraz na vzájemné vztahy členů společenství a ne na autonomii jednotlivých států, na kulturní různorodost a ne na asimilaci, na kvalitu života namísto hromadění hmotného bohatství, na udržitelný rozvoj nikoli na neomezený materiální růst, na univerzální lidská práva a práva přírody místo na práva vlastnická a na globální spolupráci místo jednostranného výkonu moci. Takto optimisticky vidí dnešní Evropu Jeremy Rifkin ve své poslední knize *Evropský sen* (Rifkin, 2005), v níž srovnává Evropu a USA. *Evropský sen* má podle něj sílu, protože vytváří nový historický rámec, zaměřený na kvalitu života, udržitelnost, mír a harmoničnost. Je cestou, jak řešit problémy dneška, vyplývající především z procesu globalizace.

Je sice nepochybně příjemné, že člověk jako Jeremy Rifkin tak vysoce oceňuje evropský model – je ale také otázka, zda tento model skutečně nabízí možná řešení a zda je opravdu modelem pro jiné části světa. To platí zejména v současné éře globalizace. Je nepochybné, že tzv. evropský model společnosti může naznačovat cesty řešení problémů dnešního světa. Je založen na čtyřech základních prvcích: (i) nedotknutelnost lidských práv, (ii) kultura jako prostředek emancipace, (iii) udržitelný rozvoj charakterizovaný jako rovnováha mezi ekonomickou prosperitou, sociální spravedlností a ochranou životního prostředí, (iv) vize mezinárodního řádu založeného na multilateralismu (EC, 2004).

1. VÝVOJ EU

Evropská unie je výsledkem dlouhodobého integračního procesu. Ke svému dnešnímu postavení globálního hráče a vědomí globální odpovědnosti dospěla přes vytvoření vědomí evropského. Jeho podstatou byla snaha o překonání rozporů a resentimentů, které od počátku charakterizovaly a utvářely dějiny evropského kontinentu.

Počátky integračních snah lze nalézt již v době Karla Velikého, Jiřího z Poděbrad a pozdějších evropských panovníků a politiků. Jejich cílem bylo zajistit mírový vývoj na kontinentě. Podobné úvahy byly proto vždy intenzivnější v dobách po ukončení válečných konfliktů. To platí i pro 20. století a kořeny dnešní EU. Situace po 2. světové válce přímo volala po změně vztahů mezi evropskými státy. Koncept sjednocené Evropy vycházel z událostí, které otřáslý nejen celým kontinentem ale doslova celým světem. Budoucnost Evropy byla ohrožena konfrontací Západu a Východu, závisela na usmíření Francie a Německa.

Klíčovým momentem byl v tomto směru projev Winstona Churchilla, který pronesl v roce 1946 v Curychu. Hovořil v něm o potřebě založit Spojené státy evropské. V lednu 1947 vznikl za Churchillova předsednictví Výbor pro Spojené státy Evropy, který zastřešoval různé proevropsky orientované organizace.

V květnu 1949 byla založena **Rada Evropy**. Jejím hlavním cílem je podpora uplatňování základních lidských práv, hospodářského a sociálního pokroku. Jedním z nejdůležitěj-

ších kroků, jež byly učiněny pod záštitou Rady Evropy, je *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod* (1950). Je jedním z nejdůležitějších dokumentů moderního mezinárodního práva.

Druhá světová válka znamenala kromě nesmírných škod na životech i obrovské škody ekonomické. Způsobila rozvrat hospodářství na celém kontinentě. Základní potřebou byla hospodářská obnova. Východiskem byl *Marshallův plán* a na něj navazující *Program evropské obnovy*, z něhož v roce 1948 vznikla **Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC)**, předchůdce dnešní **Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD)**, založené v roce 1960.

Po 2. světové válce potřebovala hlavní průmyslová odvětví, zejména ocelářství a těžba uhlí, zásadní reorganizaci. Tyto resorty byly základem ekonomické a vojenské síly států. Proto došlo v roce 1951 k podpisu **Smlouvy o Evropském společenství uhlí a oceli (ESUO)**. Vzniku tohoto prvního evropského společenství předcházelo historické prohlášení Roberta Schumana, francouzského ministra zahraničí, z 9. 5. 1950. Schuman v něm řekl: „Evropa nebude vybudována ze dne na den nebo jako součást nějakého obecnějšího programu; bude vybudována pomocí konkrétních/praktických úspěchů, které nejdříve dají základ faktické solidarity, pojetí společného cíle“. To byl základ pro podpis smlouvy o ESUO. Hlavní cíle tohoto sdružení byly čistě ekonomické:

- volný pohyb výrobků a svobodný přístup k výrobním zdrojům;
- stálý monitoring trhu, který umožní vyloučit poruchy trhu, jež by mohly vést k zavádění výrobních kvót;
- respektování pravidel soutěže a cenové transparentnosti;
- podpora modernizace těžby uhlí a ocelářství.

ESUO bylo ideou Jeana Monneta, francouzského komisaře pro plánování. Schuman tuto ideu podpořil a postavil se za myšlenku vytvoření ESUO. Navrhl vytvoření společného trhu ve dvou klíčových ekonomických oblastech, v ocelářství a v těžbě uhlí. Podpořil přenos části státní suverenity na nezávislý orgán, který tak vykonával pravomoci, jež v těchto oblastech předtím náležely státům, a vydával rozhodnutí, jež státy zavazovala. Takováto spolupráce byla podstatně užší než tradiční mezivládní spolupráce.

Schuman a Monnet jsou považováni za „zakládající otce“ EU. Dali základ nadnárodní Evropě, založené na tzv. „*Monnetově metodě*“. Základem této metody je jednak převedení některých pravomocí států na úroveň společenství s cílem dosáhnout konkrétních úspěchů v ekonomické oblasti a jednak vytvoření nadnárodních orgánů s výkonnými pravomocemi, které nejsou volené (nemají přímou demokratickou legitimitu); orgány členských států mají i nadále plnou suverenitu v oblastech s politickým obsahem.

ESUO podepsalo 6 států (Belgie, Francie, Itálie, Lucembursko, Německo, Nizozemí).

Kromě ekonomické integrace měl Schuman na mysli i integraci politickou, cestou tzv. evropské federace. To však byla a stále je otázka postupného vývoje.

Snahy o další integraci Evropy však pokračovaly. Výsledkem bylo v roce 1957 založení **Evropského hospodářského společenství (EHS)** a **Evropského společenství pro atomovou energii (EURATOM)**.

Rozpory mezi nadnárodním (komunitárním) a mezivládním modelem ale přetrvávaly. Rozdíly byly markantnější po vytvoření **Evropského společenství volného obchodu** (EFTA), jehož členy jsou Spojené království, Dánsko, Norsko, Švédsko, Rakousko, Portugalsko, Island, Švýcarsko a Finsko.

Pozitivní ekonomické výsledky hospodářské spolupráce zejména v rámci EHS však byly nesporné. Tato spolupráce již od vzniku EHS pokrývala široké spektrum politik. Lze to ilustrovat na šíři činnosti Společenství vymezené v článku 1 Smlouvy o EHS:

- odstranění celních poplatků a kvantitativních omezení při dovozu a vývozu zboží mezi členskými státy, jakož i všech ostatních opatření se stejným účinkem;
- zavedení společného celního sazebníku a společné obchodní politiky vůči třetím státům;
- zrušení překážek volného pohybu osob, služeb a kapitálu mezi členskými státy;
- zavedení společné politiky v oblasti zemědělství a dopravy;
- zavedení systému zajišťujícího, že soutěž na společném trhu nebude narušována;
- použití postupů umožňujících koordinovat hospodářskou politiku členských států a vyrovnávat nevyrovnanosti v jejich platebních bilancích;
- sblížování vnitrostátních právních řádů v rozsahu potřebném pro fungování společného trhu;
- vytvoření Evropského sociálního fondu s cílem pečovat o zaměstnanost a přispívat k zvyšování životní úrovně pracujících;
- zřízení Evropské investiční banky k usnadnění hospodářského růstu Společenství zpřístupňováním nových zdrojů;
- přidružení zámořských zemí a území s cílem zvýšit obchod a podněcovat hospodářský a sociální rozvoj.

Úspěchy EHS vedly ke zvýšení zájmu dalších států o členství. Společenství se tak postupně rozšiřovalo o další země:

Spojené království, Irsko, Dánsko	1973
Řecko	1981
Portugalsko, Španělsko	1986
Rakousko, Finsko, Švédsko	1995
Česká republika, Slovensko, Slovinsko, Polsko, Maďarsko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Kypr, Malta	2004

Ukázalo se, že komunitární model je pro státy atraktivnější než volnější mezivládní spolupráce. Pro členské státy znamená povinnost přijmout celý právní řád Společenství (*acquis communautaire*), který upravuje společné politiky. Musejí si být vědomy toho, že tyto politiky vytvářejí mezi členskými státy velice úzké vazby. Proto je otázka možnosti vystoupení sice možná, ale její realizace by byla v praxi velice obtížná. Členství je dobrovolné, ale přetržení všech vazeb je už dnes těžko myslitelné.

Evropská společenství procházela vývojem, odrážejícím ekonomické i politické problémy. Objevily se snahy o vytvoření nejen ekonomické ale i politické integrace. Vývoj ES ukazuje, jak se z této původně především na obchodní otázky zaměřené nadnárodní organizace postupně stává významný subjekt na mezinárodním poli, a to nejen v otázkách obchodních.

Smlouva o založení EHS byla postupně několikrát novelizována. Všechny její změny znamenaly stále těsnější integraci, jež se projevovala postupným rozšiřováním sféry aktivit Společenství, posilováním role Evropského parlamentu (jenž se postupně stal orgánem, který v řadě oblastí dnes rozhoduje spolu s Radou) důležitými změnami ve způsobu rozhodování o opatřeních Společenství apod. Zásadní změny v tomto směru přinesl Jednotný evropský akt (účinný od roku 1987), Smlouva o Evropské unii neboli Maastrichtská smlouva (účinná od roku 1993), Amsterodamská smlouva (účinná od roku 1999) a Smlouva z Nice (účinná od roku 2003).

Zcela nový prvek v procesu integrace představovala **Maastrichtská smlouva**. Založila EU, která spočívá na třech pilířích:

1. Evropská společenství,
2. společná zahraniční a bezpečnostní politika,
3. policejní a justiční spolupráce v trestních věcech.

EU má dnes **jednotnou institucionální strukturu**. Jejími orgány jsou *Evropská rada, Evropský parlament, Rada, Komise, Evropský soudní dvůr, Účetní dvůr, Hospodářský a sociální výbor a Výbor regionů*. Jednotné občanství EU je subsidiární ve vztahu k občanství jednotlivých členských států. Maastrichtská smlouva dala rovněž základ vzniku jednotné evropské měny – Euru.

Významným krokem se pro EU měla stát **Smlouva o Ústavě pro Evropu**. Měla sjednotit nepřehledné zakládací smlouvy EU v jeden dokument a do určité míry vytvořit předpoklady pro ještě těsnější vazby mezi členskými státy. Hlavními novými prvky, které návrh Ústavy EU přinášel, bylo zejména zavedení právní subjektivity EU (kterou zatím mají pouze evropská společenství), vytvoření funkce ministra zahraničí odpovědného za zahraniční a bezpečnostní politiku EU, posílení postavení parlamentů členských států, výslovné zakotvení základních zásad demokratického rozhodování. Do Smlouvy o Ústavě pro Evropu byla také začleněna Charta základních lidských práv.

Přijetí Smlouvy o Ústavě pro Evropu zatím ztroskotalo po odmítnutí jejího návrhu v referendech ve Francii a v Nizozemí na jaře 2005.

2. EU JAKO GLOBÁLNÍ HRÁČ

2.1. EU – politická a obchodní entita

V současné době se EU postupně stává jednou ze dvou hlavních světových velmocí, novou politickou entitou a novou obchodní silou na mezinárodní scéně. Po rozšíření o 10 nových členských států v květnu 2004 sahá její území od Finska až po Středozemní moře a od

Irska po Černé moře. Rozloha EU činí zhruba 3,93 mil km². Má 455 miliónů občanů. To znamená, že představuje 7 % všech obyvatel Země. Je rovněž největším jednotným trhem na světě. Její HDP je vyšší než HDP Spojených států amerických.

EU je dnes mnohem více než jen společný trh. Přestože Smlouva o Ústavě pro Evropu nebyla ratifikována, integrace EU je už dnes tak daleko, že není možné vrátit se zpět k pouhé mezivládní spolupráci jednotlivých států. EU je nadnárodní organizací, jejíž rozhodovací pravomoci mají prioritu před územními pravomocemi jednotlivých členských států.

EU představuje největšího obchodního partnera se zbožím i se službami na světě. Již v roce 2000 činil podíl EU na celkovém světovém obchodu se službami 24 %, ve srovnání s USA, kde tento podíl činil 22 %. HDP Evropské unie je kolem 30 % celosvětového HDP, což znamená, že EU je skutečným konkurentem USA (IMF, 2003). Předpokládá se, že v letech 2000–2030 bude růst HDP EU činit 2,4 % (EEA, 2005).

O tom, že EU je důležitým aktérem globálních vztahů, svědčí i skutečnost, že řada nadnárodních společností je evropského původu. Šedesát jedna ze 140 největších firem jsou podle pořadí Global Fortune 500 firmy evropské (z USA je pouze 50 z těchto firem)¹. Jako příklad lze uvést BMW, Vivendi, Nestlé, Royal Dutch/Shell, Nokia, Royal Ahold a řada dalších. Jednou z největších doručovatelských firem na světě je Deutsche Post.

Nejvýznamnějšími světovými bankami jsou banky evropské. Čtrnáct z dvaceti největších obchodních bank má sídlo v Evropě. Jsou mezi nimi například takové banky, jako je Deutsche Bank, Credit Suisse, BNP Paribas.

Evropské firmy hrají významnou roli i v chemickém průmyslu (např. BASF) nebo ve stavebnictví, kde je možno jako příklad zmínit Bouygues, Vinci nebo Skanska. Rovněž v potravinářském průmyslu a v oblasti spotřebního zboží patří evropské firmy mezi největší. Nestlé a Unilever jsou na tomto úseku snad nejznámější. Evropské společnosti představují pět z deseti největších prodejních řetězců. Do této skupiny patří např. Carrefour nebo Royal Ahold.

Pojišťovnictví dominují evropské firmy. Osm z deseti největších má sídlo v Evropě (např. Munich Re, Swiss Re, ING, AXA, Aviva, Assicurazioni Generali, Prudential, Allianz). Ve farmaceutickém průmyslu patří mezi významné světové společnosti např. GlaxoSmithKline, Novartis, Aventis.

V automobilovém průmyslu hrají nejvýznamnější roli DaimlerChrysler, Volkswagen, Fiat, Peugeot, BMW a Renault². Podobně by bylo možno pokračovat.

Přestože EU zatím nemá právní subjektivitu, její působení navenek se projevuje stále významněji. Rámec tomuto působení dává **společná zahraniční a bezpečnostní politika**. Jejím cílem je chránit společné hodnoty, základní zájmy, nezávislost a celistvost EU, posilovat bezpečnost EU, zachovávat mír a posilovat mezinárodní bezpečnost v souladu se zásadami Charty OSN, helsinského Závěrečného aktu a Pařížské Charty, podporovat

1 The 2003 Global 500. Fortune, July 21, 2003. www.fortune.com. podle (Rifkin, 2005), str. 66.

2 The 2003 Global 500: Industry Snapshot: Motor Vehicles & Parts. Fortune, July 21, 2003. www.fortune.com. Podle (Rifkin, 2005), str. 68

mezinárodní spolupráci a vládu práva a respektování lidských práv a základních svobod. Členské státy musejí koordinovat své aktivity v mezinárodních organizacích a na mezinárodních konferencích, dodržovat sjednaná stanoviska a vzájemně se informovat o otázkách společného zájmu.

EU zřídila v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky funkci Vysokého představitele, který je generálním tajemníkem Rady. Jeho úkolem je přispívat k tvorbě, přípravě a realizaci politických rozhodnutí, vést politický dialog se třetími stranami.

Éra globalizace vyžaduje **nové přístupy v oblasti ekonomické, technologické ale i sociální**. Odpovědí na tyto požadavky byla tzv. *Lisabonská strategie*, přijatá v roce 2001 na summitu Evropské rady v portugalském Lisabonu. Jejím cílem bylo učinit z EU do roku 2010 nejkonkurenceschopnější ekonomiku na světě založenou na znalostech a sociální soudržnosti. Měla zejména vytvořit podmínky pro kvalitativně lepší rozvoj EU, pro snížení nezaměstnanosti, pro inovační přístupy v hospodářství, zajistit zvyšování vzdělanosti občanů EU. Měla tedy nastartovat novou etapu vývoje EU, jež by obnovila její dřívější silné postavení v nových geopolitických podmínkách. Již v roce 2004 bylo však zřejmé, že cíle Lisabonské strategie se nedaří plnit³. Vyplývá to z nízkého tempa ekonomického růstu, z úrovně nezaměstnanosti, pomalého růstu produktivity práce.

V současné době se hovoří o **krizi evropského modelu**. Tato krize má vnitřní i vnější příčiny. K vnitřním příčinám patří: neschopnost přizpůsobit se ekonomickým změnám vyžadujícím přechod na znalostní společnost; rozpočtová a monetární politika podporující růst; nedostatečná reakce na nová očekávání občanů EU (rovné příležitosti, naděje do budoucna); stárnutí populace; nedostatky v řešení environmentálních problémů (nekomplexní přístup, nedostatek prevence); nedůvěra v demokracii na straně občanů. Vnějšími příčinami krize jsou riziko rozpuštění se v globalizujícím se světě, terorismus.

Stárnutí populace je jedním z nejzávažnějších aspektů, který v blízké budoucnosti bude ovlivňovat další vývoj EU a nepochybně i její zahraniční politiku, zejména politiku imigrační (migrace dnes představuje hlavní zdroj růstu populace v EU)⁴. Stárnoucí evropská společnost může negativně ovlivnit dosahování cílů Lisabonské strategie. Populace EU zřejmě zůstane relativně stabilní do roku 2030. Větší obavy vzbuzuje ale věkové rozložení populace, především v souvislosti s výdaji na zdravotnictví a důchody. V letech 2000–2030 stoupne podíl občanů starších 65 let na celkové populaci EU z 15 % na 25 % v tzv. EU-15, z 10 % na 22 % v EU-10⁵.

Proto EU v současné době hledá cesty, jak oživit Lisabonskou strategii a zajistit naplnění jejích cílů. Chce se přitom zaměřit zejména na růst a zaměstnanost. Hlavní směry vytyčila Komise v dokumentu nazvaném *Integrované směrnice pro růst a pracovní místa (2005 až 2008)*⁶. Obsahují dva základní prvky: naznačení směrů vývoje v oblasti hospodářské politiky a směry vývoje zaměstnanosti.

3 Delivering Growth – Reforms for the Enlarged Union. COM(2004)29, 13.1.2004

4 op. cit. v pozn. 4, str. 21

5 EU-15 – státy, které byly členy EU před 1.5.2004; EU-10 – státy, jež se staly členy EU 1.5.2004. Op cit. v pozn. 4, str. 22.

6 Integrated Guidelines for Growth and Jobs (2005–2008), COM(2005) 141 final, 12.4.2005

2.2. Udržitelný rozvoj a EU

EU se považuje za světového lídra v otázkách udržitelného rozvoje a zejména v oblasti ochrany životního prostředí. Na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji (Rio de Janeiro, 1992) měla EU plný status účastníka konference, což jí dávalo stejná práva jako účastnickým státům. Zavázala se k naplňování koncepce udržitelného rozvoje. V roce 2002 se v jihoafrickém Johannesburgu konal Světový summit o udržitelném rozvoji (WSSD), který hodnotil výsledky dosažené od konference v Rio de Janeiro a překážky dalšího pokroku. WSSD znamenal také 10. výročí závazku EU v oblasti udržitelného rozvoje.

V rámci svých ambicí v oblasti udržitelného rozvoje přijala EU v roce 2001 na summitu Evropské rady v Göteborgu **Strategii udržitelného rozvoje EU**. K Lisabonské strategii přidala třetí, environmentální pilíř. Podle Strategie udržitelného rozvoje (SUR) vyžaduje udržitelný rozvoj globální řešení. Musí se stát jedním z cílů bilaterální rozvojové spolupráce a všech mezinárodních organizací a specializovaných agentur. EU by zejména měla prosazovat témata globální správy věcí veřejných pokud jde o životní prostředí (tzv. *environmental governance*), a zajišťovat, aby se politika obchodu a politika životního prostředí vzájemně podporovaly. Hlavními *prioritami SUR* jsou klimatické změny, doprava, veřejné zdraví a přírodní zdroje. Mezinárodní, tj. globální dimenzi doplnil k SUR v roce 2002 summit Evropské rady v Barceloně, který byl zároveň přípravou na WSSD. Světový summit však ukázal, že po 10 letech od konání summitu v Rio nedošlo v EU k zásadnímu pokroku směrem k udržitelnému rozvoji, a to jak v rámci politiky uvnitř EU, tak navenek, zejména ve vztahu k cílům zaměřeným na rozvojové země.

Jak vyplynulo z nejnovějšího hodnocení naplňování SUR, jsou její úspěchy a výsledky omezené.⁷ Vyplývá to z politického a institucionálního rámce EU. Politiky EU jsou řízeny na odvětvovém základě, který zpomaluje vývoj a aplikaci nových přístupů a řešení. Proto se v současné době *připravuje nová Strategie udržitelného rozvoje EU*. Má být založena na novém přístupu k tvorbě politik, na zásadách lepšího řízení (*better regulation*) zahrnujících včasné hodnocení vlivů politik i právních předpisů na principy udržitelnosti, konzultace se všemi zainteresovanými subjekty i zjednodušení a zpřehlednění právního prostředí. Základní zásady udržitelného rozvoje byly schváleny na summitu Evropské rady v červnu 2005. Summit přijal **Deklaraci o hlavních principech udržitelného rozvoje** navrženou Komisí.⁸ Klíčovými cíli EU jsou podle deklarace ochrana životního prostředí, sociální spravedlnost a soudržnost, hospodářská prosperita a plnění mezinárodních závazků. Deklarace uvádí 10 hlavních politických cílů: podpora a ochrana základních práv, spravedlnost pro současnou generaci i pro generace budoucí, otevřená a demokratická společnost, zapojení občanů do rozhodování, zapojení podnikatelské sféry a sociálních partnerů, vzájemné propojení politik a správa věcí veřejných, propojení ekonomických, sociálních a environmentálních aspektů, využívání nejlepších dostupných poznatků, zásada předběžné opatrnosti, zásada „platí znečišťovatel“.

7 The 2005 Review of the EU Sustainable Development Strategy: Initial Stocktaking and Future Orientations. COM(2005) 37 final, 9. 2. 2005

8 Presidency conclusions of the Brussels European Council (16 and 17 June 2005). Brussels, 18. 6. 2005

2.3. Mezinárodní vztahy

2.3.1. Boj proti terorismu

Po teroristických útocích, k nimž došlo v USA 11. 9. 2001, přijala EU zvláštní společnou politiku boje proti terorismu. Jedna součást této politiky je zaměřena dovnitř EU a patří do oblasti spolupráce ve věcech justice a vnitra, druhá je zaměřena navenek a je součástí společné politiky v oblasti bezpečnosti a obrany. Politika boje proti terorismu má za cíl udržení co nejvyšší úrovně bezpečnosti a realizaci opatření na boj proti terorismu. V rámci Europolu⁹ byl zřízen speciální tým odborníků na boj s terorismem, složený ze zástupců členských států. Tento tým shromažďuje informace a zpravodajské údaje týkající se možného nebezpečí, analyzuje informace a provádí potřebné operační a strategické rozborů, zpracovává dokumenty o cílech, škodách, možných formách aktivit a důsledcích pro bezpečnost členských států.

V současné době se v rámci EU připravuje návrh strategie věnované terorismu, zejména jeho radikalizaci a získávání dalších osob pro teroristické akce. Tato strategie bude mimo jiné zaměřena na podporu dialogu mezi náboženstvími, na dokončení hodnocení protiteroristických opatření v členských státech a na rozvoj analytických kapacit Rady. V nejbližší budoucnosti patří mezi priority EU na tomto úseku především:

- příprava právních předpisů, které přispějí k posílení policejní a soudní spolupráce, zejména v oblasti výměny informací mezi policejními orgány, zadržování telekomunikačních údajů a výměny informací a spolupráce při odhalování teroristických činů;
- další úsilí zaměřené na sdílení strategických a operačních informací mezi členskými státy navzájem a mezi členskými státy a příslušnými orgány a službami EU;
- zpracování návrhu strategie a akčního plánu týkajícího se boji proti radikalizaci terorismu a získávání dalších osob pro teroristické akce;
- posilování kapacit civilní ochrany, zejména zdravotnických zdrojů schopných zasáhnout v případě teroristického útoku; rozvoj sil rychlé reakce založených na modulech civilní ochrany v členských státech;
- posilování politického dialogu o terorismu se třetími zeměmi a mezinárodní spolupráce v boji proti terorismu, zejména přijetí konvence OSN o mezinárodním terorismu;
- celní opatření zaměřená na spolupráci v boji proti terorismu.

2.3.2. Rozvojová pomoc

EU a její členské státy jsou největšími poskytovateli rozvojových fondů na světě. Rozvojová pomoc EU odráží dva aspekty politiky EU: podporu solidarity mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi a uspokojení ekonomických potřeb EU (zajištění zdrojů surovin a odbytu pro výroby).

Politika ES má podle smlouvy o ES několik cílů: udržitelný hospodářský a sociální rozvoj rozvojových zemí, postupnou integraci rozvojových zemí do světové ekonomiky a boj pro-

⁹ European Police Office, Council Act OJ C 316, 27. 11. 1995 a OJ C 362, 18.2.2001.

ti chudobě v rozvojových zemích.¹⁰ Smlouva také dovoluje ES uplatňovat politicky motivované hospodářské sankce,¹¹ což ze smluv o ekonomické spolupráci zároveň činí nástroj širokého politického, sociálního a ekonomického přístupu.

Proto také politika spolupráce přispívá k obecnému cíli rozvoje a upevňování demokracie a vlády práva a k respektování lidských práv a základních svobod v rozvojových zemích. Je rovněž zaměřena na integraci otázek rovnosti pohlaví do rozvojové pomoci. EU podporuje plnou integraci environmentálních aspektů do rozvojového procesu, zejména ochranu tropických a jiných lesů v rozvojových zemích a udržitelné hospodaření v nich.

Začátky rozvojové pomoci v prvních letech existence EHS se omezovaly více méně na **bývalé kolonie Francie, Itálie, Belgie a Nizozemí**. Poté, co tyto země získaly nezávislost, byla v roce 1963 podepsána první úmluva v Yaoundé v Kamerunu mezi EHS a sdružením 17 afrických států a Madagaskaru. Rozšíření EHS v roce 1973 znamenalo také rozšíření počtu zemí, které dříve byly britskými koloniemi. Proto byla v roce 1975 podepsána v Lomé v Kongu další úmluva, mezi 9 členskými státy EHS a 49 státy Afriky, Karibiku a pacifické oblasti (ACP). V roce 1989 byla v Lomé podepsána další úmluva, která upevnila spolupráci mezi členskými státy EHS a 70 státy ACP, včetně subsaharské Afriky a do jisté míry Jihoafrické republiky.

Čtvrtá úmluva z Lomé pozbyla účinnosti v únoru 2000. Byla nahrazena dohodou o partnerství podepsanou v červnu 2000 v Cotonou, v Beninu. Zvýšila počet států ACP na 77. Partnerství spojuje zásadní politický dialog mezi partnery s inovativními formami ekonomické a obchodní spolupráce a s novým rozvojem mechanismů a strategií spolupráce. Dohoda je založena na pěti vzájemně provázaných pilířích, tj. na celkové politické dimenzi, podpoře participativního přístupu, na zdůraznění cíle snižování chudoby, na novém rámci ekonomické a obchodní spolupráce a na reformě finanční spolupráce. Cíl dobré správy věcí veřejných doplnil takové aspekty jako respektování lidských práv, demokratických principů a vlády práva jako základních prvků partnerství.

Dohoda z Cotonou zahrnuje také ustanovení o spolupráci ve věcech trhu, která má rozvojovým zemím umožnit začlenění do světové ekonomiky, zvýšit výrobu a posílit obchod a investice v souladu s pravidly WTO. Finanční zdroje jsou soustředěny v Evropském rozvojovém fondu.

Rozvojová pomoc se týká také **20 tzv. zámořských zemí a území**, které mají zvláštní vztahy k Francii, Nizozemí, Spojenému království a k Dánsku. Jsou přidruženy k EU a jejich občané jsou od roku 1996 považováni za občany EU. Nejsou však součástí EU. Mohou získávat finanční pomoc z Evropského rozvojového fondu jako ACP. Tyto státy a území mají volný přístup na trhy ES a kromě finanční pomoci z Evropského rozvojového fondu mohou dostávat podporu rovněž od Evropské investiční banky. Mezi tyto země a území patří např. Grónsko, Francouzská Polynésie, Francouzská jižní a antarktická území, Nizozemské Antily, Kajmanské ostrovy, Falklandské ostrovy, Aruba, Britské panenské ostrovy, Bermudy a další.

10 Článek 177 Smlouvy o založení ES

11 Článek 301 Smlouvy o založení ES

Pomoc těmto státům a územím se týká zemědělského rozvoje a rozvoje venkova, rybolovu, rozvoje průmyslu, využívání surovin a energetického potenciálu, dopravy a komunikací, rozvoje obchodu a služeb, regionální spolupráce a kulturní a sociální spolupráce.

EU má program finanční a technické pomoci rozvojovým **zemím Latinské Ameriky a Asie**. Tyto programy jsou zatím méně rozvinuté než spolupráce s ACP a zámořskými státy a územími. Mají formu dohod o spolupráci. Tyto dohody neumožňují zvýhodněný přístup na trhy ES. Pomoc je poskytována v rámci zvláštních kapitol rozpočtu ES a musí být každý rok opětovně schvalována.

Důležitou součástí rozvojové pomoci EU je potravinová pomoc. V jejím rámci se EU snaží také o podporu celkového sociálního a hospodářského rozvoje v oblastech s deficitem potravin. Kromě obvyklé potravinové pomoci poskytuje EU každoročně potravinovou pomoc obětem katastrof. Snaží se zejména finančně podporovat rozvojové země v zajišťování jejich potravinové bezpečnosti. Orgánem, jehož úkolem je zajišťovat mobilizační pomoci ze strany EU, je Úřad ES pro humanitární pomoc (ECHO).

EU se snaží přispět ke splnění cílů zaměřených na boj s chudobou a na snižování rozdílů ve světě. Tyto cíle formuloval tzv. **Miléniový summit OSN** v roce 2000, na němž se členské státy OSN mimo jiné zavázaly k jejich splnění do roku 2015. Ke splnění cíle „rozvíjet globální partnerství pro rozvoj“ se rozvinuté země, včetně členských států EU, zavázaly poskytovat na rozvojovou pomoc každý rok 0,7 % svého hrubého národního produktu (HNP)¹². Tento cíl se objevil i v závěrech Světového summitu v New Yorku v září 2005.¹³

EU přispívá velkým dílem na plnění rozvojových cílů OSN. Je dnes největším zdrojem rozvojové pomoci na světě. Její podíl na pomoci rozvojovým zemím činí 55 %. K nejnovějším návrhům Evropské komise patří doporučení, aby každý členský stát vyčlenil na rozvojovou pomoc ročně 0,51 % HNP až do roku 2010. Pro 10 nových členských států by tento závazek měl činit 0,17 % HNP. Do roku 2015 by pak oficiální rozvojová pomoc měla dosáhnout 0,7 % HNP (0,33 % pro státy, které se staly členy EU po roce 2002).

V poslední době je prioritou EU především pomoc **Africe**. Proto také v květnu 2005 přijala EU závazek, že nejméně polovina prostředků určených na rozvojovou pomoc půjde do Afriky. Strategické partnerství EU a Afriky se zaměří na čtyři priority: mír a bezpečnost, správa věcí veřejných, regionální integrace a obchod a rozvoj.

EU spolupracuje s mezinárodními finančními institucemi na dohodě o rozsahu a mechanismech dalšího mnohostranného odpuštění dluhů, jež by mělo zaručit dlouhodobé odstranění tohoto břemene rozvojových zemí. Proto také jednoznačně uvítala dohodu států G8 o stoprocentním odpuštění dluhů 18 těžce zadluženým zemím.¹⁴ Celkový odpuštěný dluh má mít hodnotu 40 miliard dolarů. Odpuštění dluhů se vztahuje na dluhy vůči Mezinárodnímu měnovému fondu (IMF) a Světové bance (WB). Nikoli na závazky vůči soukromým věřitelům.

12 V tomto textu používáme termín „hrubý národní produkt“ místo HDP, který je obvykle v této souvislosti v našich médiích uváděn. HNP více odpovídá termínu „gross national income“ (GNI), který se používá v dokumentech EU.

13 Kromě skandinávským zemí a Nizozemska však tento cíl zatím nikdo neplní.

14 Benin, Bolívie, Burkina Faso, Etiopie, Ghana, Guyana, Honduras, Madagaskar, Mali, Mauritánie, Mozambik, Nikaragua, Niger, Rwanda, Senegal, Tanzánie, Uganda, Zambie.

2.3.3. Některé další zahraniční vztahy

V rámci zahraničních vztahů EU mají kromě rozvojové pomoci význam vztahy se skupinami některých dalších zemí, zejména s balkánskými zeměmi, se Společenstvím nezávislých států, se střeozemními státy, s asijskými zeměmi a se státy severní a Latinské Ameriky.

Pokud jde o **státy Balkánu**,¹⁵ přijala Rada v roce 1999 pakt stability pro jihovýchodní Evropu. Jeho cílem je pomoci zajistit spolupráci mezi státy jihovýchodní Evropy při přijímání opatření pro dlouhodobou stabilizaci, bezpečnost, demokratizaci a ekonomickou rekonstrukci a rozvoj regionu a pro vytvoření udržitelných vztahů dobrého sousedství mezi těmito státy a mezi nimi a mezinárodním společenstvím. EU by přitom měla úzce spolupracovat s OBSE.

EU hraje důležitou roli v poskytování technické a potravinové pomoci zemím **Společenství nezávislých států**. Jejím cílem je pomoci těmto 13 zemím přejít na tržní hospodářství a zajistit demokracii a vládu práva. Pomoc se týká období let 2000 až 2006 a je založena na zásadách stanovených v dohodách o partnerství a spolupráci a na dohodách o obchodní a hospodářské spolupráci uzavřených mezi EU a těmito zeměmi. Program se týká např. podpory institucionálních, právních a administrativních reforem, podpory soukromého sektoru, podpory řešení sociálních důsledků reforem.

Spolupráce se **státy Střeozemí** byla založena na konferenci ministrů, která se konala v roce 1995 v Barceloně. Byla na ní přijata deklarace a pracovní program zakládající pravidelný politický dialog a zesílenou spolupráci při zajišťování míru, bezpečnosti, stability a prosperity v oblasti. Tato oblast má pro EU klíčový strategický význam, a proto je v zájmu EU, aby byla stabilní a bezpečná. Třemi klíčovými komponentami Barcelonské deklarace jsou vytvoření společné oblasti míru a stability prostřednictvím politického a bezpečnostního partnerství, vytvoření oblasti sdílené prosperity prostřednictvím ekonomického a finančního partnerství, vytvoření partnerství ve věcech sociálních, kulturních a lidských zdrojů.

V roce 2000 přijala Evropská rada na svém summitu ve Feiře společnou strategii EU o Střeozemí. Je zaměřena především na dosažení dílů Barcelonské deklarace, na podporu základních hodnot EU nebo na posílení spolupráce v oblasti justice a vnitra.

V rámci těchto vztahů bylo dosaženo určitých úspěchů, zejména v oblasti politického a bezpečnostního dialogu a sociálního a kulturního partnerství a v oblasti lidských zdrojů. Byla založena Evropsko-střeozemská nadace Anny Lindh pro mezikulturní dialog. Ovšem na druhé straně je třeba konstatovat, že toto partnerství Severu a Jihu nespĺňuje všechny cíle, které byly obsaženy v Barcelonské deklaraci. Částečně je to způsobeno i nárůstem terorismu, který vede k většímu uzavírání se Severu vůči přílivu migrantů z Afriky. V poslední době čelí EU snahám obyvatel některých afrických států dostat se ilegálně do EU, konkrétně do Španělska. Tendence EU uzavírat se před těmito migranty je paradoxem z hlediska demografických problémů EU, zejména stárnutí populace a s tím souvisejícího postupného snižování počtu praceschopných obyvatel. Podle účastníků konference ve francouzském Marseille (říjen 2005), která se zabývala partnerstvím Severu a Jihu, je překážkou spolupráce nedostatek demokracie na Jihu i skutečnost, že začátek nového tisíciletí přinesl na Jihu opětovné posílení náboženství a vznik nových elit. Ty už se

¹⁵ Jde o Makedonii, Srbsko a Černou Horu, Bosnu a Hercegovinu a Albánii

o Barcelonský proces nezajímají. Evropská unie podle nich prosazuje volný pohyb služeb a kapitálu, pohyb osob však omezuje.¹⁶

Mezinárodní role EU se projevuje i tzv. **politikou evropského sousedství**. V současné době má uzavřené akční plány pro spolupráci s Izraelem, Jordánskem, Moldavskem, Marokem a Palestinskou samosprávou, s Tuniskem a Ukrajinou. Další dohody uzavřela s Arménií, Ázerbájdžánem, Gruzii, s Egyptem a Libanonem.

Vztah EU s **asijskými státy** je založen na rozvojovém partnerství a politickém dialogu. Tato strategie zahrnuje spolupráci na zachování míru a bezpečnosti, zlepšení obrazu Evropy v Asii a vytvoření klimatu příznivého rozvoji trhu a investic a na zlepšení spolupráce při řízení rozvojové pomoci.

EU uzavřela rámcové dohody o spolupráci s Indií, Mongolskem, Srí Lankou, Vietnamem a Nepálem. Jsou zaměřeny na hospodářskou spolupráci a na investice soukromého sektoru, na ochranu práv duševního vlastnictví a na transfer technologií.

EU měla pozitivní vliv na země patřící do Sdružení jihovýchodních asijských zemí (ASEAN). Spolupráce s těmito zeměmi zahrnuje přístup jejich výrobků na evropské trhy.

Od roku 1989 se neustále zlepšují vztahy mezi EU a Čínou. V roce 1998 bylo založeno všestranné partnerství s Čínou, které zahrnuje zkvalitňování politického dialogu, podporu přechodu Číny na otevřenou společnost založenou na vládě práva a respektu k lidským právům, na integraci Číny do světové ekonomiky a na zvyšování profilu EU v Číně. Po přijetí Číny do WTO se spolupráce mezi EU a Čínou neustále prohlubuje a je v současné době zaměřena na podporu udržitelného rozvoje a celkového reformního procesu v Číně a na implementaci jejich závazků vůči WTO. V poslední době však musela EU řešit problémy vyplývající z uvolnění trhu pro čínské textilní výrobky. Na žádost EU zavedla Čína omezení vývozu svých textilních výrobků na trhy EU.

Transatlantické vztahy EU jsou kontroverzní otázkou. Stupeň solidarity s USA se liší v jednotlivých členských státech EU. Je proto obvykle poměrně těžké přijmout společné reakce na iniciativy Washingtonu. Obecně je víze světa a mezinárodních vztahů USA, která je založena převážně na národních zájmech a využití vojenské síly, v rozporu s mezinárodním právem, jež evropské státy nadřazují právu vnitrostátnímu.

3. ZÁVĚREM

Je zřejmé, že EU má na mezinárodní scéně silné postavení. Na druhé straně je však rovněž zřejmé, že EU sama má řadu problémů vyplývajících z její současné situace, o níž se často hovoří jako o krizi evropského modelu. EU má velké ambice na mezinárodním poli, ale její současné vnitřní problémy mohou být překážkou na cestě k jejich naplnění. Je přitom zřejmé, že pouze silná a jednotná EU může být skutečným partnerem USA v době, kdy sílí zatím jen obchodní tlaky ze zemí asijského kontinentu. Neúspěch při ratifikaci Smlouvy o Ústavě pro Evropu na jaře 2005 odhalil některé do té doby více méně skryté nedostatky,

¹⁶ Lidové noviny, 22. 10. 2005, str. 9

zejména problematický a ne právě otevřený vztah mezi EU a jejími institucemi na straně jedné a občanů EU na straně druhé.

Současně se ale projevuje i jiný trend. K tomu, aby se mezinárodní postavení EU posílilo, je nezbytné provést řadu nepopulárních reforem především v oblasti sociální a daňové politiky. Tyto změny mohou pak zajistit plnění cílů obnovené Lisabonské strategie. Reformy jsou však v působnosti nikoli EU ale jednotlivých členských států. Jde o nepopulární opatření omezující v některých státech nadměrně přebujelý sociální stát. Můžeme proto v posledních měsících sledovat, jak zejména v některých velkých členských státech EU se začíná objevovat překvapivá dichotomie: na jedné straně stojí globalizace a Evropa, na straně druhé národní vlády a populismus. Nikdo nepřipomíná voličům, že volný trh podporuje prosperitu a sociální modely, o které mají občané zájem. Odvádí to pozornost od skutečných problémů, kterým Evropa čelí, a to jsou problémy v jednotlivých státech. Jde o uvolňování pracovních trhů, o reformu penzijních systémů a o další změny, které jsou předpokladem vytváření nových pracovních míst, růstu ekonomiky a tedy naplňování principů udržitelného rozvoje. Vlády některých členských států EU využívají kritiky evropských institucí k tomu, aby skryly svoji neochotu provést takovéto zásadní reformy.

Je ovšem rovněž pravda, že EU výrazně chybí vize, hodnotová orientace, jež by představovala základ pro úvahy o řešení dnešních problémů.

Jestliže EU nepřekoná tuto současnou krizi, její postavení jako globálního hráče bude zásadně oslabeno. Pokud se jí to v nejbližší době podaří, bude to znamenat pozitivní vývoj v globálním měřítku a EU se skutečně může stát modelem pro jiné části světa, jak o tom hovoří ve své knize Jeremy Rifkin (2005).

LITERATURA

Doporučená literatura

Rifkin, J. (2005) *Evropský sen*. Evropský literární klub.

Strategie udržitelného rozvoje EU. Zasedání Evropské rady, 15. a 16.6.2001, Göteborg, <http://www.eu.int>.

Building a Political Europe. 50 proposals for tomorrow's Europe. Report of the Round Table „A sustainable project for tomorrow's Europe“ formed on the initiative of the President of the European Commission. April 2004.

Burchell, J., Lightfoot, S. (2004). The EU and sustainable development: the long road from Rio to Johannesburg. In: J. Barry, B. Baxter, R. Dunphy (eds.) *Europe, Globalization and Sustainable Development*, Routledge, str. 168–186.

Delivering Growth – Reforms for the Enlarged Union. COM(2004) 29, 13. 1. 2004.

European Police Office (2001). *Council Act OJ C 316, 27.11.1995 a OJ C 362, 18. 2. 2001.*

Integrated Guidelines for Growth and Jobs (2005–2008), COM(2005) 141 final, 12. 4. 2005.

van Reisen, M. (1999). *EU „Global Player“*. *The North-South Policy of the European Union*. International Books. Smlouva o Ústavě pro Evropu, <http://www.eu.int>.

Smlouva o založení Evropského společenství, <http://www.eu.int>.

Smlouva o Evropské unii, <http://www.eu.int>.

IMF (2003). *The World Economic Outlook Database Selected World Aggregates*. International Monetary Fund. April 2003. <http://www.imf.org>.

The 2003 Global 500. Fortune, July 21, 2003. <http://www.fortune.com>. podle Rifkin, J. (2005), str. 66.

The 2003 Global 500: *Industry Snapshot: Motor Vehicles and Parts*. Fortune, July 21, 2003. <http://www.fortune.com>. Podle Rifkin, J. (2005).

The 2005 Review of the EU Sustainable Development Strategy: Initial Stocktaking and Future Orientations. COM(2005) 37 final, 9. 2. 2005., <http://www.eu.int>

Ústava pro Evropu: Webová stránka je věnovaná evropské ústavě a její historii. <http://europa.eu.int/constitution/>

Použitá literatura

EC (2004). *Building a Political Europe. 50 proposals for tomorrow's Europe. Report of the Round Table „A sustainable project for tomorrow's Europe“ formed on the initiative of the President of the European Commission*. April 2004, str. 14, 15.

EEA (2005). *European environmental outlook*. European Environment Agency, Copenhagen 2005, str. 22.

IMF (2003). *The World Economic Outlook Database Selected World Aggregates*. International Monetary Fund. April 2003. <http://www.imf.org>.

Koncepce politiky a praxe EU

Ivo Gombala

Evropská unie, v současnosti největší integrační seskupení světa, je rovněž vystavena vlivům probíhajícího procesu globalizace a snaží se na ně reagovat. EU reflektuje proces globalizace a jeho doprovodné jevy jak formou definování a realizace svých politik, tak i koordinací politik a postupů členských států (dále jen ČS) EU všude tam, kde doposud neexistují unijní politiky. EU se všeobecně snaží o konzistenci a koherenci všech svých politik, jakož i o jejich koordinaci s ČS. Výjimkou nejsou ani politiky a sdílené postupy v rámci EU odrážející proces globalizace. Je ovšem nutné zdůraznit, že EU nemá komplexní nástroj, který by plošně odrážel výzvy globalizace. Zmiňované politiky či sdílené postupy EU jsou reakcí jak na pozitivní projevy nebo doprovodné jevy globalizace (např. v ekonomické nebo obchodní oblasti), tak i na negativní dopady procesu globalizace (např. nelegální migrace, terorismus, civilní ochrana apod.).

1. GÖTEBORGSKÝ PROCES

EU se v rámci procesu globalizace světového hospodářství zabývá i myšlenkou udržitelného rozvoje¹ ve všech jeho podobách (ekonomický, sociální, environmentální apod.). Evropská rada v Helsinkách v r. 1999 proto požádala Evropskou komisi (dále jen EK) o zpracování návrhu Evropské strategie udržitelného rozvoje. Tato byla schválena na summitu v Göteborgu v r. 2001. Její součástí se stala řada opatření zaměřená na následující zásadní otázky: klimatické změny, ochrana veřejného zdraví, zodpovědnější řízení a ochrana přírodních zdrojů, zlepšení využití dopravního systému a půdy. Evropská rada se shodla na pravidelném vyhodnocování plnění strategie vždy na svém jarním zasedání. V současné době EK připravuje podstatnější revizi strategie v návaznosti na rozšíření EU, terorismus, zhoršující se životní prostředí v EU i ve světě a v neposlední řadě i v návaznosti na závazky EU učiněné v rámci globálních iniciativ. Více informací ke strategii včetně dokumentů lze najít na http://europa.eu.int/comm/sustainable/pages/document_en.htm.

V souvislosti s jednáními v rámci mezinárodních úmluv a organizací zabývajících se udržitelným rozvojem a ŽP je zapotřebí zdůraznit, že není možno přímo hovořit o společné politice, ale jen o koordinaci společného postupu ČS EU v rámci těchto úmluv a organizací. Samotná politika EU v oblasti ŽP je podrobně formulována v 6. akčním programu pro ŽP na období 2002–2012. Hlavními prioritami tohoto programu jsou: a) klimatické změny, b) příroda a biologická rozmanitost, c) ŽP a zdraví a kvalita života, d) přírodní zdroje a odpady. Bližší informace je možné získat na následující internetové adrese: <http://www.europa.eu.int/comm/environment/newprg/index.htm>.

¹ Právním základem politiky udržitelného rozvoje je čl. 2 Smlouvy o EU (dále jen SEU) a čl. 174–176 Smlouvy o Evropském společenství (dále jen SES), týkající se politiky životního prostředí (ŽP). Možnosti uzavírání smluv nebo dohod, mj. v oblasti ŽP, za EU je dána v čl. 300 SES.

Významným prvkem strategie udržitelného rozvoje je problematika klimatických změn a v jejich rámci emise skleníkových plynů. EU v této oblasti hraje vůdčí roli na mezinárodní scéně a ČS EU jsou signatáři Kjótského protokolu², ratifikovaly jej a EU implementovala jeho závěry do právního řádu EU. V této souvislosti vstoupilo v lednu 2005 v EU v platnost Schéma obchodování emisemi skleníkových plynů (největší svého druhu na světě).^{3,4}

2. LISABONSKÁ STRATEGIE

Jednou z hlavních výzev globalizace je i stupeň využití ekonomických a obchodních možností, které s sebou proces globalizace přináší. V této souvislosti se hovoří o konkurenceschopnosti jednotlivých regionů, zemí či sektorů, neboť vysoká konkurenceschopnost je jedním z hlavních předpokladů pro úspěšné zapojení do procesu globalizace a pro maximální využití zisků z něj. Zaostávání EU v řadě oblastí (např. nízké investice do vědy a výzkumu; nízká zaměstnanost žen, méně kvalifikovaná pracovní síla) vůči jejím hlavním konkurentům – USA a Japonsku, dopady procesu globalizace, jakož i nutnost změnit nákladný evropský sociální model a model ochrany životního prostředí přiměly hlavy vlád a států k přijetí tzv. Lisabonské strategie v březnu 2001. Jejím cílem je dosáhnout toho, aby se Evropa do r. 2010 stala nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější ekonomikou světa založenou na vědomostech. K tomuto cíli by měly dopomoci kroky související s dokončením fungování vnitřního trhu, zejména ve službách, zvýšení výdajů na vědu a výzkum tak, aby činily ročně 3 % HDP, zvýšení zaměstnanosti až na 70 % práceschopného obyvatelstva, zlepšení vzdělávacího systému, investice do školství atd. Je důležité zdůraznit, že Lisabonská strategie souvisí úzce i s problematikou udržitelného rozvoje, neboť nárůst dynamiky a konkurenceschopnosti evropské ekonomiky by měl být založen na dlouhodobé udržitelnosti tohoto vývoje.

Lisabonská strategie obsahovala od počátku obrovské množství priorit, které si často protřečily. Navíc ekonomické problémy v řadě ČS EU nebo složitá politická situace (předvolební období) nedovolovaly vládám přistoupit k zásadním a bolestivým reformám. Cíl vytyčený v Lisabonu se proto pomalu začal ztrácet v nedohlednu. Zpráva bývalého nizozemského premiéra W. Koka o implementaci Strategie, kterou prezentoval v listopadu 2004, poukázala na výše uvedené problémy. Za největší překážku nicméně označil nedostatek politické vůle ČS k naplnění strategie. EK se následně ujala iniciativy a na počátku roku 2005 předložila komplexní zprávu o plnění strategie a současně navrhla kroky k jejímu oživení. Navrhla soustředit se na tři hlavní témata: 1) hospodářství založené na vědomostech a inovacích, 2) EU jako atraktivní místo pro investice a život, a 3) vytvoření více a kvalitnějších pracovních míst. Závazek z roku 2001 je však stále platný. I když si EK ponechala koordinační a monitorovací roli, ČS budou tentokrát více zapojeny do celého systému formou národních reformních plánů obsahujících makroekonomické a mikroekonomické priority a priority v oblasti zaměstnanosti. Tyto programy budou vyhodnoceny, bude připravena roční zpráva o pokroku a současně EK připraví návrh Evropského

2 http://www.europa.eu.int/comm/environment/climat/emission/linking_en.htm

3 Schéma má svůj právní základ ve směrnici č. 2003/87/EC, která je v platnosti od 25. 10. 2003.

4 <http://www.europa.eu.int/comm/environment/climat/emission.htm>

lisabonského programu a programu zaměstnanosti. Dokumenty a další informace k Lisabonské strategii lze nalézt na

http://europa.eu.int/growthandjobs/index_en.htm a

http://europa.eu.int/growthandjobs/pdf/COM2005_330_en.pdf.

3. SPOLEČNÁ OBCHODNÍ POLITIKA

Proces globalizace se nepochybně projevuje i ve Společné obchodní politice EU (dále jen SOP). SOP⁵ reflektuje případné hrozby, ale hlavně využívání možností v obchodní a ekonomické oblasti, které se v rámci globalizace světové ekonomiky naskýtají.

Cílem EU v rámci SOP je podpora otevřeného a spravedlivého obchodu se všemi obchodními partnery. EU mimo multilaterálních obchodních jednání (priorita EU v rámci obchodní diplomacie) na půdě Světové obchodní organizace (dále jen WTO) uzavírá rovněž bilaterální či vícestranné (např. regionální) obchodní dohody, které však nesmí být v rozporu s pravidly WTO. SOP se aplikuje jen vůči třetím zemím nebo integračním seskupením třetích zemí.

SOP je společnou politikou EU, což znamená, že ČR převedly dobrovolně své kompetence v oblasti zahraničního obchodu na orgány EU. ČR tak nemohou samy rozhodovat např. o změnách celních sazeb vůči třetím zemím nebo uzavírat celní či preferenční obchodní dohody. ČR bylo ponecháno právo uzavírat dohody o hospodářské, průmyslové a vědeckotechnické spolupráci, pokud jejich obsah není v rozporu se zásadami SOP.

Ačkoliv v rámci EU již funguje jednotný vnitřní trh (tzv. 4 svobody – volný pohyb osob, zboží, služeb a kapitálu), je EU podle mezinárodních pravidel obchodu celní unií⁶ a ve vztahu ke třetím zemím musí uplatňovat jednotné úpravy obchodních vztahů závazné pro všechny ČR. Mezi společné zásady SOP⁷ patří změny celních sazeb, uzavírání celních a obchodních dohod, sjednocování liberalizačních opatření, politika vývozu a opatření na ochranu obchodu v případě antidumpingu a subvencování vývozu. SOP rozlišuje následující nástroje: a) cla, b) kvóty, c) dobrovolná exportní omezení a d) defenzivní a ofenzivní obchodní nástroje. **Cl**a souvisí s celní unií EU a představují jeden z vlastních zdrojů rozpočtu ES, tj. jsou odváděna automaticky do rozpočtu ES (až na některé výjimky – např. prostředky nutné k pokrytí nákladů celních správ). **Kvóty** se dnes uplatňují v zahraničním obchodě již jen v rámci odvětvového obchodu (např. sektor ocelářských a hutních výrobků, do roku 2005 i v oblasti textilu), popřípadě v rámci Společné zemědělské politiky (některé vybrané citlivé komodity) a jsou uplatňovány jen na dovoz do EU. **Dobrovolná omezení** dnes již nejsou prakticky uplatňována, avšak v minulosti se týkala např. omezení dovozu japonských vozů na trh EU. Samostatnou kapitolou jsou defenzivní a ofenzivní nástroje. Mezi **defenzivní nástroje** patří

5 Právní základ SOP je možno najít ve SES a to konkrétně v čl. 3 (hovoří o SOP jako o nástroji k dosažení cílů stanovených ES), čl. 25–27 (celní unie) a čl. 131–134 (fungování SOP).

6 Základními znaky celní unie jsou vytvoření jednoho celního území, odstranění cel a jiných úprav omezujících obchod mezi jejími členy a uplatňování stejných úprav obchodu každého člana unie při obchodu s územími mimo unii (článek XXIV GATT).

7 zmíněné v čl. 133 SES.

*antidumping*⁸ (cenové podbízení); *protisubvenční opatření*⁹ a *ochranná opatření*¹⁰. Je možné je použít jen v případech, kdy dovozy do EU způsobují nebo hrozí způsobit materiální újmu výrobnímu odvětví v EU, a lze prokázat příčinnou souvislost mezi dovozy a újmou. Mezi **ofenzivní opatření** patří tzv. nařízení o obchodních bariérách (Trade Barriers Regulation – TBR), které umožňuje podat stížnost EK vůči třetí zemi, pokud tato nedodržuje své závazky v obchodní oblasti dané v rámci WTO nebo v rámci bilaterální dohody. EU má však možnost zavést i opatření na dovoz nebo vývoz výrobků do a z EU, a to z politických nebo bezpečnostních důvodů (embargo, bojkot nebo zvláštní režim na vývoz zbraní, jaderného materiálu, některých chemikálií, zboží dvojího užití apod.). V rámci všeobecných výjimek lze tato opatření zavést, jsou-li nutná k ochraně veřejné mravnosti, k ochraně života nebo zdraví lidí, zvířat nebo rostlin, k zachování vyčerpateľných přírodních zdrojů, k ochraně národních památek umělecké, historické nebo archeologické hodnoty.

EU v rámci své SOP poskytuje určitá obchodní zvýhodnění (snížení celních sazeb na celá nebo kvótou omezená dovážena množství) vybraným zemím. Tato zvýhodnění se aplikují buď na základě bilaterálních či regionálních dohod a nebo, jde-li o rozvojové země, uplatňuje EU tzv. **Všeobecný systém preferencí**. V tomto systému je pro nejhudší, nejméně rozvinuté země zabudována iniciativa EU v podobě „Všechno vyjma zbraní“ – „Everything but Arms“ umožňující bezcelní dovoz do EU všeho zboží s výjimkou cukru, banánů a rýže. Bližší informace k SOP lze nalézt na následujících internetových stránkách:

http://www.europa.eu.int/comm/trade/index_en.htm a

<http://www2.euroskop.cz/data/index.php?p=detail&c-id=40443>

4. SPOLEČNÁ ZAHRANIČNÍ A BEZPEČNOSTNÍ POLITIKA (SZBP)

EU má v současnosti účinný nástroj, kterým může reagovat na proces globalizace a její důsledky v oblasti zahraničněpolitické a bezpečnostní. Jedná se o SZBP¹¹, která byla zavedena Smlouvou o EU z Maastrichtu jako tzv. 2. pilíř EU.

Vně EU reprezentuje SZBP předsednická země EU za podpory a asistence generálního sekretáře Rady a Vysokého představitele pro SZBP (pozice zavedena Amsterdamskou smlouvou – dále jen AS). Jednání se třetími zeměmi se většinou účastní i předseda EK (hovoří se v této souvislosti o tzv. Trojce). V rámci SZBP je možné uplatnit i tzv. posílenou spolupráci a to v případech a za podmínek definovaných ve smlouvě o EU. Posílenou spolupráci nelze uplatnit v případech týkajících se vojenství nebo obrany.

V kontextu SZBP rozvíjí EU i Evropskou bezpečnostní a obrannou politiku (dále jen EBOP). Její vznik se datuje do roku 1999, kdy Evropská rada v Kolíně nad Rýnem roz-

8 Opatření proti dovozu zboží prodávanému na trhu EU za cenu nižší, než na trhu země původu, nebo prodávanému pod výrobními náklady výrobce.

9 Opatření proti veřejné podpoře výrobcům vyvážejícím na trh EU (veřejná podpora buď na krytí výrobních nákladů nebo na snížení vývozní ceny).

10 Opatření proti zvýšeným dovozům na trh EU.

11 Právní základ SZBP je nutně hledat v hlavě V Smlouvy o EU, konkrétně v čl. 11-28. Cíle SZBP jsou ve smlouvě definovány jen velmi obecně, neboť se odvolávají na Chartu OSN, na principy Helsinského závěrečného aktu a na cíle Pařížské charty OBSE.

hodla o zahrnutí úkolů souvisejících s krizovým řízením (tzv. „Petersbergské úkoly“) do SZBP. Krizové řízení představují aktivity jako: humanitární a záchranné mise, mise související s udržením míru, mise bojových sil k řešení krizí, zahrnující v to i mise pro prosazování míru. Tatáž Evropská rada také rozhodla o tom, že EU by měla mít kapacity pro autonomní akce. Tyto akce by se měly opírat o vlastní vojenské síly, prostředky pro jejich použití a připravenost je použít, aby EU byla schopna adekvátně odpovídat na mezinárodní krize, a to nezávisle na aktivitách NATO. V této souvislosti se hovoří o tzv. Helsinském hlavním cíli (vytvoření společných jednotek a relevantních struktur), zformulovaném na Evropské radě v Helsinkách v roce 1999. Bezpečnostní politika EU vychází ze schválené Evropské bezpečnostní strategie¹² z prosince 2003, která si vytkla za cíl reagovat na současná největší rizika pro EU. Těmi jsou: terorismus, šíření zbraní hromadného ničení, regionální konflikty, nefunkční státní správa v třetích zemích (korupce, zneužívání moci, slabé instituce apod.) a organizovaný zločin.

SZBP EU v praxi používá následující nástroje: a) společnou strategii, b) společnou akci a c) společný postoj. Poslední dva jmenované nástroje jsou uplatňovány v rámci schválených společných strategií a ČS jsou jimi po jejich schválení v Radě EU vázány (platí i vně EU, tj. i pro zastupitelské úřady ČS, jejich Mise při mezinárodních organizacích apod.). Bližší informace o SZBP a EBOP je možno najít na následujících internetových stránkách:

http://ue.eu.int/cms3_fo/showPage.asp?id=248&lang=en&mode=g a
http://ue.eu.int/cms3_fo/showPage.asp?lang=en&id=268&mode=g&name=

5. AZYL A MIGRACE

Jedním z průvodních jevů procesu globalizace je odstraňování bariér nejen pro pohyb zboží a služeb, ale i pro pohyb osob a to jak kvalifikovaných, tak i méně kvalifikovaných. Dalším faktorem, který je možné do určité míry přičíst globalizaci, je i zvyšování mobility pracovní síly ve světě. To vede ke zvyšování počtu migrantů (legálních i nelegálních) a rovněž k nárůstu počtů žadatelů o azyl. Některé ČS EU měly ještě před pádem železné opony relativně liberální zákony týkající se migrace a práva na azyl; spolupráce mezi nimi na úrovni EU byla nízká. Od počátku 90. let minulého století však počet osob hledajících mezinárodní ochranu v EU a migrujících do EU dosáhl takové úrovně, že se ČS začaly vážně zabývat společným přístupem k této problematice, která má jak finanční, tak i sociální, bezpečnostní a lidsko-právní aspekt. Impulsem byl vznik EU a jejího 3. pilíře – Spolupráce v oblasti justice a vnitra – kam tato problematika až do vstupu v platnost AS patřila. AS přesunula problematiku azylu a migrace mezi politiky ES (čl. 63 SES).¹³ Problematika azylu a migrace¹⁴ je v rámci EU vnímána v kontextu snahy o vytvoření EU jako prostoru svobody, bezpečnosti a spravedlnosti, zaručující volný pohyb osob, přičemž

¹² <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>

¹³ Zmiňovaný článek přímo hovoří o tom, že je zapotřebí do pěti let od vstupu v platnost AS, tj. do května 2004, přijmout opatření v oblasti azylu, nelegální imigrace a návratu uprchlíků a vysídlenců. Článek dále hovoří o imigrační politice a právech a podmínkách, za nichž mohou občané třetích zemí legálně pobývající v jednom ČS pobývat i v jiných ČS EU, avšak pro tyto oblasti neplatí pětileté období.

¹⁴ Zdrojem mezinárodního práva v oblasti azylu je pro EU Ženevská konvence z 28. 7. 1951 týkající se statutu uprchlíků a související Protokol o statutu uprchlíků z 31. 1. 1967 z New Yorku, jakož i SES a mezinárodněprávní závazky ČS.

by tyto „výsady“ nebyly aplikovány jen na občany EU, ale i na občany jiných států, pokud se nacházejí na území EU legálně.

Hlavní cíle a zásady v oblasti politiky azylu a migrace v rámci EU jsou obsaženy v prvním pracovním programu¹⁵, který byl schválen Evropskou radou v říjnu 1999 ve finském Tampere a jehož implementace byla úspěšně ukončena v roce 2004. Základními aspekty programu byl komplexní přístup k řízení migrace, spravedlivý přístup k občanům třetích zemí (princip nediskriminace občanů třetích zemí vůči občanům EU), partnerství se zeměmi původu migrace a společná azylová politika. 4. 11. 2004 schválila Evropská rada tzv. Haagský program¹⁶, který stanoví cíle, jež by měly být dosaženy v období 2005–2010 v rámci prostoru svobody, bezpečnosti a spravedlnosti. Dne 2. 6. 2005 schválila Rada EU Akční plán¹⁷ s návrhem konkrétních opatření a časovým rozvrhem pro naplňování Haagského programu. Dokument bude rámcem pro práci EK a Rady v následujících pěti letech.

V oblasti azylu a migrace je EK zodpovědná za předkládání návrhů politik a právních nástrojů a také za jejich implementaci (v rámci imigrační politiky měly až do roku 2004 právo zákonodárné iniciativy i ČS). Rada EU následně schvaluje tyto politiky a nástroje, a Evropský parlament (dále jen EP) plní jen konzultační roli. Hlasování v Radě probíhá kvalifikovanou většinou, výjimku tvoří problematika legální migrace, kde je hlasování jednomyslné. Důležité je upozornit na fakt, že společné imigrační politiky se neúčastní Dánsko (rozhodlo se neaplikovat hlavu IV SES), Velká Británie a Irsko se jí účastní jen na bázi „případ od případu“.

EU aktivně spolupracuje v otázce azylu a migrace i se zeměmi původu migrantů a žadatelů o azyl. Za tímto účelem byl zřízen program Aeneas s rozpočtem 250 mil. € na období 2004–2008. Jeho cílem je technická pomoc třetím zemím za účelem jejich lepšího řízení migrace ve všech jejích podobách, tj. legální migrace, nelegální migrace, vyhoštění, reintegrace a azylová ochrana. Program je určen hlavně pro země, které již implementují readmisní dohody s ES nebo se na jejich implementaci aktivně připravují. EU se v rámci dialogu s těmito zeměmi snaží zvýšit jejich spoluzodpovědnost za problematiku nelegální migrace jejich občanů do ČS EU. Zřízen byl rovněž Evropský fond pro uprchlíky¹⁸ a Evropská agentura pro řízení pracovní spolupráce na vnějších hranicích ČS EU¹⁹. Zveřejněno bylo rovněž sdělení EK o zřízení rámcového programu týkajícího se solidarity a řízení migračních toků pro období 2007–2013. Tento dokument navrhuje existenci čtyř nástrojů rámcového programu: a) Fondu pro uprchlíky, b) Fondu pro vnější hranice, c) Evropského fondu pro začlenění státních příslušníků třetích zemí a d) Evropského fondu pro navrácení státních příslušníků třetích zemí do země původu.²⁰ EU prosazuje problematiku migrace i do svých rozvojových programů se třetími zeměmi, neboť je přesvědčena o synergii mezi migrační a rozvojovou politikou (např. výplata remitend, odliv mozků

15 http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/scoreboard_en.htm

16 http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/doc/hague_programme_en.pdf

17 http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/doc/action_plan_jai_207_en.pdf

18 v současnosti funguje European Refugee Fund II s platností na období 2005-2010 – viz. rozhodnutí Rady č. 2004/904/EC

19 vznikla v květnu 2005 a její sídlo je ve Varšavě

20 jedná se o dokument Rady č. 8690/05 z 3. 5. 2005, jehož součástí je sdělení EK č. KOM(2005) 123 v konečném znění

apod.). Bližší informace o azylové a migrační politice, jakož i o spolupráci v oblasti justice a vnitra lze nalézt na těchto stránkách:

http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/intro/fsj_intro_en.htm,

http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/asylum/fsj_asylum_intro_en.htm

http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/immigration/fsj_immigration_intro_en.htm.

6. POLITIKA VNĚJŠÍ POMOCI A SPOLUPRÁCE

Často diskutovaným tématem je rovnoměrné rozdělení „zisků“ z probíhajícího procesu globalizace mezi všechny země světa. Současný stav jasně naznačuje, že výhody globalizace jsou více absorbovány na straně vyspělých zemí, než v případě rozvojových zemí (dále jen RZ). Jelikož EU a jejím ČS není lhostejný osud třetích zemí, především RZ, uplatňuje ES od samého vzniku evropské integrace (obsaženo již ve Smlouvě o Evropském hospodářském společenství z roku 1957) politiku rozvojové spolupráce (dále jen RS). Je namístě zdůraznit, že EU nemá jen nástroj pro spolupráci s RZ²¹, ale i s vyspělými státy. V tomto případě se nepoužívá výraz RS, ale hovoří se o hospodářské, finanční a technické spolupráci se třetími zeměmi. Spolupráce v hospodářské, finanční a technické oblasti nebyla součástí zakládacích smluv, stala se součástí SES až v rámci Smlouvy z Nice, jedná se tedy o relativní novinku v rámci vnějších vztahů EU. V rámci vnější pomoci je uplatňována i spolupráce s asociovanými zámořskými zeměmi a teritorií (zámořská území Dánska, Francie, Nizozemí a Spojeného království). Bližší informace k tématu lze nalézt na internetových stránkách:

<http://www.rozvojovka.cz>,

http://www.europa.eu.int/comm/development/index_en.htm,

http://www.europa.eu.int/comm/europeaid/index_enmld.tm

Cílem RS ES²² je udržitelný hospodářský a sociální rozvoj RZ, jejich hladká a postupná integrace do světového hospodářství, jakož i aktivity proti chudobě v RZ. To vše za respektování všeobecného cíle, kterým je rozvoj a konsolidace demokracie, vláda práva a respektování lidských práv a základních svobod. Spolupráce s vyspělými zeměmi²³ sleduje primárně výše uvedený všeobecný cíl a asociace se zámořskými zeměmi a teritorií²⁴ má za cíl podporovat hospodářský a sociální rozvoj těchto oblastí a užší hospodářské vazby mezi nimi a ES.

V rámci právní čistoty a správného používání pojmů je nutné upozornit na fakt, že dochází často k záměně pojmů RS ES a RP EU. Termín RS EU v sobě zahrnuje pojmově jak RS ES (vše výše uvedené), tak i RS ČS EU (jak bilaterální, tak i multilaterální, včetně

21 Země na seznamu v části I Výboru pro rozvojovou pomoc OECD – tzv. DAC OECD, pro něž je uplatňována oficiální rozvojová pomoc – ODA z angl. výrazu Official Development Assistance.

22 Právní základ spolupráce se třetími zeměmi v oblasti rozvoje je dán hlavou XX, čl. 177–181 SES.

23 Hlava XXI a konkrétně čl. 181a SES zakotvuje spolupráci v oblasti hospodářské, finanční a technické.

24 Asociace zámořských zemí a teritorií je obsažena v části IV a čl. 182–188 SES, v příloze č. II k SES a rovněž v deklaraci č. 36 přiložené k Závěrečnému aktu AS.

humanitární pomoci). Spolupráce ES by tedy měla být jen komplementární k aktivitám ČS EU. Navíc by měla být v rámci spolupráce mezi ES a ČS dodržována pravidla tzv. 4 K – koherence, již zmiňovaná komplementarita, koordinace a konsistence politik.

Celkový kontext RS ES je zapotřebí rozšířit i o další relevantní zdroje, které dotvářejí její právní i institucionální rámec, byť jejich právní závaznost je prakticky nulová, zatímco politická závaznost je vysoká. V této souvislosti se hovoří o tzv. „soft law“ a v oblasti RS mezi ně nepochybně patří Prohlášení Rady a EK o rozvojové politice ES z roku 2000²⁵, revidované v roce 2005. Prohlášení zahájilo reformu RS ES, která dosud nebyla plně dokončena – jejími atributy je např. proces dekoncentrace (přesun pravomocí z Bruselu na delegace EK v RZ, větší tlak na koordinaci a koherenci politik ES apod.) a závěry ER z Barcelony z roku 2002²⁶ (o výši ODA ČS EU do roku 2006), které sloužily jako pozice pro jednání v rámci Mezinárodní konference o financování rozvoje (Monterrey, 2002) a závěry ER z roku 2005²⁷ (o výši ODA ČS EU do roku 2010, resp. 2015). RS ES však využívá jako referenční zdroje pro svou politiku i závěry celé řady mezinárodních konferencí, které přímo nebo i nepřímou souvisí s rozvojem (např. Rio z roku 1992 (ŽP), Káhira z roku 1994 (populace a rozvoj), Peking z roku 1995 (ženy a rozvoj), Kodaň z roku 1995 (sociální rozvoj) apod.).

Rozvojová spolupráce ES se zaměřuje na **6 klíčových oblastí**, ve kterých ES identifikovalo svoji přidanou hodnotu: a) vazba obchodu a rozvoje, b) regionální integrace a spolupráce, c) podpora makroekonomických politik a rovného přístupu k sociálním službám, d) doprava, e) potravinové zabezpečení a udržitelný rozvoj venkova a f) budování institucionálních kapacit, zvláště dobré řízení a vláda zákona. ES využívá v rámci své RS **geografické nástroje** pro různé regiony světa – programy MEDA (Středomoří), CARDS (západní Balkán), TACIS (SNS), ALA (Asie a Amerika) a Evropský rozvojový fond (dále jen EDF) pro země Afriky, Karibiku a Tichomoří (dále jen AKT), jakož i **tématické nástroje** – např. pro potravinovou pomoc, ŽP a tropické lesy, odminování, demokracii a lidská práva apod. Specifické nástroje jsou používány pro spolupráci se zeměmi, u nichž se předpokládá jejich vstup do EU – např. programy SAPARD, ISPA nebo PHARE (známé i v ČR). Všechny tyto nástroje pro vnější pomoc i spolupráci s třetími zeměmi (nyní více než 40) by měly být zjednodušeny (současné návrhy počítají jen se 6 nástroji) v rámci nových legislativních návrhů pro nástroje Vnější akce v rámci Finanční perspektivy EU na období 2007–2013.

Veškerá vnější pomoc a spolupráce ES jsou financovány z rozpočtu ES, pro země AKT z mimorozpočtového fondu – Evropského rozvojového fondu (dále jen EDF). EDF je finančním protokolem na období 5 let a má podobu mezistátní dohody ČS EU o financování tohoto protokolu. V současnosti je v platnosti v pořadí 9. EDF (období 2000–2005), jehož sjednávání se ČR neúčastnila, finančně do něj nepřispěla, a tudíž ani nečerpá finanční prostředky na projekty realizované v jeho rámci. V Radě EU probíhala diskuse o 10. EDF, avšak souběžně byla diskutována i možnost začlenění EDF plně do rozpočtu ES. Evropská rada v prosinci 2005 v rámci celkové dohody o Finanční perspektivě EU na období let 2007–2013 rozhodla o tom, že 9. EDF bude nahrazen 10. EDF, nicméně s leh-

25 http://www.europa.eu.int/comm/development/body/development_policy_statement/index_en.htm
http://www.europa.eu.int/comm/development/body/legislation/docs/council_statement.pdf#zoom=100

26 http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025.pdf

27 http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/85349.pdf

ce pozměněnými alokačními klíči pro jednotlivé ČS EU v porovnání s klíči aplikovanými pro 9. EDF.

Specifické postavení v RS ES mají země africké, karibské a tichomořské oblasti (dále jen země AKT). Spolupráce s nimi se datuje od počátku evropské integrace a byla právně zakotvena v celé řadě dohod – dohoda z Yaoundé I z roku 1963, Yaoundé II z roku 1969, z Lomé I z roku 1975, Lomé II z roku 1979, Lomé III z roku 1984 a Lomé IV z roku 1989. Současná spolupráce se zeměmi AKT je upravena ve Smlouvě z Cotonou²⁸ z roku 2000, jež vstoupila v platnost k datu 1. 4. 2003.

7. CIVILNÍ OCHRANA

Přírodní (např. záplavy, zemětřesení apod.) a lidmi způsobené katastrofy (např. teroristické útoky, havárie tankerů apod.) mají v současnosti globální dosah, i když se udály např. v jižní Asii (případ tsunami z prosince 2004). I na těchto místech mohou být ohroženy zdraví a životy občanů EU. EU proto věnuje patřičnou pozornost i civilní ochraně²⁹ (dále jen CO). Je zde však na místě zdůraznit, že CO je prioritně orientována na posílení pomoci občanům na území EU při mimořádných a krizových událostech, a až druhotně na pomoc třetím zemím v případě velkých katastrof.

Rámec CO EU je vytvářen dvěma rozhodnutími Rady:

- Rozhodnutím Rady č. 847 z 9. prosince 1999 vytvářejícím Akční program Společenství v oblasti civilní ochrany – v rámci tohoto programu EK a ČS organizují společná cvičení, semináře, podporují finančně projekty atd.
- Rozhodnutím Rady č. 792 z 23. října 2001 vytvářejícím Mechanismus společenství pro usnadnění posílené spolupráce při poskytování pomoci v oblasti CO – na základě tohoto instrumentu funguje systém předávání informací prostřednictvím MIC (monitorovací a informační středisko EK) mezi ČS; je zde i snaha koordinovat společné záchranné operace mimo EU (např. po zemětřesení v Iránu).

Problematika CO spadá v rámci EK pod Generální ředitelství (dále jen GŘ) ENVI (ŽP). Toto organizační zařazení vzniklo z historických důvodů, neboť v počátcích spolupráce v této oblasti na úrovni ES, v 90. letech minulého století, byla CO chápána především jako ochrana obyvatel proti živelným katastrofám, ať již na zemi (zejména požáry, povodně) nebo na moři (např. havárie tankerů). Dnes se oblast CO výrazně týká i činnosti GŘ JAI (justice a vnětro) vzhledem k tomu, že ve všech ČS za tuto problematiku odpovídají ministerstva vnitra či jim na roveň postavené úřady. Oblast CO má také výrazný přesah do JAI v souvislosti s bojem proti terorismu a ochranou kritické infrastruktury. Součástí GŘ ENVI je i MIC (Monitoring and information center) s nepřetržitým provozem, které v případě krizových událostí funguje jako informační a operační středisko EU. Aktivity

28 http://europa.eu.int/comm/development/body/cotonou/index_en.htm

29 Právní základ pro oblast CO je nutné hledat v čl. 3 odst. 1 písm u) SES, který stanoví, že aktivity ES zahrnují i opatření v oblasti civilní ochrany. Dále již oblast CO není nikde ve SES podrobněji rozpracována. Pro přijímání právních aktů je proto využíván čl. 308 SES, který se používá pro všechny oblasti, které nemají svoje další specifické ustanovení ve smlouvě.

související s CO jsou až na drobné, a z finančního pohledu nevýznamné výjimky, financovány z rozpočtů ČR.

Během několika posledních let probíhají na úrovni EU diskuze o možném posílení existujících mechanismů CO v rámci EU pro případy živelných pohrom a zejména se zaměřením na možný teroristický útok velkého rozsahu. Po přírodní katastrofě v jihovýchodní Asii v prosinci 2004 a přijetí Akčního plánu EU k tsunami se tato debata rozproudila znovu naplno. V Akčním plánu bylo jako hlavní cíl vytyčeno vytvoření evropských sil rychlé reakce založených na modulech vyslaných z jednotlivých ČR. Obecně existují dva názorové směry, jakým způsobem posílit spolupráci na úrovni EU. První směr klade důraz na posílení mechanismů spolupráce pouze na mezistátní úrovni bez dalšího posilování role EK a její struktury. Druhý naopak upřednostňuje posílení institucionálního rámce EU v této oblasti, např. vytvořením agentury pro civilní ochranu.

8. LIDSKÁ PRÁVA

Globalizace má nesporně i svou lidsko-právní dimenzi. EU se proto aktivně zasazuje o respektování lidských práv (dále jen LP) a základních svobod (dále jen ZS) ve světě. Ochrana LP a ZS je jedním ze základních principů³⁰, na nichž je EU postavena. EU se v tomto ohledu řídí základními principy chápání LP a ZS: principem univerzality, principem vzájemné závislosti a nedělitelnosti.

Hlavními aktéry v rámci politiky LP EU (mimo členské státy EU) jsou Evropská Rada, Rada EU a EK, přičemž nelze zapomínat ani na roli EP, Evropského soudního dvora a Evropského ombudsmana. EU využívá i služeb Monitorovacího centra EU pro rasismus a xenofobii se sídlem ve Vídni. EU při implementaci své politiky spolupracuje aktivně s nevládními subjekty jak ze zemí EU, tak i z třetích zemí. Kompetence v oblasti LP jsou rozloženy mezi členské státy a ES, a aktivity politiky LP a ZS se dotýkají všech tří pilířů EU. Mezi kompetence ES patří některé aspekty související s diskriminací, rasismem a xenofobií. Aktivity ES v oblasti LP jsou financovány z rozpočtu ES (nařízení č. 975/1999 a 976/1999 – finanční alokace ve výši přes 100 mil. € ročně) a také z EDF.

EU od počátku 90. let minulého století rovněž vkládá do všech obchodních a/nebo kooperačních smluv uzavíraných se třetími zeměmi tzv. klausuli o LP, při jejímž porušení pozbývají některé části smlouvy platnost (jedná se hlavně o finanční pomoc ES třetí zemi nebo zemím). Bližší informace o cílech politiky EU v oblasti LP a ZS, jakož i jejích nástrojích je možno získat na:

http://europa.eu.int/comm/external_relations/human_rights/gac.htm,

http://europarl.eu.int/comparl/human_rights/default_en.htm,

http://europa.eu.int/pol/rights/index_en.htm.

³⁰ Tyto principy jsou zakotveny ve Smlouvě o EU (čl. 2, 6, 7 – platné uvnitř EU a čl. 11 – platný pro SZBP EU a čl. 177 platný pro politiku rozvojové spolupráce ES) a jsou také předmětem sekundární legislativy ES. Za zmínku stojí i Charta základních práv EU z prosince 2000, která se stala součástí Evropské ústavní smlouvy (dále jen EÚS) a jenž, v případě vstupu EÚS v platnost, se stane právně závaznou. EU při definování své politiky směřující k podpoře a ochraně LP a ZS vychází rovněž z mezinárodně platných dokumentů. Mezi ně patří Deklarace LP z roku 1948, Mezinárodní úmluva o občanských i politických právech a Mezinárodní úmluva o ekonomických, sociálních a kulturních právech z roku 1966, jakož i Evropská konvence o LP z roku 1950.

9. PODPORA VÝZKUMU A TECHNOLOGICKÉHO ROZVOJE

Tato problematika úzce souvisí s globalizací světové ekonomiky, a také s již zmiňovanou Lisabonskou strategií, neboť podporuje cíl v podobě zvýšení konkurenceschopnosti ekonomiky EU, a to formou zvýšení dynamiky inovačního potenciálu EU (cíl v rámci Lisabonské strategie zvýšit výdaje na vědu a výzkum na 3 % HDP). Zárodky užší spolupráce a koordinace výzkumu a technologického rozvoje v rámci ES je možno najít až v druhé polovině 80. let 20. století.³¹ Šlo o reakci na technologické „opoždování se“ ve srovnání s dalšími dvěma centry světového hospodářství – USA a Japonskem. Hlavní příčinou technického zaostávání nebyl nízký vědeckotechnický potenciál, ale jeho neracionální využívání a slabá koordinace napříč ČS ES.

Politika ES nemá za cíl koordinovat veškeré aktivity v oblasti výzkumu a technologického rozvoje v rámci EU (spíše naopak, má jít o doplňující činnost vůči aktivitám ČS), ale snaží se určit priority výzkumu v rámci EU, zajistit konsistenci mezi národními politikami a politikou ES v této oblasti, podpořit spolupráci výzkumných pracovišť, univerzit a podnikatelských subjektů, hlavně malých a středních firem, a finančně podporovat vědu a výzkum. Politika ES je definována prostřednictvím Rámcového programu (většinou na období 4 let), který stanovuje vědecké a technologické cíle, jichž má být dosaženo, dále určuje nejvyšší celkovou částku finančních prostředků a také podrobnosti finanční spolupráce ES. Šestý rámcový program platil pro roky 2002–2006 s rozpočtem ve výši 17,5 mld. €. Sedmý rámcový program (je navržen pro roky 2007–2013). Rámcový program se následně provádí prostřednictvím specifických programů pro každou činnost (např. program ESPRIT – výzkum informačních technologií nebo program RACE – telekomunikace). Do oblasti podpory výzkumu a technologického rozvoje patří i koordinace vzdělávacích programů (např. SOCRATES – výměna vysokoškolských studentů a pedagogů nebo LEONARDO – výměnné akce v odborném vzdělávání). I Evropské sdružení uhlí a oceli má svůj výzkumný fond a výzkumný program.³²

Je vhodné v této souvislosti zmínit, že spolupráce v oblasti vědy a výzkumu je možná i mimo EU. Čl. 169 SES totiž umožňuje spolupráci v oblasti vědy a výzkumu i se subjekty mimo EU, a to na základě memoranda o přidružení k Rámcovému programu. Subjekt mimo EU si však musí celou svou účast v programu hradit sám, nicméně má možnost profitovat z výsledků výzkumu. Za účelem zjednodušení přístupu k výsledkům výzkumných projektů financovaných z prostředků ES zřídila EK tzv. „IPR Helpdesk“³³, kde jsou zveřejňovány výsledky projektů. Více informací k tématu je možno nalézt na:

<http://www.cordis.lu>

http://www.europa.eu.int/comm/research/index_en.cfm.

31 Právní základ politiky na podporu výzkumu a technologického rozvoje je nutno hledat v Jednotném evropském aktu z roku 1986 a následně i ve smlouvě z Maastrichtu. Konkrétně se jedná o Hlavu XVIII SES, čl.- 163 až 173.

32 podrobnosti na adrese: <http://www.cordis.lu/coal-steel-rttd/>

33 <http://www.ipr-helpdesk.org>

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AKT – země Afriky, Karibiku a Tichomoří
ALA – program ES pro země Asie a Ameriky
AS – Amsterdamská smlouva
CARDS – program ES pro země západního Balkánu
CO – civilní ochrana
ČS – členské státy
DAC – Výbor pro rozvojovou pomoc OECD
EBOP – Evropská bezpečnostní a obranná politika
EDF – Evropský rozvojový fond
EFC – Hospodářský a finanční výbor Rady EU
EHS – Evropské hospodářské společenství
EK – Evropská komise
ENVI – životní prostředí (název GŘ EK)
EP – Evropský parlament
ER – Evropská rada
ESPRIT – program EU pro výzkum informačních technologií
ESUO – Evropské sdružení uhlí a oceli
EU – Evropská unie
EUROATOM – Evropské sdružení atomové energie
EÚS – Evropská ústavní smlouva
GATT – Všeobecná dohoda o clech a obchodu
GŘ – generální ředitelství
HNP – hrubý národní produkt
ISPA – nástroj předvstupních strukturálních politik
JAI – justice a vnitro (název GŘ EK)
LEONARDO – program EU pro výměnné akce v oblasti odborného vzdělávání
MDGs – Rozvojové cíle tisíciletí
MEDA – program ES pro země Středomoří
MIC – monitorovací a informační středisko EK
OBSE – Organizace pro bezpečnost spolupráci v Evropě
ODA – oficiální rozvojová pomoc
OECD – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OSN – Organizace spojených národů
PHARE – Podpůrný program EU pro transformující se státy
PSC – Politický a bezpečnostní výbor Rady EU
RS – rozvojová spolupráce
RZ – rozvojové země
SAPARD – nástroj ES pro kandidátské země v oblasti zemědělství
SCA – Zvláštní zemědělský výbor Rady EU
SEU – Smlouva o EU
SNS – Společenství nezávislých států
SOCRATES – program EU na výměnu vysokoškolských studentů a pedagogů
SOP – Společná obchodní politika
SZBP – Společná zahraniční a bezpečnostní politika EU
TACIS – program ES pro země Společenství nezávislých států
TBR – Nařízení o obchodních bariérách
WTO – Světová obchodní organizace
ZEU – Západoevropská unie
ZS – základní svobody
ŽP – životní prostředí

LITERATURA

Doporučená a použitá literatura

Moussis, Nicholas (2003). Access to European Union, Rixensart, European Study Service, ISBN 2-930119-33-0

Smlouva o Ústavě pro Evropu, In: *Official Journal of the European Union*, Luxemburg, C310, volume 47, 16. 12. 2004, ISSN 1725-2423

Smlouva o Evropské unii – konsolidovaná verze ve znění Smlouvy z Nice, In: *Official Journal of the European Union*, Luxemburg, C325, volume 45, 24. 12. 2002, str. 5-32 ISSN 0378-6986

Smlouva o založení Evropského společenství – konsolidovaná verze ve znění Smlouvy z Nice, In: *Official Journal of the European Union*, Luxemburg, C325, volume 45, 24. 12. 2002, str. 33-184, ISSN 0378-6986

Zdroje

- doporučené odkazy na internetové zdroje informací k jednotlivým částem výkladu jsou součástí textu,
- všeobecná stránka EU, kde lze následně vyhledávat informace: <http://www.europa.eu.int>,
- stránka zabývající se EU v českém jazyce: <http://www.euroskop.cz>.

Politika ČR a globalizace

Jana Hybášková

1. VZNIK A VÝVOJ GLOBALIZACE

1.1. Smysl globalizace

Globalizací rozumím systém mezinárodních vztahů vyvolaných a souvisejících se založením Brettonwoodských institucí. Smysl založení Mezinárodního měnového fondu (IMF) a Světové banky (WB) byl dvojitý: pomocí podpory rozvoje světového obchodu podpořit dynamiku a rozvoj národních ekonomik zničených a poškozených druhou světovou válkou. Druhou myšlenkou bylo předejít opakování světové hospodářské krize, která byla a je obecně považována za jednu z příčin vedoucích ke druhé světové válce. Globalizace je tedy spjatá s rozvojem světového obchodu, trhu, hospodářství a finančních systémů, není rozvojem neuspořádaného světového trhu, volného trhu, ultraliberální tržní ekonomiky. Naopak, jejím smyslem je prostřednictvím efektivních zásahů, regulací, ovlivňování, pravidel předejít poruchám světového hospodářského cyklu, které by vedly k další světové hospodářské krizi a navazujícím vojenským konfliktům.

Globalizace v této podobě rovněž vychází z myšlenky globální sociální solidarity, z kolektivní solidarity, ze snahy zamezit vzniku nepřekonatelných rozdílů, tenzí a konfliktů mezi světovým bohatstvím a světovou chudobou. Z tohoto pohledu je myšlenka, která stála za založením Brettonwoodských institucí, myšlenkou totožnou s ideou vedoucí ke vzniku a rozvoji Evropských hospodářských společenství. Jde o pokus řídit světové hospodářství prostřednictvím světového obchodu a světových finančních toků takovým způsobem, aby pomáhaly rovnoměrnému vývoji, vedly k transparentní, zúčtovatelné hospodářské konkurenci, k rozvoji silné střední třídy, k zmírnění chudnutí chudých kolonií, svěřeneckých území.

1.2. Globalizace a její instituce

Vznik a rozvoj Evropské unie je globalizačním krokem, jedním z nástrojů globalizace.

Vznik a rozvíjení uspořádaného a obohacujícího světového obchodu není ani teoreticky možné bez zajištění světového míru. Současníkem růstu světových hospodářských institucí byl rozvoj OSN jako organizace, která měla zajistit především globální bezpečnost a stabilitu. To platí i pro Severoatlantickou alianci (NATO), která vznikla jako vojenský obranný pakt ochrany a obrany společenství mezi západními mocnostmi.

Lze říci, že OSN, Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Evropská unie i NATO jsou institucemi globalizace. Politika ČR v těchto institucích je globalizační politikou ČR.

1.3. Druhá polovina 20. století a trvalá udržitelnost

Globalizace druhé poloviny 20. století byla silně ovlivněna opětovným rozdělením globálních trhů, ekonomiky, mezinárodních vztahů a mezinárodního společenství do dvou bloků studené války. Udržení světového míru, stability a rozvoje se stalo otázkou vztahů obou bloků; jim byly plně podřízeny aktivity OSN, IMF, WB, EU i NATO. Studená válka, jako systém mezinárodních vztahů, deformovala a narušila humanistický koncept světové globalizace jako nástroje stability, prosperity a světového míru.

Teprve konec studené války znamená plnohodnotný návrat k humanistickému konceptu světové globalizace. Odstranění pozůstatků studené války je přímou cestou směřující ke světové globalizaci.

Druhá polovina dvacátého století přinesla nový poznatek: podmínkou dlouhodobé stability, prosperity, sociálního a hospodářského rozvoje i bezpečnosti je trvalá udržitelnost. Koncept trvalé udržitelnosti je novou kvalitou světové globalizace.

Trvalá udržitelnost znamená ve své podstatě potvrzení původních východisek globalizace: zajištění takových hospodářských, kulturních, politických, sociálních podmínek, které nepovedou k poruchám, naopak, které povedou k harmonickému rozvoji.

1.4. Dopad na životní prostředí a jeho řešení, Summit Země

Světový hospodářský rozvoj, podporovaný Světovou bankou a IMF vedl k novému typu poruch: nezvratným změnám přírodního krajinného prostředí a zdrojů – fyzických podmínek rozvoje světového obchodu. Podmínka zamezení nenávratným ničivým změnám životního prostředí – trvalá udržitelnost – se stala sine qua non součástí humanistického konceptu světové globalizace. Potvrzením přijetí této politiky na světové úrovni se stala **Konference OSN o životním prostředí a rozvoji**, tzv. **Summit Země** r. 1992 v brazilském Riu de Janeiru.

K politice řízeného transparentního zúčtovatelného rozvoje světového obchodu, světového hospodářství, udržení světového míru a podmínek sociální solidarity, jakož i obrany západních spojeneckých hodnot, odstraňování pozůstatků studené války, přibyla podmínka trvalé udržitelnosti, respektu k životnímu prostředí a imperativu neničení přírodních zdrojů.

Tzv. Summit Země III – Konference OSN o udržitelném rozvoji v Johannesburgu v září 2002 potvrdil nenaplnění původních cílů světové globalizace. Chudoba, jako základní porucha, distorze světového hospodářského vývoje, ale také světové stability a mezinárodního míru zůstává klíčovým problémem lidstva, bezpečnostní hrozbou, klíčovým zdrojem tenzí, konfliktů a napětí.

K alespoň částečnému řešení světové chudoby, přesněji, jejímu snížení na polovinu má vést naplnění Miléniových rozvojových cílů¹.

1 „Miléniové rozvojové cíle“ – globální cíle vytyčené v Miléniové deklaraci v oblasti míru a bezpečnosti, lidských práv a udržitelného rozvoje. Deklarace byla v září roku 2000 schválena na Summitu tisíciletí všemi členskými státy OSN. Tento soubor cílů zahrnuje osm cílů, osmnáct dílčích cílů a více než čtyřicet ukazatelů. Těší se všeobecné podpoře, byly schváleny 189 zeměmi.

Miléniové cíle, kterých má být dosaženo v letech 1990 až 2015, zahrnují:

2. SOUČASNÁ SITUACE

2.1. Období po 11. září 2001 – dopad terorismu

11. září 2001 přineslo nový zlom do dějin světové globalizace: systém mezinárodního práva, rozvinutý organizací OSN, Ženevskými úmluvami, Severoatlantickou smlouvou a evropskými smlouvami, postavený na zajištění smluvní bezpečnosti mezi státy – subjekty mezinárodního práva – do jisté míry selhal. Cíle humanistické globalizace – rozvoj světového obchodu, hospodářství, stability, prosperity a míru – byl narušen fenoménem světového terorismu, asymetrického ozbrojeného konfliktu, asymetrické války.

Přes aktivaci článku 5 Severoatlantické smlouvy se napadená strana, Spojené státy, nedokázala bránit v rámci systému stávajícího mezinárodního práva. Spojené státy postavily nový smluvní systém dvoustranných koaličních vojenských dohod – tzv. operaci **Trvalá svoboda**. Mandát operace Trvalá svoboda není mandátem daným rezolucí OSN, ani článkem 5. Je to nezávislý dohodový systém dvoustranných smluv účasti ve vojenské operaci Trvalá svoboda.

Konsekventním rozhodnutím nového asymetrického boje se světovým terorismem byla operace **Irácká svoboda** vycházející ze stejného právního základu jako operace Trvalá svoboda, t.j. dvoustranného smluvního uspořádání o účasti ve vojenské operaci bez mandátu OSN.

2.2. Význam energetiky

Rok 2006 potvrdil význam konceptu trvalé udržitelnosti jako klíčové podmínky pokračování rozvoje světového obchodu, světového hospodářství, stability a prosperity. Rusko-ukrajinská „válka“ o dodávky zemního plynu přinesla světovou energetickou krizi potvrzující význam světové energetiky pro světovou bezpečnost. Zajištění bezpečnosti světové energetiky se ukazuje jako poslední objevená podmínka úspěchu humanistické globalizace.

Současná nestabilita světové energetiky, a to jak nestabilita dodávek, tak trhů i poptávky, uzavírá a spojuje dosavadní východiska, podmínky a poruchy zajištění trvale udržitelné světové prosperity, stability a bezpečnosti.

2.3. Nenaplněné cíle a selhání

Lze říci, že **světový terorismus** je důsledkem nenaplnění humanistických cílů světové globalizace – jež zahrnují odstranění poruch vyplývajících ze světové chudoby a nedostatečně transparentního, zúčtovatelného rozvoje světových měnových toků a světového

-
- snížení extrémní chudoby a hladu o polovinu
 - dosažení základního vzdělání pro všechny
 - prosazování rovnosti pohlaví
 - snížení úmrtnosti dětí do pěti let o dvě třetiny
 - snížení mateřské úmrtnosti o tři čtvrtiny
 - zamezení šíření HIV/AIDS, malárie a tuberkulózy
 - zajištění trvalé udržitelnosti pro životní prostředí
 - posilování světového partnerství pro rozvoj s důrazem na pomoc, obchod a odpuštění dluhů

Zdroj: <http://www.osn.cz/>

obchodu. Světový terorismus je také důsledkem nedostatečné likvidace pozůstatků studené války. Je důsledkem nenaplnění ekonomického, sociálního, politického rozvoje a stability mnoha geografických a sociálních oblastí světa. Světový terorismus jako součást asymetrického boje zneužívá deficitu světové energetické bezpečnosti.

Deficit světové energetické bezpečnosti omezuje naplňování humanistických cílů globalizace – mezi jeho důsledky patří nekontrolovatelný a nepředvídatelný hospodářský růst v Číně a Indii, a v celé jihovýchodní Asii, nefunkční vztah Číny a IMF, Světové obchodní organizace (WTO). Přispívá také k nenaplnění Agendy 21, nepřistoupení USA ke Kjótskému protokolu, porušení konceptu a cílů Kjótského protokolu ze strany EU, nezařazení transportního sektoru do cílů Kjótského protokolu.

Je rovněž důsledkem nenaplnění základní myšlenky založení IMF a WB – transparentnosti, zúčtovatelnosti a regulovatelnosti. Deficit bezpečnosti světového obchodu energií je důsledkem toho, že tento obchod je zcela netransparentní, neodehrává se ve volné, otevřené a zúčtovatelné konkurenci, ale je naopak převážně veden jako obchod mezi státy, neprůhledným stanovováním cen, kartelových a politických dohod.

2.4. Nedostatky globalizace a dopad na světovou bezpečnost

Výchozí idea humanistické globalizace jako nástroje světové stability, rozvoje, bezpečnosti a prosperity je narušena vážnými nedostatky, které výrazně ohrožují světovou bezpečnost. Jde taxativně o tyto nedostatky:

1. Nepřekonání asymetrického rozvoje světového bohatství, rostoucí rozdíly mezi světem bohatství a světem chudoby, růst světové chudoby, nenaplnění rozvojových cílů tisíciletí.
2. Neodstranění pozůstatků studené války, přetrvávající existence nedemokratických, autoritativních režimů, bez tržních ekonomik, nedodržování práva a principu trvalé udržitelnosti.
3. Nenaplnění Agendy 21 a s ní související rozpad systému Kjótského protokolu, nenaplnění principů trvalé udržitelnosti ve světovém ekonomickém rozvoji.
4. Porucha funkčnosti WB a IMF způsobená nezařazením Číny jako nejvýznamněji rostoucí světové ekonomiky do kontrolovatelného smluvního systému těchto institucí.
5. Rozvoj světového terorismu jako principu asymetrické války, neschopnost OSN reagovat a vytvořit nový bezpečnostní systém způsobilý čelit asymetrické hrozbě, neschopnost OSN prosadit nové mezinárodní smluvní vztahy zajišťující bezpečnost ve vztahu k asymetrickým hrozbám.
6. Nezajištění bezpečnosti světové energetiky, nekontrolovatelný růst spotřeby energie, nenaplnění principu trvalé udržitelnosti, vyjmutí světové energetiky z principu transparentnosti a zúčtovatelnosti, ohrožení světové energetiky asymetrickou hrozbou světového terorismu.

Světová energetická bezpečnost, naplnění principu trvalé udržitelnosti, naplnění rozvojových cílů tisíciletí, zajištění světové bezpečnosti v boji s terorismem jsou součástí jednoho stejného, komplexního deficitu světové bezpečnosti. Naplnění Kjótského protokolu a boj s terorismem jsou spojené nádoby, součástí spojeného procesu, nedají se řešit odděleně.

3. POLITIKA ČR A GLOBALIZACE

3.1. Cíle ČR

Základními zájmy ČR jsou:

Naplnění východisek humanistické globalizace: podpora rozvoje světového obchodu jako zdroje rozvoje světového hospodářství při zajištění sociální solidarity a při odstranění poruch světového hospodářského cyklu.

Dokončení závazků z ministerské konference WTO v Doze² o další liberalizaci světového obchodu, a to za podmínek udržitelné rovnosti pro všechny účastníky jak v oblasti zemědělství, tak průmyslu i služeb. V zájmu ČR je další liberalizace především v oblasti zemědělství, podmínkou k ní vedoucí je liberalizace evropské zemědělské politiky, snížení přímých i vývozních dotací. Politika ČR by měla odrážet zásadu udržitelnosti a férovosti světového obchodu při veškeré liberalizaci. Liberalizace nesmí být výhodou pouze pro jednu skupinu států.

Zájmem ČR je podporovat aktivity Brettonwoodských institucí tak, aby naplňovaly základní cíle globalizační politiky: udržitelnost, spravedlnost, splnění rozvojových cílů, energetickou bezpečnost.

Česká republika by měla podporovat rozvojové projekty Světové banky i monetární politiku Měnového fondu. K tomu je zapotřebí mít možnost ekvivalentně ovlivňovat chod těchto institucí, to znamená být nejen reprezentován vhodnými představiteli, ale umísťovat v orgánech těchto organizací co nejvíce České republice i její politice loajálních špičkových odborníků.

3.2. BRIC

Významným bodem je vstup, uplatnění a fungování BRIC – Brazílie, Ruska, Indie a Číny – v mezinárodních institucích nejen jako nových a přijímaných členů, ale jako plnohodnotných, pozitivních, přispívajících aktérů rozvoje světového obchodu, světových toků finančního kapitálu a světového rozvoje 21. století. Číně musí být nejen umožněno členství ve WTO a vliv na WTO, ale Čína také musí odpovídajícím způsobem otevřít své vlastní trhy – automobilový, textilní, obuvnický zbavit je netarifních dovozních překážek. Jako člen WTO musí Čína dodržovat své závazky v oblasti duševního vlastnictví, copyrightu. Čína nesmí podmiňovat působení na čínském trhu politickými závazky.

Česká republika, v zájmu naplnění svých základních cílů působení ve WTO, nesmí podléhat čínským tlakům, a to ani ve vztahu k trhu automobilového průmyslu, ani v ochraně duševního vlastnictví, ani v obchodu textilem a zemědělskými komoditami. Krátkodobý benefit z případně uzavřených kontraktů žádným způsobem nevyváží dlouhodobé poruchy světového obchodu a zejména jeho principů – transparentnosti, volné soutěže, udržitelnosti, zúčtovatelnosti, působení světového obchodu jako zdroje růstu světového ekonomického bohatství a světové stability. Stejná pravidla platí pro Rusko, Brazílii a Indii.

2 Deklarace ministrů: Světová obchodní organizace, Ministerská konference, čtvrté zasedání – Doha, 9. - 14. Listopad 2001. In: <http://www.blisty.cz/2003/9/22/art15438.html>

3.3. Životní prostředí

Globální oteplování a jeho důsledky pro rozvinuté i rozvojové země jsou skutečností. Naplnění Agendy 21, snaha o započítání obnovených, nebo úplně nových jednání o Kjótském protokolu, případně jeho obdoby, které by nastavením podmínek umožňovaly jak přistoupení USA, tak BRIC a samozřejmě EU za předpokladu faktického, nikoliv pouze smluvního naplnění podmínek, je jasným zájmem ČR jako státu s centrální geografickou polohou uprostřed industrializovaných regionů Evropy, jako státu, jehož politická agenda posledních let je silně ovládána tlakem veřejného mínění na zlepšení kvality života a životního prostředí. Zájem o stabilizaci klimatických změn je i jasným zájmem národohospodářským, otázky opakovaných povodní v důsledku klimatických změn, ochrany lesního porostu, kvality ovzduší jsou existenčními otázkami nejen pro zachování politické reprezentace, ale pro udržení společenského konsensu a budoucího směřování našeho státu.

3.4. ČR v Evropě a ve světě

Přestože Česká republika není hraničním státem EU, je novým členským státem, státem s velkým hospodářským růstem a malou makroekonomickou a finanční stabilitou, s rychle proměnlivou demografickou strukturou. Budoucí udržitelný rozvoj a stabilita ČR jsou možné za předpokladu stabilního, dynamického a světově relevantního rozvoje EU. Podmínkou je zajištění funkční politiky blízkého sousedství, stabilizace evropského bezpečnostního předpolí, stabilizace Blízkého východu a především východní Evropy, a to jak z hlediska politického, bezpečnostního, vojenského, tak sociálního a demografického. ČR má existenční zájem na odstranění pozůstatků studené války, odstranění autoritářských režimů, plné podpoře demokratizace, vlády zákona, rovných ekonomických šancí a trvalé udržitelnosti.

Demokratizační agenda je pro ČR významná nejen jako pokus o upevnění jejího místa, suverenity v Evropské radě, ale také jako prostředek vývozu vlastního know-how, uplatnění svých specifík, vlastního vlivu a přínosu pro evropskou politiku. Tuto roli hraje v současné době česká politika vůči Kubě, ale také vůči Izraeli. Nejde o ojedinělé příklady vytažené z kontextu, ale naopak o kontextuální potvrzení směřování a významu českého zahraničně-politického působení. Smysluplným krokem ČR je úsilí o uplatňování demokratizačních a liberalizačních pravidel ve vztahu k Bělorusku.

Světový obchod jako zdroj světového rozvoje, stability a bohatství je zájmem České republiky. Česká republika jako relativně ekonomicky vyspělý, ale stále ještě zranitelný, vulnerabilní stát s utvrzující se monoetnickou suverenitou v evropském kontextu má zájem na naplnění Rozvojových cílů tisíciletí, včetně splnění všech českých závazků. Pouze odsunutí světové chudoby do zvládnutelných mezí, stejně jako regulace HIV, reprodukčních podmínek, gramotnosti, ekologické udržitelnosti a zajištění politického partnerství zmenší nestabilitu, asymetrické hrozby, celkovou vnější i vnitřní zranitelnost Evropské unie, menších i středních členských zemí. ČR jako stát s převážně vývozní ekonomikou, usilující o přechod od vývozu průmyslu k vývozu služeb, má jednoznačný zájem na rozvoji světového bohatství a s ním související stability. ČR nemá priority mezi jednotlivými miléniiovými cíli.

Česká republika jako středně velký evropský stát s menším počtem obyvatel není ekonomickou vývozní velmocí. Rozvoj světového obchodu je smysluplný pouze při naplnění podmínek stability a udržitelnosti. Neodmyslitelnou a rovnocennou součástí je proto naplnění miléniových cílů.

3.5. Role OSN

Mezinárodně politický rámec pro úspěšné uplatnění politiky většiny středně velkých států, které nejsou vojenskými mocnostmi ani ekonomickými či finančními velmocemi, by stále teoreticky mohla zajistit OSN. Tato organizace, vyňatá ze světového právního pořádku, dnes představuje organizaci znehodnocenou despotismem a nesmírnou korupcí (ropa za potraviny) stejně jako předstíráním a lži (Komise pro lidská práva) nevykonností (UNRWA³) nebo nedostatkem rozhodnosti (Dárfúr⁴). Přitom by měla reagovat na nutnost opětovného sjednání podmínek existence a použitelnosti jaderné energetiky pro mírové i vojenské účely, nutnost projednání smlouvy o nešíření jaderných zbraní, nezbytnost existence nástroje pro naplnění Rozvojových cílů tisíciletí, poptávku po mezinárodním politickém rámci pro zásah v Súdánu, Íránu, stejně jako by měla být konečným nástrojem plného dodržování lidských práv jako mezinárodně právní kategorie, nástrojem udržitelného a efektivního uplatnění Ruska, Číny, Brazílie, Indie, ale také EU ve světové politice. Podpora reformy OSN, opětovné naplnění funkce OSN jako garanta světového míru, jsou existenčními globálními zájmy středně mocného stredoevropského státu ČR. Evropská unie jako prostředí zabraňující hluboké hospodářské, sociální a politické krizi Evropy, jako nástroj mnohaletého míru, stability i hospodářského rozvoje Evropy je přirozeným rámcem trvalého rozkvětu ČR. Česká republika může uplatnit svoji ekonomiku pouze v garantovaných smluvních vztazích, v bezpečném a stabilním prostředí. Navíc jako stát podléhající geopolitickým tlakům potřebuje ČR stabilizovat své vnější okolí.

3.6. Role EU

Vhodným nástrojem stabilizace existenčního prostředí ČR je Evropská unie. ČR má bytostný zájem na rozvoji EU ve smyslu rozvoje trhu, odbytiště, prostoru sociální solidarity, řízeného měnového prostředí, ale také prostředí demokratických, liberálních hodnot, prostředí zajišťujícího demokratickou rovnováhu malých a středně velkých států, jejich vlivu na světové dění a uspořádání. Evropská unie je nástrojem uplatnění českých existenčních zájmů. Česká republika má kulturní, ekonomický i politický potenciál působit na rozvoj Evropské unie tak, aby se EU stala efektivním účastníkem humanistické globalizace. Úkolem české politiky je připravit státní administrativu, ale i českou ekonomiku a celkově českou reprezentaci, její vzdělanostní a společenský potenciál tak, aby ve středně a dlouhodobém období dokázala ovlivňovat vnější vztahy (EU/Kuba), své zařazení ve WTO, svou politiku vůči BRIC, vzhledem k naplňování miléniových cílů i světové demokratizaci. Česká republika musí a má potenciál působit na EU jako na svůj efektivní existenční nástroj. EU je, a musí být, nástrojem globalizace České republiky. Zásadním úkolem plynoucím z nutnosti zajištění bezpečnosti České republiky je její současné zajiště-

3 [United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees](#)

4 Západosúdánský Dárfúr, největší humanitární krize současnosti. In: <http://www.blisty.cz/2004/8/3/art19149.html> nebo <http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zpravy/zprava.php?id=1056>

ní proti asymetrickým hrozbám – světovému terorismu, pandemii, energetické krizi a klimatickým katastrofám. EU, přes veškerou snahu o výstavbu evropské obranné a bezpečnostní politiky, přes směr udaný Evropskou bezpečnostní strategií, nezajišťuje v současnosti bezpečnost ČR.

3.7. Role NATO

Základním nástrojem zajištění ČR zůstává, a z realistického pohledu ještě dlouho zůstane, politicko obranný pakt NATO. Udržitelné posilování NATO je klíčovým globálním bezpečnostním zájmem ČR. NATO musí zůstat efektivní obrannou vojenskou organizací způsobilou vojenské obrany a vojenského zásahu. Musí být dostatečně flexibilní, aby se přizpůsobilo novým hrozbám. Musí být schopno obhájit své globální postavení, svoji globální vojenskou sílu a obranu globálních hodnot. To není možné bez součinnosti obou komponent, evropské bezpečnostní a vojenské kapacity a americké účasti. Středně- a dlouhodobě je to transatlantická kapacita, která činí z NATO unikátní obrannou vojenskou organizaci odlišnou od ostatních regionálních velitelství ozbrojených sil USA, stejně jako sílu jasně odlišnou od současných Petersbergských misí⁵.

Pro zajištění cíle humanistické globalizace je významné, aby se NATO stalo silou schopnou kromě teritoriální obrany zajistit udržitelné expediční sbory způsobilé k rychlému a dlouhodobému, flexibilnímu nasazení v podmínkách asymetrické války. K tomu je zapotřebí politického vývoje, jednání a shody, které vyústí ve změnu legislativních nástrojů NATO ve vztahu ke světovému pořádku, OSN a ostatním organizacím, ať už se jedná o pravidla nasazení, účast ve velení, nebo pravidla umístění vojenských sil, stejně jako interoperabilitu, společnou komunikaci a dostatečné transportní a velitelské kapacity. Bez aktivního působení v této organizaci ČR nezajistí své dlouhodobé bezpečnostní zájmy. Východiskem pro zajištění bezpečnosti ČR směrem k asymetrickým hrozbám je ochrana západních demokratických hodnot – vlády zákona, rovnosti ekonomických šancí, trvalé udržitelnosti a plnohodnotné demokracie – jež zajišťují realizaci individuálních lidských práv.

3.8 Asymetrické hrozby

Specifickou úlohou současnosti je boj s asymetrickou hrozbou světového terorismu, násilí organizovaného proti civilnímu obyvatelstvu směrem k dosažení politických cílů. Současný systém mezinárodního práva není připraven, není postaven v reflexi asymetrické hrozby. Je uzpůsoben konvenční válce. Ženevské úmluvy ani rezoluce OSN, ať již RB nebo VS, neumožňují vypořádat se s asymetrickými hrozbami. Guantanamo, Abú Ghrieb představují výrazné porušení mezinárodního práva, přestože zároveň představují účinnou hrozbu a obranu v boji proti světovému terorismu. ČR musí ve svém působení v RB a v rámci předsednictví EU pomoci tvorbě odpovídajících nástrojů mezinárodního práva – prosazení rezolucí, stejně jako rozhodnutí neformálního Gymnychu (neformálního zasedání ministrů zahraničních věcí EU) či formální Evropské rady umožňující efektivní boj s asymetrickým, neorganizovaným, nikoliv mezistátním, přesto významným vojenským nepřitelem. Do kontextu asymetrické války patří rovněž mezinárodně právní podklad pro

⁵ Petersbergské úkoly zahrnují **humanitární a záchranné mise**, **mise k udržení míru** a **mise bojových jednotek k řešení krize**, včetně nastolování míru.

boj s šířením zbraní hromadného ničení, zastavení jaderné proliferační, stejně jako proliferační biologických a chemických zbraní, zamezení jejich případného zneužití nevládními a nestátními aktéry.

4. ZÁVĚR

Dosavadní globalizace světového obchodu a s ní spjatý hospodářský rozvoj Ruska, Indie, Číny a Brazílie způsobily změny ve světové spotřebě energie. V kombinaci s islámským terorismem, zaměřeným na získání politické moci v mnohých ropných státech a výstavbu islámského chalífátu, vedou k výraznému, trvale neudržitelnému růstu cen energie. Neudržitelný rozvoj cen energie se projevuje nejen na trhu, ve spotřebě, ale také v dopravě a v nabídce. Vztahy mezi nabídkou a poptávkou při trvalém nedostatku energie nejsou otevřenými tržními vztahy, ale naopak exkluzivními politickými dohodami, spojenými s politickým klientelismem až vydíráním. Výsledkem je netransparentní stanovování cen ropy a energie, kartely, nebezpečí související s ohrožením dopravních cest, moří, plynovodů, ropovodů, rafinerií a celkově citlivé infrastruktury. Z krátkodobého hlediska představuje politika Ruska, Venezuely, Nigérie, arabských ropných států spolu s ruskou plynovou politikou výrazné nebezpečí právě pro středně velké průmyslové tranzitní státy. Zájmem České republiky je podřídit dodávku energií transparentnímu, jasnému, otevřenému, zúčtovatelnému a předvídatelnému režimu, stejně jako zajištění diversifikovaných dopravních cest, diversifikovaných zdrojů, úspory energií a nahraditelných zdrojů. Zájmem České republiky není podílet se na trhu vývozců laciné energie, ale stát se státem s dlouhodobě zajištěnou stabilní, transparentní a zúčtovatelnou energetickou politikou.

LITERATURA

<http://www.earthsummit2002.org/>

<http://www.un.org/esa/earthsummit/>

<http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm>

<http://unfccc.int/resource/docs/cop3/07a01.pdf> - Kjótský protokol

Ekonomický rozměr globalizace

Lubomír Mlčoch

1. EVOLUČNÍ FÁZE SVĚTOVÉHO TRHU V KOMUNIKAČNÍ ÉŘE: SMRŠTĚNÍ PROSTORU, ZRYCHLENÍ ČASU

Mezinárodní obchod přes hranice států a dokonce kontinentů v antice, objevení „Nového světa“ a koloniální výboje evropských velmocí novověku ústící až ve dvě světové války 20. století jsou předchozími evolučními fázemi kapitalistické tržní ekonomiky. Globalizace je typická pro „světověk“ (Radim Palouš), v němž došlo k zásadním technologickým inovacím v komunikaci, spojích, médiích, počítačové technice, a ke zmasovění, zlevnění a zrychlení dopravy ve světovém měřítku. Vysokorychlostní internetové spojení, „elektronické peníze“, hustá síť letecké dopravy mají za následek, že zeměkoule se „zmenšila“ a ekonomický čas se zrychlil, dokonce tak, že celosvětová výměna informací může probíhat přímo v „reálném čase“. Teprve naše generace vnímá svět jako jeden celek. A Jeffrey Sachs vyslovuje vizi, že teprve naše generace má šanci – poprvé v historii – pomýšlet na odstranění bídy v globálním měřítku.

2. POSTSUVERENITA STÁTŮ – DOMINANCE NADNÁRODNÍCH KORPORACÍ; DAŇOVÁ KONKURENCE

Za jeden z podstatných rysů globalizace v politicko-ekonomickém smyslu je považována „oslabená“ suverenita národních států ve světovém měřítku, a to i těch nejmocnějších. Klasický suverénní teritoriální stát či „národní stát“ byl od konce 18. století prakticky univerzálním rámcem pro rozvoj a pokrok. Ve 20. století bytnění státu rychle rostlo a dosáhlo svého vrcholu v 80. letech, kdy „stát blahobytu“ či „sociální stát“ svým vlivem obchvacoval v některých zemích více než polovinu vytvářeného národního důchodu (a v zemích „reálného socialismu“ dominoval zcela). Od té doby vliv státu slábne, přestává mít často monopol na tvorbu zákonů a donucení (koerci): musí brát ohled na celosvětové instituce či na integrační seskupení (jako je EU, ale i NAFTA, atd.).

Další vlivy oslabující ekonomickou moc vlád teritoriálních států pocházejí ze vzestupu ekonomické moci a síly nadnárodních korporací, které fungují „napříč“ teritorii a kontinenty. Termín „postsuverénní stát“ ovšem předpokládá původní suverenitu: a tady nutno uznat, že mnohé menší země (včetně naší) měly i v minulosti jen „omezenou suverenitu“ (tento pojem byl součástí i doktríny Brežněvovského SSSR a měl pomoci odůvodnit vstup vojenských jednotek „bratrských zemí“ k nám v srpnu 1968). Jiné země na jiných kontinentech se v post-koloniálním období k vlastní suverenitě ani nedokázaly nikdy propracovat.

Dnešní svět sestává z více než 200 států a státeků: z nich 25 má více než 50 mil. obyvatel, a tato skupina reprezentuje plně 3/4 světové populace. Naopak více než 70 států má méně

než 2,5 mil. obyvatel a skoro dvacítká z nich dokonce méně než 100 000 obyvatel. Na druhé straně 200 největších nadnárodních společností – „soukromých korporací“ má větší roční objem tržeb, než představuje rozpočet České republiky.

Pojem nadnárodní korporace vyžaduje upřesnění. UNCTAD definuje „multinational enterprise“ velice široce: stačí, aby korporace měla alespoň jednu filiálku v zahraničí. Počet takových „multinationals“ je pak odhadován na 60 000 a počet jejich filiálek po celém světě na půl milionu. Ne každá z takto definovaných nadnárodních korporací může ovšem svou silou ovlivňovat národní státy. Ani ty podniky, jež jsou kótovány na světových burzách (a těch je přes 50 000), nemají všechny vliv oslabující suverenitu národních vlád. (Navíc, kótování na burzách podléhá alespoň nějaké regulaci „komisí pro cenné papíry“ národních států a není tak úplně mimo veřejnou kontrolu.)

Skutečnými „vítězi“ na globálních trzích jsou jen velké nadnárodní korporace („multinationals“ – „multinational corporations“, nověji „transnational corporations“). Někdejší koloniálně-surovinové nadnárodní společnosti se v další evoluci rozšířily na konglomeráty a pokračující proces fúzí a megafúzí a „nepřátelských převzetí“ posunul hranice „vertikální integrace“ do dříve nebývalého stupně. Koncentrace ekonomické moci těchto „obřů“ (objevil se termín „very big enterprises“, VBE) a jejich vliv – i politický, a dokonce vojenský (najímání „soukromých armád“ ke stabilizaci situace v zemích, kde vlády přestaly kontrolovat situaci v etnických a kmenových válkách) – na státy podstatně vzrostl.

P. Dembinski (2003) kvantifikuje, že se 800 největších nadnárodních korporací svou „přidanou hodnotou“ (VA – value added) podílí 11 % na tvorbě světového globálního produktu. Jejich roční obrat (tedy včetně nakupovaných vstupů) představuje plnou třetinu hrubého světového produktu. Podobný odhad říká, že také cca 1/3 světové produkce je už od počátku vyvíjena, vyráběna a nabízena pro globální trhy. Letadla (a letecká doprava), počítače (a software k nim), automobily, ale také Coca Cola, víno... Většina z těchto „obřů“ si vybudovala své vlastní distribuční sítě k prodeji svých výrobků a servisu ke konečným uživatelům, a tím na principu „páky“ ovlivňuje trhy i nad rámec toho, co prochází jejich účetnictvím (např. leasing a spotřebitelské úvěry).

Tlak konkurence a pokušení dosáhnout minima daňových povinností pro nadnárodní korporaci vedou k tzv. „daňové optimalizaci“. Ziskové marže jsou potom vykazovány podle výše zdanění zisku korporací v různých zemích. Existence systematických nadhodnocení či podhodnocení se daňovým autoritám obtížně dokazuje uvnitř složitých vnitřních kooperačních vztahů. Druhou stranou téže mince je naopak „daňová soutěž“ vlád národních států, která tlačí na snižování daňové zátěže ve snaze přilákat zahraniční investory. Spolu se systémy investičních pobídek, udělováním „daňových prázdnin“ či „daňových amnestií“ může taková soutěž vést až k daňovému dumpingu, který v delším časovém horizontu zbavuje ekonomicky slabé státy spravedlivého podílu na daňovém výnosu a má pak za následek podfinancování těch či oněch složek veřejných výdajů (kultura, vzdělávání, ekologie...). Tato argumentace nemíří proti nadnárodním korporacím obecně, ale proti zneužití ekonomické moci a sbírání privátních zisků na úkor „fair“ podílu hostitelských zemí na daňovém výnosu. „Fair“ podíl na daních ovšem nemůže nebrat v potaz i chování a hospodárnost vlád dotčených zemí, jejich příspěvek ke „společnému dobru“ právního státu (vynutitelnost práva, vnitřní bezpečnost a ochrana investic a vlastnických práv, infrastruktura „veřejných statků“ atd.).

CERGE-EI na UK spolu s CEP II z Paříže pořádaly v Praze 16–17. 12. 2004 mezinárodní konferenci „Tax Competition in the EU25“. Zde šlo o vnitřní problematiku jednotného přístupu ve zdaňování korporací nadnárodních firem a také o kontroverzní problematiku „daňových rájů“ (viz stránky CEP II Paris <http://www.cepii.fr>).

3. GLOBÁLNÍ TRHY PRODUKTŮ, MEZIPRODUKTŮ, SLUŽEB A TECHNOLOGIÍ

Pokud jde o mezinárodní instituce ovlivňující světový obchod, jedna z nejdůležitějších je „Světová obchodní organizace“ – WTO – se sídlem v Ženevě. Ta nahradila dřívější GATT, ale podstata zůstává: její globální regulační rámec stojí a padá s multilaterálními dohodami států (a integračních seskupení). Vyjednávání o clech a technických podmínkách obchodu je obtížné, protože na sebe narážejí omezené zájmy vlád a regionálních seskupení. Přestože deklaratorně převládla argumentace ve prospěch liberalizace globálních trhů, pokusem protekcionismu (ochranářství) zůstávají a nejsou jich ušetřeny ani ty nejbohatší země, pokud zrovna na určitých trzích zaostávají v efektivnosti (ochrana ocelářství USA, textilu v EU, zemědělství v USA i v EU, a ještě silněji ve Švýcarsku – sídle WTO!). Otázka stability globálního obchodu je ovšem klíčová pro další hospodářský rozvoj (Drábek, 2001).

Kromě obchodu s produkty a službami je třeba věnovat také pozornost trhům polotovarů, dílů, součástek, protože i ty jsou dnes organizovány v globálním měřítku, a část z nich jako součást vnitrokoncernové kooperace uvnitř nadnárodních korporací, tedy mezi filiálkami jedné vlastnické skupiny, která ovšem operuje v různých daňových a celních systémech různých zemí a na různých kontinentech. Zde vzniká závažný problém s oceňováním těchto transakcí: trh, který jinak generuje cenové informace, je zde „vertikální integrací“ vyřazen z provozu. OECD sdružující třicetku nejvyspělejších zemí světa zastává zásadu „měřit všem stejným metrem“ (tzv. „arm’s length principle“), který zavazuje nadnárodní korporace a jejich složky používat při oceňování vnitropodnikových transferů „cen srovnatelných s trhem“ – tedy stejných cen, jakoby nepatřily do stejné vlastnické skupiny. Tento princip – ohrožený nedostatkem informací a všudypřítomným oportunistem – by měl státům, kde filiálky sídlí, zajistit spravedlivý podíl na daních. Ale to je normativní princip: jak by věci být měly. O pokusem „daňové optimalizace“ ze strany nadnárodních korporací viz již subkapitulu 2.

Jedním z důležitých faktorů, které „přepnuly spínače evoluce“ na vývoj směrem k multinacionálním společnostem byly (a jsou) potíže s ochranou duchovního vlastnictví (patenty, vynálezy, obchodní značky, licence, „know how“). Jako „odezvu“ soukromé sféry na tyto potíže lze pozorovat rostoucí „vnitřní obchod s licencemi“ uvnitř nadnárodních společností a přímé investice spojené s difúzí technického a technologického pokroku. Odhaduje se, že dnes cca 80 % veškerých mezinárodních poplatků za technologie má povahu „vnitřního obchodu“ uvnitř transnacionálních korporací. Kontrola a regulace tzv. „transferových cen“ těchto operací je ze strany národních vlád ještě obtížnější, než na trzích produktů a meziproduktů.

4. TRHY KAPITÁLU A „FINANCIALIZACE SVĚTA“

Jedním z atributů ekonomické stránky globalizace je „financionalizace světa“: rozšíření peněžního hospodářství co do šíře i co do hloubky (prolomení dosavadních etických mezí trhu).

Finanční sektor globálního hospodářství roste rychleji než „reálná ekonomika“. Zatímco zahraniční pomoc vyspělých zemí zemím „třetího světa“ za poslední dvě desetiletí poklesla (jako jeden z projevů oslabení státu na straně dárců i příjemců pomoci), soukromé kapitálové investice za stejnou dobu enormně vzrostly, a to i do zemí rozvojových. Dnes je na světě více než 50 burz na všech kontinentech (pražská burza oproti 19. století relativně ztratila na ekonomickém významu). Kapitál je vzácným statkem, a soutěži o přilákání tohoto „plachého zvířete“ jistě prospívá, že soutěží země různých kontinentů, regionů a zemí v globálním měřítku.

Kapitálové transakce mohou však mít velice rozdílnou podobu. Důležitý je zejména aspekt rychlosti – mobility kapitálu (volatility). Pro země, kam kapitál „přistává“, jsou nejcennější přímé zahraniční investice (FDI – foreign direct investment), a to ať už jde o investiční celky „na zelené louce“ nebo třeba privatizační akvizice důležité pro tranzitivní ekonomiky. Podobně i společné investiční projekty „joint ventures“ jsou stabilizačními faktory rozvoje: dokud běží investiční „zakladatelský plán“, nemůže se vlastník (kapitálová skupina) tak snadno vyvázat z vlastnické odpovědnosti vůči hostitelské zemi. Už daleko mobilnější jsou „portfoliové investice“ – kapitálové toky směřující do investičních a penzijních fondů, stavebních spořitelien, s jejichž podílovými listy se každodenně obchoduje na trzích cenných papírů. Ještě efemérnější jsou kapitálové transakce obchodníků s měnami jednotlivých zemí.

Funkce, které kapitálové trhy plní v globálním měřítku, jsou nezastupitelným generátorem ekonomických informací o hospodaření podniků kótovaných na burzách (a těch jsou dnes desítky tisíc) i o efektivnosti veřejné správy politiků vládnoucích různým zemím. V tom není spor, a v tomto ohledu není za kapitálové trhy žádná náhrada. Co však je předmětem odborných i politických diskusí, to je otázka, zda a v jaké podobě by měly být tyto kapitálové transakce „globálně regulovány“. Finanční krize propukající čas od času v různých zemích, regionech, ba celých kontinentech, totiž poukazují na hrozby destabilizace finančních trhů. A rizikem destabilizace hrozí právě ty „nejmobilnější“, spekulativní kapitálové transakce. Už po více než čtvrtstoletí se vždy čas od času vracejí diskuse k návrhu amerického ekonoma Jamese Tobina na zavedení daně, která by zatěžovala právě spekulativní kapitálové transakce, a která by měla jednak „ořezat“ ty nejrizikovější investice, jednak by mohla vytvářet jakýsi globální stabilizační fond k „hašení“ požárů finančních krizí. Odpůrci vůči takto konstruované dani (Tax Tobin) ovšem namítají, že její zavedení by bylo kontraproduktivní: mohlo by paradoxně zvýšit rizika morálního hazardu investorů („když je rizika krize z čeho hradit“).

Podle výpočtů P. Dembinského zaměstnává 800 největších nadnárodních korporací přibližně 30 milionů pracovníků, což je pouhé 1 % světové populace v aktivním produktivním věku. Tedy co do úrovně produktivity práce jsou tito „obři“ cca desetkrát efektivnější, než činí světový průměr produktivity práce. To ovšem není „zadarmo“: tatáž exkluzivní skupina představuje kolem 60 % globální kapitalizace světových finančních trhů. Tedy *vice versa*, kapitálová intenzita multinacionálních obrů je desetkrát vyšší než ve „zbytku světa“. „Obři“ díky svému vlivu získávají na burzách celého světa emisemi svých obligací a akcií – a privilegovaným přístupem k bankovním úvěrům rovněž v globálním měřítku – rozhodující podíl na úsporách „domácností“ celého světa. Díky privilegovanému přístupu ke kapitálu jsou obři nadnárodní korporace schopny nahrazovat práci kapitálem v míře nedostupné ostatním.

5. TRHY PRÁCE, MIGRACE, MARGINALIZACE A VYLOUČENÍ, ÚNIKY MOZKŮ

Situace na globálních trzích práce je ovlivněna několika zásadními faktory:

- nerovnoměrností hustoty osídlení: přelidněné státy jako Indie a Čína mají 20krát větší hustotu osídlení než USA a 40krát ve srovnání s Kanadou,
- demografickou implozí prakticky v celé euroamerické civilizaci (a explozí na ostatních kontinentech),
- zvýšenými možnostmi migrace – stěhování v měřítku zeměkoule.

„Knowledge based society“, jež vládne globálním trhům, považuje právem „šedou kůru mozkovou“ za nejvzácnější ekonomický statek. Demografická krize v našem civilizačním okruhu a migrační tlaky z chudých zemí směřují k „novému stěhování národů“. Avšak – srovnatelně vzato – jsou toky kapitálu nadány daleko větší mobilitou. Frikce a migrační politiky znamenají často selektivní reglementaci na trzích práce a zájemce dělí na vyvolené a zavržené. Problémy „marginalizace“ – „vyloučení na okraj“ – zájmu globálních trhů (exclusion) mají ovšem těžké sociální důsledky, pomáhají udržovat existenci „duálních ekonomik“ v řadě rozvojových zemí, ale dokonce i v zaostávajících regionech vyspělého světa.

Avšak ani transfery „vyvolených“ nelze považovat za „fair play“. Investice post-suverénního státu do vzdělání jeho občanů se v okamžiku jejich trvalé emigrace stávají ztracenou investicí: vědění se totiž z povahy věci spontánně „privatizuje“ a bohatší země tak selektivně „sifonují“ lidské zdroje. V globální ekonomice vznikají celé „řetězce“ přetahování a odsávání mozků (USA – EU – střední Evropa – postsovětské republiky – centrální Asie...)

Odlivem mozků je nejvíce postižena Afrika jako kontinent a dále země, které mají vzdělávací systém postavený na znalosti angličtiny (Indie, Pákistán). I když některé země získávají významný příspěvek ke svému HDP tím, že jejich emigranti posílají domů peníze, ztracené veřejné investice do vzdělání tím nejsou kompenzovány a dlouhodobý odliv nejvyšší části populace znamená podvazování šance na rozvoj hospodářství, zdravotnictví, školství a veřejné správy afrických zemí. Co do profese, patrně největší odlivy mozků se týkají lékařů a zdravotnického personálu. Paradoxně, ale ekonomicky zákonitě, nejvíce na této migraci získávají ty nejbohatší země s nízkou hustotou populace (Kanada, USA, západní Evropa...). Otázkám migrace a politikám ovlivňování migrace se věnuje „International Organization for Migration“ (IOM).

„Selektivní migrace“ se týká určitých skupin „vzdělanostního kapitálu“ a je ovlivňována cílevědomými politikami zemí vystěhovalců, ale ještě více síty a motivačními pohnutkami zemí přijímajících migraci. Možnost volného pohybu pracovních sil a právo na vystěhování je považováno za jedno ze „základních lidských práv“. Nutno ovšem přiznat, že hájení těchto práv ze strany vyspělého světa je také „zájmově podmíněno“: jsou to právě bohaté země, které na takové migraci nejvíce profitují. Existují i ostřejší termíny „parazitování“ na investicích do veřejného vzdělání rozvojových zemí (včetně tranzitivních).

Zdroj

Bechhofer, F. (ed), *Population Growth and the Brain*. Edinburgh Univ. Press <http://www.iom.int>.

6. GLOBÁLNÍ REGULACE, GLOBÁLNÍ ETIKA PODNIKÁNÍ A POJEM GLOBÁLNÍHO SPOLEČNÉHO DOBRA

Trhy byly a stále jsou regulovány především z pozice teritoriálních národních států popř. jejich integračních seskupení. Rostoucí komplexita vztahů a externality hospodářských aktivit mají za následek, že tato regulace sledující omezené zájmy států (vlád) může mít negativní důsledky na ostatní. Např. restrikce dovozů, změny směnných relací či úrokových sazeb mohou destabilizovat sousední, ba i velice vzdálené ekonomiky. Vlivy v oblasti životního prostředí jsou notoricky známé. Jindy – už z povahy věci – lze čelit negativním jevům jen koordinovanými politikami nadnárodního či globálního dosahu, jako je tomu v případě obrany proti praní špinavých peněz, obchodování s drogami, zbraněmi, v boji s kriminální ekonomikou. Státy mají často i nedostačující zdroje pro čelení živelným pohromám. Vynutitelnost mezinárodně odsouhlasených principů při respektování lidských práv apod. rovněž vyžaduje koordinované úsilí, na něž jednotlivé státy nestačí.

Globální povaha dnešních trhů si vyžaduje „globální governanci“ a globální regulaci, a to nejen pokud jde o „tvrdé normy“ právní, ale i v oblasti „měkkých norem“ – standardů chování v oblasti podnikatelské etiky, etiky veřejné správy, regulace a samoregulace lobbyismu atd. V obou směrech byly sice již vybudovány určité instituce a přijaty určité kodexy, ale přesto globální trhy trpí deficitem v jejich governanci (ovládání). Máme na mysli zejména:

- Chartu Organizace spojených národů (OSN) a speciální instituce patřící k této celosvětové instituci, jako je její Ekonomická a sociální rada (ECOSOC), Komise pro lidská práva, Rada bezpečnosti.
- Světové finanční instituce: „World Bank“ a „International Monetary Fund“.
- Světovou organizaci obchodu „WTO“ s globálními funkcemi, a řadu dalších.

Podobně byly učiněny iniciativy ke sjednocení „business ethics“ v globálním měřítku, jako je Caux Round Table, či Kongres světových náboženství v Chicagu 1994 s deklarovaným globálním etickým kodexem. Mezináboženský dialog je po teroristickém útoku na New York (a válce v Afganistánu a v Iráku) v daleko méně nadějně situaci než byl ještě před 10 lety. A případy finančních krizí (Asie, Argentina...) ukázaly, že ani WB, ani IMF nebyly s to ani predikovat vznik těchto krizí, ani neměly dost zdrojů a nedisponovaly adekvátními opatřeními, které by mohly čelit důsledkům těchto krizí.

Ekonomicky nejsilnější státy si navykly řešit většinou až důsledky globálních selhání a to na základě ad hoc setkání hlav těchto států. Omezené národní zájmy těch nejvlivnějších často brání dosažení konsensu i v otázkách, jejichž globální negativní dopady jsou mimo diskusi. A dnešní situace v čelení globálním problémům chudoby a životního prostředí vyznívá méně optimisticky než v období kolem výročního zasedání WB a IMF v Praze (září 2000). Tehdy se poprvé ve slovníku světových finančníků začal objevovat pojem či koncept „globálního dobra“ jako takový stav ve světovém hospodářství, který by všem zúčastněným dával šanci na rozvoj, a který by disponoval dostatečnými prostředky k bránění vzniku závažných krizí a destabilizace globálních trhů. Dnes jsou v důsledku událostí prvních pěti let nového tisíciletí rizika deprese v globálním měřítku či ekonomické destabilizace v různých částech světa větší, než se v euforii změny letopočtu zdálo.

Zdroje

Stone, A. H. W., *World Business Environment. Survey 2000–2001 for 80 Countries*. <http://econ.worldbank.org>.

WB (2004). *State-Society Synergy for Accountability. Lessons for the World Bank*. WB Working Paper No. 30, Washington, D. C.: World Bank.

Stewart, F., Daws, S. (2003). *Global Governance: The Case for a World Economic and Social Council*. Finance&Common Good, Geneva, No.15, p. 8–10.

Masciandro, D. (2001). *Globalization and Criminal Sovereign States*. Finance&Common Good, No. 8, Geneva.

7. PROBLÉM CHUDOBY, ODDLUŽENÍ A ALTERNATIVNÍ VIZE GLOBALIZACE

Ekonomický rozměr globalizace zahrnuje také analýzy a hodnocení distribuce důchodů a bohatství ve světové ekonomice, včetně „odvrácené tváře bohatství“, tedy chudoby. V poslední době se – kromě indického profesora a nositele Nobelovy ceny za ekonomii Amartya Sen-a, který se fenoménem chudoby zabývá dlouhodobě – k této stránce globalizace vyjádřili dva ze světově nejvlivnějších: někdejší hlavní ekonom Světové banky Joseph Stiglitz (rovněž nositel Nobelovy ceny a také *doctor honoris causa* Univerzity Karlovy) a poradce generálního sekretáře OSN Kofi Annana prof. Jeffrey Sachs (Stiglitz, 2003; Sachs, 2005). Oba usilují o jedno: „Dnešní výzvou je pokusit se globalizaci reformovat tak, aby přinášela užitek nejen bohatým, nýbrž i těm chudým“ (Stiglitz) a „Jak můžeme ještě za našeho života přispět ke konci chudoby“ (Sachs). Otázky chudoby a oddlužení těch nejchudších zemí jsou „věčné“, ale s novou naléhavostí se vynořily i v agendě světových finančních institucí před „Miléniem“ 2000.

Problematika oddlužení těch nejvíce zadlužených zemí rozvojového světa je přímo učebnicovým příkladem, jak zdánlivě jasné ekonomické problémy jsou ve skutečnosti dvojznačné a kontroverzní, a jak i dobře míněné úmysly mohou být cestou k prohloubení problému. Na jedné straně se zdá zřejmé, že past úvěrového zadlužení a „úrokového otroctví“, do níž upadly některé africké, latinskoamerické a asijské země, je tak hluboká, že prakticky „není co řešit“: stejně nebudou tyto dluhy už nikdy s to zaplatit. Historie, jak se do pasti zadlužení dostaly, bývají různé, ale mnohé mají společné. Na jejich vzniku nejsou často bez viny ani konsorcia věřitelů či „rozvojové projekty“ Světové banky. Dnešní vlády v politicky nestabilních oblastech odmítají i převzít odpovědnost za dluhy vlád minulých.

Na druhé straně otázka oddlužení se netýká jen minulosti a minulých chyb na stranách dlužníků a věřitelů. Jde také o budoucnost a o poučení se z minulosti. Opuštění dluhů vyvolává rizika „učení se ze zkušeností“ spočívající v dojmu, že „dluhy za nás nakonec někdo zaplatí“. Dokud nejsou vytvořeny politické, mnohdy ani vojenské podmínky pro nastoupení nové cesty do budoucnosti, samotné oddlužení málo řeší. Je třeba pracovat na účinnějších institucionálních zárukách úvěrových smluv mezi věřitelskými bankami a vládami rozvojových zemí, či lépe soukromého byznysu v rozvojových zemích. Až dosud totiž

scházejí účinné procedury bankrotu vlád dlužnických zemí jako posledního a nejkrajnějšího prostředku vynutitelnosti závazků vůči věřitelům.

Vraťme se však k propočtům P. Dembinského o „very big enterprises“, protože se zdá, že cestu pro budoucí rozvoj otevírají přece jen spíše soukromé korporace než byrokraté špatně fungující a korupční veřejné a státní správy v rozvojových zemích. Těch 800 největších podniků totiž má také naprosto dominantní postavení v globálních tocích přímých zahraničních investic, které směřují z bohatého Severu na chudý Jih. Sledovaná „skupina obrů“ je srovnávána s docela jiným „vzorkem“: skupinou 144 nejchudších zemí. Obě dvě tyto naprosto odlišné entity mají jedno společné: představují stejný podíl na globální „přidané hodnotě“ ke světovému produktu (11 %). „Obři“ k tomu potřebují jak již řečeno 1 % aktivní světové populace, zatímco 144 nejchudších zemí (cca 2/3 z celkového počtu států) k téměř „produktu“ potřebuje plnou 1/3 světové aktivní populace. „Obři“ ovšem k tomu potřebují téměř 60 % světové tržní kapitalizace – a na 144 chudých zemí zbývá pouhých 6 % kapitálu!

V zájmu objektivy je třeba uvést, že v posledním desetiletí 20. století vzrostl podíl rozvojových zemí na přímých zahraničních investicích z 5 % na 12 % a pět ze sta největších nadnárodních korporací už bylo založeno v rozvojových zemích.

Asymetrie rozvoje ve vztahu základních výrobních faktorů – práce a kapitálu – ukazuje na to, že orientace globalizace na růst cestou jednostranného zvyšování kapitálové intenzity je sporná – a také riskantní a institucionálně křehká. Kapitál a práce nemohou jeden bez druhého nic: stárnoucí populace v evropských zemích a příznaky krize penzijních systémů i v nejbohatší zemi světa – v USA – jsou tím nejbolestivějším důkazem toho, že bez „lidského kapitálu“ naráží další rozvoj na nepřekonatelné bariéry. Proto také úvahy těch nejlepších mozků o „hledání alternativy k současné podobě globalizace“. Nemá-li však hledání alternativ skončit jen u nové ideologie a planých slibů, bude potřeba „konverze“. Zmírnění chudoby a prosperita pro všechny vyžadují nejen nové instituce a nové politiky, ale také změnu stávajícího paradigmatu ekonomie jako vědy. A proměnu myslí.

Zdroje

WB (2001). *World Development Report 2000/2001: „Atacking Poverty*, Washington, D. C.: World Bank,

Dollar, D., Kraay, A. *Institutions, Trade, and Growth*. <http://econ.worldbank.org>

IMF (1999). *Debt Relief for Low-Income Countries. The Enhanced HIPC Initiative*. Washington, D. C.: IMF

Compendium of the Social Doctrine of the Church. Pontifical Council for Justice and Peace, Libreria Editrice Vaticana, Cita del Vaticano 2004.

LITERATURA

Dembinski, P. (ed.) (2003). *Economic and Financial Globalization. What the Numbers Say*. New York – Geneva: United Nations.

Drabek, Z. (2001). *Globalisation under Threat. The stability of trade policy and multilateral agreements*. Cheltenham: Edward Elgar.

Globalization in Crossfire (2003). Monotematické číslo *Finance & Common Good*, No.15/2003.

Mlčoch, L. (2003). Globalizace jako hospodářský proces a civilizační výzva. In: Mezřický, V. (ed.): *Globalizace*. Praha: Portál 2003, str. 71–92.

Mlčoch, L. (2005). *Ekonomie důvěry a společného dobra*, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, sešit č.5/2005, Praha, září 2005, 127 str.

Globalization. Ethical and Institutional Concerns. The Pontifical Academy of Sciences, Vatican City 2001.

Stiglitz, J. (2003). *Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha: Prostor, edice Střed.

Sachs, J. (2005). *The End of Poverty*. London: Penguin books.

Trh a globální veřejné statky

Petr Lebeda

Tato přednáška tématicky navazuje především na přednášku o ekonomickém rozměru globalizace. Jejím cílem je představit problematiku globálních veřejných statků a základní kontury diskuse o roli trhu a tržních přístupech k řešení globálních problémů.

1. PÁRA A LED

Globální trh je jedním ze zásadních rozměrů globalizace. Stále volnější toky informací, zboží a služeb, investic a kapitálu na jedné straně a stále silně regulované proudění lidí však přinášejí pohříchu dvojaké plody. Německý sociolog Claus Offe tento paradox moderních společností vystihl ve své teorii páry a ledu. Každé zvětšení individuální svobody jako větší mobilita, rychlost či možnost volby – tedy více „páry“ – doprovází i nárůst „ledu“, tj. negativních systémových jevů, jako jsou zácpy na dálnicích, globální znečištění či nutnost vybrat v supermarketu u každého artiklu z mnoha druhů, které naši svobodu opět omezují.

Zatímco globální trhy jsou taženy vidinou neustálého růstu „páry“, příbytkům „ledu“ – zejména globálním problémům – se všeobecně věnuje daleko menší pozornost, zvlášť pak mezi tržními aktéry. Obecných příčin toho, proč stále více globalizovaná civilizace adekvátně nereaguje na problémy globalizace, je celá řada a sahají od ekonomických, přes politické, kulturní, genderové až po sociálně psychologické. Jejich rozboru je ostatně zasvěcen celý kurs. Spokojme se tedy na úvod s jejich pouhým základním výčtem, abychom se mohli zaměřit na tržní aktéry.

Mezi jedny z nejkvalifikovanějších a nejhlubších rozborů patří kniha bývalého viceprezidenta USA Ala Gorea *Země na misce vah*: „Jestliže řešení problému, který před sebou máme, zjevně vyžaduje více úsilí a větší oběti, než jsme ochotni si vůbec představit, anebo pokud by ani největší úsilí jedince nestačilo k odvrácení tragédie, býváme v pokušení přerušit vazbu mezi stimulem a mravní odpovědí.“ (Gore, 1994, str. 31). Takovému filtru, který sami vkládáme do svého vnímání, psychologové říkají *kognitivní disonance*. Avšak důvodů, proč děláme tak málo k řešení globálních problémů, je možné najít daleko víc:

- nedostatek ověřených poznatků, ale přebytek informací (infotainment),
- problémy s měřitelností a operacionalizací, kvantifikovatelností výsledků našich snah,
- dynamická, nelineární povaha, ale vzájemná provázanost, závislost problémů,
- konzumní kultura a nárůst individualismu,
- nedostatek politické debaty a vůdčích osobností,
- problém kolektivní akce.

2. GLOBALIZAČNÍ SLOVNÍK

Většinu těchto aspektů postihují další přednášky o globálním řízení. V této se budeme věnovat zejména ekonomickým faktorům spojeným s kolektivní akcí a globálními veřejnými statky. K tomu je třeba si přiblížit klíčové pojmy ekonomické teorie (vycházející z velmi osobitého slovníčku podobných pojmů Václava Bělohradského dostupného na: <http://www.multiweb.cz/hawkmoon/slovník.htm>).

2.1. Veřejný statek

Pro kapitalistickou ekonomiku jsou typické soukromé statky a jejich směna na trhu. Většina spotřebního zboží a služeb patří do této kategorie. Existuje však důležitá kategorie statků, které mají jiné vlastnosti. Ekonom Paul Samuelson definuje veřejný statek jako statek: a) z jehož spotřeby nelze rozumně nikoho vyloučit (princip nevylučitelnosti), b) jehož spotřeba jedním člověkem neomezuje spotřebu ostatních (princip nekonkurence). Z toho lze většinou odvodit ještě třetí charakteristiku – takový statek nelze nikomu dávkovat podle toho, jak za něj platí. Klasickými příklady jsou maják či národní obrana.

2.2. Externalita

Veřejný statek může mít pozitivní stejně tak jako negativní nádech. V. Bělohradský pak trefně hovoří o veřejných *nedo-statcích*. Externalitou se pak rozumí obecněji jakákoliv újma či prospěch jedné osoby způsobené jinou osobou bez souhlasu první osoby. Veřejnoprávní rozhlas mohou poslouchat všichni, i když neplatí poplatky (tzv. černí pasažéři). Naopak všichni obyvatelé kolem dálnice se musí smířit se vzduchovým i zvukovým znečištěním bez ohledu na to, zda sami mají auto.

2.3. Kolektivní akce

Kolektivní akce je zaužívaným označením situace, v níž je potřeba něco (většinou společně) udělat, ale nikomu se nevyplatí, aby to udělal sám. Kolektivní akce je zapotřebí k nápravě negativních externalit či poskytování pozitivních veřejných statků. Je v zájmu všech zachovat zdravé globální klima, např. pomocí řady omezení národních emisí CFC plynů či oxidu uhličitého. Avšak nikomu se nevyplatí jednostranně snížit vlastní národní emise (a uvalit tak dodatečné náklady na firmy v domácí ekonomice), pokud tak neučiní i „kritická masa“ ostatních států. Podobné dilema v případě emisí škodlivých pro globální klima umožňují částečně řešit např. mezinárodní dohody jako Montrealský či Kjótský protokol.

2.4. Selhání trhu a selhání státu

Produkce (záporných) externalit se označuje také za selhání trhu, protože většinou vyžaduje zásah státu či jinou kolektivní akci. Podobně však ekonomická věda zná i pojem selhání státu, protože řada kolektivních či státních akcí může mít daleko horší důsledky (vyšší náklady), než jsou přínosy daného zásahu. Důraz na jeden či druhý typ selhání pak většinou vychází z politického (ideového) přesvědčení. Zatímco pravicové vlády zdůrazňují selhání státu a efektivnost konkurence na volném trhu, vlády nalevo od středu spíše poukazují na selhání trhu a nutnost veřejného dohledu a regulace.

2.5. Globální veřejný statek

Řada veřejných statků může mít pouze lokální či národní charakter. Maják slouží pouze lodím kolem určitého útesu. Národní armáda zajišťuje obranu pouze lidem jednoho státu. Neporušená atmosféra Země, světová bezpečnost či globální finanční stabilita ale představují veřejné statky, z nichž teoreticky těží všichni obyvatelé planety. Proto hovoříme o globálních veřejných statcích (global public goods). Podobně můžeme za globální veřejná zla či nedo-statky (global public bads) označit častější a ničivější poruchy počasí, nukleární konflikt či zákeřnější mutace virů, jež mají rovněž potenciál zasáhnout velkou část světové populace.

2.6. Globální řízení

Za specifický globální veřejný statek je možné považovat i globální řízení. Jeho konkrétní definice se autor od autora liší. Většinou se jím rozumí snahy odstranit deficit kolektivní akce na globální úrovni s cílem redukovat negativní externality způsobované globalizací, řešit globální problémy a zajistit produkci potřebných globálních veřejných statků. Mluví se též o zvládnání či řízení globalizace jako takové (managing globalization). Svým způsobem se snaží potírat jak selhání globálního trhu, tak selhání národního státu, a tudíž přesahuje rámec běžné ekonomické i politické vědy.

3. SOUKROMÝ STATEK, VEŘEJNÁ SLUŽBA A POLITICKÁ VOLBA

Veřejné statky jsou nejčastěji zajišťovány **státní správou** či místní **samosprávou**, na globální úrovni pak často **mezinárodní spoluprací** (např. rozvojovou pomocí). Pohledem do veřejných rozpočtů nicméně zjistíme, že řada statků, které občanům běžně zajišťuje komunální, národní či rozvojová politika, nesplňuje kritéria veřejného statku.

Např. příjemce sociální dávek, zdravotní péče či vzdělání lze diskriminovat a/či udržovat mezi nimi rivalitu. Bez počítače a telekomunikačního operátora nemáte přístup na internet, přestože jeho služby jsou v drtivě většině zdarma dostupné všem. Příjímácké zkoušky na střední či vysoké školy představují konkurenci mezi studenty. I takové společné přírodní statky, jako je pitná voda, lze kontrolovat a poskytovat pouze za úplatu (viz. pozadí konfliktů na Blízkém východě). Celé skupiny obyvatelstva – mezi státy i uvnitř státu samotných – proto mohou být a v chudých zemích také jsou **vyloučeny z přístupu** k těmto službám, které na Západě považuje většina daňových poplatníků za naprosté samozřejmosti.

Je tedy třeba rozlišovat mezi **veřejným statkem** a veřejným poskytováním statku či služby (**veřejnou službou**). Veřejné statky mohou být poskytovány soukromými osobami a obráceně.

Takové pozitivní externality, kdy je veřejný statek zcela zdarma poskytován soukromou osobou, najdeme zřídka – např. soukromě postavený maják anebo operační systém Linux. Častěji je soukromý statek zdarma zpřístupněn soukromou osobou veřejnosti v rámci PR či vedlejší komerční aktivity (např. soukromá lanovka, Zlaté stránky). Nejčastěji soukromé osoby poskytují veřejné služby za úplatu – po dohodě s nějakou veřejnou administrativou

– např. co se týče možnosti využít jakéhokoliv mobilního operátora k telefonátům na nouzová čísla.

Zvláštní kategorii představují tzv. **přirozené monopoly**, což jsou v Česku v různé míře podniky jako ČEZ, České dráhy nebo Český Telecom. Jedná se většinou o infrastrukturní sítě (soustava elektrického vedení, železniční síť či telekomunikační kabely), které sice mají charakter soukromých statků, ale konkurence v jejich poskytování je kvůli vysokým počátečním investičním nákladům v podstatě vyloučena. Je ve veřejném zájmu, aby takové sítě existovaly, avšak nevykazovaly klasické neduhy monopolů, jako je vysoká cena a omezený přístup. Proto většina států takové monopoly reguluje či dotuje.

Přísně vzato, velké množství statků a služeb, které za naše daně nabízí stát, místní samospráva či organizace systému OSN, patří do kategorie veřejně poskytovaných soukromých statků. Běžně se hovoří o veřejných statcích, přestože se (podle ekonomické definice) o čistý veřejný statek nejedná. Hlavní důvod spočívá v tom, že o veřejném poskytování statků se rozhoduje prostřednictvím veřejné volby. O tom, co bude či nebude veřejný statek (v širším slova smyslu) tedy rozhoduje **politická volba**.

Čistě soukromých a čistě veřejných statků je v podstatě velmi málo. Politická volba – ať již demokratického či autoritativního rázu – může velmi rychle ze soukromého statku učinit statek veřejný (např. z řady osobních údajů kvůli národní bezpečnosti) a z veřejných statků soukromý (například privatizací veřejných služeb). Na rozdíl od ekonomické teorie politická praxe nepracuje ve většině případů s čistě soukromými statky či čistě veřejnou službou. Zabývá se především hybridními statky a interakcemi mezi nimi.

4. GLOBÁLNÍ VEŘEJNÉ STATKY A GLOBÁLNÍ ŘÍZENÍ

Jak již bylo naznačeno výše, veřejné statky na globální úrovni mají řadu specifík. S globalizací postupuje i nárůst jakéhosi globálního vědomí (viz. např. projekt Princetonské univerzity), hovoří se o globální vesnici (Marshall MacLuhan) či McSvětě (Benjamin R. Barber). Pro diskusi o těchto a dalších sociálně-teoretických koncepcích globalizace doporučuji přednášku Miroslava Petruska *Reflexe globalizačních procesů v sociálních vědách*.

Neexistuje však žádná jasná společná autorita, která by na globální úrovni mohla převzít funkce, které na národní a komunální úrovni plní stát či místní samospráva (jakýsi globální stát). Místo toho se v poslední době diskutuje o pojmech, jako je globální řízení či globální správa (global governance). Ačkoliv bývají nezřídka zaměňovány, každý z těchto překladů v češtině vyvolává trochu jinou představu a naznačuje jiná řešení.

Globální řízení zejména má více konstruktivistický či manažerský nádech a širší záběr. Zatímco termín **globální správa** navozuje dojem spíše pasivní péče o daný okruh globálních společných statků, jako jsou světové oceány, polární oblasti či hydrosféra Země (Global Commons), termín globální řízení více evokuje potřebu aktivního, pružného, komplexnějšího a dynamického přístupu k řešení sady globálních problémů prostřednictvím sady různých nástrojů a mechanismů.

Václav Bělohradský kdysi ústřední problém globalizace definoval jako dramatický nárůst propasti mezi těmi, kdo rozhodují, a těmi, kdo s těmito rozhodnutími musí žít. Tento

demokratický deficit na globální úrovni, který ohrožuje samotnou legitimitu globalizace, stojí i v jádru diskusí o globálním řízení.

Globální kolektivní akce či poskytování globálních veřejných statků a globálních veřejných služeb je rozptýleno mezi řadu různých subjektů. Vskutku globální povahu však mají jen někteří aktéři. Je smutným anachronismem (a těžce uchopitelným problémem mezinárodních vztahů), že *nejméně globální povahu mají ti hráči, kteří mají k řešení globálních problémů největší mandát či největší kapacity – národní státy a především velmoci. A že ti, kdož mají nejvíce globální povahu a nejlepší předpoklady – nadnárodní společnosti a globální občanská společnost – mají k řešení globálních problémů nejmenší mandát, motivaci, či velmi omezené síly v případě mezivládních organizací jako je OSN.*

Klíčovým rozlišením je v tomto ohledu rozdíl mezi významy pojmů globální, multilaterální a mezinárodní, potažmo supranacionální a nadnárodní.

Mezinárodní – se vztahuje ke všem aktivitám, které překračují hranice národních států (internacionální). Jedná se o nejstarší ze zmíněných pojmů a většinou se používá pro politiku mezi státy. Za mezinárodní organizaci však může být označen např. též nevládní Oxfam či Greenpeace.

Mezivládní – proto se zejména pro dohody a organizace, kde jsou národní státy zastoupeny oficiálními delegáty (diplomaté) začal používat pojem mezivládní. Občas je možné též slyšet rozlišení např. na bilaterální pomoc (mezi dvěma státy), multilaterální organizace (mnohostranné) či plurilaterální dohody (závazné pouze pro podmnožinu členských států, která ji podepsala).

Nadnárodní – v ekonomické oblasti se užívá pojem nadnárodní, znamenající totéž co transnacionální, zejména pro velké firmy, které operují v mnoha různých zemích (proto se také objevuje pojem multinacionální). Je tím zdůrazněna schopnost multinacionálních (Multinational Corporations – MNCs) či nadnárodních korporací (Transnational Corporations – TNCs) provozovat své aktivity bez vázanosti na jeden konkrétní stát a víceméně i bez mezinárodní regulace.

Supranacionální – výjimkou z pravidla o právní nadřazenosti národních států nad mezinárodním právem je Evropská unie. Představuje hybridní integrační celek, který kombinuje prvky podřízenosti (přímo aplikovatelné evropské právo, Evropský soudní dvůr, působnost Evropské komise např. v oblasti společné obchodní či zemědělské politiky) s prvky autonomie členských států (např. oblasti jednomyslného hlasování v Evropské radě jako například daňové, bezpečnostní či sociální otázky). Podobné tendence na mezivládní úrovni se začínají projevit např. u vnímání pravomocí Mezinárodního trestního soudu či role OSN u zvláště závažných druhů masového porušování lidských práv či genocidy, kde se prosazuje nadřazenost mezinárodního společenství nad suverenitou (provinilého) národního státu.

Globální – je pak pojem nejširší, používaný v přírodních, ekonomických, technických i sociálních vědách. Odkazuje se na procesy či fenomény, které zcela překračují národní státy, mezivládní organizace i nadnárodní firmy, jako je např. globální oteplování, globální recese, globální občanská společnost.

Legitimní mechanismus zastupování, delegace a výkonu moci a vymáhání práva existuje pouze na místní a národní úrovni – uvnitř států. Mezi státy už sice nevládne naprosto

anarchický stav, jak popisují realistické koncepce mezinárodní vztahů – zvětšila se role nestátních subjektů (viz. Jan Karlas – Liberalismus a velké teorie mezinárodních vztahů v odborném čtvrtletníku Mezinárodní vztahy), existuje široké pole spolupráce a vědomí vzájemné závislosti. Avšak mezinárodní parlament, vládu či soud s pravomocemi srovnatelnými s jejich protějšky na národní úrovni nemáme.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že globální řízení v sobě zahrnuje všechny aspekty (inter-, trans- i supranacionální) a týká se jak role národních států, jejich uskupení (např. G8) a mezivládních organizací (systém OSN), tak působení soukromého sektoru (zejména nadnárodních korporací) a globální občanské společnosti. Dále se zaměříme na roli soukromého sektoru a tržní přístupy ke globálnímu řízení.

5. TRŽNÍ PŘÍSTUPY

Ústředním sporem současné debaty o (ekonomické) globalizaci je konflikt mezi konkurencí a regulací. Zastánci liberalismu, volného trhu a globalizace vůbec argumentují prospěšností konkurence, volné interakce svobodných, soukromých aktérů, škodlivostí vládních zásahů a nepružností státní byrokracie, schopností trhu nejefektivněji alokovat omezené zdroje mezi soupeřící potřeby a v neposlední řadě historickým vítězstvím liberální demokracie a kapitalismu nad komunistickou totalitou a řízeným hospodářstvím (viz Francis Fukuyama – Konec historie).

Obecné liberální a pro-globalizační přístupy však většinou pokulhávají v nabídce konkrétních řešení globálních problémů. Nezřídka přehlížejí širší kontext a podmínky nutné k tomu, aby dotyčné země či jednotlivci mohly z globalizace těžit. Opomíjí náklady (externality) celého procesu a podceňují potřebu kolektivní akce a ochrany globálních veřejných statků.

Zastánci globalizace většinou tíhnou k tomu, vidět problémy globalizace jako vnitřní problémy zemí, které si na globalizaci stěžují. Vycházejí z předpokladu, že globalizace představuje přirozený, objektivní a nevratný proces. Chudé země pranýřují za neschopnost adekvátně na globalizaci reagovat – za nedostatečnou aktivitu, slabé reformy a špatnou politiku. Především pak kritizují jejich korupci a klientelismus, které prorůstají státní správou i společenským životem. I bohaté země jako Francie či Německo, kde se proti globalizaci vzdouvá stále více hlasů, podle neoliberálů trpí nepružností, nadměrnou regulací a přílišným ochranářstvím. Můžeme slyšet, že stará EU si zvykla na příliš vysoký životní standard, sociální jistoty a pečovatelský stát. Strach z globalizace (E. Lafontaine) je pak nabíledni.

Doporučení, která zastánci globalizace dlouho předepisovali, známe do značné míry z vlastní zkušenosti, z postkomunistické transformace ČR. V globálním kontextu se zapsaly především jako tzv. **programy strukturálního přizpůsobení**. Pod vlivem M. Thatcherové a R. Reagana je v 80. a 90. letech minulého století je prosazovaly zejména USA (ministerstvo financí), Mezinárodní měnový fond a Světová banka (tzv. Washingtonský konsensus). Hlavními cíli neoliberální politiky bylo:

- zaručit makroekonomickou stabilitu (potažmo stabilizovat politickou a sociální situaci, zajistit bezpečnost);

- zavést vládu zákona, nezávislé a efektivní soudnictví, garantovat vlastnická práva;
- převod majetku do soukromých rukou (privatizace);
- uvolnění trhů, cen (deregulace);
- otevření obchodu mezinárodní konkurenci a uvolnění kapitálových toků (liberalizace);
- exportní orientace (často doprovázená masivní devalvací);
- snahy zprůhlednit, zeštíhlit a zefektivnit státní správu;
- provádění zdravé hospodářské politiky (nízká inflace, konkurenceschopný měnový kurz, nízké úrokové sazby, nízké daně);
- investice do fyzické infrastruktury (silnice, letiště, přístavy, přehrady, rozvodné sítě apod.).

Rozšiřování svobodného ekonomického a politického prostoru ale není jen otázkou vůle či deklarace demokraticky zvolené vlády. I nyní, 17 let po pádu železné opony je stále třeba se s Fareedem Zakariou ptát, kolik je na světě takových *neliberálních demokracií, kde relativně svobodné volby posvěcují masivní korupci, potlačování občanských práv, svobody slova a vyznání*. A kolik demokracií není s to zajistit důstojnou existenci celým skupinám svých obyvatel? Hlavní ekonomy a politiky Západu však většinou příliš netrápilo, jaké podmínky je třeba splnit, jakého stádia ekonomické a společenského rozvoje dosáhnout (či jak jsou tyto na Západě zrozené koncepty vůbec přenosné do historicky, kulturně zcela odlišných prostředí), aby (tam) vlna liberalizace skutečně pozvedla většinu člunů.

Efektivní vymáhání vlastnických práv závisí na funkčním právním státu, který se zase odvíjí od politické kultury a institucionálního zajištění. Pružný kapitálový trh předpokládá základní bankovní infrastrukturu, bankovní dohled a zejména základní kapitál. Integrace chudých zemí do mezinárodního obchodu probíhá pomalu a velmi nerovnoměrně. I tam, kde došlo k domácím reformám a ekonomickému růstu, se nečíslně objevují jiné či nové problémy, jako jsou sociální exkluze, nárůst nerovností, kriminality, zaostávání venkovských oblastí.

Pod palbou kritiky (zejména z občanské společnosti), která dokládala obrovské sociální náklady při necitlivém, plošném prosazování programů strukturálních přizpůsobení, se neoliberalní koncept poněkud rozředit. Jeho zastánci zmírnili rétoriku a přidali do svých politik další prvky, které začaly do určité míry zohledňovat externality a širší kontext rozvoje (potřebu veřejných statků, služeb a kolektivní akce):

- investice do sociální infrastruktury a lidského kapitálu (základní školství a zdravotnictví);
- budování kapacit státní správy (funkční celnice, daňová správa, plánování, řízení atd.);
- podpora drobného podnikání (mikrouvěry, pozemkové reformy, konzultační služby, pomoc s marketingem apod.);
- podpora občanské společnosti a svobodných médií;
- transfer technologií;

- institucionální reformy (propojenost reforem, budování základních institucí – policie, antimonopolní úřad, kontrolní orgány apod.);
- případně pokročilejší snahy o kultivaci sociálního kapitálu (spolupráce, komunikace, sociální soudržnosti).

Je třeba přiznat (jak to ve své knize činí bývalý hlavní ekonom Světové banky Joseph Stiglitz), že čistě neoliberální přístup, založený na neoklasické ekonomické teorii, se těšil a stále do značné míry těší plné podpoře soukromého sektoru, zejména mocných finančních a obchodních kruhů kolem Wall Streetu a londýnské City. V takové míře, že si nelze nepoložit otázku, zda jeho tvrdé prosazování bylo způsobené jen intelektuální pýchou a ideovým přesvědčením¹ mezinárodních finančních institucí či politickým zadáním od pravicových vlád, které v té době pevně držely otěže světové politiky. Výhody plynoucí z takové podoby globalizace přímo hlavním kapitálovým skupinám a nadnárodním korporacím jsou až příliš zjevné:

- rozšíření investičních možností (a volné nakládání se ziskem);
- větší prostor k finančním spekulacím (liberalizace kapitálového účtu);
- přístup k levným zdrojům (suroviny, pracovní síla);
- zvýšený přístup k novým aktivům (půda, nemovitosti, zařízení, akvizice celých firem);
- expanze trhů (menší závislost na saturovaných vyspělých trzích);
- další ekonomické příležitosti v důsledku komodifikace (např. privatizace vodohospodářství, sociálních a zdravotních služeb);
- větší ekonomická moc (rostoucí horizontální i vertikální koncentrace, rostoucí podíl na světovém HDP i mezinárodním obchodě);
- vypuštění různých nepohodlných a těžko uchopitelných externalit a sociálních a lidských faktorů, ale také legitimizace jednoduchého ekonomistického pojetí světa, kdy veškeré problémy lze převést na jasné, měřitelné, technické úkoly (pouze otázka kapitálu, technologie a know-how);
- větší politická moc a svoboda (rostoucí ekonomická závislost a závislost na ekonomickém růstu, eroze národního státu, krize jeho legitimacy, efektivita a suverenity);
- otevřené dveře do kanceláří státních úředníků i volených politiků;
- minimální kontrola a odpovědnost (minimální možnosti regulace velkých ekonomických aktérů).

Velkým finančním a ekonomickým hráčům takové pojetí globalizace společně s enormním technologickým pokrokem přineslo pohádkové bohatství a netušené možnosti. Těžily z něj i politické elity na Severu i na Jihu, jejichž aktivita (či pasivita) pomáhala takové

1 Mnozí ekonomové (Mishan, 1994, Henderson, 1999 či Amartyrja Sen) již poukázali na to, že předpoklady neoklasické ekonomie (a stále běžně vyučované ekonomie středního proudu) jsou neudržitelné. Teoretické konstrukty jako „efektivní trh“, „všeobecná ekonomická rovnováha“ či „racionální aktér“ na trhu s dokonalými informacemi sice umožňují zajímavě modelovat ekonomické procesy. Avšak s každodenní realitou našich životů nemají mnoho společného, skutečnost tyto předpoklady takřka nikdy nesplňuje.

pojetí globalizace prosadit. Nezanedbatelné přínosy zaznamenaly globálně i koupěschopní spotřebitelé (z vyšších a středních tříd) – větší výběr zboží a služeb co do druhů i kvality, řadu cen konkurence stlačila dolů. Několik zemí globalizace opravdu pozvedla z chudoby (asijské tygři).

Přesto v 90. letech začalo být zjevné, že na globalizaci cosi není v pořádku. Nejenže začal růst okruh zemí a lidí, jež plody globalizace prostě mívá – Afrika, celé regiony jižní Asie, střední Asie, Latinské Ameriky. Také se rozšířil okruh lidí, kteří sice mají přístup do globální ekonomiky, ale mají čím dál větší problém stačit jí s dechem². Zejména střední vrstvy v bohatých zemích pocítily silný nápor globální konkurence – stagnující reálné mzdy, rostoucí nezaměstnanost, relokace továren, „pružnější“ trh práce a pokles síly odborů, rostoucí nároky na kvalifikovanost a pružnost, eroze sociálních jistot a sociálního státu. Dříve relativně zajištěné skupiny najednou zjišťují, že přestože pracují stejně či více, jejich odstup od „horních deseti tisíc“ se rychle prohlubuje, zatímco jejich vzdálenost od nižších sociálních tříd se spíše zmenšila.

Tradiční, pasivní přístup podnikatelské komunity ke globálním problémům tak začal erodovat v důsledku těchto procesů:

- slabé výsledky neoliberální politiky, velké externality;
- zhoršující se situace chudých zemí a skupin;
- omezené výsledky rozvojové pomoci a spolupráce;
- klesající důvěra ve vlády, neschopnost či neochota vlád poskytovat veřejné statky;
- omezené kapacity mezivládních organizací;
- narůstající polarizace uvnitř států i mezi nimi;
- obrovská a sílící kritika neoliberální globalizace ze strany rozvojových zemí a občanské společnosti (anti- a alterglobalizační hnutí);
- rostoucí síla spotřebitelů (silnější konkurence a úspěšné spotřebitelské bojkoty);
- klesající legitimita globálního ekonomického systému;
- nárůst podnikatelských a manažerských rizik (ale také příležitostí);
- klesající důvěra občanů v nadnárodní korporace;
- zrod nových koncepcí a alternativních přístupů (zejména trvale udržitelný rozvoj).

Za zmínku stojí též fakt, že na neoliberální, korporativní pojetí globalizace v první řadě doplácejí drobní farmáři, řemeslníci, malí a střední podnikatelé bez rozdílu národní příslušnosti. Post-fordistická globální ekonomika sice vyžaduje pružnou nabídku široké škály

2 Ankie Hoogvelt (2001) rozvíjí teorii o tom, že globalizace změnila klasické společenské uspořádání tříd původní třístupňové pyramidy na uspořádání, které spíše připomíná tři soustředné kruhy. Tyto kruhy však jdou napříč národními i regionálními hranicemi. První, nejužší kruh, zahrnuje zhruba 20 % světové populace, která je tzv. úvěryhodná (bankable). Tato globální elita je obklopena 20–30 % světové populace, která je vržena do nejistých forem zaměstnání a musí za svou práci tvrdě bojovat v ostré globální konkurenci. Konečně třetí, největší kruh představuje zbývající 3–4 miliardy, které jsou v podstatě vyloučeny z globálního systému. V současnosti nejsou zajímaví ani jako potenciální spotřebitelé, ani jako pracovní síla.

produktů šitých na míru zákazníkovi (economy of scope, viz. Hoogvelt, 2001), vytváří prostor pro vznik nových odvětví a podnikatelských „nik“, kde nachází uplatnění malé firmy (např. programátorské služby). Zároveň ale ekonomická a politická pozice malých a středních podnikatelů slábne s tím, jak dochází k horizontální i vertikální koncentraci v průmyslových odvětvích, k přesunu v daňové zátěži z velkých na malé ekonomické subjekty a z přímého na nepřímě zdanění. Hypermarkety, velkoobchodní řetězce, stavební konglomeráty či nadnárodní výrobci aut dnes řadu svých drobných dodavatelů přímo neskupují, ani nelikvidují. Využívají jejich služeb, ale drží je na hraně jejich možností – pod tlakem, který jim umožňuje jen tak tak přežít. V podobné, silně nerovné situaci jsou i miliony zaměstnanců po celém světě, ale také místní komunity či menší vlády. „Multinacionálům“ pak jejich velikost, mobilita a kapitálová síla umožňuje rozpoutat mezi vládami soutěž o nejvýhodnější podmínky, včetně dotací pro korporace (tzv. korporativní blahobyť) a minimalizace daňové zátěže (a daňové ráje).

Není divu, že důvěra obyvatel naší planety vůči firmám, a zejména těm globálním, je nižší než důvěra ve vlády, mezinárodní organizace a nevládní organizace. Podle každoročních mezinárodních průzkumů veřejného mínění, které si objednává Davoské Světové ekonomické forum, navíc stále klesá. Důvěra v globální firmy je dokonce na nejnižší úrovni od začátku těchto výzkumů (viz. Graf 1).

Mezi kapitány globální ekonomiky se proto přirozeně začal rozšiřovat pocit, že „**business as usual**“ už brzy nemusí stačit. Nespolehlivé státy, nepřátelsky naladěný spotřebitelé, prohlubující se globální problémy velké části planety a nahlodaná pověst volného trhu jsou na hony daleko podpurnému, stabilnímu, předvídatelnému prostředí, které všichni podnikatelé potřebují k úspěšnému podnikání.

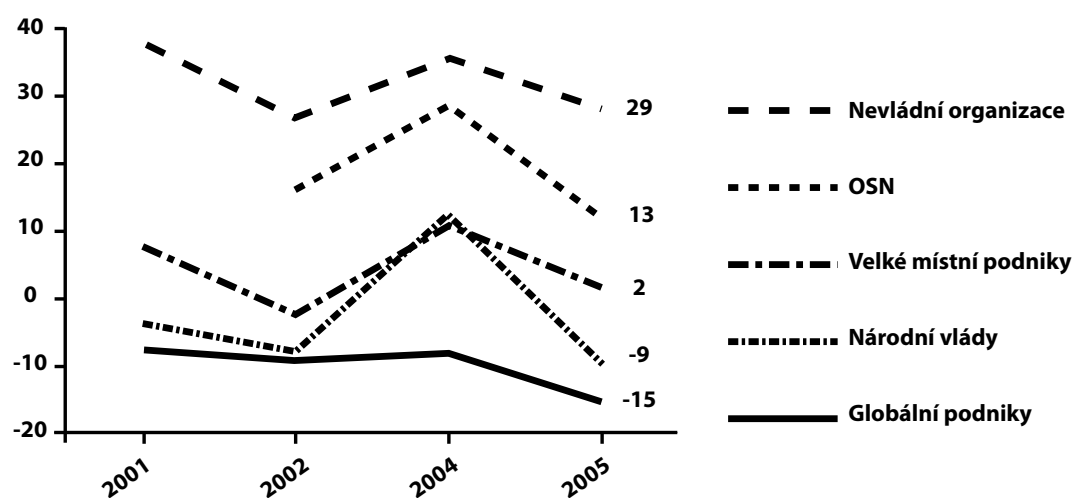
Důvodem ke zvýšené aktivitě v oblasti korporativní zodpovědnosti však může být i zcela jiný fakt. Globální korporace mají stále větší vliv na tvorbu politiky – jak u národních vlád, tak u mezinárodních organizací, jako je WTO. Čerstvá studie evropské sítě nevládních organizací Seattle to Brussels Network odhaluje rozsah firemního vlivu na evropskou obchodní politiku. Snahy o snižování korporativních externalit a produkci veřejných statků mohou pramenit z potřeby alespoň v minimální míře vyvážit či ospravedlnit svůj vliv na politiku. Anebo od něj odpoutat pozornost.

Data z výše zmíněného průzkumu veřejné důvěry totiž lze interpretovat také tak, že **propojení politické a ekonomické moci** (vlády a velkého byznysu) už v řadě zemí dosáhlo takových rozměrů, že ho není možné skrývat. Mnozí lidé ztrácí víru v možnost změny, natož v možnost něco změnit vlastními silami. S tím, jak lámou hůl nad korporacemi, čím dál více ztrácejí důvěru i ve stát. Prostor, který vyklízí národní stát, ale automaticky není vyplňován občanskou společností. Společenské napětí, které plodí tato propast, se tak může obracet i proti korporacím a vyžadovat jejich intervenci.

6. ODPOVĚĎ KORPORACÍ

Analogicky k ústřednímu sporu globalizace i ve sporu o **zodpovědnost korporací** odděluje zastávce dobrovolnosti (konkurence) a zastávce závaznosti (regulace) bariéra. Tyto tábory

Graf 1: Celkové změny v důvěře vůči institucím od roku 2001

Zdroj: Globescan

většinou analogicky svým pozicím přejímají také strach z větší role vlády (pro-globalizační proudy) či větší role byznysu (proudy alterglobalizační). Přesto přibývá profesionálů, kteří se snaží proniknout do hloubky, navrhnout praktická řešení a pracují s oběma stranami³.

6.1. Odpor k regulaci – tržní nástroje

V soukromém sektoru bychom obecně našli jen málo přívrženců zvýšeného státního dohledu, nových regulí, dalších byrokratických požadavků – ať už jde o jakoukoliv oblast, o vyšších daních ani nemluvě. Tradiční **nedůvěra podnikatelů** ostatně má své opodstatnění – nad účinností státních opatření a čestnými úmysly státních úředníků vskutku často visí otazník. Nadto stát dnes ve většině bohatých zemí již s různým výsledkem reguluje v nějaké míře všechny oblasti působení soukromých firem (pracovní-právní, ekologická, sociální, antimonopolní a další legislativa).

Navíc podnikatelé argumentují tím, že i mimo právní stát je otevřené ekonomiky a demokratické společnosti vystavují dostatečné kontrole. Svou zodpovědnost firmy pociťují zejména na dvou frontách – 1) vůči vlastníkům a investorům a 2) vůči spotřebitelům.

Každý zaměstnanec se primárně zodpovídá svému zaměstnavateli. Platí to i o vrcholných manažerech (CEOs) nadnárodních korporací, kteří musí podávat pravidelné zprávy o výsledcích své práce **majitelům, akcionářům či investorům** firmy. Zatímco pro finanč-

³ Na univerzitní půdě se zodpovědnosti korporací věnují např. Evropský institut pro etiku v podnikání na Univerzitě v Nyenrode (<http://www.nyenrode.nl/centers/eibe/index.cfm>). Mezi thinktanky a konzultantskými firmami vyniká zejména SustainAbility (<http://www.sustainability.com/about/index.asp>). V rostoucí míře se této problematice věnují i velké konzultantské firmy jako McKinsey či bývalá Velká pětka (KPMG).

ní trhy v New Yorku, Londýně, Frankfurtu či Tokiu zůstávají rozhodující čísla o čtvrtletním růstu ceny akcií, ročním zisku či vývoji tržního podílu, špatná či dobrá reputace firmy také hraje svou roli. Zejména negativní image v důsledku nezodpovědného chování firmy může způsobit pokles ceny akcií a zisků, ohrozit budoucnost firmy.

Ostrá konkurence ve většině odvětví dává silnou zbraň do rukou **spotřebitelům**. Kdykoliv se jim produkty, služby či chování nějaké firmy nelíbí, mohou nakoupit u konkurenta. Veškeré prohršky se teoreticky mohou ventilovat v médiích, která dnes mají velký dopad na spotřebitele. Spotřebitelské organizace či hnutí pak mohou spojovat své síly a účinně bojkotovat hříšné firmy. V řadě firem (McDonald's) i celých odvětví (petrochemický průmysl) tak došlo ke skutečným posunům. Navíc rostoucí počet tzv. *uvědomělých spotřebitelů* dává vzniknout novým odvětvím a segmentům trhu (biopotraviny, ekologická kosmetika) i novým podnikatelským postupům (IKEA) a přístupům (FairTrade). To, co spotřebitelé kupují či nekupují, jsou pro podnikatele nejspolehlivější signály.

Tlak finanční komunity na ekonomické výsledky firem je v důsledku konkurence na globálních kapitálových trzích stále drtivější. Firmy, které ekonomicky nerostou, mají obtíže získat kapitál pro svou další existenci. Přesto se v podnikatelských kruzích soustřeďuje pozornost nejen na akcionáře (*shareholders*), ale také širší okruh aktérů, kteří mají nějaký vztah k dané firmě (*stakeholders*). Čestina neumožňuje pregnantně uchopit rozdíl v těchto dvou anglických termínech. Ten však v oblasti firemní z/odpovědnosti získal na důležitosti. Tzv. multi-stakeholder přístup, tedy participativní přístup, který se snaží zahrnout zástupce různých zájmů a pohledů na věc, se stal zaklínadlem nejen v oblasti firemního PR (public relations), ale též na vládní a mezivládní úrovni.

Zhoršující se problémy s epidemií AIDS, hygienickou situací, klimatickou změnou či narůstající digitální mezera mezi Severem a Jihem v souběhu s nevalnými výsledky vlád a mezinárodních organizací vedly postupem času ke **společenskému tlaku** zejména ze strany občanské společnosti na to, aby se podnikatelská sféra aktivně zapojila do řešení nejpalčivějších problémů lidstva. Začaly se objevovat požadavky, aby i korporace produkovaly nejen soukromé, ale též (globální) veřejné statky.

Řada firem a jejich sdružení začala být aktivní na poli, které dostalo souhrnný název firemní (korporativní) odpovědnost (CR), ve snaze vyjít kritice vstříc a vybudovat lepší obraz své činnosti. Navíc se ukázalo, že tato snaha má i svůj „**podnikatelský argument**“ (tzv. „business case“), protože společnosti, které aktivně zohledňují sociální a ekologické dopady své činnosti, na trhu často neztrácí, ale naopak získávají. Mimo jiné jsou takové firmy schopné lépe předvídat a zvládat rizika (risk management).

Řada korporací však poskytuje veřejné statky bez toho, že by se hlásila ke korporativní odpovědnosti. Z pragmatických důvodů. Zejména v nejchudších z rozvojových zemí, kde stát vyklidil pole ve většině sociálních oblastí (tzv. *padlé státy*), prostě není nikdo jiný, kdo by jejich zaměstnancům (rodinám) poskytoval základní zdravotní péči. Anebo občané z příjmů, které od zdaněné korporace měly plynout do státní pokladny, nic nevidí. A tak je korporace jako např. Shell ve zkorumpované Nigérii raději investuje do veřejných služeb sama. V takových případech „byznys začíná hrát roli státu“ (Hertzová, 2003, str. 194).

Nelze však přehlédnout, že u řady firem a podnikatelů nejde pouze o pragmatickou odpověď na urgentní problémy, nýbrž se prostě chtějí angažovat pro dobrou věc. Je to zejména

případ řady filantropů typu George Sorose. Konkrétní koncepce, nástroje a podnikatelské strategie se liší, avšak důraz na dobrovolnost zůstává.

6.2. Firemní samoregulace

Kodexy chování – nejstarší formou deklarace určitých etických hodnot jsou kodexy chování či etické kodexy. Firmy buď sestaví svůj vlastní kodex chování, nebo se připojí k existujícímu oborovému či jinému zájmovému kodexu, který sdružuje další firmy. V Česku se např. opakovaně hovoří o etické reklamě a kodexu marketingových agentur.

Nejznámějším globálním kodexem, který z iniciativy generálního tajemníka OSN podepsalo již na 2000 globálních korporací, je Global Compact. Devět obecných zásad má vymezovat hranice pro chování nadnárodních firem k zaměstnancům, dětskou práci a dopady na životní prostředí apod. Avšak dosavadní působení je nanejvýš sporné.

Při Global Compact a Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) vznikla také Iniciativa pro globální výkaznictví (GRI), jejímž posláním je rozvíjet a rozšiřovat doporučení pro globálně použitelné standardy (trvale) udržitelného chování firem. Podle údajů londýnského thinktanku SustainAbility tato doporučení ve své práci využívá 750 organizací.

Status etického kodexu mají i Vodítka OECD pro multinacionální podniky z roku 1999 (revidované v roce 2000), protože reprezentují pouhá doporučení nadnárodním firmám pocházejícím z 33 členských zemí Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) anebo v nich působící. Nicméně zároveň se jedná o jediný kodex zodpovědného chování firem schválený vládami na mnohostranném základě.

Etický, ekologický a sociální audit – pokročilejší formou firemní zodpovědnosti je ekologický, sociální a etický audit. Etický audit v sobě většinou zahrnuje sociální a environmentální dimenzi, což platí také obráceně. Nejedná se o pouhou deklaraci, ale konkrétní kvantifikovatelné ukazatele, které umožňují *downitř i navenek* měřit (zlepšit, formalizovat), jak se daná firma drží svých hodnot. Zvláštní auditoři pak nekontrolují jen firemní účetnictví, ale také kvalitu řízení – objektivně stanovené standardy firemního chování ke svým zaměstnancům, dodavatelům, odběratelům, a dopady podnikání na životní prostředí. Komplexnější etický audit je zatím méně rozšířený než ekologický.

Např. švýcarská firma Covalence nabízí participativní databázi měřící etickou pověst korporací (EthicalQuote) podle sady 45 kritérií. Ta jsou rozdělena do 4 skupin (pracovní podmínky, dopad produkce, dopad produktu, institucionální vliv) a vychází z existujících dohod a norem mezinárodního práva v oblastech lidských práv, rozvoje a životního prostředí.

Může se jednat též o rozšířenou verzi certifikace Mezinárodní organizace pro standardizaci (ISO). Zejména certifikáty ISO 14000 a ISO 17000 slouží nejen jako určitá známka obecné kvality řízení a komparativní výhoda, ale také jako doklad obezřetného přístupu k životnímu prostředí, resp. k ochraně zaměstnanců. Zvláštním případem preventivního ekologického auditu je čím dál rozšířenější posuzování vlivů na životní prostředí (EIA), která získává i oporu v zákoně.

V rámci integrace koncepce trvalé udržitelnosti do obchodní politiky provádí od roku 1999 i Generální ředitelství Evropské komise pro obchod (DG Trade) předběžný prů-

zkum ekonomických, sociálních a ekologických dopadů nově uzavíraných obchodních dohod na širokou škálu zainteresovaných aktérů. Pro posuzování vlivů na udržitelnost (SIA) vyvinulo svou původní metodiku. SIA sice nepředstavuje vlastní odpověď korporací, ale vychází z podobných pohnutek a významně vymezuje prostředí, v němž se odehrávají podnikatelské aktivity nadnárodních korporací.

Politiky, nástroje a zprávy o korporativní zodpovědnosti – zatím nejucelenějším nástrojem firemní zodpovědnosti jsou zvláštní zprávy, které firmy o svojí „CR“ sestavují, případně zvláštní sekce výročních zpráv. Umožňují představit celý systém – vysvětlit ústřední hodnoty a pohnutky, základní přístup, konkrétní nástroje a politiku, které firma využívá, a ukazatele, kterými chce firma svůj pokrok měřit. Transparentnost a pravidelné podávání zpráv se pak dostávají do popředí zájmu.

Firmy ve stále větší míře přejímají tzv. integrovanou zodpovědnost. Během posledních dekád se změnilo vnímání managementu. Podle Heinze Rothermunda (Forum 2000, 2003), bývalého člena vedení Shell, bezpečnost či PR už nejsou vnímány jako oddělené problémy, ale jako úkol každého zaměstnance. Přestože korporativní zodpovědnost může mít ve firmě své oddělení, stále více se stává – v duchu nároků ISO certifikátů – součástí celkového řízení firmy. Do té míry, že někteří dokonce hovoří o novém podnikatelském modelu.

6.3. Nová disciplína

Oblast **firemní zodpovědnosti** dnes představuje samostatnou disciplínu. Učí se na univerzitách, firmy platí svá interní oddělení či externí konzultanty, přibývá nevládních i mezinárodních organizací s tímto zaměřením. V neposlední řadě se firmy začaly sdružovat do sítí a projektů, jejichž hlavním cílem je zvyšování firemní zodpovědnosti. Mezi ty nejznámější patří:

Světová podnikatelská rada pro udržitelný rozvoj (WBCSD) – koalice 180 mezinárodních firem ze 30 zemí a 20 sektorů, jejímž posláním je udávat ve světě podnikání směr na cestě k udržitelnému životu, eko-efektivitě a korporativní zodpovědnosti. Součástí práce je i snaha spoluvytvářet politický rámec.

CERES – Ekologové a investoři pro udržitelnou prosperitu – americká národní síť investičních fondů, ekologických organizací a dalších veřejně prospěšných skupin usilujících o zlepšení ekologického správcovství na straně podnikatelů.

Podnikatelská akce pro udržitelný rozvoj (BASD) – společný projekt WBCSD a Mezinárodní hospodářské komory (<http://www.iccwbo.org/>) před Světovým summitem o udržitelném rozvoji v Johannesburgu v roce 2002. Hlavním cílem bylo koordinovat podnikatelskou pozici a navrhnout konkrétní projekty v rámci globálního soukromoveřejného partnerství (viz níže).

6.4. Základní koncepce

Dynamický rozvoj této disciplíny se projevuje i v množství používaných konceptů a termínů, které se často vzájemně doplňují. Představíme si ty základní:

Koncepce trojí základny – planeta, lidé, zisk. Tripple Botom Line (TBL – People, Planet, Profits) představuje reakci podnikatelské komunity na koncepci trvale udržitelného

rozvoje. Usiluje o sladění ekonomických zájmů s příspěvkem k sociálnímu rozvoji a ochraně životního prostředí.

Veřejně-soukromá partnerství. Public Private Partnerships (PPP), také někdy nazývaná progresivní aliance, jsou formou („multi-stakeholder“) spolupráce mezi vládou, podnikateli a nevládními neziskovými organizacemi. Jsou jednou z odpovědí na otázku, jak dostat zdroje (peníze, nápady) tam, kde jsou problémy. Vychází z předpokladu, že k řešení komplexních globálních problémů je třeba seriózně spojit síly a vystupňovat společné úsilí (kolektivní akci). Bez synergie, koordinace a spolupráce bude mít i rostoucí počet dílčích počinů jen omezené dopady. Každý sektor má své silné a slabé stránky, které jsou často komplementární.

Sociální z/odpovědnost korporací. Corporate Social Responsibility (CSR) je pravděpodobně nejrozšířenější a nejobecnější termín pro všechny (a jakékoliv) snahy o zohledňování dopadů firemního chování (externalit) na okolní společnost, včetně „vstupů“ jako jsou zaměstnanci či dodavatelé. Narozdíl od koncepce trojí základny je větší důraz kladen na sociální aspekty. Jak bylo výše naznačeno, v anglosaském světě se pak vede klíčový spor o charakter odpovědi a rozlišují se termíny *responsibility* (dobrovolná a nezávazná aktivita firmy) a *accountability*⁴ (okolní společnost stanoví jasné právní standardy a nástroje vymáhání).

Sociálně odpovědné investice. Socially responsible investment (SRI) patří do skupiny pro-tržních přístupů. Nejobecnější definice vymezuje SRI jako snahu o skloubení soukromých hodnot a sociálních ohledů s investičními praktikami, která zohledňuje jak finanční potřeby investora, tak dopad investice na společnost. Mezi investory se řadí jak jednotlivci, tak instituce – od investičních a penzijních fondů, pojišťoven a korporací, přes státní výdaje, univerzity a obecní nemocnice až po nevládní organizace, církve a spolky.

SRI jsou nejrozšířenější v USA. Mezi průkopníky patří Co-op America. Americká nevládní organizace Fórum pro sociální investice, která patří také mezi projekty Co-op America, rozlišuje tři hlavní strategie sociálně odpovědného investování:

a) **prověřování** (sociální screening)

- hodnocení institucionálních investorů podle toho, do jakých firem investují. Sada kritérií zahrnuje sektor (zbraně, alkohol, tabák, hazardní hry), produkt, službu, dopad investice na životní prostředí, dodržování lidských práv, chování k zaměstnancům, odborům, rovnost mezi muži a ženami a investice firmy do okolní komunity,
- nabízí pak drobným i institucionálním investorům tabulky investičních možností seřazených podle toho, jak sociálně zodpovědné jsou.

b) **akcionářský aktivismus**

- využívání ekonomické moci investora, (minoritního) akcionáře, (spolu)vlastníka ke změně firemních praktik směrem k sociálně odpovědnějšímu chování prostřednictvím dialogu s vedením firmy, akcionářských rezolucí a akcí na výročních zasedáních či protestního prodeje akcií (divestment).

⁴ V češtině snad částečně mohou tento rozdíl postihnout výraz odpovědnost (měkkí) a zodpovědnost (tvrdší forma).

c) komunitní investice

- propojení investice s pomocí místním společenstvím, která mají ztížený přístup ke kapitálu, úvěrům či školení. Poskytuje kapitál jednotlivcům s nízkými příjmy, drobným podnikatelům či životně důležitým komunitním službám jako je péče o děti, seniory či lidi bez domova,
- specifické komunitní banky, kempeličky, úvěrová družstva či fondy rizikového sociálního kapitálu poskytují celou škálu služeb, mají různé formy, organizační struktury i podnikatelské strategie.

Pro zástupce podnikatelů není v praktické rovině spor regulace vs. dobrovolnost a tržní nástroje tak vyhrocen. Většina zainteresovaných byznysmenů uznává nutnost vládní regulace a mluví spíše o nutnosti rovnováhy – o hybridním řešení. Vyhrocený charakter však má tento spor pro kritiky z řad občanské společnosti. Podrobnějšímu rozboru vztahu občanské společnosti a globalizace se věnuje jiná přednáška tohoto kurzu, proto se jen stručně zaměříme na hlavní kritické argumenty v debatě o korporativní zodpovědnosti.

7. ODPOVĚĚ NEVLÁDNÍCH ORGANIZACÍ

Navzdory evidentním změnám v chování řady firem a navzdory stamilionům dolarů, které z jejich pokladen každoročně plynou do oblasti rozvoje, sociálních služeb a životního prostředí na místní i globální úrovni, velká část globální občanské společnosti je vůči korporativní odpovědnosti nanejvýš skeptická.

Proč je těžké uvěřit firmám dobré úmysly mimo sféru jejich podnikání? Protože pro velkou většinu z nich nejde o dobrovolnou snahu o změnu k lepšímu, nýbrž o reakci na vnější tlak, snahu o nápravu napáchaných škod či pragmatický způsob, jak zvýšit své zisky (či snížit ztráty).

Přístup firem k výše zmíněným nástrojům je často velmi selektivní a formální. Nedávný mezinárodní průzkum KPMG, globální účetní a auditorské firmy hodnotící zprávy o korporativní zodpovědnosti, odhalil řadu zajímavých jevů. Od roku 1993 neustále roste počet firem, které vydávají zprávy o CR (v roce 2002 již 64 procent z 250 největších globálních firem – G250). Také se rozšířilo hodnocení z ekologické oblasti na širší pojetí trvalé udržitelnosti (68 procent z G250).

Mezi hlavní motivy CR patří etické (53 procent) a ekonomické (74) pohnutky. Mezi ekonomickými důvody vítězí možnost inovace a učení, motivace pro zaměstnance a omezení a řízení rizik. Avšak většina zmínek o korporativním řízení postrádá specifické informace o struktuře CR a mechanismech její realizace uvnitř firmy. Pouze pětina firem opravdu konzultuje obsah zpráv s jejich primárními odběrateli (stakeholders) a pouze třetina žádá jejich zpětnou vazbu.

Pokrytí sociálních oblastí je podle průzkumu KPMG daleko povrchnější než zpravodajství o ekologické politice firem (85 procent všech zpráv zmiňuje horký problém globální klimatické změny). Zprávy nešetří slovy o firemním odhodlání, ale chybí konkrétní ukazatele a příklady odpovědného chování. Pouze čtvrtina korporací z těch, které sestavují CR

zprávy, podává informace o širších ekonomických dopadech a udržitelnosti svého působení. Naopak pod tlakem na přenos zodpovědnosti směrem dolů v korporativních řetězcích více než 80 procent CR firem popisuje své chování k dodavatelům.

Nicméně vzrůstá počet CR zpráv s externím ověřením (prohlášením nezávislého auditora). Jak však lakonicky poznamenává samotná zpráva KPMG, „s více než 60% podílem dominují trhu ověřování CR velké účetní a auditorské firmy“.

Není divu, že korporace jsou pak obviňovány z neprůhlednosti a manipulace. Fakta uvedená na webových stránkách či ve zprávách o korporativní zodpovědnosti je těžké ověřit i srovnávat. Proto se ve slovníku kritiků objevily pojmy „greenwash“ a „bluewash“.

Lakování na zeleno (Greenwash) – zahrnuje firemní praktiky, v jejichž rámci korporace rozšiřuje nepravdivé informace, aby na veřejnosti posílila svou pověst (původně ekologicky) zodpovědné firmy. Např. pokud firma utratí za reklamu/PR více, než za svůj ekologický program, který inzeruje. Nebo pokud se svým ekologickým programem snaží zalíbit lidem, které poškozují. Anebo pokud vydává sama sobě ekologickou certifikaci.

Lakování na modro (Bluewash) – je mladší pojem vzniklý v souvislosti s Globálním kompaktem a veřejně-soukromým partnerstvími pod hlavičkou OSN. Odkazuje na podobné praktiky (humanitární a rozvojové projekty) ve snaze zvýšit svou legitimitu napojením na OSN. Řada firem, které jsou součástí Globálního kompaktu, se totiž v minulosti dopustila vážných prohřešků vůči lidským právům, místním komunitám či životnímu prostředí (Rio Tinto, Nestlé).

Přestože uveřejněné sliby je možné korporacím připomínat, jejich naplňování záleží z velké části na libovůli dané firmy. Tlak médií bývá intenzivní, ale rychle pomíjí. Dlouhodobější tlak spotřebitelských bojkotů či nevládních kampaní může být efektivní pouze při zaměření na jedinou kauzu a jen za cenu velkého úsilí a koordinace velkého množství lidí a organizací.

Zejména však zůstává nezměněna podstata ekonomického systému, v jehož rámci korporace působí. **Systémové reformy** k internalizaci externalit, jaké nabízí např. ekologická daňová reforma, jsou v nedohlednu.

LITERATURA

Doporučená literatura

Hertzová, N. (2003). **Plíživý převrat: Globální kapitalismus a smrt demokracie. Přeložil Robert Bartoš. Praha: Nakladatelství Dokořán (256 str.)**

Bělohradský, V. Malý příruční slovník globalizace: 10 hesel k porozumění a obraně. URL: <http://www.multiweb.cz/hawkmoon/slovník.htm>

Kaul, I. et al: How To Improve Provision of the Public Goods? <http://www.gpgnet.org/pdfs/english2.pdf>

Kaul, I. et al: Why Do Global Public Goods Matter Today

www.gpgnet.org/pdfs/english1.pdf

Klein, N. *No Logo. Taking Aim at the Brand Bullies*. New York: Picador USA, 1999. 490 pages. URL: www.nologo.org Český překlad - Kleinová, N. (2005) *Bez loga (No Logo)*. Přeložil Pavel Kaas. Praha: Nakladatelství Argo.

Rischar, J.-F. (2002). *High Noon: Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them*. New York: Basic Books.

Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W.W. Norton & Co., May, 282pp.

Použitá literatura

Benjamin R. Barber (1992). Jihad Vs. McWorld. *The Atlantic Monthly*; March 1992; Volume 269, No. 3; pages 53-65. URL:

<http://www.globalissues.org/Geopolitics/WarOnTerror/McWorld.asp>

Bauman, Z. (2000). *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha: MF

Deckwirth, Ch. (2005). *The EU Corporate Trade Agenda: The role and interests of corporations and their lobby groups in Trade Policy-Making in the European Union*. Brussels, Berlin: Seattle to Brussels Network.

Fukuyama, F. (2002). *Konec historie a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.[

Giddens, A. (2000). *Unikající svět. Jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)

Gore, A. (1994). *Země na misce vah: Ekologie a lidský duch*. Přeložil J. Jařab. Praha: Argo.

Henderson, H. (1999). *Beyond Globalization – Shaping Sustainable Global Economy* Kumarian Press, 90 pp, ISBN 1-56549-107-6

Hoogvelt, A. *Globalization and the Postcolonial World*. Johns Hopkins Univ Pr., ISBN: 0801866928

Karlas, J. (2004). Liberalismus a velké teorie mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy* 2/2004, Ústav mezinárodních vztahů Praha. str. 5 – 19.

Khor, M. (2000). *Globalization and the South*. In: *UN Conference on Trade and Development*. No. 147 URL: http://www.unctad.org/en/docs/dp_147.en.pdf

Reich, R. (1996). *Dílo národů Příprava pro kapitalismus 21.století*. Praha: Prostor.

Schmidt, H.(2006). *Globalisierung. Politische, ökonomische und kulturelle Herausforderungen*. Goldmann, 2006 ISBN: 3442153794

Schumacher, E.F. (1973). *Small Is Beautiful: Economics As If People Mattered*. New York: Harper and Row.

Šimůnek, M. (2002). McLuhan, Herbert Marshall (1911–1980) Revue pro média č. 4 (MÉDIA A GLOBALIZACE) http://fss.muni.cz/rpm/Revue/Revue04/archiv_04.htm

Zakaria, F. (2004). *Budoucnost svobody*. Přeložil Jaroslav Veis. Praha: Academia.

Globalization: The Role of the Private Sector

Douglas Pressman

The most recent wave of globalization, originating in the post-WWII era, has witnessed fundamental changes in the relationship between state actors and the private sector, without necessarily making the state an unnecessary participant. In short, the private sector has become globally integrated in virtually every aspect but, despite its unprecedented political power – which it seeks to expand – is still deeply reliant on localized state mechanisms.

During roughly the past fifteen years the concept of *globalization* has been commandeered by spokespersons for private sector interests, who have found it instructive for explaining and proselytizing for the ongoing transformations of commerce and society around the world. Formerly a theoretical construct in usage among macro-sociologists (preeminently “world-system” historian Immanuel Wallerstein¹), the idea that the world is becoming a seamlessly integrated, globalized system has gradually become standard fare among business consultants and the business press. In most internal business discourse, of prime interest are the exploding strategic demands which globalization imposes on corporations. Business professors, myself included, are continuously pointing out to our students how radically everything is changing that is relevant to making money, and that the pace of change is forever picking up. It is an article of modern faith that businesses must change or die, in an endless evolutionary struggle in which the fittest (read *most globalized*) are the best situated to adapt. Business Darwinism, as it were, each day finds fresh ammunition in globalization’s handiwork.

1. THE POPULARIZERS OF THE GLOBALIZATION HEURISTIC

In the United States, important popularizers of the globalization *heuristic*, who have brought the message to a broad public, include Rutgers University professor Benjamin Barber (*Jihad v. McWorld*) [1994], and Thomas Friedman of the New York Times (*The Lexus and the Olive Tree* [1999], and *The World is Flat* [2005]). The Friedman genre contends, backed by ample anecdotal snapshots, that modern technology and market institutions are rapidly standardizing cultures, albeit with pockets of resistance and significant potential disruptions. In their view – which has become by now modal public opinion – technological change is seen as a basically neutral and unstoppable actor, and free markets are a universalizing force that inevitably threaten particularistic interests – which, perhaps futilely, tend to fight back.² Both Barber and Friedman profess that the disrupti-

1 See Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*. Wallerstein gained fame by arguing against the habit of looking at the history of individual countries, at a time when this was what most historians and sociologists did. His views were regarded as controversial when he propounded them, but are nowadays taken for granted.

2 Friedman’s entire opus is repeatedly reminiscent of the analysis (and praise) of capitalism one reads in *The Com-*

ons caused by globalization can be managed and that, if due adjustments are made, they bode well for democratization and humane values. Hence, in the balance, middlebrow American pundits deem globalization a benign plague that we must all learn to adjust to, and which can bring more benefits to society than harm. To borrow from Max Weber, this argument also has a powerful “elective affinity” to the American mythical self-understanding of having a mission to spread democracy globally.³

There exist other significant discussants of globalization, including academics in the social sciences and even the humanities. But by far the most important purveyors of the globalization *trope* today are the numerous policy intellectuals, think-tanks, and privately funded advocacy associations whose primary constituency is large corporations, and which inhabit a nether zone between industry and government.⁴ On the whole, these are less focused on understanding globalization sociologically, or coping with its practical demands, than in shaping the legal and public opinion environments in which multinational businesses operate. Because of the political power and influence these opinion shapers wield, their version of what globalization signifies profoundly impacts discussions of globalization elsewhere – in academia, corporate boardrooms, and mass media. Hence any appreciation of the role of the private sector in globalization must necessarily confront and critique that rendering.

2. MULTINATIONAL CORPORATE CONSENSUS (MCC)

The Neo-liberal evangel, familiar to any reader of the business press, is that the private sector is a progressive force whose potential for creating prosperity is usually hindered by the public sector. The main animating idea is the classical liberal thesis that the role of government should be limited to protecting property and upholding contracts, rather than intervening in economies. A correlative notion is that globalization is the outcome of an enlightened movement, led from the top (a.k.a. the “international community”), which is “leveling playing fields” and making the world more fair, efficient, and interlinked. A further corollary is that globalization is a fairly new phenomenon – a result of public policy in action. Aside from the prominent think-tanks, the lead agencies of this elite crusade list the WTO plus a host of other international governmental organizations and NGOs, which, or at least so they claim, aim to create a single global market unhindered by particularistic governments. This network and its agenda permeate – everywhere one looks⁵ – university research budgets, the press, and the general public’s perception of what

munist Manifesto [1848], though he of course has a different prognosis regarding how resistance to modernity will impact politics. Friedman’s career illustrates one of the great advantages in writing as a journalist rather than an academic, in that one is not compelled to credit one’s sources.

3 My reference here is to Weber’s famous essay, “The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism”.

4 In the USA, leading members of this grouping include the Heritage Foundation, the Cato Institute, and the American Enterprise Institute. Some of these entities owe their founding to donors who, from the 1960s onwards, regarded universities as unreliable sources of legitimizing ideologies, particularly in the fields of economics and social policy. Today they form the most visible part of a vast network of non-profit organizations that pursue a variety of public policy agendas, oftentimes under the guise of disinterested academic scholarship and scientific research which is frequently cited in the mass media as expert opinion. By contrast, the American Chamber of Commerce and the National Association of Manufacturers are older lobbying entities sharing overt pro-business agendas.

5 Including even China, where I recently taught at a university.

globalization entails. For lack of a better term, let's call it the Multinational Corporate Consensus or MCC.

The MCC has inspired some organized opposition, probably the most important being based on critiques of elite-led globalization's seeming homogenization of cultures, manifest in widespread dislike of American global brands. But the most crucial contention of the MCC *weltanschauung* – which usually passes unnoticed by “cultural” critics and therefore is all the more potent – is that the distinction between “private sector” and “public sector” is analytically meaningful in the context of describing contemporary globalization. Whereas it might provide a roadmap for an interesting utopia, the classic liberal ideal so differs from how *actually existing* private sectors operate (both today and in the past) in relationship to state power, that the MCC version of globalization more resembles a religion or ideology than a supportable political-economic manifesto. This is because globalization is indisputably a phenomenon which involves and has always involved interpenetrating command and coordination structures, and the role of the state has in fact become increasingly preeminent over time, not less.

Unpacking what globalization means and where it may be headed can be helped along by a bit of historical perspective. Writing no long after the end of the First World War, the British economist John Keynes penned a marvelous description of the interrelatedness of the world economy in the late 19th century, before it was disrupted by the outbreak of genuinely global warfare in 1914:

The inhabitant of London could order by telephone, sipping his morning tea in bed, the various products of the whole earth, in such quantity as he might see fit, and reasonably expect their early delivery upon his doorstep; he could at the same moment and by the same means adventure his wealth in the natural resources and new enterprises of any quarter of the world, and share, without exertion or even trouble, in their prospective fruits and their advantages; or he could decide to couple the security of his fortunes with the good faith of the townspeople of any substantial municipality in any continent that fancy or information might recommend. He could secure forthwith, if he wished it, cheap and comfortable means of transit to any country or climate without passport or other formality, could dispatch his servant to the neighboring office of a bank for such supply of the precious metals as might seem convenient, and could then proceed abroad to foreign quarters, without knowledge of their religion, language or customs, bearing coined wealth upon his person, and would consider himself greatly aggrieved and much surprised at the least interference. But, most of all, he regarded this state of affairs as normal, certain, and permanent, except in direction of improvement, and any deviation from it as aberrant, scandalous, and avoidable. The projects and politics of militarism and imperialism, of racial and cultural rivalries, of monopolies, restrictions, and exclusion, which were to play the serpent to this paradise, were little more than amusements of his daily newspaper, and appeared to exercise almost no influence at all on the ordinary course of social and economic life, the internationalization of which was nearly complete in practice.⁶

The world Keynes was describing had been existence not merely a few years, but, in its basic outline, for centuries. Indeed, Keynes was describing the social arrangements created

6 John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* [1920]

by European colonialism, which included a global financial system – and they had been in place for a very long time.⁷ This social order fell apart during 1914–1918. Still wounded, and despite attempts to patch it back together, it fell apart again in 1929. From that point onwards it has only slowly recovered, in the face of economic and political nationalism, plus the superpower rivalry which, like the Peloponnesian War, left both sides exhausted, and whose ending in 1989 has destabilized and greatly complicated international relations. In short, the economic and political model to which contemporary apologists for globalization aspire was more or less in place up until the advent of modern, industrial-scale warfare, which, from the late 19th century onwards was prepared for by rival states whose industrial elites were demanding and getting state help to penetrate foreign markets. So long as the British Empire was hegemonic, a liberal global and trading system, founded on a gold standard, was able to operate; but that system could not survive the attempts by Germany to challenge it. It was only in the aftermath of the Second World War, and the dramatic economic recovery of the wartime United States, that a new hegemon arose which might restore the *status quo ante* 1914. In the event, it was not until the collapse of the Soviet bloc that conditions were in place where one might realistically envision a completely globalized economy, a seamless world marketplace, under the enforcement of a single center of political power, i.e., Washington and New York and its global administrative arm, the self-styled “international community”.

3. THE REAL SIGNIFICANCE OF STATE POWER

Hence the irony of the MCC version of globalization: it de-legitimizes and demonizes the public sector when in actuality the lynchpin of the global system, now and in the past, is state power and state capacity, especially military.⁸ Nevertheless, significant changes have taken place in recent years in power relations between “business” and “government”, so that state formations are in fact quite different compared to what they were a century ago. Whereas the private sector and public sector live in necessary symbiosis, private sector institutional power has expanded exponentially, hand in hand with the growth in scale of

⁷ Evidence for this assertion is amply found in what is arguably the first novel in the English language:

...so I resolved to stay at home [in England], and if I could find means for it, to dispose of my plantation.

To this purpose I wrote to my old friend at Lisbon, who in return gave me notice that he could easily dispose of it there. But that if I thought fit to give him leave to offer it in my name to the two merchants, the survivors of my trustees, who lived in Brazil, who must fully understand the value of it, who lived just upon the spot, and who I knew were very rich, so that he believed they would be fond of buying it, he did not doubt but I should make 4 or 5,000 pieces of eight the more of it.

Accordingly I agreed, gave him an order to offer it to them, and he did so and in about eight months more, the ship being then returned, he sent me account, that they had accepted my offer, and had remitted 33,000 pieces of eight to a correspondent of theirs at Lisbon to pay for it.

In return, I signed the instrument of sale in the form which they sent from Lisbon, and sent it to my old man, who sent me bills of exchange for 32,800 pieces of eight to me, for the estate; reserving the payment of 100 moidores afterwards to his son for his life, and 50 moidores afterwards to his son for his life, which I had promised them, which the plantation was to make good as a rent-charge. And thus I have given the first part of a life of fortune and adventure, a life of Providence’s checker-work, and of a variety which the world will seldom be able to show the like of.

Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, p. 296 [first published in 1719]. (Defoe lived from 1660 to 1731.)

⁸ Also exempt from MCC criticism are state-supported legal systems based on the English model, and other insurers of “transparency” and security of property.

corporate command structures, the latter growth fueled by mergers as well as the revolution in computer technology. That is to say, more and more of the coordination activities entailed in running a modern society with its complex division of labor have come under the purview of private capital, with minimal supervision by governments⁹.

Whereas the state continues to have essential functions, among them the centralized coordination of the largest resource streams in modern economies, **hundreds of the world's states are well on the way to serving as *de facto* human resources offices for multinational corporations.** This phenomenon has greatly shrunk the agenda available for democratic debate and resolution, especially in the realm of economic and social welfare policy.¹⁰ As many commentators have noted, governments today have little freedom of movement vis-a-vis adjusting their fiscal and social policies.¹¹ Since the 1980s, with negligible exceptions, even nominally socialist and centrist parties have adapted to the new realities, once in power, as illustrated by the Democrats in the United States and the Labour Party in Britain. In sum, democratic politics, based locally, have become noticeably subordinate to financial and corporate influences that operate trans-nationally.

4. THE ROLE OF PRIVATE SECTOR AND FUNDAMENTAL FEATURES OF PRESENT CIVILIZATION

Given that much of what we term globalization (e.g., unrestricted global trade and investment) is not new historically, and given how the dominant (MCC) framework for interpreting globalization is flawed to the point of being fictitious, what can be reliably said about globalization's trajectory, with particular emphasis on the role of the private sector?

To start with, let's list what is genuinely new about contemporary globalization. First is the multinational corporation. Although quasi-private entities like the Dutch East India Company and Hudson Bay Company enjoyed a long history of trading globally by the grace of colonial protection, it was not until as recently as the 1960s that American corporations as a group made a concerted effort to penetrate European markets. This led eventually to their serving local markets through local operations instead of importing from the USA. In fairly short order European and Japanese corporations followed suit. Secondly, in conjunction with and consequent to this development there also arose an offshore currency marketplace, centered in London, and based initially around the U.S. dollar. Within four decades the speculative offshore money trading market had grown to dwarf capital

9 The Enron scandal in the United States is a recent noteworthy manifestation, as is the Pentagon's 2001 astounding admission that it could not account for several trillion dollars in contracts. It is telling that executives involved in such incidents usually escape punishment.

10 Hence the "culture wars" over essentially religious issues like abortion, which now substitute for politics in elections in the United States, and increasingly elsewhere.

11 Thomas Friedman, for example, notes how capital movements today can ruin or make economies, which thereby „turns the whole world into a parliamentary system, in which every government lives under the fear of a no-confidence vote.“ Francis Fukuyama's *The End of History* argues that the present arrangement between capitalism and democracy, with capitalism unchained and government leashed to parliaments, is not only a stable template but the last word in running human societies. Linguist and social critic Noam Chomsky sees this development in a different light, a view summed up in his labeling modern corporations "private tyrannies" exempt from democratic oversight.

flows for real investment, and nowadays entails trillions of dollars (and other currencies) of round-the-clock trades in currencies, plus currency futures and other derivatives. Thirdly, we can cite the securitization of much of the world's assets during the past several decades, via the spread of organized stock markets which can be accessed by international investors who can assemble and manage global portfolios. Aiding this has been the ongoing privatization of much of the world's former state holdings, under the guidance of the IMF and other agencies. Fourthly we can cite the concerted effort which began in the mid-1970s whereby international institutions like the World Bank coerced developing nations into abandoning import-substitution strategies and shifting to becoming export platforms. This effort, which does not seem to have been spontaneous, has profoundly impacted the internal politics of developed nations and underdeveloped alike, including the erstwhile autarchic country of China which is exporting its way to superpower status. In short, the entire world's economic and social welfare agenda is largely dictated today by the production strategies of multinational corporations that are effectively stateless.

The net outcome of these four factors, working in conjunction, all originating as late as the 1960s, and all abetted by dramatic improvements in information and transportation technology, is the civilization of the 21st century. It is characterized by weak states, getting weaker daily under the onslaught of anti-statist public opinion campaigns, plus giant private entities trying to cope with the challenges of *hypercompetitive* international markets and capital flows. A fifth characteristic of the new globalization is the growing moral prestige of multinational institutions, foremost the previously mentioned "international community" and its bevy of influential NGOs (and GOs), that tend to be quite isolated from meaningful grass-roots democratic input.¹² Into the resulting vacuum we can discern what may be counted as a sixth distinguishing characteristic of latter-day globalization, which are widespread government corruption and the increasing power of mafia groups of all kinds, which thrive in chaotic fields of operation; indeed, many governments today are in effect vaguely cloaked mafias which have de-fanged their criminal legal systems. Finally, in seventh place, we mustn't overlook the public *Zeitgeist* of contemporary globalization, which for most intents and purposes is consumerism, entertainment-ism, and an expanded notion of human rights based loosely upon consumer principles. In a sense, the expansion of the autonomy of the private sector has been mirrored by a growth in individualism.¹³

12 The recent French vote against a European Constitution reflected widespread anxiety about the perceived unaccountability of federal institutions.

13 This refers of course not to the "rugged" individualism we associate with Andrew Carnegie or Rand's Fountainhead, but to the individualism of people stuck in traffic, filling the time with cell phone calls, and of children holed up in their rooms playing video games. It is a brand of individualism which has inspired social scientists to invent its theoretical antidote, the idea of civil society. Sociologists and sociologically-oriented historians have penned a huge literature addressing this issue. See among others, the late Christopher Lasch's *The Culture of Narcissism*, Morris Berman's *The Twilight of American Culture*, Michael Dawson's *The Consumer Trap*, Daniel Bell's *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Robert Putnam's *Bowling Alone* and Robert Bellah et al, *Habits of the Heart*.

5. RESULTING CHALLENGES

Though it is beyond of the scope of this paper, I will end by mentioning challenges that loom for a globalized world. Foremost, the measure of any system's ability to survive is its adaptive capacity, and that is related directly to free information flows. Never in the history of the world has there been so much information moving between human beings, but at the same time, most of that exchange is mediated by a handful of multinational firms committed to maintaining a favorable climate of public opinion, and most of the content they give us is commercial: In the United States, for example, twice as much is spent annually on corporate marketing campaigns than on all education, from K-12 through professional schools¹⁴. Additionally, modern structures of power – be they private or public – are fundamentally secretive and there exist few institutionalized punishments for misleading the public, or for simply failing to share information which is unflattering. Hence the paradox that at no time in history has the potential for rationality in managing human affairs been higher, yet that potential is usually deliberately dampened, excepting in special spheres such as medical research, consumer goods production and military technology.

Thus the dual, contradiction-filled nature of the globalized world with its framework of international market economies and parliamentary governments: extraordinary material achievements hand in hand with inability to deal effectively with the main challenges facing our species – e.g. war, ecological disaster, and overpopulation. These issues remain off the agendas of all but a handful of organizations, mainly NGOs whose only power is to try to influence decision making. Indeed, contrary to the utopian undertone of much media discussion of globalization, our increasingly integrated world is based on institutions that in the aggregate massively support projects that can kill us all quickly (war) or slowly (eco-system collapse).

Globalization is a long-term phenomenon with roots in the deep past, whose progress got retarded in the past century as a result of inter-state rivalries that led to a century of brutal warfare. The fact that the global “private sector” today fails *en masse* to repudiate arms buildups – as would seemingly be in its self interest – gives the lie to the MCC claim that expanding free trade is a neutral agenda – rather than a time-out between continued warfare between new mega-alliances centered around, say, China, Europe, and America.¹⁵ Accordingly, in the final analysis “the private sector” is an abstract, dated concept that we can ill afford. In a globalized, interconnecting world, everything is public whether one likes it or not, and only disinformation can make it seem otherwise. The only way to constructively address the ominous contradictions at the heart of our civilization, at least with any hope for legitimacy, is to extend democracy in novel ways that ultimately transcend the private sector/public sector dichotomy. It is in the long-term interests of us all to collaborate on that project, starting as soon as possible.

14 Cited in *The Consumer Trap* by Michael Dawson [2003].

15 This actually happened once, when industrialist Henry Ford traveled to Europe to try persuading the belligerent Powers that the First World War was bad for business.

Globální problémy životního prostředí

Martin Braniš

1. LIDSKÁ POPULACE NA ZEMI

1.1. Růst populace

Počet jedinců druhu *Homo sapiens sapiens* je dnes odhadován na něco málo přes 6 miliard. Početnost populace člověka na Zemi nebyla ale vždy stejná. Odhadovat, jak se vyvíjel počet našich předků v prehistorické době, je ale velmi obtížné. Předpokládá se že první miliardy dosáhla naše populace až někdy na přelomu 18. a 19. století. Od té doby pokračoval růst **stále vyšším tempem**. Od počátku 19. do konce 20. století přibýlo během dvou set let na naší planetě pět miliard lidí! Zatímco na první miliardu obyvatel bylo třeba čekat několik desítek tisíc let, druhé bylo dosaženo už za 130, třetí za 30, čtvrté za 14, páté za 13 a té poslední, šesté, jsme dosáhli (v r. 1999) za 12 let.

Většina populací živočichů roste (případně se zmenšuje) v závislosti na dostupnosti zdrojů potravy, úkrytu, partnerů pro rozmnožování, výskytu chorob apod. Populace člověka jako by některá ekologická pravidla nerespektovala. K největšímu růstu populace dnes dochází především v zemích a oblastech, kde je dostupnost potravy nižší, míst a prostředků k bydlení méně a chorob více. Tento paradox je výsledkem spolupůsobení celé řady vlivů.

Růst každé populace je závislý především na dvou faktorech. Je to porodnost a úmrtnost. Od doby, kdy je růst populace sledován, tedy asi od 19. století, se zdá, že jak porodnost, tak i úmrtnost klesají. Díky zvyšující se péči o novorozence, zlepšujícím se hygienickým podmínkám a zdravotní péči je však pokles úmrtnosti strmější než pokles porodnosti a přírůstek (rozdíl mezi porodností a úmrtností) se zvětšuje. K tomuto jevu ale nedocházelo a nedochází na všech místech světa stejně. Některé země již mají hlavní fázi růstu za sebou, v jiných počet obyvatel stále roste.

Jeden ze základních mechanismů, jímž se dynamika početnosti lidstva řídí, je tzv. **demografická transformace** (též demografický přechod, demografická revoluce). Země, v nichž se porodnost a úmrtnost takřka vyrovnaly (bylo dosaženo nulového populačního růstu), jsou země průmyslově rozvinuté, s vysokou úrovní lékařské péče a se systémem různých sociálních podpor (penze, příspěvky v nezaměstnanosti, pojištění atd.), s vysokou zaměstnaností žen a kvalitní úrovní vzdělání. Tyto země označované za země „bohatého severu“ již prodělaly demografickou transformaci a je pro ně charakteristický dlouhodobý pokles počtu dětí v rodině, zvýšení věku matek a zlepšení jejich společenského uplatnění i změny v sociálním prostředí. Země, které prošly demografickou transformací, vykazují nízkou porodnost i úmrtnost.

Některé země ale transformací ještě neprošly. Pro ty je sice charakteristická relativně nízká úmrtnost (především díky snadnější dostupnosti levných základních léků a určitému

zlepšení lékařské péče), ale přetrvává poměrně vysoká porodnost. Postavení ženy je chápáno jako role rodičky. Uplatnění žen v zaměstnání je nízké. Tradice, ale i způsob obživy vyžadují vysoký počet dětí v rodině a častý je odpor proti plánování rodiny a antikoncepci. To je případ mnoha zemí Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Prozatím je velmi obtížné určit, kdy projdou všechny země světa demografickou transformací a kdy se tedy počet obyvatel na Zemi ustálí.

1.2. Populační růst a chudoba

Prosté konstatování růstu populace současnou situaci velmi zjednodušuje. Na celém světě totiž dnes probíhá nebyvalá demografická změna. Enormní expanze počtu lidí rozvojových zemí ostře kontrastuje se situací v oblastech ekonomicky rozvinutých, kde lidé žijí déle a jsou zdravější, ženy rodí méně dětí a zvyšují se počty imigrantů, kteří se sem stěhují za lepším životem. Jakékoli diskuse o globálních trendech jsou ale zavádějící, pokud není vzat v úvahu ohromný, výše naznačený kontrast mezi světovými regiony. Dnes nejchudší oblasti Afriky, Asie a Latinské Ameriky mají rychle rostoucí mladou populaci, zatímco vyspělé a bohatší státy Evropy, Severní Amerika a Japonsko vykazují nulový nebo v některých případech dokonce záporný růst a jejich populace stárnou rychle. Následkem toho bude většina přírůstku soustředěna do rozvojových zemí, kde dnes žijí čtyři pětiny veškeré světové populace. Předpokládaný růst populace v rozvojových zemích mezi roky 2000 a 2025 (4,87–6,72 miliard) je v podstatě stejně velký, jako rekordní nárůst v poslední čtvrtině minulého století. Historicky nebyvalá populační exploze v nejchudších oblastech světa bude v nesnížené míře pokračovat.

Vliv populačních charakteristik na kvalitu lidského života je diskutován už po staletí. Když v 18. století započala moderní expanze lidské populace, **Thomas Robert Malthus** dokazoval, že tento růst bude limitován nedostatkem potravin. Světová populace rostla ale daleko rychleji, než Malthus předpovídal, a je fakt, že z celkového pohledu se výživa lidstva spíše zlepšila. V dostupnosti a kvalitě potravy jsou však na světě obrovské regionální a společenské rozdíly. Vysoká kvalita výživy na bohatém severu ostře kontrastuje s neudržitelnou situací v mnoha oblastech chudého jihu. Největší příčinou hladu a podvýživy je zde chudoba, ovšem hlavní příčinou chudoby je růst populace. Tato souvislost se projevuje dvěma mechanismy:

- 1) **Rychlý růst populace vede k mládnutí populace.** Více než polovina této populace je dnes pod věkovou hranicí zaměstnatelnosti. Tito mladí lidé tedy musí být nakrmeni, ubytováni, oblečeni a vzděláni. Nejsou ale produktivní, a tím významně zatěžují ekonomiku;
- 2) **Rychlý populační růst vytváří obrovskou poptávku po nových pracovních místech.** Velké množství žadatelů o omezené množství pracovních příležitostí stlačuje dolů mzdy, což je další příčina chudoby a nerovnosti. Nezaměstnanost v chudých zemích je značná a zaměstnaní tam proto pobírají mzdy, které jim sotva stačí k obživě. V takových zemích také nemohou stoupat výdaje na školství, zdravotnictví a infrastrukturu spolu s rostoucí populací. Nízké platy totiž implikují nízké daně a tedy i nedostatek peněz na veřejných účtech.

Oba tyto nepříznivé ekonomické jevy jsou pravděpodobně vratné. Bylo by ale třeba snížit porodnost. Snížení porodnosti znamená méně naplněné školy, nižší množství závislých

a neproduktivních mladých lidí, stejně jako nižší počty zájemců o práci. Takové pozitivní demografické změny již přispěly k ekonomickým „zázrakům“ několika zemí ve východní Asii. Je ale jasné, že tyto tak závratné výsledky nejsou v žádném případě zaručeny a uplatní se pouze v zemích s dobrou hospodářskou politikou.

Dalším problémem spojeným s růstem populace je migrace vysokého podílu obyvatel venkova do měst. V rozvinutých zemích bývá tento vývoj ekonomicky pozitivní, neboť městské obyvatelstvo má všeobecně vyšší životní úroveň než venkovské. Koncentrace průmyslu a vznik obchodních a politických center jsou hlavním důvodem k tomu, že se venkovské obyvatelstvo i v rozvojových státech stahuje ve velkých množstvích z chudého venkova do měst. Přelidněný venkov, kde je problémem uživit stále rostoucí počet lidí, hledá ve městech možnosti lepšího výdělků a tedy i zabezpečení početných rodin. Příliv migrantů v hospodářsky slabých zemích je však tak vysoký, že překračuje nosnou kapacitu měst, a mnoho přistěhovalců končí v bídných podmínkách satelitních „slumms“. **Tradiční městské výhody jsou v nejhudších zemích potlačeny** a životní podmínky jsou mnohdy stejně nuzné nebo ještě nuznější, než na venkově.

Zvyšování počtu obyvatel měst a rozšiřování zastavěných ploch bude zřejmě jeden z hlavních problémů budoucnosti. Přibližně na počátku 20. století žilo ve městech – sídlech s více než 2 500 obyvateli – necelých 15 % světové populace. V roce 1950 a v roce 1985 žilo ve městech už 29 % a 41 %. V roce 2020 bude patrně ve městech žít kolem dvou třetin veškerého obyvatelstva světa. Již dnes je jasné, že nejrychleji rostoucí města jsou města v nejhudších oblastech světa.

Růst populace není jedinou hlavní příčinou světových sociálních, ekonomických a environmentálních problémů, ale přispívá k nim podstatnou měrou. Kdyby rostla populace v minulosti pomaleji, bylo by nám nyní lépe. A bude-li možno omezit růst populace v budoucnu, budou na tom lépe příští generace.

1.3. Změny vzorců spotřeby

Klíčový problém pro příští léta představuje ale též hypotetická varianta postupného zvýšení životní úrovně v zemích, které dnes řadíme k rozvojovým. Z pravidel demografické transformace lze odvodit, že **pokles růstu populace jde ruku v ruce s rozvojem ekonomik** transformujících se států. Co ale znamená tato transformace pro životní prostředí?

Zvýší-li se industrializace, zvýší se také spotřeba zboží, surovin, energie, změní se zcela tzv. **vzorce spotřeby**. I velmi početné populace v rozvojových zemích dnes spotřebovávají zlomky energie a surovin a produkují zlomky odpadů a skleníkových plynů, než industrializované ekonomicky rozvinuté státy. Vzorce spotřeby obyvatel těchto států se významně kvantitativně i kvalitativně liší od našich. Změna vzorců spotřeby v globálním měřítku směrem ke „konzumerizmu“ by znamenala drastické (i když určitě postupné) zvýšení nároků na prostředí, ať už ho pokládáme za zdroj surovin nebo za asimilační a detoxikační mechanismus pro naše emise a odpady. Víze vyspělého industriálního a populačně stabilizovaného světa musí s tímto problémem rozhodně počítat. Primárním problémem budoucnosti však bude, jak a čím se bude narůstající populace člověka živit.

2. PŮDA A PRODUKCE POTRAVIN

2.1. Co je půda?

Teprve od doby, kdy začal člověk pěstovat kulturní rostliny a domestikoval domácí zvířata, vzniká půda v té formě, jak ji chápeme nyní, tedy především jako prostředek pro obstarávání potravy. Zemědělská – tedy **obdělávaná půda** – je z velké části **umělý systém**, který před započítáním zemědělství v přírodě neexistoval. Člověk musí do tohoto polopřirozeného substrátu vkládat značné množství energie a látek, aby ho udržel stabilní a dlouhodobě produktivní. Množství půdy na Zemi je dáno plochou pevniny. Z celkové plochy povrchu Země (asi 510 mil. km²) připadá něco přes 45 mil. km² na zemědělskou půdu, z čehož jen asi 15 mil. km² je intenzivně zemědělsky obhospodařováno. Zbytek, přibližně 2/3, tvoří pastviny, louky či nepravidelně obhospodařované půdy.

Oráním, okopáváním, hnojením, odvodňováním nebo naopak zavlažováním a dalšími činnostmi pozměnil člověk nejen přirozenou strukturu půdy, ale ovlivnil významně i její fyzikální vlastnosti, chemismus a oživení. Stálá snaha zvyšovat úrodu mnohdy za každou cenu nevedla vždy ke zlepšení podmínek pro pěstování, ale často k jejich zhoršení nebo dokonce k degradaci půdního horizontu a ztrátě humusu. Rozsáhlé oblasti zemědělské půdy ohrožuje **eroze**. Nadměrná pastva, rozrušování půdy kopyty dobytka, pěstování nevhodných plodin, nedostatek statkových i průmyslových hnojiv v suchých oblastech způsobují nejen erozi, ale též vysoušení povrchové vrstvy půdy. Z půdního horizontu je odnášen nejen základní stavební materiál – půdní částičky matečné horniny, ale i humusová složka. Půda se v některých polopouštních a stepních oblastech světa postupně **přeměňuje v poušť**.

Voda, která je používána k zavlažování, je vždy slabým roztokem mnoha solí. Při nadměrném zavlažování v teplých oblastech, kde se značná část zavlažovací vody odpaří, dochází postupně ke zvýšení jejich koncentrace a k hromadění v půdě. V pouštních a polopouštních oblastech je tak častým následkem přemíry zavlažování postupné **zasolení půdy**. Mnoho kulturních plodin v půdách s jinými chemickými vlastnostmi neroste nebo výrazně snižuje výnosy.

Nadměrné hnojení strojenými hnojivy, užívání pesticidů, průnik některých anorganických nebo organických toxických látek mnohdy významně ovlivňují pohyb živin, mění chemické reakce a snižují životaschopnost organismů v půdě. Nebezpečí plynoucí z **chemické kontaminace půdy** je dvojího druhu. Jednak se týká hromadění škodlivin v rostlinách, které se buď přímo nebo přes zkrmování domácími zvířaty dostanou nakonec do lidského organismu, na druhé straně hrozí otrava půdní fauny a flóry, která má v půdě nezastupitelnou roli při rozkladu organické hmoty, kypření a koloběhu živin. Chemismus půdy také významně ovlivňují tzv. kyselé srážky.

Působením těžkých mechanismů je **půda zhutňována**, dochází ke změně struktury a propustnosti půdy. Ztrácí se „pružná“ a nasáková humusová složka. Pro nedostatek humusu a stlačení půdních prostorů mají tyto půdy velmi slabé schopnosti zadržovat půdní vodu. Původní drobtovitá struktura se rozpadá, půda tvoří větší množství jemných částic, které jsou vodou a větrem snadněji erodovány.

Velké plochy zemědělské nebo panenské půdy jsou nenávratně zabírány pro výstavbu lidských sídel, průmyslových podniků, komunikace a při otevírání velkoplošných povrchových dolů a lomů. Jde vlastně o **konzumaci krajiny** člověkem.

Změna kvality půdy a její ztráty mají velký vliv na přírodu i společnost. Člověk vždy získával zemědělskou půdu na úkor přirozených ekosystémů tím, že si přizpůsoboval původní stepi, listnaté a smíšené lesy mírného pásma, později i polopouště a dnes dokonce tropické deštné lesy. Nejdrastičtějšími změnami prochází v současné době oblast tropických deštných lesů. Až do r. 1950 tvořily porosty deštných lesů asi 30 % povrchu pevniny. V polovině 90. let se rozkládají tyto lesy již jen na 6–7 %, což je přibližně 7,5 mil. km². Uvážíme-li, že ročně ubývá 160–200 tis. km², za 40–50 let mohou tropické deštné lesy zmizet z povrchu Země.

Špatné zacházení s půdou, obhospodařování a kontaminace může mít pro člověka dalekosáhlé následky – především snížení úrodnosti, tj. zemědělské produkce. V mnoha oblastech světa je následkem degradace půdy hlad a další sociální problémy. Snižování produkce nutí člověka také k aplikaci vyšších dávek hnojiv, pesticidů a zavlažovací vody. To může druhotně vést ke kontaminaci potravin a ke znečištění dalších složek prostředí, hornin, vody a ovzduší.

2.2. Produkce potravin

Obstarávání potravy i lidská výživa se od původního způsobu našich dávných předků podstatně liší: člověk si vybírá potravu podle chuti a zvyku, výběr potravy je dán především rodinnými a sociálně kulturními zvyky, potravu před požitím upravujeme vařením, pečením, potravu si kořeníme a přijímáme ji v určitých časových intervalech (snídaně, oběd, večeře). Jako potraviny slouží kromě domácích i druhy cizí, strava může být dokonce umělá. Člověk nejen potravu shání, tedy sbírá a loví, ale i produkuje; člověk potravu dále konzervuje, skladuje a dopravuje na velké vzdálenosti.

Všechny tyto charakteristiky kladou velké nároky na pracovní kapacity, organizaci, technologie, získávání surovin a samozřejmě i na prostředí. **Produkce potravin je velmi komplikovaný proces**, v němž půda hraje sice zásadní, nicméně ne jedinou roli.

Proces výroby potravin tvoří z hlediska využívání prostředí (i jeho ohrožení) čtyři hlavní provázané složky, bez nichž by moderní výroba potravin nebyla možná. Jsou to:

1. Základní zdroje – půda, osivo, klima a pracovní síla.
2. Technologie – zemědělské stroje, zpracování surovin, skladování i šlechtitelství.
3. Přírodní prostředí – zdroj vody pro zavlažování, zdroj minerálů jako hnojiv ale také kapacita i prostor pro zneškodňování a ukládání odpadů ze zemědělské produkce.
4. Instituce – organizace, metody řízení, právní předpisy, státní regulace, dotace, politika.

Počítáme-li s růstem globální populace a zásobením této populace dostatečným množstvím potravin, musí se jedna nebo více složek tohoto systému zlepšit. Oslabení funkce jedné ze složek znamená naopak snížení produkce potravin. V různých oblastech světa je možnost ke zlepšení různá. Je paradoxní, že v zemích průmyslově vyspělých – bohatých – je nadě-

je na zlepšení vyšší, než v zemích chudých – rozvojových. Zvýšení výkonu lze očekávat například v Evropě, Kanadě a USA, kde je rozvinuto zvláště šlechtitelství a technologie. Málo pravděpodobné je zvýšení produkce potravin v některých zemích již dnes trpících nedostatkem. Nejenže tam není možno získat jednoduše další půdu, ale špatné je i institucionální zabezpečení, technologie a přístup k dalším zdrojům. I přesto se může během následujících několika desetiletí celková světová produkce potravin ještě podstatně zvýšit. Průměrná současná úroda je stále pod úrovní, která je dosahována v nejproduktivnějších zemích a mnohé státy ještě nevyužily veškerou svou potenciální ornou půdu.

Růst produkce bude však patrně nižší, než růst populace v příslušných oblastech, navíc bude expanze zemědělství velmi nákladná, zejména tehdy, když bude muset vzrůst dvoj- až trojnásobně, aby zabezpečila lepší výživu pro dalších několik miliard obyvatel. Půda, která byla až dosud využívána k produkci potravin, je daleko kvalitnější než půda, která zatím kultivována není. Podobně i zavlažovací systémy byly postaveny v nevhodnějších oblastech. A voda je v mnoha zemích čím dál více vzácnější, neboť o ni stále intenzivněji soupeří domácnosti, průmysl i zemědělství (viz níže). Následkem toho je každý nárůst v produkci potravin čím dál dražší. Platí to o to více, když uvážíme náklady na ochranu prostředí, které zatím nejsou zahrnuty do ceny zemědělských produktů. Škody na životním prostředí způsobené tím, co lze s nadsázkou nazvat „**přeměnou planety ve velkovýkrmu lidí**“, mohou být nedozírné. Rozpínání zemědělského sektoru, který se musí postarat o lepší výživu pro rostoucí populaci, pravděpodobně povede k odlesnění, erozi půdy, kontaminaci pesticidy a hnojivy úměrně s tím, čím víc půdy bude obětováno produkčním účelům. Snižování dopadů na životní prostředí je možné, ale drahé, a bude patrně jednodušší, pokud bude růst populace pomalejší.

I když existuje řada způsobů, jak se zemědělskou půdou šetrně zacházet, vhodně využívat hnojiva, pesticidy i závlahovou vodu a uplatňovat pěstování velmi produktivních plodin, bude produkce potravin a na ní navazující činnosti (skladování, konzervace, zpracování surovin, doprava) zcela jistě v příštích desetiletích jedním z hlavních problémů lidstva i příčinou devastace přírody zejména v oblastech, kde populace roste, jsou málo vhodné klimatické podmínky, zemědělství je špatně organizováno a k dispozici je velmi málo finančních prostředků k pořízení techniky, hnojiv a pesticidů. **Půda bude tedy získávána především na úkor kácení topických lesů a jiných dosud přírodě blízkých ekosystémů.**

3. GLOBÁLNÍ OHROŽENÍ ROZMANITOSTI ŽIVOTA

3.1. Biodiverzita

Dnešní biosféra je ve zjednodušené podobě chápána jako soubor všech druhů organismů, které na naší planetě žijí. Systematičtí biologové předpokládají, že se na Zemi vyskytuje něco mezi 10 až 100 milióny druhů nejrůznějších organismů, od primitivních mikroskopických virů až po složité a obrovské organismy jako jsou stometrové stromy sekvoje nebo desítky tun vážící největší pozemští savci – velryby. Počty organismů jsou tak nepřesné zejména proto, že doposud bylo vědci popsáno asi 1,8 mil. druhů. O zbytku si pouze myslíme, že by mohl být desetkrát nebo možná vícekrát početnější.

Rozmanitost druhů na Zemi bývá shrnována pod pojem biologická diverzita nebo také **biodiversita**. Tento termín však nepokrývá pouze rozmanitost jednotlivých druhů, tedy mezidruhovou variabilitu. Biologická diverzita je chápána i jako různorodost na úrovni jednotlivých členů určité populace (tzv. vnitrodruhová variabilita) i odlišnosti na úrovni vyšší než druhové – mezi jednotlivými typy společenstev, ekosystémů, různých ekologických forem apod. Biologové ale dosud popsali především druhy nápadné, nebo pro člověka významné. O druzích malých, či nezajímavých, případně žijících skrytým způsobem života, víme jen velmi málo a proto jich také málo známe. K těm dobře prostudovaným skupinám náleží obratlovci a kvetoucí rostliny. Mezi málo poznanými jsou například viry, bakterie, houby, či hlístice.

Přidržíme-li se velmi střízlivého odhadu, který předpokládá, že **na Zemi v dnešní době žije okolo 15 milionů druhů organismů**, pak je jisté, že o druzích, které biosféru Země tvoří, máme znalosti velmi malé. Z celkového počtu poznáme a umíme pojmenovat asi něco přes 10 %, přičemž většina patří do třídy hmyzu.

3.2. Vývoj a vymírání druhů

V dlouhé historii vývoje planety Země se postupně vyvíjela i její biosféra. Z druhů malých a jednoduchých se vyvíjely další a významně ovlivňovaly i vývoj atmosféry či hornin. Dobrým příkladem pro to může být současná koncentrace kyslíku v atmosféře. Bez činnosti zelených rostlin by nebylo v našem ovzduší více než jedno či dvě procenta kyslíku.

Vývoj druhů byl vždy řízen dvěma základními protikladnými nástroji evoluce. Jsou to **speciace** – **vývoj** nových druhů a **extinkce** – jejich **vymírání**. Nové druhy se vyvíjely nebo odštěpovaly z druhů mateřských na základě změny genetické informace. Druhy, které nebyly schopné přizpůsobit se měnícím se podmínkám, vymíraly. Postupně od geologického dávnověku až k dnešku se na naší planetě podle odhadů „vystřídalo“ možná přes miliardu druhů.

Zatímco v minulosti byly hlavním nepřítelem pro žijící skupiny organismů nejrůznější změny v jejich přirozeném prostředí způsobené klimatickými, geologickými i vesmírnými vlivy (změny teploty, pohyb pevnin, zemětřesení, dopady meteoritů a asteroidů), **v posledních několika tisících let je hlavním činitelem, který způsobuje vymírání organismů, člověk**. I když vezmeme v úvahu velká vymírání v geologické minulosti, jejichž příkladem může být i vymření dinosaurů před 65 milióny lety, odhaduje se, že přirozená rychlost vymírání je asi 1–3 druhy za rok. **Dnešní rychlost mizení druhů je však stokrát až desettisíckrát rychlejší**. Například jen pro savce je vypočteno, že vymření jednoho druhu lze předpokládat jednou za dvě stě let. Od roku 1600 bylo však zaznamenáno vymizení 58 savčích druhů, což je více než 25krát více, než by bylo vymírání přirozené. Jistě, jde pouze o odhady, které jsou navíc založeny na znalosti pouze některých skupin organismů. Přesto však je současné mizení druhů varující.

Nejrychleji ubývá organismů v jednom z druhově nejbohatších ekosystémů – v **tropických deštných lesích**. Odhaduje se, že v těchto zeměpisných šířkách žije 1/2–2/3 druhů. Pokud zde bude těžba dřeva probíhat dnešním tempem, v roce 2025 už zbudou po rozsáhlých lesích pouhé trosky. Zmizí-li tyto oblasti, patrně zmizí i většina (několik miliónů) druhů v nich žijících, a to během několika desetiletí. Podobně ohroženy jsou jedinečné biotopy

s endemickými druhy na ostrovech. Bylo prokázáno, že člověk a zvířata, která ho na jeho šíření po ostrovech tropického Pacifiku světem doprovázela (psi, kočky, prasata, potkani), způsobili před 1 000–2 000 lety vymizení až čtvrtiny druhů světové ptačí populace.

Hlavní příčinou současného mizení druhů je **ubývání a změna vhodných stanovišť**. Člověk v různých oblastech světa vtiskl pevninám i přímořským oblastem zcela nepřírozený ráz a narušených oblastí stále přibývá. K dalším vlivům patří i **lov a sběr** organismů pro potravu nebo jejich **hubení jako škůdců** a konkurentů. Ve druhé polovině dvacátého století se rozmáhá také nelegální obchod s exotickými druhy rostlin a živočichů, z nichž většina patří mezi kriticky ohrožené. Na jeden vzácný exemplář, který je živý doručen náruživému chovateli, padne za obět několikánásobné množství jedinců. Mnoho druhů, obzvláště méně nápadné půdní a vodní organismy, jsou ohroženy postupující chemizací zemědělské výroby a stoupajícím počtem průmyslových havárií. Paradoxně jsme to my lidé, kteří na jedné straně ohrožujeme biologickou rozmanitost na Zemi a na druhé využíváme plnými hrstmi biosféru jako jedinečný **zdroj potravin i surovin** pro průmysl. Do původních chráněných území směřuje také čím dál více lidí za rekreací a odpočinkem.

Málokdo si uvědomuje, že dnešní hrozba globálního oteplování může být zmenšena nebo dokonce zastavena právě díky biosféře – zeleným rostlinám, které jediné dokáží v procesu fotosyntézy vázat jeden z nejdůležitějších skleníkových plynů – oxid uhličitý.

Nadcházející století bude patrně kritickým obdobím především vzhledem k očekávanému růstu počtu obyvatel na Zemi. Nejstřízlivější odhady se blíží přinejmenším osmi miliardám, ty pesimistické až dvanácti miliardám lidí (viz výše). Obživu tedy zajistí buď jen šlechtění současných odrůd domestikovaných plodin a zvířat a nebo navíc objevy vysoce výživných a produktivních plodin, které se možná skrývají někde v neprobádaných oblastech naší planety. Na světě není mnoho míst, z nichž by neměl člověk při získávání potravy prospěch a užitek.

Příroda je ovšem nejen zdrojem potravy, stavebních materiálů, léčiv, okrasných rostlin a zajímavých živočichů. Je to obrovská továrna na **udržování příznivých životních podmínek**, zabezpečující čisté ovzduší, fertilitu i stabilitu půdy, neutralizaci škodlivých látek, vazbu skleníkových plynů atd. Je to také obrovská knihovna – v moderní terminologii **databáze – všech úspěšných i neúspěšných strategií k přežití**. Kromě toho je biosféra také zdrojem estetických prožitků. Zbavovat se tedy nezodpovědně a s takovou rychlostí důležitých informací, zdrojů materiálního bohatství a krásna by bylo patrně to, co by člověka velmi rychle přivedlo do záhuby.

4. GLOBÁLNÍ ZMĚNA KLIMATU

4.1. Zesílení skleníkového efektu

Velmi důležitou vlastností zemského ovzduší, která podstatně přispívá k relativně vysoké teplotě zemského povrchu, je **skleníkový jev** (efekt). Ten spočívá v tom, že optická, energeticky nejbohatší část slunečního záření (viditelné světlo) prochází jenom s malými změnami zemskou atmosférou k povrchu, kde se absorbuje a transformuje na teplo, které je

potom ze Země zase vyzařováno. Atmosféra se jím ohřívá a část tepelného záření směřuje od ohřáté atmosféry opět k zemskému povrchu. Proto je při zemi podstatně vyšší teplota než ve vyšších vrstvách ovzduší. Za absorpci tepelného záření ze zemského povrchu jsou v atmosféře odpovědné tzv. **skleníkové plyny**. Patří mezi ně především **vodní pára** a dále řada plynů, jako je **oxid uhličitý** (CO_2), **metan** (CH_4) a **oxid dusný** (N_2O). Přirozený výskyt těchto látek způsobuje, že výkyvy teplot mezi dnem a nocí či mezi ročními obdobími nejsou nijak drastické a tak umožňují udržování a rozvoj života na Zemi.

Člověk ale řadou svých činností koncentrace těchto plynů výrazně zvyšuje, což přispívá k postupnému ohřívání atmosféry a tedy i povrchu Země. Nejdůležitějším skleníkovým plynem, který je mimo vodní páru odpovědný asi z 35 % za celkový **přirozený skleníkový efekt** atmosféry, je oxid uhličitý. Jeho koncentrace v atmosféře ale v posledních 200–300 letech trvale stoupá. Nejvýznamnějším zdrojem zvyšující se koncentrace je spalování fosilních paliv. Ostatních skleníkových plynů je v atmosféře sice podstatně méně, ale jejich koncentrace stoupají rychleji než obsah CO_2 , takže zejména metan by mohl být v budoucnu téměř stejně závažnou škodlivinou jako oxid uhličitý.

Je jisté, že nejméně příští 2–3 desetiletí emise CO_2 i dalších plynů globálně porostou. Předpokládané oteplení, i když se nezdá příliš dramatické (o desetiny až jednotky °C), může mít velmi vážné následky pro celou pozemskou biosféru a pro mnohé lidské činnosti. Nejde totiž jen o oteplení, ale o **celkovou změnu klimatu**, změnu celého klimatického režimu, který představuje velmi jemně vyvážený systém se dvěma velkými subsystemy, atmosférou a oceány, a mnoha dalšími menšími subsystemy (např. oblaka, vodní srážky, biosféra). Změna klimatu může mimo jiné ovlivnit směr a rychlost mořských proudů nebo monzunů, což by mělo pro lidstvo katastrofální následky. Téměř určitě bude provázena častějším výskytem extrémních situací: horkých období, ale i mrazů, silných větrů a dešťů či období such. Zvláště významný bude vliv na srážky, které v některých oblastech mohou významně poklesnout, jinde naopak vzrůst. V kombinaci s oteplením se mohou výrazně změnit i říční průtoky.

Jedním z průvodních jevů může být **vzestup hladiny oceánů**. V této otázce jsou zatím předpovědi nejisté, avšak nelze vyloučit zvýšení hladiny oceánů až o několik desítek centimetrů a ve vzdálenější budoucnosti i metrů. Oteplení totiž nevyhnutelně přinese vyšší objem vody v oceánech v důsledku zvýšení jejich teploty a termální rozpínavosti. Ke zvýšení hladiny přispěje i **množství vody z roztátých ledovců**, zejména pokud by došlo k tání obrovských ledovcových mas v Grónsku a v Antarktidě. Zdá se, že ledovce v Antarktidě i v Arktidě se skutečně zmenšují. Stoupáním hladiny moří a oceánů jsou přirozeně nejvíce ohroženy přímořské státy, zejména ty s hustě obydlenými pobřežními nížinami. Nepříznivé následky stoupanutí mořské hladiny se mohou velmi negativně projevit ve vazbě na častější výskyt **extrémních meteorologických situací**, mezi něž patří bouřlivé větry způsobující silné vlnobití, tajfuny vyvolávající mohutné příbojové vlny a jiné jevy. Zápavy z těchto příčin jsou velmi pustošivými událostmi, což dokazují zejména příklady z karibské oblasti v roce 2005.

Z hospodářských činností pravděpodobně utrpí zemědělství, které je velmi citlivě adaptováno na současné klimatické podmínky, a každé, i malé změny budou znamenat nutnost nové adaptace, která vůbec nebude jednoduchá. Častější výskyt živelních pohrom ovlivní

veškerou hospodářskou činnost, zvláště dopravu a výstavbu. Může také vzrůst nebezpečí tropických chorob i v mírném pásmu (např. malárie).

I když se pozemské ekosystémy nedokáží rychle klimatické změně přizpůsobit a mnohé z nich mohou být jejím vývojem značně pozměněny (pravděpodobně nejvíc a bezprostředně jsou ohroženy korálové útesy, které trpí zvýšenou teplotou mořské vody; snad 50 % z nich je v globálním měřítku vážně narušeno), organismy se vždy s dřívějšími klimatickými změnami, které jsou průvodním zjevem vývoje naší planety, vyrovnaly. Některé vymřely, jiné se přizpůsobily nebo daly vzniknout dalším životaschopným formám. Zásadním problémem globální klimatické změny je schopnost přizpůsobení lidské společnosti, jejích ekonomických a politických systémů. Větší změny klimatu totiž mohou vyvolat nebezpečné konflikty, které byly a jsou pro člověka vždy nebezpečnější než vlivy okolního prostředí.

4.2. Narušení ozónové vrstvy

Sluneční spektrum obsahuje určitý podíl **ultrafialového záření (UV)**, jehož některé složky (vlnové délky) jsou pro život velmi nepříznivé. Většina energie UV záření však téměř neproniká k zemskému povrchu, protože je pohlcována v oblasti **ozónové vrstvy**. Ozón je látka toxická, avšak ve stratosféře, kde se vyskytuje ochranná tzv. ozónová vrstva, je jeho přítomnost velmi vítaná. Přibližně 90 % celkového atmosférického ozónu je soustředěno v oblasti mezi přibližně 15 a 40 km výšky nad zemským povrchem. Molekulární kyslík se zde působením tvrdého ultrafialového záření (UV-C) štěpí na kyslík atomární, který se spojuje s ostatními molekulami kyslíku, a vzniká tříatomová molekula ozónu. Takto vzniklý ozón je opět rozkládán delšími vlnovými délkami (UV-B) ultrafialového záření ze slunce. Obě reakce, tedy vznik a rozklad ozónu, jsou za normálních podmínek v rovnováze a vážou veškerou energii UV-C a převážnou část UV-B. Zamezují tak jeho pronikání na zemský povrch.

Z mnoha laboratorních zkoušek, výpočtů a postupně i přímých měření koncentrace ozónu ve stratosféře se potvrdilo, že ozónu v důsledku přítomnosti některých látek, které vyrábí a používá člověk (např. tzv. **freonů a dalších podobných látek**), ubývá. Největší úbytky byly zaznamenány nad oblastí jižního pólu, nad Antarktidou, kde se zejména v období tamější zimy vrstva ozónu tak ztenčuje, že se hovoří o **antarktické ozónové díře**. Redukce ozónové vrstvy má však globální charakter a není omezena na oblast Antarktidy, ani jen na jižní polokouli. Přibližně platí, že 1 % snížení obsahu ozónu znamená asi 2 % zvýšení příkonu UV-B záření na zemský povrch. To znamená, že už dnes je v průměru zvýšeno toto záření ve středních zeměpisných šířkách asi o 10 %. **Zvýšený příkon ultrafialového záření působí škodlivě na všechny živé organismy.**

Ultrafialové záření (tedy jeho složka UV-B, která může ve zvýšené míře pronikat na zemský povrch) zvyšuje pravděpodobnost výskytu nebezpečné formy rakoviny kůže (melanom) a postihuje rohovku oka. Jelikož je UV-B škodlivé téměř pro všechny organismy, zvýšeným příkonem tohoto záření trpí i ostatní živočichové a rostliny. UV-B zpomaluje fotosyntézu a ovlivňuje nežádoucím způsobem i rostlinnou produkci, tedy i sklizeň plodin.

Celou situaci komplikuje fakt, že i když mezinárodní dohody umožnily významně omezit až zastavit výrobu a spotřebu látek poškozujících ozónovou vrstvu, není problém s tím

spojený vyřešen. Většina freonů, látek dříve hojně používaných v chladírenství, elektrotechnice i dalších odvětvích, je velmi stabilní. V ovzduší vydrží desítky let. Vliv na ozónovou vrstvu tedy bude v budoucnu pokračovat.

5. VYUŽÍVÁNÍ A ZNEČIŠŤOVÁNÍ VODY

5.1. Koloběh vody a její význam

Existence vody na Zemi i její koloběh úzce souvisí s procesy v atmosféře. Oceán je obrovským rezervoárem tepla, které získává ze slunečního záření a se zpožděním několika měsíců až desetiletí ho opět uvolňuje do atmosféry. Pohyb vodních mas o různé teplotě je jedním z hnacích kol klimatického stroje. Blízkost oceánu také významně ovlivňuje místní klima (oceánské a pevninské podnebí). Součástí hydrosféry je dále voda podzemní, voda v ledovcích, v půdě, v řekách, jezerech a také voda v podobě vodní páry v atmosféře. Kromě zásadní funkce v globálním měřítku má voda význam též pro organismy. Je základní stavební látkou živých těl. Organismy normálně obsahují okolo 60 % ale často i 99 % vody.

Voda na naší planetě se nevyskytuje takřka nikde v čistém stavu. Vždy jsou v ní přítomny různé příměsi a rozpuštěny různé sloučeniny.

5.2. Znečištění vody

V důsledku lidské činnosti se ve vodě vedle přirozených příměsí vyskytují i další látky nebo se obsah jinak přirozených látek neúměrně zvyšuje. Nejčastější příčinou znečištění vod jsou průsaky z půdy, vypouštění odpadních vod z průmyslu nebo havárie nádrží s nebezpečnými kapalinami. **Znečištěná voda působí nepříznivě na zdraví člověka** a také na skladbu a životaschopnost společenstev organismů. Toxické látky obsažené ve vodě nemusí vždy působit akutní otravy člověka. Mohou se v tělech rostlin a živočichů kumulovat a postupně v potravním řetězci vedoucím k člověku zvyšovat svou koncentraci. Následky se projeví až za delší čas (Minamata). Vodou se šíří i řada **nakažlivých chorob** a parazitů. Studně jsou dodnes v některých rozvojových zemích zdrojem nákazy tyfem a cholerou.

Některé vody trpí nadměrným přísunem živin, látek potřebných pro růst rostlin. Jde většinou o rozpustné soli – dusičnany a fosforečnany, které vznikají jako produkt rozkladu organických zbytků těl rostlin a živočichů a jsou součástí zemědělských hnojiv. Tyto látky se dostávají do vod v podobě smyvů z polí a pastvin. Významným zdrojem látek obsahujících fosfor a dusík jsou i splaškové vody z lidských sídel. Dusičnany mají svůj původ v odpadu ze septiků a hnojišť, významným zdrojem látek obsahujících fosfor jsou mycí a prací prostředky. Proces, při němž se obohacuje voda o nadměrné množství živin, se označuje jako **eutrofizace**. Ve vodách s nadměrným obsahem živin postupně narůstá spotřeba kyslíku potřebného jak k dýchání organismů, tak i k bakteriálnímu rozkladu odumírajících těl těchto organismů. V takto znečištěných vodách dochází ke vzniku anaerobních (= bezkyslíkatých) podmínek a k omezení života ve vodě. Přebytečné množství jinak potřebných živin tak může přivodit díky nedostatku kyslíku i **zhroucení původních ekosystémů**.

5.3. Ovlivnění vodního režimu

Činnost člověka nemusí vždy způsobovat jen znečištění vody. Také **nevhodné zásahy do vodního režimu** v krajině mohou mít řadu negativních vlivů. **Odvodňování** zamokřených ploch je nepřirozené. Narovnávaní toků řek a potoků nejen snižuje samočisticí schopnosti, ale umožňuje rychlý odtok vody z krajiny a tedy i její nedostatek. Zасыpávání slepých ramen řek snižuje rozmanitost druhů v přírodě. **Meliorace půdy** znamenala mimo jiné i odvodnění velkých ploch půdy především v podhůří. Louky a lesy ztratily zadržovací schopnost a přívalové deště způsobují záplavy. **Rychlý odtok vody z území** znamená i nižší přítok vody do podzemních zásobáren. Toky řek jsou **fragmentovány** přehradami a jezy.

I **nadměrné zavlažování** zemědělských ploch vede ke zvýšenému výparu a tedy i ke ztrátám vody. Typickým příkladem ekologických katastrof způsobených takovými zásahy je odvedení vod Amudarji a Syrdarji k zavlažování bavlníkových plantáží v poušti Karakum z jejich původního toku do Aralského jezera. Následkem je nejen vysychání Aralského jezera, ale i **zasolování půdy** plantáží. Dalším lidským omylem byla zřejmě stavba Asuánské přehrady na Nilu. Přehrada sice omezila záplavy, ale tím i přísun úrodného bahna, které zaručovalo rolníkům na dolním toku pravidelné výnosy. Erodovaná půda z horního toku však přehradu zanáší a očekává se její úplné **zazemění** a tedy i likvidace.

5.4. Dostupnost vody

Největší zásobárnou vody je oceán. Více než 97 % vody je slané a je součástí světového oceánu. Není tedy vhodná ani k pití, k zavlažování ani pro řadu dalších možných způsobů využití. Teoreticky je člověku k dispozici obrovské množství sladké vody v podzemí, v ledovcích, v jezerech a řekách. Ne všechna tato voda je ale dosažitelná a technicky získatelná. Množství, které koloběh dovoluje znovu a znovu použít, je vlastně jen ta část, která se každoročně vrací z pevnin do oceánů – tedy jen „nepatrné“ množství, asi 40 000 km³ vody ročně. Toto množství nazýváme **stabilní roční odtok**. Ne všechnu tuto vodu mohou ale rostliny, živočichové a člověk využít. Největší podíl odteče v podobě přívalových vod po prudkých deštích (26 000 km³), další část odteče řekami a potoky z neobydlených oblastí (5 000 km³). To znamená, člověk má každoročně k dispozici „pouze“ asi 9 000 km³. Pokud uvážíme, že roční spotřeba na osobu je (v globálním měřítku) mezi 7 000 až 8 000 m³, všechno obyvatelstvo světa tak spotřebuje asi 3 000–4 000 km³ vody ročně, což je méně než polovina vody, kterou můžeme odebírat, asi desetina stabilního odtoku a jenom zlomek toho, co lze nalézt v dalších rezervoárech vody, například v podzemí nebo v ledovcích. **Vody je tedy pro naše využití teoreticky dost a dost.**

Věc má však jeden háček. Ani srážky, rychlost výparu, zásoby podzemní vody ani odtok nejsou rozprostřeny na Zemi **rovnoměrně**. Tato nerovnoměrnost je hlavní příčinou obav o dostatek pitné či užitkové vody pro člověka. Díky vysokým srážkám má například každý Kanaďan možnost využít více než 120 000 m³ za rok, naproti tomu obyvatel Malty nemá k dispozici průměrně více než asi 70 m³ za rok. V mnoha oblastech světa žijí lidé v ještě nepříznivějších podmínkách. Někde může trvat sucho i několik let, jinde jsou naopak některá území často zaplavována následkem vysokých srážek. V zemích s rychle rostoucí populací, kde jsou zdroje vody malé, klesá dostupnost pitné i užitkové vody na osobu

s počtem přibývajících obyvatel. Je třeba si uvědomit, že nejde pouze o vodu k pití, ale především o vodu nutnou k zavlažování, a tedy k produkci potravin. **Ve světě je 50–80 % celkově spotřebované vody použito pro zavlažování.**

Růst populace v některých oblastech naší planety není jediným faktorem, který bude v budoucnu ovlivňovat dostatek pitné i užitkové vody, které jsou již nyní v její spotřebě pod celosvětovým průměrem. Odběr vody totiž není závislý pouze na počtu obyvatel, ale také na **způsobu jejich života**. S rostoucí průmyslovou výrobou (kterou řada rozvojových zemí předpokládá – viz změna vzorců spotřeby) bude vzrůstat i potřeba vody pro průmysl a pro požadované zvýšení hygieny v domácnostech. Při střízlivém zhodnocení situace není často z tohoto problému východiska. Rostoucí populace zvláště v suchých oblastech východní a subsaharské Afriky bude mít v každém případě stálý nedostatek vody jak pro osobní použití, tak i pro průmysl a zavlažování.

LITERATURA

Doporučená literatura

Moldan, B., Braniš, M. (2003) Globální problémy životního prostředí. In: Mezřický, V. (ed). Globalizace. Praha: Portál 147 str. (ISBN: 80-7178-745-5)

Braniš, M. (2004). *Úvod do ekologie a ochrany životního prostředí*. 3. přepracované vydání. Praha: Informatorium, 203 str.

Braniš, M. (2005). Environmentální problémy. In: Mezřický, V. (ed). *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. Praha: Portál, str. 25-53 (ISBN 80-7367-0023-8)

Brown L. R. (ed) Serie State of the World. A Worldwatch Institute Reports on Progress Towards a Sustainable Society (ročenky o stavu světa zatím do r. 2004)

Houghton, J. (1998). *Globální oteplování – Úvod do studia změn klimatu a prostředí*. Praha: Academia. 228 str.

Lippert, E. (1995). *Ozonová vrstva Země: Vznik, funkce, poškození a jeho důsledky, možnosti nápravy*. Praha: Vesmír. 155 str.

Nátr, L. (2005). *Rozvoj Trvale neudržitelný*. Praha: Karolinum. 102 str.

Primack, R. B., Kindlmann, P., Jersáková, J. (2001). *Biologické principy ochrany přírody*. Praha: Portál, 349 str.

Vallin, J. (1992). *Světové obyvatelstvo*. Praha: Academia, 147 str.

Zdroje

FAO – Food and Agricultural Organisation: <http://www.fao.org>

Greenpeace – nevládní organizace: <http://www.greenpeace.org>

IUCN – International Union for Conservation of Nature: <http://www.iucn.org>

OECD – Organisation for Economic Cooperation and Development: <http://www.oecd.org/env>

UNDP – United Nations Developmental Programme: <http://www.undp.org>

UNEP – United Nations Environmental Programme: <http://www.unep.org>

WHO – World Health Organisation: <http://www.who.int>

WRI – World Resource Institute: <http://www.wri.org>

WWF – World Wildlife Fund for Nature (ochrana přírody): www.wwf.org, www.panda.org

Environmentální veřejné statky

Bedřich Moldan

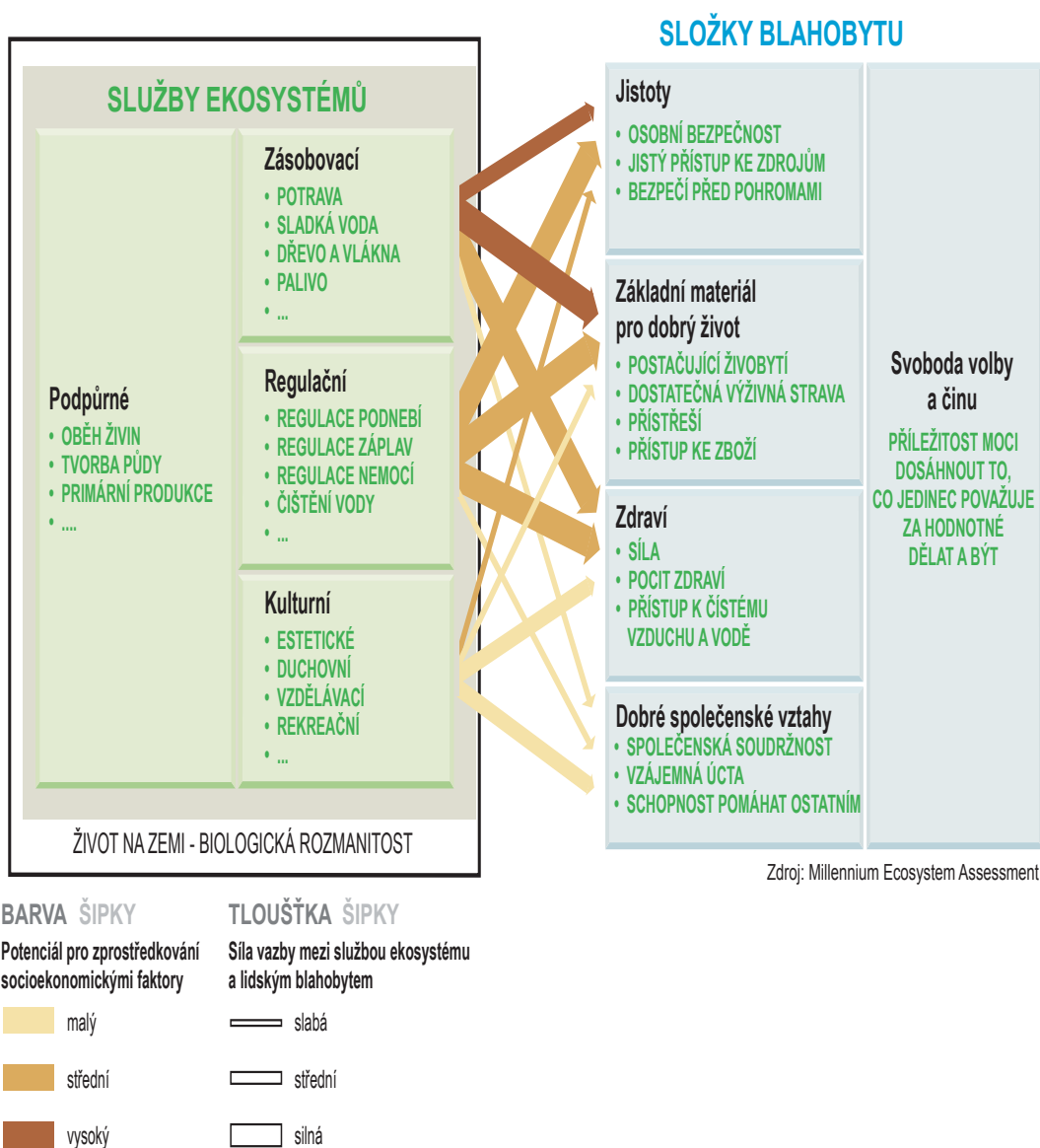
1. ÚVOD

Zavedením zemědělství před 10 až 20 tisíci lety se člověk od přírody zásadním způsobem odlišil a vydělil se z ní. Tehdy začali lidé tvořit svůj vlastní lidský svět. Místo lovu a sběru se začali živit plodinami, které vypěstovali (především obilím), masem a jinými produkty zvířat, která chovali. Jestliže lovci a sběrači byli součástí přírody, nemůžeme už něco takového říci o zemědělci. Každé pole znamená zásah do neporušené přírody: tam, kde vzniklo, byl dříve les, savana nebo jiný přírodní útvar. Stejně to platí o pastvinách a o všech ostatních plochách, které sloužily jako výrobní prostředky pro zemědělce. Zemědělci se svou činností v jistém smyslu postavili proti přírodě, od samého počátku provozovali svou činnost na úkor původních ekosystémů. O ohrožování přírodních zdrojů a životního prostředí můžeme mluvit tehdy, když zemědělci s těmito zdroji nerozumně hospodařili a způsobili tak vážné poruchy. Devastace prostředí provázela mnohé staré civilizace a dnes soudíme, že některé z nich právě z tohoto důvodu zanikly.

Dnešní situace je však zásadně nová. Lidé ovlivňují své prostředí v globálním měřítku. Proto Paul Crutzen a Eugene Stoermer (Crutzen et Stroermer, 2000) nazvali současné období **antropocénem**. Chtěli tím naznačit, že rozhodující silou na planetě Zemi v posledních přibližně dvou stech letech (uvedení autoři kladou počátek antropocénu symbolicky do roku 1794, kdy byl vynalezen Jamesem Wattem parní stroj) se stalo lidstvo. Na začátku období antropocénu žilo na Zemi přibližně 800 milionů lidí, jen velmi malá část žila ve městech. Městská populace se od roku 1900, kdy byla okolo 200 milionů, zvýšila na 2,9 miliard v roce 2000 a počet měst s více než milionem obyvatel se zvýšil ze 17 v roce 1900 na 388 v roce 2000. Rozhodující je však nejen rychle rostoucí počet lidí na Zemi, ale zejména mění se vzorce spotřeby a výroby spojené s mohutnou silou techniky.

Největší, z vesmíru snadno pozorovatelné změny, se týkají povrchu souší. Na počátku období zaujímaly pastviny a pole přibližně 12 % jejich plochy, dnes je to 37 % a celých 50 % je tak či onak lidskou činností zásadně přeměněno. Lidé přímo nebo nepřímo využívají okolo 40 % primární biologické produkce všech zelených rostlin a využívají 40–50 % z dostupných zdrojů sladké vody; některé velké řeky jsou tak intenzívně využívány, že občas po několik měsíců v roce nedotečou do moře (Hoang-Ho). Člověk významně ovlivňuje klima zejména produkcí skleníkových plynů (koncentrace CO₂ v atmosféře stoupla o 40 %, metanu o 100 %), výrazně zredukoval stratosférickou ozonovou vrstvu, ovlivnil chemické složení celé troposféry (například přenos škodlivin na velké vzdálenosti). Biogeochemické cykly hlavních živin jsou změněny: antropogenní tok dusíku je 150 % toku přirozeného, síry 200 %, fosforu 460 %. Mobilizovány jsou těžké kovy a uměle vyrobené organické látky, mnohdy s dlouhou životností a fyziologickými účinky.

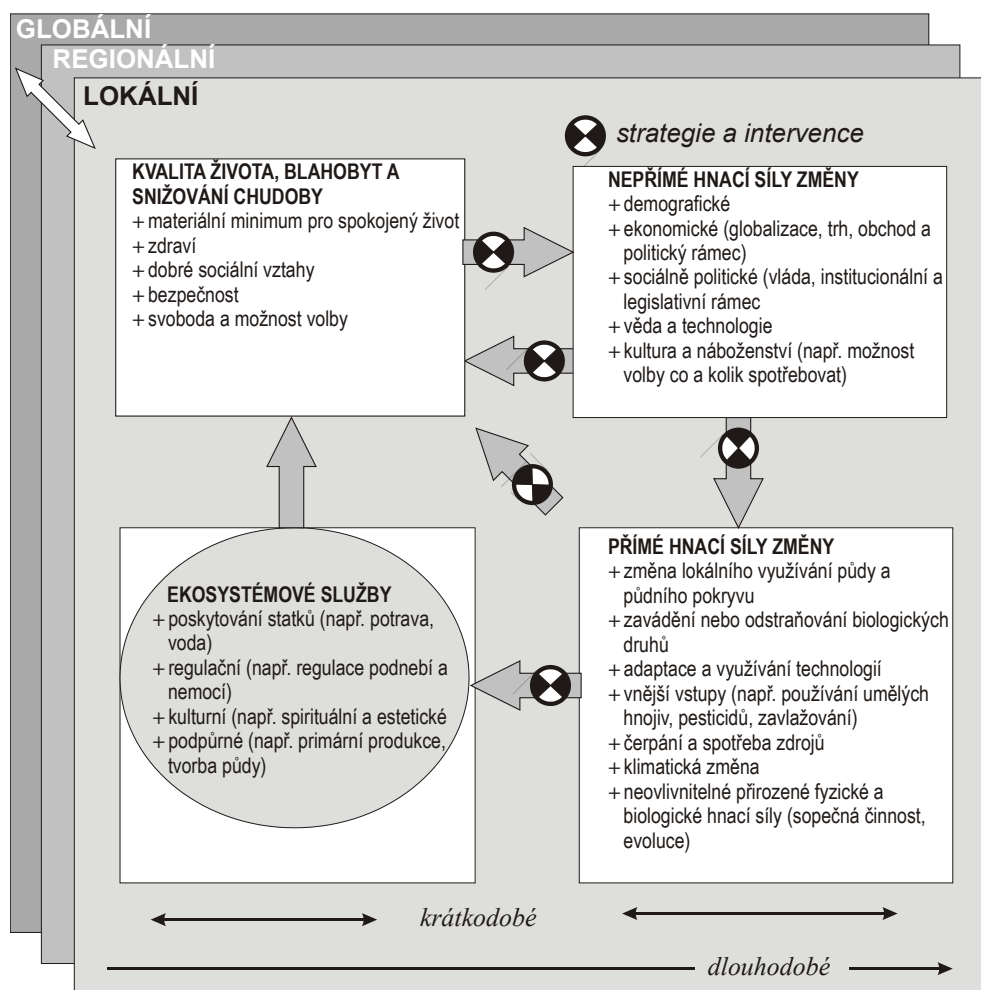
Obr. 1: Ekosystémy a kvalita lidského života

V současném období antropocénu byl završen proces postupného ovládnutí planety Země lidmi. **Lidská dominance** nad planetou je téměř úplná. Slovy Vitouska et al.: „...je stále více zřejmé, že žijeme na člověkem ovládané planetě.“ (Vitousek, 1997).

To však zároveň přináší možnost překonat zásadní rozštěpení, rozkol mezi lidmi a přírodou, který nastal s příchodem prvních zemědělců. Před nimi byl člověk součástí přírodního světa, jedním z živočišných druhů, který konkuroval jiným druhům, nacházel si svou ekologickou niku. Dnes je tomu naopak: příroda se stala součástí světa lidského. Planeta Země je planetou lidí, příroda divoká nebo v různém stupni kultivovaná zde má své místo a svou svébytnost, avšak místo v zásadě takové, jaké jí bylo lidmi vykázáno.

Obr. 2: Ekosystémy a kvalita lidského života

Podle Millennium Ecosystem Assessment, 2005

2. SLUŽBY EKOSYSTÉMŮ

Příroda má své místo v lidském světě především jako poskytovatelka služeb. Projekt Millennium Ecosystem Assessment (MEA, 2003) předložil **koncepti služeb ekosystémů**. Tuto koncepci vystihuje schéma na obr. 1 a 2.

Zásadním příspěvkem je zdůraznění vazby mezi ekosystémovými službami a změnami ekosystémů a kvalitou lidského života. Tato vazba odůvodňuje, proč je třeba o služby ekosystémů pečovat, proč je třeba dbát na to, aby služby přírody byly zachovány na dostačující a trvale udržitelné úrovni.

Millennium Ecosystem Assessment zkoumá rovněž širokou škálu **odpovědí**, kterými lidé reagují na skutečnou nebo hrozící ztrátu ekosystémových služeb nebo jejich poškození. Hodnotí použitelnost a efektivitu různých postupů udržitelného využití, ochrany a obno-

vy ekosystémů a jejich služeb. Odpovědi, jež se ukáží jako úspěšné začleňují hodnotu ekosystémů do rozhodování, informují rozhodující činitele o rozličných přínosech ekosystémů, především s ohledem na lokální zájmy, vytvářejí trhy a definují vlastnická práva, kladou důraz na vzdělávání a rozšiřování vědomostí, a také na investice do zlepšování stavu ekosystémů a služeb, které poskytují.

3. GLOBÁLNÍ VEŘEJNÉ STATKY

Z představy přírody jako součásti lidského světa implicitně vychází koncepce svou povahou ekonomická, která považuje služby přírody za **statek**. *Statkem je každý prostředek, který v důsledku svých vlastností přinese užitek, uspokojí určitou potřebu.* Není principiální rozdíl mezi přírodní službou a mezi službou poskytovanou dopravním podnikem či vodárenskou společností, nebo statkem hmotným jako je dům nebo automobil.

Tab. 1: Různé typy statků – konvenční pojetí

	Konkurenční	Nekonkurenční
Vylučitelné ze spotřeby	Kvadrant 1: Mléko Pozemky Vzdělávání	Kvadrant 2: Výzkum a vývoj Normy a standardy Televizní signál
Nevylučitelné ze spotřeby	Kvadrant 4: Atmosféra Divoká příroda	Kvadrant 3: Měsíční svit Finanční stabilita Právo a řád Mír a bezpečnost

(podle Kaul, Mendoza 2003)

Zvláštní kategorií statků jsou **statky veřejné**, které sice znalo již římské právo („res publica“), jejichž moderní pojetí však vychází z definice Samuelsona (1954): „*Veřejné statky jsou kolektivní spotřební statky, které se vyznačují tím, že jejich spotřeba kterýmkoliv jedincem nesnižuje úroveň spotřeby jiného jedince*“. Vyznačují se nekonkurenčností a nevylučitelností ze spotřeby, jak ilustruje tab. 1.

Konvenční schéma, jak je uvádí tabulka 1, je v podstatě jen ilustrací základního východiska, podle kterého jsou striktně vzato veřejné statky pouze v kvadrantu 3.

Pojetí veřejných statků se však vyvíjí, zpřesňuje a rozšiřuje, což je dáno především podrobnějším vypracováním kritérií vylučitelnosti a konkurenčnosti. Překračování původní koncepce je zvláště patrné na kategorii globálních veřejných statků (což je do určité míry symbolický termín, protože v mnoha případech jde spíše o kombinaci „národních“ či „regionálních“ a „globálních“ statků). Kaul a Mendoza předkládají typologii globálních veřejných statků založenou na povaze jejich „veřejnosti“, neboli do jaké míry a v jakém smyslu mají tyto statky veřejný charakter (tab. 2). Tato tabulka dobře ilustruje celé pojetí globálních veřejných statků.

Je vidět, že pojetí veřejných statků doznalo značný posun od původního úzkého pojetí vymezeného Samuelsonem. Autoři zejména reflektují probíhající proces globalizace, který s sebou nese postupné rozšiřování okruhu veřejných statků na globální úrovni. Proces završení antropocénní lidské dominance nad Zemí je možno považovat za paralelní k procesu globalizace nebo spíše je třeba pokládat oba procesy za vzájemně se prolínající a provázané. *Zahrnutí služeb přírody mezi veřejné statky, zejména na globální úrovni, je legitimní.*

Tab. 2: Typologie globálních veřejných statků podle povahy/míry jejich „veřejnosti“ (Kaul, Mendoza 2003)

Třída statku	Povaha / míra „veřejnosti“
Globální přírodní společné statky (commons) jako atmosféra nebo volné oceány	Volný (řízený) přístup. Ve svém původním stavu jsou tyto statky typicky konkurenční a nevylučitelné. Některé statky této kategorie (např. stratosférická ozonová vrstva) získaly charakter zdroje s řízeným přístupem. Nicméně jsou stále k dispozici ke spotřebě (užívání) všem, i když někdy pouze v omezené míře.
Globální lidmi vytvořené společné statky (jako globální sítě, mezinárodní režimy, normy, poznatky)	<p>Volný přístup. Například nekomerční poznatky jsou obvykle přístupné všem. Jsou nekonkurenční a obtížně vylučitelné ze spotřeby. Mají typicky omezenou (jestli vůbec nějakou) komerční hodnotu, avšak mohou být důležité pro denní život lidí nebo pro funkci ekonomického či politického systému.</p> <p>Omezený přístup. Patentované poznatky mohou být ve veřejné oblasti, ale jejich užití je omezeno, alespoň na určitý čas. Důvodem je přinést motivaci pro soukromé producenty poznatků, což posiluje růst a efektivitu ekonomiky.</p> <p>Podpora všeobecného zahrnutí (inclusiveness). Pokračuje široké úsilí podporovat zahrnutí co nejširšího okruhu statků, které mají charakter sítí (networks) a jejichž rozšíření slibuje užitek pro každého dalšího uživatele, neboli mají pozitivní externality. Jako příklady slouží mezinárodní režimy (mnohostranné obchodní režimy, všeobecná deklarace lidských práv), globální komunikační a dopravní systémy, neformální normy. Úsilí o zvýšení tohoto „všeobecného zahrnutí“ rozšíří okruh uživatelů, přičemž se užitek i náklady globalizují. Globalizace veřejných statků je výsledkem jak úsilí „shora dolů“ (top-down), od mezinárodního po národní, tak „zdola nahoru“ (bottom – up).</p>
Globální podmínky (režimy) jako výsledky opatření a politik jako je světový mír, finanční stabilita, environmentální udržitelnost	<p>Univerzalizace statků v podstatě soukromých. Příklady zahrnují globální úsilí (na národní i mezinárodní úrovni) zaměřené „na všechny“ jako je základní vzdělání, zdravotní péče, potravinová bezpečnost.</p> <p>Nedělitelnost nákladů a užitků. Statky této kategorie mají neviditelný užitek, který je jádrem vzájemné závislosti mezi lidmi a zeměmi. Tyto statky mají tendenci být technicky nevylučitelné ze spotřeby a tedy všeobecné (inclusive) a veřejné.</p>

(podle Kaul, Mendoza 2003)

4. VEŘEJNÉ STATKY V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI

V návaznosti na typologii Inge Kaul a Ronalda Mendozy navrhujeme podrobnější přehled globálních veřejných statků, který je uveden v tabulce 3.

Zahrnutí takových služeb přírody jako je poskytování látek a energie nebo funkce nosná, spojená s plochou na povrchu Země, mezi veřejné statky může vzbudit námitky v tom smyslu, že nejde o veřejné, nýbrž po výtce soukromé statky, jako jsou pozemky nebo ložiska nerostů. Je však na místě vzít do úvahy historický pohled. Služby přírody, původně volně přístupné, tedy statky veřejné, byly zčásti nebo plně privatizovány teprve v průběhu historie, přičemž vlastnická práva byla vždy více nebo méně jasně vymezena a omezena, jistý aspekt „veřejnosti“ vždy zůstal (například volný přístup do lesů, státní vlastnictví

Tab. 3: Globální veřejné statky v environmentální oblasti

Kategorie statků	Typy statků
Globální služby přírody	<p>Nosná funkce. Poskytuje ji povrch planety a prostor pod ním a nad ním. Zejména povrch planety můžeme v této souvislosti považovat za základní a jednoznačně konečný přírodní zdroj. V poslední době však stoupá význam obou dalších typů prostorů, zejména nad Zemí (např. geostacionární orbit). Nosná funkce znamená nejen například místa pro stavby, ale i umožnění komunikace či šíření elektromagnetických vln.</p> <p>Energie. Lidská společnost čerpá energii ze Slunce, v současné době však především z fosilních paliv a ze zdrojů radioaktivních nerostů.</p> <p>Poskytování látek. Jde jednak o látky z obnovitelných zdrojů jako jsou voda, potraviny, dřevo, vlákna, biochemikálie a mnohé další, a dále látky čerpané z neobnovitelných zdrojů, mezi něž patří především nerostné suroviny.</p> <p>Regulační a podpůrné služby. Sem patří funkce klimatického systému, biogeochemické cykly látek, hydrologický cyklus, tvorba půd a absorpce a detoxikace odpadů.</p> <p>Kulturní služby. Estetická, inspirativní, spirituální, výchovná, rekreační; objekt vědeckého zkoumání.</p>
Lidmi vytvořené statky	<p>Globální organizace jako je UNEP (Program OSN pro životní prostředí), IGBP (Mezinárodní program geosféra – biosféra, globální změna), SCOPE (Mezinárodní výbor pro problémy životního prostředí), které mají jako svůj hlavní cíl (nebo jeden z hlavních cílů) posilování environmentální udržitelnosti.</p> <p>Mnohostranné úmluvy (Multilateral Environmental Agreements, MEAs). Dnes jich existuje několik desítek, za neúspěšnější se považuje Montrealský protokol s dodatky, nejvíce diskutovaný je Kjótský protokol. Jejich přínosem jsou dohodnuté mezinárodní režimy.</p> <p>Vědecké poznatky. Výsledky práce národních a zejména mezinárodních týmů, jako je IPCC (Mezivládní panel pro změnu klimatu), IGBP nebo MA (Millennium Ecosystem Assessment).</p> <p>Monitorovací systémy (včetně jejich „hardware“) a jejich výsledky, které jsou k dispozici prostřednictvím globálních sítí provozovaných institucemi jako je WMO (Světová meteorologická organizace), GEOSS (Globální pozorovací systém systémů), UNEP. Významné místo mají systémy využívající umělé družice Země.</p>
Výsledky globálního úsilí	<p>Všeobecné uznání koncepce udržitelného rozvoje a environmentální udržitelnosti například při formulaci Rozvojových cílů tisíciletí (Millennium Development Goals).</p> <p>Environmentální uvědomění jednotlivých lidí jako základní předpoklad dosažení environmentální udržitelnosti.</p> <p>Environmentální vzdělání a osvěta. Výsledek dlouhodobého úsilí veřejných činitelů, vědců, pedagogů, novinářů.</p> <p>Uplatnění zřetelů environmentální udržitelnosti v politice hospodářských sektorů a v ekonomii jako celku.</p>

vyhrazených nerostů, volný vstup na mořské pobřeží z moře). Jak jsme již uvedli, v současné době globalizace a plného uplatnění lidské dominance se situace postupně mění a „veřejnost“ služeb přírody – a tedy jejich zahrnutí mezi globální veřejné statky – nabývá na důležitosti.

Kategorie veřejných statků obecně i globálních veřejných statků zvláště zahrnuje služby poskytované přírodou, které jsou uváděny vedle různých typů statků vytvořených lidmi. To potvrzuje jejich základní *vzájemnou příbuznost*, jež předpokládá jednotu světa lidského a přírodního.

5. HRANICE UTILITÁRNÍHO POJETÍ SLUŽEB PŘÍRODY

Jak jsme viděli, završení procesu lidské dominance a zahrnutí přírody do lidského světa, ke kterému došlo v současném období antropocénu, je provázeno utilitárním pojetím přírody a přírodních ekosystémů jako poskytovatelů služeb pro lidskou společnost. Ještě další prohloubení této pozice představuje pojetí Rady Evropy, které služby přírody svazuje s lidskými právy. Globální veřejné statky poskytují služby ve třech směrech, které přibližně odpovídají třem kategoriím práv lidí (Council of Europe, 2005):

1. **Lidská práva.** Sem patří přímá podpora lidského života a zdraví v nejširším slova smyslu, včetně umožnění estetických, spirituálních a jiných prožitků.
2. **Občanská práva.** Jsou zajišťována mimo jiné dlouhou řadou služeb přírody. Příkladem za všechny je „právo“ na zabezpečenou vodu dodávanou veřejným vodovodem.
3. **Ekonomická práva.** Každý má právo být bohatý nebo alespoň dostatečně ekonomicky zabezpečen, což umožňuje obecně ekonomická činnost do velké míry závislá na službách přírody.

Podle tohoto pojetí mají lidé na plné poskytování služeb přírody zaručeno právo prostě tím, že se narodili lidmi. Zdá se, že antropocentrický utilitarismus je doveden do konce.

Již jsme však upozornili na to, že antropocénní dominance člověka nad planetou Zemí znamená zároveň *novou jednotu světa lidí a přírody*, byť v rámci světa převážně lidského. Převážně, ne však výlučně lidského, protože právě zahrnuje i přírodu. To však zároveň znamená, že příroda již nemůže být chápána jako objekt jednostranné exploatace a manipulace, ale jako součást **ko-evoluce** lidské kultury a civilizace na jedné straně, a ekosystémů a jiných přírodních systémů na straně druhé.

Pojem ko-evoluce znamená přesah ryze utilitárního pojetí, protože implikuje lidskou odpovědnost nejen za přírodní služby jako takové, ale i za stav přírody, jaká je sama o sobě. Týká se to především naší odpovědnosti za biologickou rozmanitost, za bohatství přírodních genů, druhů a ekosystémů. Biologická rozmanitost, biodiverzita, je zajisté nutným rámcem a podmínkou pro velkou část služeb ekosystémů, avšak v tomto pojetí má i samostatnou hodnotu, vnitřní hodnotu sama o sobě. Bohatství živé přírody je svázáno s planetárními životodárnými systémy jako je vodní koloběh, tvorba půd, cirkulace oceánů. Všechny tyto globální nebo i lokální systémy mají svou vlastní existenci, žijí a vyvíjejí se. Lidé za jejich zdravý vývoj nesou odpovědnost, jsou veřejnými statky pod naší správou.

Uznání samostatné hodnoty přírody a její evoluce neznamená opuštění antropocentrického postoje a jeho nahrazení postojem biocentrickým (nebo geocentrickým apod.), ale spíše domyslením důsledků lidské dominance nad planetou Zemí.

6. SPRÁVA GLOBÁLNÍCH VEŘEJNÝCH STATKŮ

Ať už správu veřejných statků včetně služeb přírody zakotvíme čistě utilitárně nebo budeme vycházet z širšího pojetí, které utilitarismus přesahuje, **potřeba dobré správy** (good governance) globálních veřejných statků je více než zřejmá. Můžeme přitom být poučeni chybami, jichž se lidé v minulosti dopouštěli a které byly způsobeny mnoha faktory – od nedostatku informací a pochopení, konfliktů hodnot a zájmů přes nedostatečně rozvinuté instituce až po technické chyby (které většinou bylo možno jen stěží předvídat, např. v nedávné době využívání freonů). V minulosti měly takové chyby vážné a někdy až fatální následky v měřítku lokálním či regionálním, dokonce způsobily zánik celých civilizací (Diamond, 2005). Současné období antropocénu však přineslo radikální změnu: Následky chyb mohou mít dramatický až fatální dopad na lidskou civilizaci v planetárním měřítku. Potřeba věnovat dobré správě globálních veřejných statků největší pozornost je více než zřejmá.

Známým příkladem špatné správy veřejného statku s vážnými důsledky je „**tragedie občin**“ (Hardin, 1968), popisující smutný osud některých anglických obecních pastvin, nadměrně spásaných z nedostatku adekvátního režimu jejich správy. Autor soudí, že nápravu může přinést řešení dvojího druhu: buď privatizace, nebo správa silnou státní administrativou. Jak je však dnes zřejmé (viz např. Dietz, 2003), mohou být úspěšné i jiné formy správy, například správa komunální. Úloha obcí při správě veřejných statků je stále zřejmější.

Otázka vlastnických vztahů a případné privatizace veřejných statků však patří nepochybně mezi základní. Jisté je, že jednoznačná a transparentní struktura vlastnictví je neodmyslitelnou podmínkou úspěšné správy veřejných statků. Jejich privatizace, která v některých případech má tisíciletou tradici, je z hlediska dobré správy úspěšná pouze tehdy, jsou-li vlastnická práva adekvátně vymezena, to znamená jednoznačně a správně usměrněna, avšak nikoliv nadměrně omezena. Zřejmě zde nelze předložit obecná vodítka, slibný je například **princip „PPP“ (Private – Public Partnership)**. Podle tohoto principu zůstává základní odpovědnost za veřejný statek a jeho dobrý stav na veřejné instituci, v demokratické společnosti reprezentované v převážné většině volenými zástupci: obecní rada, vláda, mezivládní organizace. Výkon správy včetně potřebných technických výkonů, ať už na lokální nebo až na mezinárodní úrovni, je na smluvním základě svěřen soukromému subjektu, pro který je tato činnost legitimním zdrojem zisku. Není třeba zdůrazňovat, že klíčová jsou jednotlivá ustanovení smlouvy mezi veřejným a soukromým subjektem.

Svou životnost prokázaly různé režimy správy včetně mezinárodních. (Všimněme si například až dosud úspěšné správy Antarktidy „klubem“ států – stran smlouvy o Antarktidě.) Mezinárodní režimy správy se v poslední době stále častěji v environmentální sféře uplatňují prostřednictvím mnohostranných úmluv a mezivládních organizací, a to nejen environmentálních. Význam v této oblasti získala v poslední době činnost institucí jako

je Světová banka nebo Světová obchodní organizace. Rostoucí úlohu mají i aktéři nevládního charakteru, mezi nimi jsou na globální úrovni významné multinárodní obchodní společnosti, média (CNN), organizace občanské společnosti (World Economic Forum Davos, Amnesty International, Transparency International). Úspěch správy globálních veřejných statků v každém případě předpokládá demokratický režim v mezinárodním měřítku. Takový režim může být založen pouze na vzájemné důvěře mezi jednotlivými aktéry (stakeholders), kterými jsou zejména vlády jednotlivých států.

Klíčovým vodítkem pro dobrou správu veřejných statků je **princip subsidiarity**. Podle něj má být odpovědnost za správu – také ovšem příslušné pravomoci, na to se někdy zapomíná – na nejnižším možném stupni. Nižší stupeň má vždy přednost před vyšším. Přesun odpovědnosti a kompetencí z nižší na vyšší úroveň musí být vždy velmi dobře odůvodněn a učiněn jen tehdy, není-li opravdu zbytlí. Jednotlivé úrovně jsou srovnány v tomto pořadí důležitosti:

- Občan
- Obec
- Region (kraj)
- Stát
- Mezivládní instituce

Dobrá správa veřejných statků tedy začíná u vlastnických práv, postojů a úsilí svobodných a vzdělaných občanů, jednotlivců, kteří tuto věc vezmou za své. Dobrá vůle, vzájemná důvěra a poučené chování jednotlivých lidí je tou nejzákladnější podmínkou pro uplatnění takových režimů správy globálních veřejných statků včetně služeb přírody, které zajistí jejich trvalou udržitelnost.

LITERATURA

Doporučená literatura

Daily, G. C. (1997). *Nature's Services*. Island Press, Washington, DC, 392 pp.

UNDP (2000). *Průvodce ke světovým zdrojům 2000–2001*. Washington DC (český překlad STUŽ Praha), 32 str.

COŽP UK – STUŽ (2001). *Lidé a ekosystémy*. Sborník semináře COŽP UK – STUŽ, Praha, 108s.

Kaul, I., Conceicao, P., LeGoulven, K. Mendoza, R. U. (eds.) (2003). *Providing Global Public Goods*. UNDP, New York, 646 pp.

Millennium Ecosystem Assessment (2003). *Ecosystems and Human Well-being: A Framework for Assessment*. Island Press, Washington, DC, 245 pp.,

Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC, 137 pp.

Použitá literatura

Council of Europe (2005). *European Water Charter: A New Water Culture*, Madrid, 10 pp.

Crutzen, P., Stoermer, E. F. (2000). *Anthropocene*. IGBP Newsletter 41, May 2000.

Diamond, J. (2005). *Collapse. How Societies Choose to Fail or Succeed*. Viking, New York, 575 pp.

Dietz, F., Ostrom, E., Stern, P. C. (2003). The Struggle to Govern the Commons. *Science* 302, 1907–1912

Hardin, G. (1968). Tragedy of the Commons. *Science* 162, 1243–1248.

Kaul, I., Conceicao, P., LeGoulven, K., Mendoza, R. U. (Eds.) (2003). *Providing Global Public Goods*. UNDP, New York, 646 pp.

Kaul, I., Mendoza, R. U. (2003). Advancing the Concept of Public Goods. In: Kaul, I., et al. (Eds.) (2003): *Providing Global Public Goods*. UNDP, New York, 646 pp.

Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC, 137 pp.

Samuelson, P. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics* 36, 387-389.

Vitousek, P. M., Mooney, H. A., Lubchenco, J., Melillo, J. M. (1997). Human Domination of Earth's Ecosystems. *Science* 277, 494–499

Trvale udržitelný rozvoj a vzdělávání

Ivan Rynda

Trvale udržitelný rozvoj náleží k pojmům již obecně známým nejen environmentalistické obci, ale stále častěji citovaným a používaným ve školství, v souvislosti s obecným vzděláním a osvětou. Přesto je jeho výklad velmi rozmanitý i u jeho zapřísáhlých vyznavačů a zpravidla poplatný jejich hodnotové a světonázorové orientaci. Proto je zřejmě účelné pokusit se úvodem o jakýsi stručný obecný výklad, který by se nepokoušel o vyhocení názorových protikladů, ale spíše jen o systematické představení plně šíře trvalé udržitelnosti.

Pomineme-li některé často katastroficky laděné sociální vize (malthusianismus) nebo nepříliš častá zamyšlení přírodovědců nebo lesníků, objevují se pochybnosti o udržitelnosti růstu v přírodě a společnosti, obecněji v uzavřených systémech vůbec, někdy po vytčení potřeby ekologie jako vědní disciplíny Ernstem Haeckelem¹ v šedesátých letech minulého století, jejím plném uznání jako samostatného odvětví biologie na bruselské konferenci botaniků v roce 1910 a stále častěji po definování ekosystému Tansleym² ve třicátých letech minulého století. Je poměrně málo známé a stále ještě překvapivé, že obavu o trvalou udržitelnost růstu (v daném případě růstu společenského produktu) vyjádřili relativně velmi brzy, již v roce 1960, ekonomové a politikové, a to v zakládající listině Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj.³ I nejvýznamnější světová organizace ochrany přírody, Mezinárodní svaz ochrany přírody a přírodních zdrojů, definuje předmět své činnosti s přihlédnutím k fenoménu udržitelnosti: „Ochrana je takový způsob managementu, (obsahující inspekci, výzkum, záchranu, využívání) ovzduší, vody, půdy, minerálních zdrojů a živých systémů včetně člověka, aby byla dosažena nejvyšší udržitelná kvalita života.“⁴ V souvislosti s dramatickým růstem znečištění všech složek životního prostředí v šedesátých letech se začínají problémem zabývat skutečně systémově, celostně i významné vědeckovýzkumné organizace a docházejí tak k závěru, jenž se dnes může jevit banální, který se však do obecného povědomí prosazoval jen ztěžka a postupně, že **v uzavřeném systému konečných zdrojů není kvantitativní růst trvale možný.**⁵

I když jsme pominuli plejádu přírodovědné, ekonomické i populárněvědné literatury,⁶ je již z krátkého výčtu zřejmé, že problematika udržitelnosti se objevuje **ve sféře sociální, ekonomické, přírodní** a posléze začíná být otázka po udržitelnosti kladena **i obecně, systémově**. Méně zdůrazňován a pochopen je přitom fakt zásadní důležitosti, že totiž v globálním světě se právě naše planeta, její příroda a osídlení lidskou civilizací stává jedi-

1 Ernst Haeckel: Die generelle Morphologie der Organismen, 1866

2 A. G. Tansley, 1935

3 „Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj bude podporovat opatření zaměřená na dosažení trvale udržitelného růstu.“ (Konvence OECD, 1960)

4 Valné shromáždění IUCN, 1973

5 „Nekonečný růst libovolného typu je neudržitelný v prostředí konečných zdrojů.“ (Studie kritických environmentálních problémů [SCEP], Massachusettský technologický institut 1972)

6 Namátkou „Mlčící jaro“ Rachel Carsonové (1960), „Malé je krásné“ Ernsta F. Schumachera (1974) a především „Meze růstu“ manželů Donelly a Dennise Meadowsových (1972).

ným uzavřeným systémem. Lidstvo, nebo přesněji dnes zdánlivě tak úspěšná civilizace euroamerického typu však přitom prožila celé své dějiny v systémech otevřených, v neustálém dobývání nových kolonií, přírodních zdrojů, úložišť a odbytišť; žila tedy jaksi na dluh prostoru, ale díky setrvačnosti přírodních i společenských procesů i na dluh času. Nikoli nepodstatná část naší dosavadní historické zkušenosti je proto k nepotřebě, naše dosavadní přírodovědná, společenskovědní ani politická empirie není prostě mechanicky extrapolovatelná k řešení problémů jediné globální vesnice a naše důvěra, že veškeré katastrofické vize vždy ztroskotaly na lidském důmyslu či například přirozené schopnosti ekonomiky nalézt si vždy samočinně náhradu, je neopodstatněná. Právě vědomí těchto faktů vedlo v roce 1983 Organizaci spojených národů k ustavení komise vedené norskou političkou Gro Harlem Brundtlandovou, jež se měla pokusit nalézt cestu k dalšímu, trvale udržitelnému vývoji lidstva.

V zakladatelském díle trvalé udržitelnosti „Naše společná budoucnost“ pak nacházíme koncept i první definiční pokusy trvale udržitelného rozvoje (sustainable development). Nejčastěji bývá citována věta: „**Trvale udržitelný rozvoj je takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby.**“⁷ Tato definice obsahuje především základní princip trvalé udržitelnosti, jakýsi etický leitmotiv, totiž **princip odpovědnosti vůči budoucím generacím**. Jejím určitým nedostatkem je však právě proto vysoká míra antropocentričnosti, přílišný důraz na postavení člověka jako specifického organismu ve světě přírody. Proto ji Josef Vavroušek ve své interpretaci rozšiřuje o „ideály humanismu a harmonie vztahů mezi člověkem a přírodou“ a „úctu k živé i neživé přírodě“ (1994). Tato v úplné podobě poněkud květnatá definice však nepatrně trpí jinou nevyvážeností, jež však v jiných než euroamerických kulturních kontextech může být pocítována tíživěji. Schweitzerovský ideál humanismu akcentuje opět v jiné podobě lidskou bytost a úctu k životu ve všech jeho formách přidává, aniž by bral do úvahy, že původní přirozený a pokorný vztah člověka k přírodě, do jejíhož řádu se cítil plně ponořen, je dodnes v živé podobě organicky přítomen v řadě východních filosofických směrů i v myšlení četných přírodních národů. Definice Brundtlandové také obsahuje jen v implicitní podobě nepochybně tak podstatné motivy, jako je sociální rozměr, lidskou rozpínavost omezující charakter přírody a jejích procesů a konečně institucionální rovinu řešení v globálním měřítku.

Jakousi syntézou všech předchozích definičních snah a zároveň pokusem o promyšlení a nejstručnější shrnutí celé šíře i hloubky konceptu trvalé udržitelnosti je proto následující definice, jež je stále častěji citována v českém prostředí a která se především ukazuje být nesmírně produktivní nejen ve stručném výkladu, ale hlavně v podrobnějším výukovém procesu environmentální výchovy na vysokých, ale i středních školách. „**Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických prostředků a technologií uspokojovat lidské potřeby, materiální, kulturní i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů. Aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné nově redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich socio-politické instituce a procesy.**“

7 Naše společná budoucnost, Academia, Praha 1991, str. 47

Domnívám se, že uvedené dvě věty skutečně v rámci možností daných definiční stručností pokrývají všechny roviny, které jsou pro pochopení i uplatnění trvale udržitelného rozvoje nezbytné, totiž rovinu hospodářskou včetně vědy a technologií, rovinu sociální, přírodní a politicko-společenskou. Odpovědnost vůči budoucím, ale i současné generaci je zde vyjádřena nejen v čase („environmentální limity“ představují právě onu „možnost budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby“ Brundtlandové), ale i v prostoru celku globálního světa počínaje místní soběstačností a konče planetou a jejími současnými šesti miliardami obyvatel. Nejde také o nic menšího než o výzvu převzít individuální i skupinovou odpovědnost za globální stav světa v prostoru i v čase.

Čtyřtětěn, v jehož vrcholech čtyři složky trvalé udržitelnosti stojí, zahrnuje skutečně veškerý společenský i individuální život i přírodu; aby byl koncept funkční, musí být tetraedr rovnostranný. Nejde tedy o průnik těchto rovin, ale o to, aby spoluvytvářely jediný společný prostor světa, v němž budeme rozumně zařizeni.

Rovina ekonomická zahrnuje jednak pobídkové nástroje pro ty ekonomické subjekty, které se nechtějí přizpůsobit imperativu udržitelnosti dobrovolně, ale také parametry, plně tržně kompatibilní mechanismy, které náhle umožňují zcela funkčnímu trhu se všemi jeho výhodami životní prostředí chránit a nikoli jej ohrožovat nebo poškozovat. Tyto nástroje tedy plní nejméně tři základní funkce: jednak přispívají k ochraně životního prostředí, přírody a krajiny na straně výrobce i spotřebitele, dále vytvářejí finanční zdroje k jejich další sekundární sanaci a ochraně a konečně vyváženě podporují inovační cyklus směrem ke zlepšení nejen environmentální šetrnosti, ale i ke zlepšení užitné hodnoty výrobku. Široká paleta technologií šetrných k životnímu prostředí umožňuje lépe využít přírodních zdrojů při menší surovinové a energetické náročnosti a menší produkci odpadů a znečištění, ale plní také naprosto zásadní podmínku uspokojení sociálních potřeb skutečně všech šesti miliard obyvatel planety, tedy především chudého geopolitického Jihu. V principu jde o naplnění tří jednoduchých podmínek stanovených bývalým ekonomem Světové banky Hermanem Dalym: intenzita využívání obnovitelných přírodních zdrojů nesmí přesáhnout rychlost jejich regenerace, intenzita využívání neobnovitelných zdrojů nesmí přesáhnout rychlost nalézání jejich obnovitelných náhrad a intenzita znečišťování nesmí přesáhnout asimilační kapacitu životního prostředí.⁸ Současně musí být životnímu prostředí, přírodě a krajíně přiznána nejen hodnota, ale i *cena*; negativní i pozitivní externality musí být internalizovány, aby se trh stal skutečným funkčním trhem s respektem k přírodním hodnotám.

Lidská rovina, rovina individuálních životů lidských jedinců, byla v předchozím odstavci zmíněna. Jde pochopitelně nejen o naplnění základních vitálních lidských potřeb, ale také o potřeby duchovní s plným respektem ke kulturním a civilizačním zvláštostem a požadavkům. Jediným měřítkem je skutečně udržitelnost. Duchovní rovina však zahrnuje také nový systém hodnot vytvářejících bohatý a pestrý život a zajišťujících rozvoj autentické a autonomní lidské osobnosti, jež vědomě potlačuje všechny špatné a rozvíjí dobré vlastnosti, jež jsou jí dány. Skutečně vyšší kvalitu života, který není založen na spotřebě vedoucí k odcizení, ale na vlastním aktivním a tvořivém přístupu ke světu, umožňuje především paradigma **uvědomělé skromnosti**, jež si uvážlivě dovede odřící vše zbytečné.

8 Podle Meadowssová, Donella H.; Meadows, Dennis L.; Randers, Jörgen: Překročení mezí, Argo, Praha 1995, str. 228–229. Do „asimilační kapacity“ prostředí je samozřejmě nutno zahrnovat i jeho regenerační a recyklační možnosti.

Komplementární hodnotou je však **výběrová náročnost**, totiž právo na užívání lidského důmyslu a jeho produktů všude tam, kde skutečně umožňují a podporují naplnění lidského úkolu, totiž sebezdokonalování a naplňování dobra. Vzdělávání, výchova a osvěta k trvale udržitelným znalostem, dovednostem a postojům zde samozřejmě vystupují nejvíce na povrch a jejich kvalita je v konceptu trvale udržitelného rozvoje podmínkou naprosto klíčovou a nezastupitelnou.

Limitující šetrnost k **životnímu prostředí, přírodě, krajině a všemu živému** je velmi rozmanitá podle místních přírodních podmínek. V zásadě však lze limitující faktory nejobecněji vyjádřit ve třech okruzích od místních až po planetární. Především jde o ochranu a zachování biotopů a funkčních ekosystémů; na další úrovni o zachování biologické rozmanitosti, biodiversity, na všech úrovních biotické komplexity. Nejvyšší úroveň je přitom nutné chápat jako diverzitu **kulturní**, jež je pro zachování dynamické rovnováhy a stability lidských společenství neméně významná než diverzita biologická pro zachování ekosystémů. Konečně třetí úrovní jsou globální životodárné biosférické systémy (globální systém klimatu a hydrosféry, stratosférická ozónová vrstva, globální cirkulační systém atmosféry, hydrologický cyklus a cirkulace oceánů, tropické deštné pralesy a tvorba a eroze půd).

Nesmírně složitým problémem je redefinice sociálních a politických **institucí i procesů** jak na horizontální úrovni, tak na vertikále lokální – regionální – globální. Nejde zdaleka jen o prostor **politiky**, zejména ne v její současné metamorfované podobě, v níž jen malou část své (dodatkové) energie věnuje správě věcí veřejných a nepoměrně větší podíl zajištění svého vlastního provozu, totiž technologii a konzumaci moci. Šířeji mám na mysli prostředí a mechanismy **veřejné politiky** a nejobecněji vytvoření **otevřené liberální občanské společnosti**, založené na bohaté rozmanitosti jejích členů a aktérů, na principech subsidiarity a participace. Podmínkou i prostředkem udržitelnosti na horizontální úrovni je znovuvytváření a rozvoj místní soběstačnosti (lokální autarkie), jež pomáhá překonat novodobý pocit odcizení člověka a umožňuje mu znovu dohlédat počátek a konec věcí. Na vertikální úrovni je nezbytné nově definovat globální instituce, především Organizaci spojených národů, a to jak ve smyslu organizačním, tak ve smyslu zásadního přehodnocení role národních států, občanských principů, lidských práv a svobod a samozřejmě také „práv“ přírody a lidských povinností k ní. Současně je třeba hledat nové rozhodovací a evaluační procesy podporující nové mechanismy rozvojové pomoci s výrazným zvýšením její účinnosti, kvality a kvantity ze strany dárců a zvětšením absorpční kapacity na straně příjemců. Nejde o jakousi centralistickou světovládu, ale spíše o globální řízení (global governance). Jedna z prvních podstatných publikací o této problematice, *Naše globální sousedství*, je stále poměrně málo známá, ač je její geneze shodná s již zmíněnou *Naší společnou budoucností* Brundtlandové.⁹

Jak uvedu dále, trvale udržitelný rozvoj je strategií i konceptem nadkulturním. Takové povahy jsou samozřejmě i jeho principy a paradigmaty. Není zde místo pro jejich bytí jen namátkový výčet; za skutečně zásadní a symptomatické pro podobu celé současné postmoderní společnosti, dehierarchizované a devalidizované, v níž dochází ve všech oblastech reflexe světa ke skutečně radikálnímu přehodnocování euroamerických tradic, však pokládám alespoň následující. Jde o princip předběžné opatrnosti, definovaný například v zása-

9 Carlsson, Ingvar, Ramphal, Shridath (editoři): *Naše globální sousedství*, Rada pro mezinárodní vztahy, Praha 1995

dě č. 15 Deklarace z Ria: „Tam, kde hrozí vážná nebo nenapravitelná škoda, nesmí být nedostatek vědecké jistoty zneužit pro odklad účinných opatření, která by mohla zabránit poškození životního prostředí.“¹⁰ Dalšími jsou principy nevratné změny, analýzy nákladů a užitků, analýzy životního cyklu výrobků, principy multikriteriálních analýz, systém indikátorů trvalé udržitelnosti, princip nejmenší účinné dávky, nejlepší dostupné technologie, abych uvedl záměrně vedle sebe co nejširší paletu z nejrůznějších oblastí. V praxi lze pro stanovení limitů používat metod kritické zátěže, únosné kapacity krajiny a prostředí, hodnocení rizik, hodnocení vlivů výrobků a činností na životní prostředí.

Pro lepší pochopení bude snad užitečné vymezit trvale udržitelný rozvoj i negativně, tedy pokusit se ve stručnosti popsat, co zejména trvale udržitelný rozvoj není. Trvale udržitelný rozvoj tedy *není*:

- **pouhým přežitím**. Lidské potřeby je možné při stálé velikosti populace uspokojit; cílem však není trvalý **kvantitativní** (ekonomický) **růst**, ale **kvalitativní rozvoj**, vyšší **kvalita života**;
- projevem prognostické pýchy nebo dokonce **socialistického plánování**. Cílem není odhadnout nebo dokonce naplánovat, co budou příští generace chtít a potřebovat, ale zachovat jim pokud možno neporušenou přírodu, zdroje, **potenciality**, aby s nimi samy naložily, jak nejlépe dovedou;
- **megalomanským konceptem byrokratů**. Ve věku obrazu světa, v němž žijeme jaksi „zprostředkovaně“, věci se často obracejí i ve svůj protiklad, v němž např. politika přestává být správou věcí veřejných a stává se technologií moci, je riziko skutečně veliké. I mladí romantičtí šířitelé revoluce zdola se celosvětově organizují, čerpají milionové granty z nadnárodního kapitálu, plodí své funkcionáře a potřebují bedlivě strážiti svou vlastní nezávislost - i pokoru... *Jenom* na místní úrovni však pokřivenou setrvačnou dráhu neudržitelných civilizačních trendů napřímit nejde. Mezinárodní spolupráce, koordinace, výměna a sdílení zkušeností a principů trvalé udržitelnosti jsou nezbytné; v dnešním počtu už lidstvo *jen* **místní soběstačnost** nespasí;
- **centralistickým řízením, světovládou**. Již zmíněná zpráva Naše globální sousedství podrobně vysvětluje, že jde o nutnou **spolupráci**, nikoli vládu ani vládnutí. Ukázal jsem i to, že i v trvale udržitelném rozvoji funguje trh, tržně kompatibilní nástroje a subsidiarita: vždy jsou účinnější než nařízení a kontrola, příkaz a zákaz. A konečně i ve společnosti, nejen v přírodě zajišťuje stabilitu pomocí negativních zpětných vazeb nejlépe **rozmanitost** (biodiversita). Často je zřejmě i pro společnost prospěšnější namísto bezpohlavního konsensu, jenž se nakonec nezamlouvá nikomu, naučit se respektovat druhé, jednotlivce i skupiny, žít ve vědomém, záměrném a tolerantním **disensu**;
- **kulturu** jako volbou určitého konkrétně historického lidského civilizačního modelu. I tady platí **jednota obecných pravidel** a principů trvalé udržitelnosti **v** největší **různosti** místních a krajových **aplikací** podle přírodních (půdních, stanovištních, klimatických...) i kulturních a historických podmínek, hodnot, paměti a tradic. Nejde tedy o kulturu s určitým, natož světově jednotným tvaroslovím, jazykem: jazyky, umění

10 Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, Rio de Janeiro, 3.–14. června 1992, Management Press, Praha 1993

a kultury ať se zachovají v co největší míře pro potěšení z rozmanitosti a kulturního bohatství. Jde spíše o obecně platné principy, zásady, vzorce, paradigmatata;

- totožný s **ekologií**. Ekologie je **věda**, dokonce „tvrdá“ přírodní věda, má svůj předmět i metodu. Trvale udržitelný rozvoj užívá jejího poznání k **ochraně přírody** a respektování jejích limitů; je však mnohem širší než věda a daleko přesahuje samotné techniky ochrany životního prostředí;
- **ideologii**. Tou je, v nehanlivém smyslu, **environmentalismus** jako přesvědčení, že životní postoj je kromě jiného třeba založit na úctě k přírodě a k životu; trvale udržitelný rozvoj však překračuje rámec politické nebo ideologické doktríny. Ještě nesmyslnější je ideologické nařčení z „levicové úchytky“. Musí-li už být přiloženo ideově politické pravítko, je trvale udržitelný rozvoj mnohem spíše **konzervativní** ve smyslu návratu k tradičním, archetypálním, antickým i křesťanským hodnotám, ale i k těm tradicím východního myšlení, jež nedevalvovaly karteziánsky hodnotu subjektu a individuální zkušenosti a prožitku. Ostatně: konzervatismy jsou, jak plyne z definice, nepřenositelné – a právě trvale udržitelný rozvoj si tak cení místní tradice a paměti, jež *levicový* glajchšaltující totalitarismus poničil! Je bytostně **demokratický**: dobře ví, že demokracie je tak dobrá, jak dobré jsou **procesy**, jež ji **trvale** zajišťují, a klade na ně, zejména na rozhodovací procesy ve střetu soukromého a veřejného zájmu, velký důraz. Je tedy trvale udržitelný rozvoj na politické mapě **konzervativcem** v důrazu na osvědčené, dokonce ty nejstarší **hodnoty**; **liberálem** ve víře ve **svobodnou**, uvědomělou skromnost a volbu; a liberálem i **demokratem** v důsledném uplatňování **procesů**, jež zajišťují práva přírody, živých tvorů bez rozdílu i lidských menšin. Ve vztahu k levici či pravici je spíše indiferentní: v klasické růžici politologa Adolfa Müllera zaujímají „ekologické“ strany plné spektrum od krajní levice po krajní pravici, ale s výjimkou naprosto menšiny militantních ekologických hnutí jsou vždy na té polovině Müllerova grafu, která shrnuje všechny demokraticky orientované politické subjekty;¹¹

a ve smyslu všeho, co bylo napsáno, **nemůže** být trvale udržitelný rozvoj rigidním algoritmem, návodem k použití, jednotným receptem, nivelizující byrokracií, neměnným předpisem, násilným dogmatem. Spíše než o trvale udržitelný rozvoj jde o samu **trvalou udržitelnost** (sustainability) jako **zorný úhel, korektiv, limitující faktor**, diktovaný přírodou a životem. Oč je však limit přísnější, o to zůstává volnější, barevnější a bohatší svět pod ním. Trvale.

11 Podle: Politologie, sborník, nakladatelství FIN, Olomouc 1995, str. 292

Globalizace a gender

Marta Kolářová

V této přednášce se zaměříme na globalizační procesy a aspekty globálního světa z genderového hlediska. Nejprve si definujeme gender. Gender (neboli rod) označuje skupiny vlastností a chování formované kulturou spojené s obrazem muže a ženy (femininí/maskulininí). Zatímco pohlaví je biologickou charakteristikou, gender je společenskou konstrukcí a proto je kulturně relativní, tzn. odlišný dle místa i času, například v historii a různých kulturách. V tomto textu se zaměřím především na tyto otázky: Jaké jsou genderové aspekty globalizace? Jak globalizace mění genderové systémy, vztahy a role? Jaké jsou dopady globalizace na ženy a muže? Jak se gender projevuje v teoriích globalizace?

Interdisciplinární teorie globalizace se často genderu vůbec nedotýkají. A to zejména české. Nicméně, jak tvrdí Peterson a Runyan, gender je důležitým hlediskem pro analyzování globalizace. Identifikuje globální aktéry, charakterizuje státní a nestátní aktivity, rámuje globální problémy a tematizování možných alternativ (Peterson & Runyan, 1999).

Opomíjení genderu ve všeobecných teoriích globalizace jde ruku v ruce s maskulinní dominancí. Bergeron (2001) a Freeman (2001) ukazují, že zejména makrostrukturální modely a „velká vyprávění“ o globalizaci jsou maskulinní. Jsou kritizována, protože se zaměřují na neosobní toky a ne na skutečné lidi (Afshar & Barrientos, 1999). Genderové teoretičky se zaměřují na dopady globalizace na reálné jedince, a to hlavně ženy. Například analyzují dopady programů strukturálních úprav na životy žen (Rai, 2002, Starr, 1994).

Tyto autorky ukazují, že globalizace není nevyhnutelný a nezvratitelný proces, ale chápou ji jako záměrně vytvořený projekt, jako neoliberalní projekt založený na ideologii volného trhu.

Velká část teorií se zaměřuje na globální nerovnosti. Genderové nerovnosti v současném globálním světě jsou zvláště patrné. Podle statistik Spojených národů, ženy tvoří polovinu světové populace a jejich práce se rovná dvěma třetinám světových pracovních hodin, vlastní zhruba 1–2 % světového majetku a jsou málo zastoupené v rozhodovacích pozicích (asi 13 % zástupců v parlamentech jsou celosvětově ženy a jen 4 % hlav států jsou ženy). 70 % chudých světa jsou přitom ženy a ženy také tvoří 80 % všech uprchlíků a 70 % negramotných obyvatel světa (více na Women Watch, United Nations, www.un.org/womenwatch).

Ačkoli globalizace zasahuje negativně více ženy než muže, teoretičky zdůrazňují, že není dostatečné pouhé „přidání žen“ do teorie globalizace. Musí se zkoumat vztahy mezi muži a ženami v globálu a také změny genderových systémů způsobené globalizačními procesy (Walby, 1997). Nejde o to ukázat, že všechny ženy jsou oběťmi a všichni muži vítězi globalizace. Je nutné také analyzovat rozdíly a nerovnosti mezi ženami (a muži) založené na odlišnostech třídních, rasových / etnických, a z hlediska postavení v globální ekonomice. Zatímco mnoho žen globálního Severu má relativně výhodnou pozici a několik žen úspěšně proniklo do politiky, tak mnoho žen, nejen na globálním Jihu, stále bojuje o přežití.

Podle Marchard (2000) a Pyle & Ward (2003), globální procesy jednak mění genderové systémy, role a vztahy, jednak upevňují genderové nerovnosti. Globalizační procesy narušují dichotomie maskulinity a femininity tím, že nutí stále více žen vstupovat do dříve mužských oblastí, zejména co se týká výroby a migrace (Freeman, 2001). Jak upozorňuje Walby (1997), femininita už není určována pouze mateřstvím nebo příslušností k domácnosti. Na druhé straně globalizační procesy jsou zakotvené v realitě genderových nerovností a ideologií, například jsou založeny na využívání stereotypů, zvyklostí, že ženy mohou být placeny méně než muži. Takže gender ovlivňuje globalizaci a globalizace má vliv na genderová uspořádání.

1. GLOBÁLNÍ VLÁDNOUCÍ MASKULINITA

Globalizační procesy vytvářejí dvě z hlediska genderu odlišné oblasti: jednou je svět globálních financí a postmoderního individualismu spojený se západní kapitalistickou maskulinitou, zatímco ta druhá je založena na genderové a rasové podřízenosti a málo placené, nekvalifikované práci prováděné ženami (Momsen, 2004). Enloe (1990) ukázala, jak jsou tyto dvě sféry na sobě závislé. Maskulinní oblasti globální vysoké politiky a finančního světa jsou provázané s feminizovanou levnou produkcí. Bez neplacené a nízko placené ženské práce by globální ekonomika nemohla fungovat.

Teoretici mužských studií ukazují, jak globalizace mění maskulinity, jak jsou muži a mužství utvářeny globálními procesy. Connell (1998) analyzuje globální maskulinity a používá termínů „neoliberální maskulinita“ nebo „nadmárodní obchodní maskulinita“. „Vládnoucí forma mužství v současném genderovém řádu je maskulinita spojená s muži, kteří kontrolují světové vládnoucí instituce: obchodní manažeři, kteří ovlivňují globální trhy, a političtí vůdci, kteří s nimi jednají a stýkají se a v mnoha případech i splývají.“ (Connell, 1998, str. 16). Connell tvrdí, že vládnoucí globální mužství byznysmenů a politiků charakterizuje flexibilní, vypočítavý egocentrismus bez smyslu odpovědnosti za druhé, bez stálých závazků, technická racionalita a osvobozená sexualita.

Danner and Young (2003) nazývají dvě současné formy vládnoucí maskulinty „Davos Man“ (Muž z Davosu) a „Big Brother“ (Velký bratr). Muž z Davosu reprezentuje globální mužskou obchodní elitu. Velký bratr je ztělesněním vojenské a dozorcí maskulinity, znovuobjevené po 11. září 2001. Tyto modely mohou být protikladné, ale většinou spolupracují v obou stránkách globalizace: jak neoliberální rekrutace, tak i vojenské kontroly a bezpečnosti. Také Benería (2003) používá termín Davos Man, pod ním ale nechápe jen obchodníky, bankéře, a politiky, ale také úředníky a intelektuály, kteří sdílejí víru v individualismus, tržní ekonomiku a demokracii. Muž z Davosu je přiléhavý pro současné globální elity ve všech směrech.

Kimmel (2003) zkoumá, jak globálnímu hegemonickému modelu mužství oponují lokální nebo podřízení muži, kteří se snaží posílit svou maskulinitu a upevnit místní patriarchální vztahy. Navenek odmítají globalizaci a rozšiřování západních či naopak multikulturních hodnot, ale uvnitř svých společenství se snaží podřídit ženy a vrátit je do tradičního uspořádání. Dává příklad zejména neonacistických nacionalistických hnutí v USA a islamistických mužů z Al-Kájdý.

2. EKONOMICKÁ GLOBALIZACE A ŽENSKÁ PRODUKTIVNÍ PRÁCE

Globalizace otevřela trhy, ale jak ukazuje Rai (2002), ne všechny trhy byly deregulovány ve stejné míře. Finance a kapitál mohou volně plout po celém světě, ale toky lidské práce jsou omezeny. Oba tyto trhy mají genderové charakteristiky: svět obchodu a financí je maskulinní, a pracovní trhy se v současnosti stále více feminizují v důsledku vstupu žen na trh práce. V posledních padesáti letech došlo k výraznému nárůstu celosvětové ženské zaměstnanosti, ze 46 % v roce 1950 na 81 % v roce 2000, a nejvíce v oblasti výroby na export (Rai, 2002). Na druhou stranu, právě díky produkci na vývoz vzrostla poptávka po flexibilní a levné pracovní síle, kterou představují právě ženy (Afshar & Barrientos, 1999). Procesy flexibilizace práce a také jejího přesunu do neformálního sektoru jsou spojeny s feminizací práce (Ramamurthy, 2001).

Otevření trhů v zemích globálního Jihu vedlo nadnárodní korporace k masivnímu investování a budování továren, a to zejména v zemích Latinské Ameriky a jihovýchodní Asie. Rozvoj ekonomik zemí třetího světa je podmiňován rostoucí výrobou na vývoz. V „exportních výrobních zónách“ zaměstnávají korporace především ženy, protože se domnívají, že ženy jsou vhodnější na tyto práce – jsou poslušné, mladé, často pocházejí z venkova, mají hbité prsty, akceptují nízké mzdy a trpělivě vykonávají monotónní práci (Benería, 2003; Renzetti & Curran, 2003). Nadnárodní koncerny také počítají s tím, že ženy většinou nejsou organizované v odborech. V mnoha společnostech je příjem ženy považován za doplňkový k příjmu muže – živitele. Globální hráči záměrně využívají genderové stereotypy pro svůj vlastní profit.

Práci v továrnách nadnárodních společností charakterizují nízké mzdy, někdy pod hranicí minimální mzdy zaručené státem, což často znamená pod hranicí životního minima. Pracovní podmínky v těchto výrobních provozech jsou navíc často nezdravé a nebezpečné, a ženy bývají obětí sexuálního obtěžování a někdy dokonce fyzických trestů (Featherstone & USAS, 2002). Ačkoli se tvrdí, že globalizace přinesla ženám výhody, protože se zvětšily jejich příležitosti k zaměstnání, a také ekonomická nezávislost založená na vlastním zdroji příjmu, genderové autorky ale také mluví o tom, jak jsou výhody vyrovnávány mnoha nevýhodami. Ženy sice získaly zaměstnání, ale feminizace výroby vedla ke zhoršování pracovních podmínek. Také kromě práce v továrnách existuje ve třetím světě jen velmi málo pracovních příležitostí, často jde jen o prostituci nebo jsou ženy nuceny za výdělkem migrovat to bohatších zemí (Pyle & Ward, 2003).

Korporace neustále se snaží zaměstnat levnější pracovní sílu častěji využívají metodu nákupu od subdodavatelů. Znamená to, že nemusí vlastnit své továrny, ale dohodnou se na odběru od místních firem, které zaměstnávají ženy v menších dílnách nebo doma. Balakrishnan (2002) nazývá tuto formu práce jako „skrytý běžící pás“, protože jde o práce v neformálním sektoru s ještě nižšími mzdami, menší bezpečností práce, chybějící pracovní legislativou, bez formálních pracovních smluv a bez pojištění a dávek v nemoci. Ženy většinou pracují více hodin než ve velkých továrnách a jsou kontrolovány pomocí systému, kde se platí za vyrobený kus. Subdodavatelé dávají na tuto práci přednost ženám s dětmi, protože mají omezený pohyb, jsou vysoce disciplinované a potřebují jakýkoli příjem, aby uživily své děti.

Při takovéto práci, která je vykonávána v domácnosti nebo malé dílně, kde jsou dělnice rodinnými příslušníky či sousedy majitele výroby, je obtížné se organizovat proti nevyhovujícím pracovním podmínkám. Kromě toho dělnice často ani nevědí, na kom uplatňovat požadavky. Nemají informace o korporaci, které subdodavatelé dodávají výsledky jejich práce (Balakrishna, 2002). Zaměstnavatelé jsou často v jiné zemi. Velké společnosti nemají odpovědnost za pracovní podmínky, pouze nakupují produkty od subdodavatelů. Navíc je pro pracovnice obtížné se organizovat, protože jsou atomizované v jednotlivých domácnostech nebo malých dílnách. Na druhou stranu je v oficiálních továrnách nadnárodních korporací účast v odborech většinou zakázána. Pokud se v nich mohou dělníci organizovat, ženy mají většinou problém s tím, že odbory jsou dominované muži a neberou v úvahu specifické požadavky žen (Freeman, 2000).

Subdodavatelské praktiky a výrobu v malých dílnách můžeme nalézt nejen ve třetím světě, ale i v srdci západní civilizace. Například Louie (2001) zdokumentovala, jak mají ženy pracující v textilních výrobnách v globálních městech jako je New York nebo Los Angeles často ještě horší pracovní podmínky než v exportních výrobních zónách na globálním Jihu. Jsou tu zaměstnávány především imigrantky bez dokumentů, které nemají žádná práva, a jsou tak nuceny pracovat déle a za velmi nízké mzdy.

Globalizační procesy mění genderové systémy a vztahy. Momsen (2004) ukazuje, jak se tradiční genderový kontrakt založený na roli muže živitele rozpadá. Feminizace práce a růst neformální ekonomiky souvisí spíše s oslabenou rolí muže v rodině než s vyššími ekonomickými příležitostmi pro ženy. Ženy jsou přepracované dvojí směnou a muži se cítí zbyteční a poníženi, protože nemohou udržet svou dominantní pozici v domácnosti. Tyto změny genderových identit vedou k úzkosti jak mužů tak žen. Placené zaměstnání žen automaticky nevede ke společenskému posílení žen nebo genderové rovnosti. I když ženy pracují a jsou úspěšné, může to způsobit krizi v rodině, a někdy ženská nezávislost může vyústit v násilné reakce mužů.

3. GLOBÁLNÍ FEMINIZOVANÁ PÉČE A MIGRACE

Dva propojené jevy, péče a migrace, jsou feminizované v globálním rozsahu. Pečovatelská práce nebo práce v domácnosti je prováděna stále více ženami z rozvojových regionů v západní Evropě nebo USA, je charakterizována dlouhými pracovními hodinami, nízkými platy a vysokou úrovní zneužívání.

Na tuto práci se preferují ženy imigrantky, některé z nich ilegální, před místními ženami, protože jim lze platit méně. Parreñas (2001) rozlišuje tyto typy práce v domácnostech: péče o děti, úklid domácnosti a péče o staré a nemocné. Upozorňuje na to, že ženy imigrantky provádějící tuto „nekvalifikovanou práci“ mají často vysokoškolské diplomy, ale příjem za práci v domácnosti je vyšší než by si vydělaly ve své profesi v zemi původu. Podle Sassen (2002) nejsou tyto pracovnice organizované v odborech a nemají žádná pracovní práva, jako například nárok na nemocenskou.

Autorky knihy *Global Woman* (Ehrenreich & Hochschild, 2002) tvrdí, že jde o globální přesun péče a lásky ze třetího světa do rozvinutých zemí. Hochschild to přímo nazývá „care drain“ (odčerpávání péče) a „globální transplantace srdce“ (Hochschild, 2002, str.17, 22).

Ženy z chudých zemí migrují za prací jako chůvy a služebné do rodin ze střední třídy, kde oba partneři pracují. Migrantky nahrazují péči, kterou zámožné matky nemohou dát svým dětem. Většina migrujících žen zanechává své vlastní děti v zemi původu, nevidí je po mnoho let a často jim jen posílá peníze a financuje jim vzdělání.

Podle Hondagneu-Sotelo (2001) globalizace zvýšila migraci žen. Migrační toky směřují převážně do Spojených států a západní Evropy, ale také do nově industrializovaných zemí v Asii, jako je Tchajwan nebo do bohatých zemí na Středním východě. Ženy migrují nejvíce z Filipín, dále z oblasti Karibiku, Mexika a střední Ameriky, Peru, Srí Lanky, Indonésie a v neposlední řadě i východní Evropy. Klíčovým faktorem ovlivňujícím migraci jsou platové nerovnosti a rozdíly v bohatství mezi jednotlivými regiony.

Některé země jsou přímo závislé na remitancích (zásilkách peněz), které domů posílají migrantky. Podle Ramamurthy (2001) státy počítají s tímto příjmem jako s jednou z rozvojových strategií země. Podpora migrace pracovníků v oblasti péče a také sexuální turistiky je pro ně způsob, jak řešit nezaměstnanost a splácet dluhy. Nejsou to ale jen země třetího světa, které jsou závislé na této „neviditelné“ ženské práci, ale také podle Sassen (2002) a Parreñas (2001) celá ekonomika postindustriální společnosti by nefungovala bez služek v domácnosti, chův a sexuálních pracovníků.

Jsou to především dva faktory, které mají vliv na migraci žen za prací – na jedné straně je to chudoba v zemi jejich původu a na druhé straně „deficit péče“ způsobený zaměstnaností žen střední třídy, které nemohou anebo nechtějí pečovat o své děti a staré příbuzné (Ehrenreich & Hochschild, 2002). Zvláště život v globálních městech jako je New York a Londýn, kde se soustřeďují vysoce vzdělaní profesionálové žijící v dvoukariérovém manželství, je závislý na službách málo placených imigrantů pracujících v restauracích, hotelech, domácnostech a oblasti péči o děti.

Jak zmiňuje Hondagneu-Sotelo (2001) spolu s Ehrenreich & Hochschild (2002), pečovatelská práce stále spočívá na bedrech žen, byla pouze nahrazena jinými ženami, podřízenými na základě třídy a etnicity. Muži nezačali sdílet více práci v domácnosti. A nejenže muži nepečují o děti, ale také státy (a zejména Spojené státy americké) nabízejí méně veřejné péče o děti.

To je spojeno s celkovou zmenšující se rolí státu v době globalizace a zejména kolapsem sociálního státu způsobeným diktátem neoliberálních politik. Ženy jsou více postiženy krácením sociálních služeb. Jsou to ženy, kdo tyto služby nahrazují. Jak tvrdí Ramamurthy (2001) nebo Litt & Zimmerman (2003), zejména politiky strukturálních úprav poškozovaly ženy. Dalším důsledkem škrtnů v rozpočtech sociálního státu na ženy je, že ženy jsou zasaženy jako velká skupiny příjemců sociálních dávek (Pyle & Ward, 2003). Boj žen o přežití způsobuje také více zdravotních problémů, které už neřeší státní zdravotnická péče (Denis, 2003). Navíc ženy v mnoha zemích byly také státními zaměstnankyněmi pracujícími v oblasti sociálních služeb, a tak s těmi škrty ztrácejí zaměstnání.

4. POLITICKÁ A KULTURNÍ GLOBALIZACE A GENDER

Politické aspekty globalizace jsou v diskursu gender a globalizace zkoumány málo. Ale některé autorky se zaměřují na mocenské pozice v globálním světě, roli státu a demo-

kratizaci z genderové perspektivy. Podle Kelly et al. (2001) je demokratizace stále cílem, kterého je nutné dosáhnout, protože ženy a muži si globálně nejsou rovni. I po dvě stě letech ženské politické mobilizace je v politice jen málo žen a v některých zemích nejsou žádné. Autorky kritizují neoliberální formu ekonomické globalizace, protože není spojena s procesy demokratizace. Naopak ekonomická liberalizace může být spojena s různými politickými režimy včetně vojenských diktatur. Walby (2000) ovšem tvrdí, že došlo k celosvětovému nárůstu zastoupení žen v parlamentní politice (v posledních padesáti letech ze 3 % na 13 %). Ona ovšem chápe politickou oblast velmi úzce a definuje demokratizaci jako participaci žen v parlamentech a pouze v demokratických zemích. Podle Peterson & Runyan (1999) a Rai (2002) chybí ženy ve většině důležitých pozicích globální moci. Nejde jen o vedení států, ale také o mezinárodní organizace typu Světové banky či Mezinárodního měnového fondu, nadnárodní korporace a média. Globální instituce jsou stále dominovány muži.

Ani kulturní aspekty globalizace nejsou příliš zkoumány v rámci zahraničního diskursu „gender and globalization“. Mezi výjimky patří kniha *Globalizovaná žena* (Wichterich, 2000) přeložená do češtiny. Wichterich tvrdí, že globalizace se z hlediska genderu projevuje také v kulturní oblasti, například rozšiřováním západního pojetí ženské krásy a ženské role do zbytku světa skrze média (módní časopisy typu *Cosmopolitan*, mýdlové opery (romantické seriály) jako ženský žánr, soutěže Miss atd.). Tyto západní vlivy se setkávají s konzervativními reakcemi v mnoha oblastech světa. Muslimové protestují proti soutěžím o královnu krásy. Ženské tradiční oblečení halící celou postavu se stává symbolem uchování tradiční lokální kultury a odporu vůči globalizaci (více viz Wichterich).

LITERATURA

Afshar, Haleh, Stephanie Barrientos. (1999). *Women, Globalization and Fragmentation in the Developing World*. London: Macmillan Press.

Balakrishnan, Radhika (ed.). (2002). *The Hidden Assembly Line: Gender Dynamics of Sub-contracted Work in a Global Economy*. Bloomfield: Kumarian Press.

Benería, Lourdes. (2003). *Gender, Development, and Globalization*. New York: Routledge.

Bergeron, Suzanne. (2001). „Political Economy Discourses Of Globalization and Feminist Politics“. *Signs* 26 (4), pp. 983–1007.

Connell, R. W. (1998). „Masculinities and Globalization“. *Men and Masculinities* 1 (1), pp. 3–23.

Danner, Mona, Gay Young. (2003). „Free markets and state control: a feminist challenge to Davos Man and Big Brother“. In *Women reinventing globalization*, J. Kerr and C. Sweetman (eds.). Oxford: Oxfam GB. (pp. 82–90).

Denis, Ann B. (2003). „Globalization, Women and (In)equity in the South: Constraint and Resistance in Barbados.“ *International Sociology* 18 (3), pp. 491–512.

- Ehrenreich, Barbara, Arlie R. Hochschild. (2002). *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan Books.
- Enloe, Cynthia. (1990). *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley: UC Press.
- Featherstone, Liza and USAS. (2002). *Students against sweatshops*. New York: Verso.
- Freeman, Carla. (2000). *High Tech and High Heels in the Global Economy*. Durham & London: Duke University Press.
- Freeman, Carla. (2001). „Is Local: Global as Feminine: Masculine? Rethinking the Gender of Globalization“. *Signs* 26 (4), pp. 1007–1038.
- Hochschild, Arlie R. (2002). „Love and Gold“. In *Global Woman*, edited by B. Ehrenreich and A. Hochschild. New York: Metropolitan Books. (pp. 15–30).
- Hondagneu-Sotelo, Pierrette. (2001). *Domestica: Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley: University of California Press.
- Kelly Rita M., Jane H. Bayes, Mary Hawkesworth, Brigitte Young (eds.). (2001). *Gender, Globalization, and Democratization*. New York: Rowman & Littlefield.
- Kimmel, Michael S. (2003). „Globalization and its Mal(e)contents: The Gendered Moral and Political Economy of Terrorism.“ *International Sociology* 18 (3), pp. 603–620.
- Litt, Jacquelyn S., Mary K. Zimmerman. (2003). „Global Perspectives on Gender and Carework“. *Gender & Society* 17 (2), pp. 156–165.
- Louie, Miriam C. Y. (2001). *Sweatshop Warriors: Immigrant Women Workers Take on the Global Factory*. Cambridge, MA: South End Press.
- Marchard Marianne H., Anne S. Runyan (eds.). (2000). *Gender and Global Restructuring*. New York: Routledge.
- Parreñas, Rhacel S. (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Peterson, V. Spike, Anne S. Runyan. (1999). *Global Gender Issues*. Oxford: Westview Press.
- Pyle, Jean L., Kathryn B. Ward. (2003). „Recasting our Understanding of Gender and Work during Global Restructuring.“ *International Sociology* 18 (3), pp. 461–489.
- Rai, Shirin M. (2002). *Gender and the Political Economy of Development*. Cambridge: Polity Press.
- Ramamurthy, Priti. (2001). „The Gendered Politics of Economic Globalization“ An On-line publication: <http://w3.arizona.edu>. Tucson: University of Arizona.
- Renzetti, Claire M., Daniel J. Curran. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Sassen, Saskia. (2002). „Global Cities and Survival Circuits“. In *Global Woman*, edited by B. Ehrenreich and A. Hochschild. New York: Metropolitan Books. (pp. 254–274).

Starr, Pamela (ed.). (1994). „What is Structural Adjustment?“. In *Mortgaging Women's Lives: Feminist Critiques of Structural Adjustment*, edited by P. Starr. London: Zed Books. (pp. 1–12).

Walby, Sylvia. (1997). *Gender Transformations*. New York: Routledge.

Walby, Sylvia. (2000). „Gender, globalisation, and democracy.“ *Gender and Development* 8 (1), pp. 20-28.

Wichterich, Christa. (2000). *Globalizovaná žena*. Praha: proFem.

Gender a globalizace

Jiřina Šiklová

Dvě cizí slova přímo v názvu, to určitě není správné. Ale pojem globalizace byl opakovaně vysvětlen v předchozích přednáškách, tedy není nutné se k němu vracet. Jeho definice, vymezení, je však často odlišná podle toho, k jakému tématu je vztaženo. Mluví se o globalizaci vědy, médií, internetového spojení, o dopadu na pracovní trh a jeho specifikách z hlediska zaměstnanosti a postavení žen. A to je námětem tohoto textu. Podobně je tomu i s druhým pojmem v titulu, s pojmem *gender*.

Termín *gender* vychází z řeckého slova *genus*, tedy rod, ale přejat do češtiny byl, tak jako většina cizích slov v současnosti, až z angličtiny. Proto je obvykle vyslovován anglicky, tedy *džendr*. Označuje rod, ženu, muže, nesmí být zaměňován s pojmem *sex* nebo pohlaví. Zatímco *sex*, pohlaví je biologickou kategorií, která se vztahuje k fyzickým a fyziologickým rozdílům mezi mužem a ženou, *gender* v sobě obsahuje nejen *sex*, ale vše, co se váže v určité společnosti na roli a postavení subjektu označovaného za ženu nebo muže. Pojem *gender* v sobě obsahuje i sociální role, psychologické, mocenské, kulturní faktory, očekávání, předsudky i stereotypy chování, hodnocení a sebehodnocení, a na rozdíl od biologického označení, tedy pohlaví, je *gender* výsledkem socializačního procesu, kterým procházejí jedinci od svého narození (Giddens, 1999). *Gender* označuje i očekávané sociální zařazení muže a ženy, jejich očekávané chování, tedy askriptivní, neboli připisované role a předpokládané chování jedince, který je považován za ženu nebo muže. Tyto role a očekávání vázaná na určité pohlaví jsou v různých epochách a kulturách různé, a proto, na rozdíl od *sexu* a pohlaví, není *gender* univerzální kategorií jednoznačně vymezenou. *Gender* není totožný se sexuální identitou, ale je to sociální konstrukt, který je variabilní, mění se ve fázích života jedince i dle skupin a jejich společenského zařazení. Něco jiného je očekáváno od mladé ženy a něco jiného od staré ženy, jiné sociální role, hodnoty mají mladí muži ve fází své dospělosti a jiné muži v důchodovém věku. Zatímco pohlaví je univerzální kategorií, prakticky se nemění po celá tisíciletí a je shodné v zásadních znacích i u různých lidských ras, *gender* se mění dle kulturního okruhu, do kterého je jedinec zařazován, ke kterému náleží. Na *gender* jsou vázány předsudky, hodnocení, mocenské zařazení, a zpětně jsou zase dle *genderu* určovány společenské normy, rituály, mýty, auto- i heterostereotypy včetně sociálního statutu a sociálních rolí.

Nejčastější definice zdůrazňují, že na rozdíl od pohlaví, *sexu*, je *gender*, jako určení rolí, chování a norem vztahujících se k mužům a ženám, sociální konstrukt profilující a určující chování lidí. Je to určení norem, rolí, vztahujících se k ženám a mužům v různých obdobích či různých skupinách a kulturách (OSN, 1995). Závaznost chování dle *gender* je proměnlivým stavem a je jen dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů a postavení muže a ženy. Proto specifiky *gender* jsou odlišné dle historického vývoje, kterým prošla určitá společnost v historickém sledu (Šiklová, 1997), a dle toho, jak se vyvíjely vztahy muže a ženy z hlediska distribuce moci (True, 2003).

Protože globalizace, která se odehrává na celém světě, získává rysy odpovídající stupni industriálního i kulturního vývoje té které země, tak se i gender v procesu globalizace odlišuje. Obecné projevy globalizace se budou projevovat jinak v Evropě, jinak v transformujících se ekonomikách, a zcela jinak v Asii, Africe či Latinské Americe. A i tam budou dostávat rysy odpovídající tamějšímu postavení ženy v té které společnosti a hierarchickému vztahu muže a ženy, lokálním zvykům, tradicím, včetně politického systému. Jiné budou problémy v postavení mužů a žen ve Frankfurtu nad Rýnem, jiné v Drážďanech, v Minsku a zcela jiné v Hong-Kongu, Kuala Lumpur, nebo ve Rwandě či v Sarajevu.

Přístupovat ke globalizaci z aspektu gender znamená interpretovat globalizaci z hlediska specifík postavení mužů a žen, z hlediska demografického i pracovního v té které zemi a uvědomit si priority řešení. Tzv. Globální Marshallův plán, který byl zmíněn v předchozích přednáškách a statích tohoto kurzu, zdůrazňuje otázky rovného postavení mužů a žen, zvýšení gramotnosti žen, jejich vzdělání, zdravotní péče, prevence HIV/AIDS, snížení porodnosti a tzv. demografického plýtvání. Řešení těchto otázek však dostává zcela jiné parametry ve Střední Evropě, kde je natalita nízká, vzdělanost žen vysoká a shodná se vzdělaností mužů. Diskriminace z hlediska právního prakticky neexistuje, ale projevuje se v tzv. „skleněném stropě“, ve feminizaci určitých profesí, v nižším hodnocení a sebehodnocení žen, v jejich výrazně nižším zastoupení v rozhodujících státních funkcích, v politice a v diskriminaci v určitých profesích a celkově nižším příjmu. Globalizace se dotýká v těchto zemích spíše hlediska pracovního uplatnění žen, které sem přicházejí za prací z ciziny, a promítá se do postavení žen azylantek, a také v ohrožení pracovního uplatnění žen přijetím ještě levnějších pracovních sil z řad žen – příchozích. Je tedy možné říci, že i v České republice je postavení osob dle pohlaví ovlivněno globalizací, přesuny kapitálu, zaměstnáváním žen v nových profesích, v pozici manažerek, podnikatelek a jejich uplatněním, či naopak znevýhodněním na pracovním trhu v relaci k mužům (Čermáková). Vlivy globalizace na našem území jsou podobné jako v jiných industriálně vyspělých zemích. A současně se odlišují třeba od dopadu globalizace na postavení ženy na trhu práce v rozvojových zemích. Srovnatelné jsou především s postavením žen v zemích tzv. Visegrádské čtyřky, tedy v Polsku, České a Slovenské republice a v Maďarsku, které mají k sobě nejbližší z hlediska ekonomického vývoje i z hlediska vlivu Druhé světové války a působení tzv. reálného socialismu, a také současného zařazení do evropských struktur. Ve všech těchto zemích tzv. reálného socialismu byla žena zařazena (skoro nuceně) do výrobního procesu, ve všech došlo k emancipaci „shora“.

Mnohé z těchto problémů a jejich aktuální stav, jsou uvedeny na internetových adresách uvedených na konci této statě, v přehledech, které na internetu uvádějí Gender Studies, o. p. s. v Praze, kde je i obsáhlá a plně computerizovaná knihovna, přehled mezinárodních konferencí věnovaných tomuto tématu a všechny údaje jsou pravidelně aktualizovány. V této knihovně je také možné získat i usnesení a závěry skoro ze všech jednání, která budu uvádět v následujícím textu.

Do otázek globalizace z aspektu gender spadají otázky násilí proti ženám v ozbrojených konfliktech, zavlékání žen do sex bussinessu, trafficking in women, migrace a nucená migrace v důsledku přesunu výroby a narušení dosavadních způsobů tradiční výroby, uprchlictví, tematika žen žádajících o azyl v jiných zemích. Především do důsledků globalizace z aspektu gender patří využívání levné pracovní síly žen v zemích, kam se přesouvá výroba,

jejich nerovnoprávné postavení v pracovním procesu, neexistující ochrana právní, zdravotní a zneužívání sexuální, sexuální obtěžování a zneužívání dětí.

Tyto všechny problémy se nepřímo týkají také České republiky, nejsou ale tak vyhraceny. Proto se zaměříme na seznámení s touto problematikou v rozvojových zemích, zastaralým a „politicky nekorektním“ termínem nazývaných tzv. třetím světem. Tam problematika gender vystupuje výrazně do popředí a tam také vznikají iniciativy, včetně globálních iniciativ, které se snaží řešit problematiku žen. Řešení je často iniciováno ženami z ekonomicky vyspělých zemí, tedy ze Západu, a tak se problémy žen z těchto zemí promítají i do ideologických aspektů různých pojetí feminismu.

1. Kladné hodnocení globalizace z aspektu gender

Mnozí autoři a autorky se domnívají, že globalizace je jev, který nelze zastavit, že je to dokonce skutečnost, která může pozitivně ovlivnit celkový vývoj na světě, protože bude eliminovat vlivy nacionální, unifikovat kulturní rozdíly na podkladě jednotného trhu. Vtažení žen do pracovního procesu na podkladě globalizace – tedy přenesení výroby do zemí, ve kterých je levná pracovní síla (a ženská pracovní síla je nejlevnější) – prý zvýší ekonomickou samostatnost žen, zvýší jejich sebevědomí, emancipaci, vyváže je z lokálních, někdy až kmenových zvyklostí. Nadnárodní korporace sníží ekonomické napětí, zabrání válkám na podkladě nacionálních podnětů. Společnost, která požaduje zvýšení kvalifikace, bude také podporovat více vzdělávání žen a tím i vyrovnávat jejich dosud diskriminující postavení. Možnost pracovat a přinést výtěžek zvýší i prestiž těchto žen a navíc se promítne pozitivně do snížení porodnosti, aniž tím budou porušována lidská práva. Vzdělaná, zaměstnaná žena rodí méně dětí, než žena, která je jen v domácnosti a je plně ekonomicky závislá na manželovi. Sociální opatření, která provázejí globalizaci, umožní ženám vyvázat se ze závislosti na mužích a rodinách, do kterých jsou včleněny. V nových odvětvích je poměrně velký podíl manuální práce a velký podíl služeb, což bude přínosem právě pro ženy z lokalit, které dosud byly mimo průmyslová centra. Liberalizace trhů je přínosem a příslibem rovnosti mužů a žen, rovnosti postavení (Wichterlich, 2002) dávají lidem (a z nich především ženám, které jsou extenzivní, volnou pracovní silou) nové šance, neboť ženy jsou právě levnou, rychlou a flexibilní pracovní silou. Ženy nemohou tak snadno migrovat za prací, jako migrují muži, proto práce musí přicházet za nimi a to je – dle těchto autorů – kladem globalizace. V průběhu globalizace jsou vytvářeny i možnosti pro drobné investory, místní pracovní síly mohou být tržně zhodnoceny. Neoliberální globalizace vychází z ekonomiky trhu a výroby, *ne z ekonomiky domácností a reprodukce, což je dosud středobodem života většiny žen*. Globalizace tak ženu vyvazuje z vlivu a omezenosti dané tradiční kulturou, i z domácností a tím i z nadvlády rodiny, muže, a staví ji na roveň pracovní síle muže.

2. Negativní hodnocení globalizace z aspektu gender

Výrazným záporem, dle názorů kritiků globalizace, je nivelizace rozdílů v kulturách, různorodost je nahrazena stejností konzumního zboží a má současně i negativní dopad na ženu jako matku i na ženu jako pracovní sílu.

Kapitál se přesouvá, snaží se najít v každé lokalitě co nejlevnější pracovní sílu, stěhuje se a zakládá výrobu v místech, kde je tato pracovní síla neorganizovaná, zatím volná. Tedy hledá pracovníky, kteří se nedovedou zatím organizovat, hájit svoje zájmy, nemají skoro žádnou odbornou kvalifikaci a jsou manuálně obratní a rychlí, poslušní a vázaní na lokalitu a bez schopnosti případně se přestěhovat. A touto „ideální“ pracovní silou je právě žena. Ženy v těchto zemích jsou zaměstnávány na kompletování výrobků, části těchto výrobků jsou dokončovány v různých zemích, finální výrobek je pak prodáván za mnohonásobně vyšší ceny v zemích průmyslově vyspělých. Autoři uvádějí přímo v číslech, o co je právě tato ženská pracovní síla levnější, než obdobná pracovní síla v jiných zemích. Jak uvádí Noemi Kleinová (Kleinová, 2005), za jednu hodinu, během které je třeba přišít 60 límců ke košilím, dostávají ženy pracující v Asii až 40krát nižší mzdu, než za obdobnou činnost v USA. Nejžádanější jsou ženy-dívky ve věku 14–24 let, neboť pak již jejich výkonnost klesá. Tím je jim ale znemožněno mateřství a nepřímo i zařazení do jejich původní, specifické kulturní oblasti, neboť v těchto zemích se uzavírají sňatky ještě před dvacátým rokem ženy. Tradiční chování se pochopitelně opožďuje za postupy, které jsou žádány v důsledku globalizace.

Ve všech státech, kam se přesune tento druh výroby, se postupně zvýší platy. Když se ale zvýší výdaje za práci, (třeba v Jižní Koreji), výroba se posune do země, kde jsou ženy ochotny pracovat za ještě nižší mzdy, například do Bangladéše či na Filipíny. Jedny chudé ženy se tak stávají konkurencí pro jiné, také chudé ženy. Protože ženy jsou vázány na místo, kde je jejich rodina a domov, a starají se o děti, nemohou se posunout a hledat práci na jiném místě, a proto jsou ochotny pracovat případně za ještě horších finančních podmínek, než pracují muži. A to je další „gender aspekt“ pracovního trhu. Ženy se tak stávají navíc i konkurencí svých partnerů, svých synů a současně nepřímo konkurencí žen z tzv. „prvního světa“, tedy z Evropy a USA. Neboť tam ženy nejsou ochotny pracovat za podobně nízké mzdy. Ženy z Asie například mají normu spojit v telefonních ústřednách až 3 000 hovorů za den, jsou kontrolovány počítačem a jejich mzda nečiní ani 30 % mzdy, kterou by musely dostat za stejnou práci třeba ženy z Rumunska či Bulharska, nemluvě o ženách ze Západní Evropy. Šičky ze Severní Koreje se objevují již i v České republice a bydlí v domech, ve kterých i pracují. Ukrajinky dělají práce v podmínkách, ve kterých by Slovenky nepracovaly.

Současně je ale žena na západě zahrnována tisíci levně vyrobenými výrobky, které pocházejí třeba z Hong-kongu, nebo z Číny. A to má opětně dopad i na feminismus, či spíše na různá pojetí feminismu jako formy ideologie hnutí žen. *Globalizovaná žena*, jak posměšně nazývá tento sociální fenomén kritička globalizace (Wichterlich, 2002), pak „osciluje mezi atraktivitou přesycených konzumních trhů na jedné straně a zničením sociálních jistot na straně druhé“. Globalizace dle kritiků tohoto procesu dává ženě možnost začlenění do výdělečné činnosti, ale současně ji zbavuje jistot, které jí dávala tradiční společnost. Takováto práce rychle ženu opotřebovává, zbavuje jí dosavadní identity a neposkytuje jí identitu novou. Zatímco, jak uvádí U. Beck, v ekonomicky vyspělých zemích sociální stát a sociální pojištění vyvazuje ženu ze struktur rodiny – proto i snižuje její podřízenost muži, včetně snížení její natality – v těchto rozvojových zemích, kam globalizace nyní přichází, se sociální zajištění pracovních sil výrazně opožďuje. Výroba se posune na jiné místo dříve, než se pracovníci zorganizují. Také pro vytvoření odborů a pomocných sociálních institucí je třeba tradice, která se vytvářela v Evropě několik desetiletí.

Dle kritiků globalizace a jejího dopadu na postavení ženy a muže rozbíjí globalizace i vztah muže a ženy a nenahrazuje ho ničím jiným. Řada autorů popisuje pracovní podmínky, ve kterých pracují ženy, jako tzv. „sweatshop“, což jsou malé dílny, doslova „potírny“, ve kterých pracují ženy za nízké mzdy, a ve kterých často jsou i ubytovány. Tak vznikají tzv. „three in one sweat shop“ ve kterých ženy pracují, bydlí a současně jsou tam i sklady výrobků, například plyšových medvídků, plastikových hraček. Jsou zaznamenány, převážně ale v tzv. prvním světě, tragické případy, kdy došlo v takovémto zařízení k požáru a pracovnice musely skákat z oken, případně bez pomoci uhořely. Dveře totiž jsou na noc zamykány, aby nikdo nemohl rozkrádat sklady a ženy se případně nemohly setkávat s členy svých rodin a nějak se aktivizovat. Spojení těchto „tří v jednom“ je časté i v Číně, kde jsou v těchto továrnách zaměstnávány matky s dětmi, které dle plánovaného rodičovství se jim již neměly narodit. Autoři těchto studií většinou uvádějí i názvy firem, které takto podnikají (Reebok, Adidas, Nike), ale to není podstatné, protože v globalizujícím se světě se tento postup týká i firem, které teprve podobné trhy hledají. Nadnárodní korporace vyžadují – dle autorů a auterek, kteří kritizují globalizaci – aby stát udržel v těchto zemích pořádek, klid, vytvořil pro podnikání vhodné sociální podmínky, což je opětně v rozporu s touto koncepcí. Pokud to vláda té které země není schopna zajistit, stěhují se tyto firmy do jiných zemí, ve kterých tyto podmínky, tedy neexistence odborových organizací, politických hnutí na podporu sociálně exploatovaných zatím nalézají. Nadnárodní korporace tak ovládají tyto státy, nejsou jen dodavatelem výrobků, ale i nejmocnější politickou silou, stanovují pravidla globální ekonomiky i proti vůli jednotlivých politických stran v té které zemi.

Ženská pracovní síla je tedy v globalizaci také zneužívána. V globalizované společnosti se především, jak uvádí v současném bestselleru Naomi Klein, neprodává ani tak výrobek, jako jeho logo, jako značka (Kleinová, 2005). Práce je tak zjednodušena, že ji mohou dělat i zcela nekvalifikovaní pracovníci, včetně dětí (Kingsnorth, 2005). Není podstatné, kdo a kde zboží vyrábí, ale jak levně je vyrobeno.

Ve prospěch těchto žen jsou na Západě organizovány různé protestní akce, upozorňováno na jejich bídu, na vázanost těchto žen na lokalitu (Shiva, 2005), na devastaci životního prostředí. V politické sféře se objevuje řada organizací, které se snaží ovlivnit tento proces a angažují se ve prospěch těchto žen. A tak, paralelně, probíhá i proces organizování žen, snaha bránit jejich zájmy.

3. PROTIGLOBALIZAČNÍ ORGANIZACE ŽEN

Na obranu zájmů žen, pro řešení globálních problémů žen, souběžně s prosazováním globalizace a vytváření nadnárodních korporací a nadnárodních organizací typu WTO, Mezinárodního měnového fondu, Světové banky apod. se postupně vytvářejí – zhruba ve stejné době – i organizace usilující o ochranu žen. Opět v globálním měřítku. Tyto organizace na pomoc žen se začaly formovat zhruba v poslední čtvrtině 20. století a jejich protagonistky se organizují jak na bázi nevládních organizací, tedy NGOs, tak na bázi vládní.

V Československu jsme byli po několik desetiletí vyřazeni z tohoto procesu a nebyli jsme informováni o příslušných usneseních a konferencích. Nebo jsme byli informováni, ale pouze z oficiálního tisku, kterému se, pochopitelně, nevěřilo a který ideologicky zkresloval tyto aktivity. Deklarace lidských práv se (s výjimkou roku 1968–69) nesměla ani publikovat, o lidských právech se nesmělo mluvit, lidé, kteří tyto texty opisovali, byli vyslýcháni, případně i zavíráni do vězení za jejich rozšiřování. Částečný obrat nastal až v polovině let sedmdesátých. Vznikla řada iniciativ a hnutí, mj. i v tehdejších satelitních zemích sovětského bloku. O těchto hnutích jsme již dnes informováni. Prakticky ale vůbec nejsme informováni o hnutích a usneseních, která se zhruba ve stejné době, kdy se formovaly nadnárodní organizace propojující mezinárodní kapitál, formovaly ve prospěch žen. Svět není již orientován jen na problémy Evropy, proto je třeba alespoň dodatečně v pouhém přehledu se seznámit s tím, co se dělo ve prospěch žen, zejména pak v posledním čtvrtletí 20. století ve světě.

4. SVĚTOVÉ ORGANIZACE ŽEN BOJUJÍCÍ ZA ZLEPŠENÍ POSTAVENÍ ŽEN VE SVĚTĚ A PROTI DŮSLEDKŮM GLOBALIZACE; DŮLEŽITÉ DOKUMENTY

- 1921 Ženevská úmluva o potlačení obchodu se ženami a dětmi.
- 1946 Vznik Komise pro statut žen podle ustanovení Charty OSN.
- 1952 Úmluva o stejné odměně zaměstnaných mužů a žen.
- 1967 Deklarace o odstranění diskriminace žen.
- 1975 Světová konference žen v Mexico City, vyzývající státy, aby zaměřily svoji pozornost na problematiku žen a jejich nerovnost – United Nation's International Women's World Conference: UNIWWC.
- 1985 Světová konference v Nairobi a vytvoření Mezinárodního shromáždění vyzývající vlády jednotlivých států k stanovení konkrétních opatření a programů ke zlepšení postavení žen a vyhlášení první dekády na plnění těchto usnesení, s mezinárodní kontrolou vlád. United Nation's Decade for Women.
- 1991 Inter American Convention to Prevent, Punish Violence Against Women – přijato v Kanadě pro Severní i Jižní Ameriku.
- 1992 CLADEM – Koalice žen z Latinské Ameriky a Caribiku proti sexuálnímu a domácímu násilí. Zvláště paragraf 19, proti ženské obřízce jako formě kontroly nad sexem.
- 1993 Dohoda o eliminaci všech forem násilí proti ženám a jejich diskriminaci – Convention on the Elimination of Discrimination Against Women – CEDAW
- 1994 Komise pro prosazování lidských práv žen ve všech státech světa, speciálně zaměřená na eliminaci násilí proti ženám a jejich mučení a zavlékání do sexuálního průmyslu. Připravovala materiály pro Čtvrtou světovou konferenci žen v Kuala Lumpur, ve Vídni, v Tai Pei.

- 1995 CATW – Coalition Against Trafficking in Women. Asie a Pacifická oblast.
CEDAW – Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women.
NEWW – Network of East-West Women – sdružuje ženy, aktivistky, spisovatelky, studentky, novinářky, právničky, umělkyně, zdravotní a sociální pracovníce – cílem je vytvořit nezávislé organizace žen (NGOs) k ovlivňování politiky vůči ženám. Akreditovaní u UN Economic and Social Council – organizace svolává setkání a konference v letech 1994–97. Tato organizace žen etablovala a financovala první elektronickou síť mezi organizacemi žen v zemích východní Evropy.
- 1997 začal Legal Fellowship program – 26 ženských „right lawyers“.
- 1995 Čtvrtá konference v Pekingu odvolávající se na povinnost plnit předchozí usnesení a na přijaté deklarace o lidských právech. Oddělené zasedání nevládních organizací žen (NGOs) od zasedání zástupkyň vlád.
- 2000 Konference proti vyloučení násilí proti ženám. Valencie – Queen Sophia Center, International Meeting on the Biology and Sociology of Violence.
- 2005 Bejiing plus pět – Pátá světová konference v New Yorku shrnující dosavadní výsledky. Implementace závěrů je k dispozici v Gender Studies Praha.

Vedle výše uvedených konferencí a jejich závěrů, které většinou určitou formou přijaly i vlády těchto zemí, byly vytvořeny mezinárodní organizace pro podporu žen a dětí a sledování této problematiky. Tyto organizace trvale pracují a sledují problémy i v období, kdy se nekonají konference. V České republice podobnou službu na nevládní úrovni realizuje Gender Studies Praha.

UNDP	United Nations Development Program.
UNICEF	program zaměřený na sledování především dívek, mladých žen a matek a dětí.
UN AIDS	organizace zaměřené na boj proti HIV/AIDS a jiných STD, tedy sexuálně přenosných nemocí.
UNHCR	organizace pro sledování a podporu uprchlíků – sídlo v Ženevě.
ILO	Ženeva – Mezinárodní organizace práce – sekce zaměřená na zaměstnávání žen.
UNIFEM	United Nations Development Fund for Women.
UNCPCJD	United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Division.

5. ZÁVĚRY

Cílem této studie bylo seznámit v přehledu s opomíjenými otázkami, literaturou a prameny k nim se vztahujícími. Proces globalizace pokračuje ve světě i v naší republice, a jak uvádí Pavla Jonsonová, v ČR proces transformace ekonomiky a vytváření tržního hospodářství a přechodu k soukromému vlastnictví je spojen s vytvářením nové hierarchie mezi muži a ženami, především na podkladě vlastnictví. Ženy přicházejí v ČR snadněji o práci, jsou diskriminovány v řadě profesí, mají v průměru až o třetinu nižší platy. Současně se ale zde vytváří organizace cíleně usilující o eliminaci této diskriminace, které sledují tento proces, a mnohé z nich spolupracují i s vládními komisemi, např. s MPSV, MŠMT a Ministerstvem zdravotnictví. To je však již jiné téma. Globalizace z hlediska ženy má v ČR podstatně odlišné formy projevu, o kterých byla zmínka v textu této studie. Více informací je možné najít v níže uvedené literatuře.

LITERATURA

Gendr Studies (2005). *Alty a soprány II. Kapesní atlas iniciativ na podporu rovných příležitostí pro muže a ženy.*

Bauman, Z. (2000). *Globalizace, Důsledky pro člověka.* Souvislosti, Mladá Fronta.

Bavidge, L. (2003). *A Gender Agenda.* Asia-Europe Dialog 2.

Braidotti, R. (2002). *The Uses and Abuse of Sex /Gender Distinction in European Feminist Practices.* In: Griffin, G. (ed.) *Thinking Differently – A Leader in European Women's Studies.*

Databases of Women Scientists – Overview, Best Practise Guideline and Future Perspectives.

Gender/rovné příležitosti/výzkum. Časopis oddělení Gender a sociologie, Sociologický ústav Akademie Věd ČR.

Kleinová, N. (2005). *Bez loga.* Argo/Dokořán. ISBN 80-7203-671-8.

Kingsnorth, P. (2005). *Global Attack! Der neue Widerstand gegen die Diktatur der Konzerne – Bastei Lubbe.*

Linková, M. Červinková, A. (2003). *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt.* Sociologický ústav AV ČR 2003.

OSN (1995). Zpráva ze čtvrté světové konference o ženách. Peking, Čína, 4.–15. září 1995. In: *Prohlášení Akční základna.* Edice Dokumenty k rovnoprávnému postavení mužů a žen, Praha 1996.

Platforma pro Akci. Shrnutí závěrů 4. světové konference o ženách v Pekingu 1995 Karat Coalition for Regional Action, Gender Studies. o. p. s Praha 1998

UNFPA *State of the World Population 2005.* The Promise of Equality: Gender Equality, Reproductive Health and the Millenium Development Goals.

- Shiva, V. (2002). *Privatization, Pollution, and Profit*. South End Press, Cambridge MA.
- Šiklová, J. (1997). *Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic*. Social Research, Vol 64, No. 2 Summer 1997, page 250
- Scheub, U. (2005). *Mírotvorkyně – 11 portrétů žen*. Praha: ProFem.
- True, J. (2003). *Gender, Globalization, and Postsocialism – The Czech Republic after Communism*. New York: Columbia University Press.
- Walter, M., Narcis, S. eds. (2005). *Dialogue and Diference*. Feminisms Challenge Globalization. Palgrave Macmillan.
- Wichterlich, Ch. (2002). *Globalizovaná žena, Zprávy o budoucí rovnosti*. Praha: ProFem.

České organizace

- Centrum Generových studií, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova Praha.
- Gender Studies, o. p. s., Praha – knihovna a poradna Praha 2. Gorazdova 20.
- Gender Team při Sociologickém ústavu AV ČR.

Informace o světových organizacích

<http://www.unfpa.org/swp>

<http://www.1000Peacewomen.org>

<http://www.wunrn.com>

<http://www.twinside.org> třetí svět, problematika ženy

<http://www.focusweb.org> problematika globalizace Jihu

<http://www.wedo.org> Women Environmental and Development Organizations

<http://www.inet.co.th/org/gaatw> Global Aliance against Trafficking in Women

<http://www.catwinternational.org> Coalition Against Trafficking in Women

http://www.osce.org/documents/odihr/2005/O9/16258_en.pdf

<http://www.feminismus.cz>

<http://www.rozvojovka.cz>

<http://www.infoservis.net>

Sociální rozměr a sociologické pojetí globalizace

Oleg Suša

1. CO JE TO GLOBALIZACE?

Od devadesátých let minulého století došlo k intenzívním debatám o globalizaci na celém světě. Je slovo globalizace módním sloganem, který vznikne, rozšíří se a posléze nenápadně zmizí z veřejné komunikace? Někdy se mohlo zdát, jako by situace tzv. globálnosti či globality vznikly náhle, zcela nově, a neočekávaně zaskočily kdekoho – od politiků, přes byznys až po občany. V následujícím textu se zaměříme na sociologické pojetí globalizace.

1.1. Vzájemná závislost

Globalizaci lze velmi obecně vymezit jako dlouhodobý historický proces, respektive soubor procesů, vytvářejících více propojený svět. Především jde o to, že lidské společnosti se stávají stále více **navzájem závislé** (používán je termín **interdependence**) – v politickém, technologickém, ekonomickém, environmentálním i kulturním smyslu. Žádná země již není soběstačným ostrovem. Ze sociologického pohledu znamená globalizace rozšíření sociálních vztahů, v nichž jednání zeměpisně vzdáleného jednjícího má důsledky v jiných oblastech – to znamená narůstá vzájemná závislost jednjících lidí na velké vzdálenosti (Giddens, 1997, str. 69). Globální mapování a měření času umožnily rostoucí oddělování sociálních vztahů od lokálního místního omezení, a jejich restrukturační v čase a prostoru pomocí symbolů, znaků a technických médií. Sociální činnosti jsou závislé na informacích, vědění, odbornících a na komunikaci vědomostí. V současnosti se mluví o globální struktuře politicko-ekonomických a kulturních vztahů, jež přesahují tradiční hranice ve společnosti.

V této struktuře působí v politické oblasti různé **nadnárodní** organizace, asociace či koalice, v ekonomické oblasti roste role nadnárodních firem a nadnárodních podniků (NNS), roste globální dělba práce, množí se nadnárodní regionální integrace, ekonomické dohody, propojují se finanční trhy apod. Média technické komunikace a přenosu informací ovlivňují rozsah působení určitých kulturních idejí a stereotypů (hojně jsou kritizovány např. reklamy na konzum amerikanizovaných produktů v podobě tzv. McDonaldizace anebo šíření jednoho světového jazyka – globální angličtiny). Na kulturní globalizaci působí rovněž vzájemné působení anebo míšení různých kulturních jevů, tzv. **hybridizace**, vznikající nejen v důsledku technické komunikace, ale také díky růstu prostorové sociální mobility – zejména migrace a cestování.

1.2 Sociální prostory a časoprostorová komprese

Pojem globalizace nelze zaměňovat s pojmem **internacionalizace** (např. v ekonomickém nebo ideologicko-kulturním smyslu). Mezinárodní vztahy jsou v podstatě mezi-teritoriálními či mezi-státní, globalizace však vytváří paralelní sociální prostory nad-územních vztahů (**nadnárodní sociální prostory**), globalita přesahuje geografické determinanty sociálních prostorů v nových **časoprostorových vztazích**. Pro tyto nové vztahy vznikla také metafora **časoprostorové komprese** (time-space compression).

Lokalizované pojetí času a prostoru bylo konfrontováno s univerzalistickým pojetím času. Čas může být reorganizován k překonání prostoru, zkracování času je zkracováním vzdáleností i zjednodušování sociálních činností, což změnilo lidské zakoušení světa. Lidé na různých místech planety mají zkušenosti o stejné věci a ve stejném čase, takže vlastně žijí ve stejném místě (Harvey, 1989, str. 241). Z tohoto hlediska by bylo možno říci, že v globalizaci dochází k určitému relativizování geograficko-prostorových hranic a limitem sociální aktivity se stává možnost komunikace a participace v takto utvářených vztazích (Scholte, 2000, str. 51). Nelze však tvrdit, že teritoriálnost, tj. působení geografických prostorů na sociální jednání, nemá nyní žádný vliv. Lidé jako sociální i fyzické bytosti žijí v reálných prostorech a v místech, nikoli ve vakuu. Proto je významné jejich sociální i fyzické životní prostředí, jak lokálně, tak globálně.

Výzkum globalizace zkoumá **vzájemné vlivy globality a teritoriálnosti**, které se projevují *především* v existujících národních státech, ale také v nadnárodních prostorech mj. v podobě **globálních problémů**, jež se dotýkají drtivé většiny národních států a jejich obyvatel. Globalizace je proces, v němž si lidé uvědomují společné problémy ve „zmenšeném světě“, vzniká **globální vědomí** a kulturní hodnoty jsou relativizovány, to znamená, že vzájemné závislosti se týkají nejen států a společností, ale také stále více jednotlivců a jejich lidských i sociálních práv (Robertson, 1992).

1.3 Sociologické přístupy ke globalizaci

se zaměřují na současné intenzivní prolínání lokálních, národních a nadnárodních sociálních prostorů, důsledky pro život lidí, společností, institucí, kulturních idejí, sociálních norem atd. Nelze však sledovat pouze jednostranný **vliv globalizace** na společnost a společenské jednání, ale je potřeba studovat rovněž změny v procesech globalizace vyvolané **důsledky sociálních aktivit** různých aktérů. Sociologové rovněž poukazují na potřebu nového přístupu k analýze, který by kombinoval pojetí společnosti v rámci národních států (teritoriální) a pojetí globální společnosti (v podobě nadnárodních prostorů).

2. SOUDOBÁ GLOBALIZACE

Globalizaci nelze zkoumat jako abstraktní obecný pojem. Používání pojmu globalizace je vždy také komunikací o určité **sociální konstrukci**. V mediální podobě se setkáváme s dosti zjednodušujícími a nehistorickými představami o globalizaci jako abstraktní obecnině, která se vykládá v hávu dobra, jindy zas v podobě zla, hrozby. Medializace často navozuje dojem, že ke globalizaci došlo náhle a neočekávaně. Dalším problémem je

značná nejednotnost ve vymezení globalizace jako složitého komplexu procesů a jevů. Mnohoznačnost chápání obsahu pojmu globalizace, která se týká nejen mediálních, ale také společenskovědních reflexí, se často mísí s pluralitou hledání **hlavních faktorů** a konstrukce **explanačních modelů**. Jde například o různé typy **determinismů**: ekonomického, technického, kulturního aj. Častou nejasností je také otázka, zda a do jaké míry jsou jednotlivé složky, faktory a úrovně globalizace spolu rozvíjeny rovnoměrně a v souladu. Systematické sociálně-vědní zkoumání ukazuje spíše na jejich nerovnoměrnost, nesoulad či nespojitost (disjunktivnost).

Nerovnoměrnost globalizace je dána její hluboce historickou dimenzí. **Globalizace není jednoduše evolučním a vzestupným procesem**, je možno mluvit spíše o historických vlnách jejího posilování nebo oslabování, globalizace a deglobalizace. Tak například G. Therborn ve své hypotéze o historických vlnách klasifikuje celkem **šest vln globalizace** (Therborn, 2000).

První vlna se týkala období šíření velkých světových náboženství a vzniku transkontinentálních civilizací: šlo o vlnu kulturní globalizace, kdy velká náboženství nesla s sebou také jazyky, písmo a estetické vzory. **Druhou vlnu** globalizace představovala expanze Evropanů od 16. století, spojená s námořními objevnými plavbami, moderní vědou a koloniálními válkami. **Třetí vlnou** byly změny spjaté s válkami evropských velmocí v Evropě i na jiných kontinentech v prostoru koloniálních teritorií. **Čtvrtá vlna** globalizace byla spojena s vrcholem evropského imperialismu v 19. století, se zdokonalením dopravy, s růstem mezinárodního obchodu a migrace lidí, se vznikem světového trhu komodit a kapitálu v období před I. světovou válkou. Druhá světová válka byla začátkem **páté vlny** globalizace, kdy zejména v důsledku situace po rozsáhlém konfliktu vznikla již potřeba nových nadnárodních přístupů k řešení objevujících se nadnárodních (později tzv. globálních) problémů. Přístupy ke globálním problémům byly však konfliktně poznamenány a deformovány v podmínkách studené války v rozdělené Evropě a jejího začleňování do globálních struktur v důsledku celosvětové politiky dvou mocenských bloků tzv. Západu a Východu. Konečně v **šesté, soudobé vlně globalizace**, vznikly nové fenomény, jimiž jsou například rostoucí migrace a pohyblivost nejen osob, ale především kapitálu, rostoucí prostorová rozptýlenost produktivních činností a turbulentní reorganizace ekonomického života – ale také zesilování multikulturnosti sociálního života ve společnostech, regionech a městech, nová média informačních technologií, která umožnila globální komunikaci informace s možnostmi nepřetržitého spojení jejich účastníků v nadúzemním prostoru.

Celkově společenskovědní analýzy globalizačních procesů ukázaly, že se jedná o historický fenomén, globalizace není nevratný proces, je spíše historicky přechodnou a proměnlivou silou: globalizace nejen působí svými důsledky na sociální přeměny, ale transformuje také svou vlastní povahu.

2.1. Ideologie globalismu

Globalismus je v podstatě způsob myšlení sociálně jednajících a rozhodujících jednotlivců a skupin, organizací či institucí, který je doprovázen úsilím reflektovat vlastní možnosti, prostředky a cíle – jako rostoucí měrou ovlivněné globalizační vzájemnou závislostí. Globální vzájemné ovlivňování, směna informací a hodnot způsobují reakce v podobě

různých forem reflexivity. „Globalismus“ – jako lidské uvědomování a zobrazování globalizace – může být pozitivně například *vědomím globální sounáležitosti a solidarity i odpovědnosti*. Může být také *zkreslenou ideologickou konstrukcí* a vyprávěním o tom, co je to globalizace a jakou roli mají její aktéři.

Globalismus jako reflexivní vědomí současné globalizace se rozvíjel již od 60. let 20. století a jeho nositeli byli jednotlivci, skupiny (např. vědců), státy i kapitalistické podniky. Byly reflektovány intenzivnější kontakty lidí a myšlenek, stoupající objemy celosvětového obchodu, nadnárodní rozšiřování výrobních systémů a industrializace, vývoj mezinárodního společenství států, rozšiřování nadnárodních organizací, globalizace finančních toků. Růst nadnárodní mobility kapitálových operací, spolu s ukončením studené války, a soustavy bipolárních mezinárodních vztahů inspirovaly také vznik globalistické neoliberální ideologie „kapitalismu bez hranic“ směřujícího k transformacím na předpis s pomocí léčebných kúr pro periferie a poloperiferie méně rozvinutých a rozvojových společností, zemí, regionů, přičemž deset let transformace skýtá naději na vstupenku do klubu „vyspělých společností“. Po deseti letech, po roce 2000, se toto vyprávění o globalizaci dostalo do krize. Proti této verzi globalismu a v konfrontaci s praktickými problémy a sociálními důsledky reálných transformací se zformovala globální rezistence volající po alternativní konstrukci. Antiglobalistické protesty se mohou jevit jako odmítání praxe zdánlivě svobodné soutěže, za kterou se však ukrývají nejrůznější motivy a mocenské zájmy. Protesty proti globalismu mohou také odrážet širší nespokojenost občanů a voličů, které znepokojují takové sociální jevy jako rostoucí asymetrie moci mezi globálními menšinami a lokálními většinami, neprůhlednost klíčového rozhodování mocných globálních aktérů s globálními a lokálními dopady, korupce či omezená suverenita vlád národních států. Informační, ekonomické i kulturní interakce soudobé globality vytvářejí pro politické rozhodování i pro demokratický proces nové situace nejistot a rizik.

2.2. Strategie globalismu

Výsledkem globalistického diskurzu 90. let bylo několik zjednodušujících tezí o globalizaci – zejména tvrzení o její přirozenosti, samozřejmosti, fatalitě a nezvratnosti, popřípadě o **anonymní neodpovědnosti nadnárodních** sil a složitých transakcí, zvláště centrální otázka kolem **omezení suverenity** států a perspektiv instituce národního státu v budoucnosti. Realita omezené suverenity byla historickým plodem dlouhodobé oligarchické hegemonie a konfliktů velmocí (jež vyvrcholily ve 20. století – století války) spíše než nějakým nenadálým přesunem světové moci do rukou finančních a nadnárodních monopolů, na něž se nevztahuje politická kontrola. Ideologie globalismu hlásající svět bez hranic a možný zánik státu jako instituce neodráží realitu, neboť kapitál jako mobilní a globalizující moc stále potřebuje státy – například: k disciplinizaci poměrů směny a akumulace, k pacifikaci odporu sociální nespokojenosti, k omezení migrace pracovní síly, k právnímu pořádku a zajištění vlastnických práv a vymahatelnosti smlouvy, k zajištění infrastruktury území a k finanční sanaci sociálních a ekologických důsledků.

Součástí globalistických ideologií je rovněž **kultura globálního konzumerismu** s mýtem kapitalismu jako světa nadbytku, lákavého svádění, příslibů růstu očekávání i nápodoby vzorů životního stylu hedonických radovánek, k nimž jakoby není již potřeba práce. Nezaměstnanost v různých podobách je však reálným problémem, jenž ruší možnost konzumu-

mu pro postižené lidi a stává se faktorem jejich **sociálního vyloučení**. Paradoxem je zde to, že upřednostňování konzumu před hodnotami práce v lidském životě bylo historicky složitým důsledkem kapitalismu organizovaného v rámci státní regulace trhu k vytváření *masové* koupěschopné poptávky, nikoli kapitalismu „volné soutěže“. Paradoxně soudobý neoliberální globalismus i metody globalizovaného kapitálu a jejich hodnotové strategické priority chtějí sloučit dvě neslučitelné věci – podporovat další neomezené šíření globální spotřeby a hodnot konzumerismu – a přitom víceméně ignorovat či reprodukovat nezaměstnanost, nerovnosti a chudobu v globálním měřítku. V podmínkách vyvazování mobilního kapitálu ze sociálních a kulturních i politických rámců je mýtus „kapitalismu spotřeby bez práce“ maskou krátkozraké „technické“ politiky zhodnocování kapitálu (a krátkodobých zisků) a degradace práce bez globální demokratické politiky širšího konsenzu o lokálních podmínkách života lidí. Rovněž nové vědeckotechnické možnosti byly implementovány v mnoha případech do rámce racionalizace efektivity produkování nikoli výrobků, ale zisků při zmenšování objemu zaměstnávané práce. Je otázkou, čemu slouží udržování a globální eskalace kultury konzumerismu v situaci prohlubovaných nerovností mezi zeměmi i uvnitř jednotlivých zemí.

Vzniká také **výzva globální sociální spravedlnosti**. Jak ukazují například U. Beck a Z. Bauman, mobilní kapitál se stává globálním vítězem; lokální podniky, občané – obyvatelé národních států – musí platit vše a nést náklady tzv. externalit – musí hradit sociální stát i fungující demokracii. Globální vítězové unikají daním a odpovědnosti za budoucnost demokracie – to je rubem globalismu. Přitom však manažeři nadnárodních podniků žijí hlavně tam, kde fungují sociální infrastruktury, vzdělání, zdravotnictví, chtějí, aby jejich děti studovaly na špičkových univerzitách podporovaných z veřejných prostředků. Pro sebe požadují vysoce nákladná politická, občanská a sociální práva – ale přitom torpedují veřejné finance. V těchto podmínkách nemá sociální stát dostatek prostředků (zvětšuje se propast mezi bohatými a chudými). *Neexistuje však nadnárodní rámec pro řešení tohoto vše pronikajícího konfliktu globální spravedlnosti*. U. Beck k této situaci konstatuje – „Diagnóza zní: kapitalismus bez práce jen vytvoří obrovskou nezaměstnanost a historické spojení tržního hospodářství, demokracie a sociálního státu bude rozbito.“ (Beck, 2000, str. 8).

3. SOCIÁLNÍ ROZMĚRY SOUDOBÉ ETAPY GLOBALIZACE

Sociologické analýzy současné globalizace srovnávají období let 1945–1970 s obdobím od 70. let XX. století. Zaměřují se především na makrostrukturální proměny vzájemných vztahů mezi státem a ekonomickým systémem. V současné globalizaci jde především o **utváření globálního kapitalismu**. I. Wallerstein specifikuje soudobou etapu globalizace jako změnu v procesu vývoje „světového systému“ po II. světové válce pod vlivem dominantní úlohy USA a v konstelaci soupeření dvou bloků Západu a Východu. Soudobá etapa globalizace začala zhruba kolem r. 1970. Jsou pro ni charakteristické některé výraznější společenské a politické změny prohlubující se od počátku 70. let. V politické oblasti to byla krize a pak nakonec rozpad dvou vojensko-politických bloků (skončení bipolárního systému) r. 1989, přičemž součástí ekonomické krize akumulace byla vlna kritiky společenských systémů i politiky levice v roce 1968 ze strany nových sociálních hnutí.

Také P. Bairoch časově zasazuje začátek současné etapy globalizace spíše než do období po rozpadu bipolarity v r. 1989 do období mezi koncem šedesátých a polovinou sedmdesátých let. Podle Bairoche šlo v ekonomickém ohledu především o následující změny: rozdíl mezi USA a ostatními průmyslovými zeměmi, tlaky na **proexportní zaměření** ekonomik, mnohem intenzivnější podpora toků **krátkodobého** kapitálu díky opuštění pevných směnných kurzů v sedmdesátých letech (Bairoch, 2000, str. 199).

V ekonomické rovině soudobé globalizace šlo podle Wallersteina o celou plejádu změn vyplývajících z dlouhodobého cyklu akumulace v jeho druhé fázi úpadku. Takto například nadprodukce průmyslu – S. Strangeová a další ekonomové ji nazvali **production over-capacity** (Strange, 1994) – snižovala zisky a následně vedla ke snahám snižovat náklady a internacionalizovat výrobu, exportovat pracovní příležitosti. To vedlo k postupnému *přesunutí zájmu investorů z průmyslu do finanční sféry*. **Ropné krize** v průběhu 70. let zdražily ceny výrobků i surovin a docházelo ke **stagflaci**, kombinaci inflace a stagnace. Země závislé na vývozu surovin (tzn. zejména rozvojové země tzv. globálního Jihu) utrpěly růstem nákladů na dovoz a od druhé poloviny 70. let překotně narůstala jejich platební nerovnováha i **zadluženost**. Růst zisků z prodeje ropy zvýšil přesuny volných tzv. petrodolarů do bank v USA a Německu, ze kterých pak peníze tekly v podobě půjček do rozvojových zemí. **Extenzivní zadlužení** zvyšovalo úroky, jež dlužníci nemohou zaplatit, což *bumerangově* zvyšovalo stagflaci např. v USA nebo Japonsku. Tak se prohlubovala **vzájemná závislost globálního Severu a Jihu**. Osmdesátá léta byla ve znamení „krize dluhů“, zadlužení se rozmáhalo nejen u vlád států, ale také u soukromých podniků, **krátkodobá spekulace** „kasinového kapitalismu“ převládla nad investicemi do výzkumu a vývoje, narůstala **omezení výroby, tempa nezaměstnanosti, pokles příjmů obyvatelstva a bankroty**. To vedlo v letech devadesátých k dalšímu **podvazování produkčních aktivit ve světě**. Národní státy se ocitají v dlouhodobé **fiskální krizi**, obtíže ve fungování instituce státu jsou spojeny s růstem **krize legitimacy moderních institucí, s růstem násilí a chaotických prvků** v sociálním životě (Wallerstein, 2000, str. 263).

V průběhu soudobé globalizace vzniká paradox: na jedné straně rostou sociální požadavky i stále potřeby zachování a garantování pořádku státem, na straně druhé dochází k tlakům na snižování daní a k oslabování státu a oslabení sociální solidarity v individualizovaných společnostech. Jedním z paradoxů procesu modernizace společnosti je podmíněnost rozmachu individualizace stylů života institucemi sociálních služeb a veřejného sektoru (včetně tzv. sociálního státu v jeho různých konkrétně historických formách). Je však zároveň třeba vidět i četné problémy vyvolané růstem byrokratizace sociálních služeb a nezbytnost hlubších **reform institucí států a vládnutí**, včetně **hospodaření a řízení vládních výdajů, omezení korupce i demokratizace vládnutí**. Celkově vede ekonomická globalizace od 70. let minulého století k tendenci ke **snižování globálního ekonomického růstu**. Rétorika národních i mezinárodních institucí a politických aktérů a organizací se opírá o modlu hospodářského růstu a slibuje v různé míře jeho další růst v budoucnosti – „růst růstu“ je hlavní prioritou budoucnosti.

Novým trendem soudobé globalizace je nadnárodní globálně pojímaná **organizace práce v síťovém podnikání** (Castells, 1998) ovlivňovaná především nadnárodními podniky, jež určují globální vzory a kritéria. Trendy směřující i k hledání nových zdrojů (informací, práce, surovin atd.) mají vést k **růstu zisků nejsilnějších nadnárodních korporací**

i k žádanému **hospodářskému rozvoji v chudých zemích**. Globálně takto došlo k dalším ekologickým i kulturním změnám, k rychlé urbanizaci, k růstu sociálních problémů, k sociální polarizaci a dualizaci společnosti a k narůstání environmentálních škod, lokálně i celoplanetárně. Řada těchto sociálních a ekologických důsledků globálně reorganizovaného kapitalismu způsobuje rovněž zdražování výrob o sociální ekologické náklady (tzv. externality) a také generuje další zvyšování daní.

Je zajímavé, že některé rysy soudobé globalizace, zejména narůstání lidského vědomí časoprostorového stlačení a růstu vzájemné závislosti sociálních činností a procesů, byly načrtnuty bystrými sociology a sociálními pozorovateli již koncem šedesátých let. Takto například R. Aron a M. McLuhan antcipovali možnosti propojování společností v globalitě přesahující hranice státních společností. McLuhan nabídl svoji známou metaforu „globální vesnice“ vznikající v důsledku rozšíření nových technických medií komunikace; Aron považoval postupnou globalizaci za nezbytný produkt techniky a hospodářství jako hlavních sil průmyslové civilizace. McLuhan předznamenal celou řadu technologických vizí globalizace spojované především s šířením elektronických způsobů komunikace a rozvojem tzv. informační společnosti, v níž média umožňují rozšíření lidské nervové soustavy a tyto extenze „obcházejí prostor a čas“ (McLuhan, 1991, str. 104–105).

Výsledný nový charakter komunikace vytváří možnosti formování **transnacionální (světové, globální) společnosti**, což však podle Arona naráží na pluralitu a přílišnou rozdrobenost množství národních států, jež mezi sebou soupeří o moc a výhody. Realita „společnosti“ (v rámci hranic národních států) brání vzniku jedné planetární společnosti díky tomu, že technické možnosti narážejí na pluralitu kulturních odlišností i na důsledky zneužívání techniky v podmínkách mocenské nerovnosti jednotlivých států. Komunikace i nové ekonomické i technické možnosti narážejí na anarchistický řád soutěže národních států, tedy řád založený na „nerozumné racionalitě soupeření“, přičemž společenství národních států vyvolává nedůvěru a ohrožení (Aron, 1969, str. 205). Koexistence technologií globálního dosahu, jako např. nukleární zbraně, s anarchií tradiční diplomacie mezinárodních vztahů národních států je paradoxem nerozumné racionality: je rozumné zajišťovat bezpečnost státu v době atomové bomby? Armády neschopné ochránit obyvatele polykají obrovské zdroje, zatímco ve světě narůstá hladovění a zaostávání v rozvoji (Aron, 1969, str. 207). Dalším problémem je **formální rovnost suverénních států a jejich faktická nerovnost, kombinace demokracie a oligarchie** vedou k obtížím v porozumění mezi státy. *Technické možnosti předběhly existující institucionální formu organizace společnosti; technické vymoženosti jsou využívány v institucionálním rámci, avšak nepřekonávají podstatu mocenského pořádku* (Aron, 1969, str. 244).

3.1. Globální problémy: sociální souvislosti, environmentální změny, problémy rozvoje, globální nerovnosti

Na počátku sedmdesátých let začalo působit další sociální vymezení globalizace v podobě *ekologického ohrožení životního prostředí* naší planety Země jako jednoho celku.

Představa světa jako jednoho místa ve světovém veřejném mínění byla názorně „vytvořena“ především díky medializaci obrázku Země vyfotografované astronauty. Planeta jako jeden ekologický celek – tento obraz byl novým podnětem k identifikaci lidí jako obyvatel planety

s tímto celkem a implikoval globální odpovědnost za ekologické změny vznikající v důsledku společenských činností, vědy techniky a ekonomiky. Do této doby bylo životní prostředí většinou vnímáno prizmatem prostoru lokalizovaného národními státy a jejich národními společnostmi. Ohrožení životního prostředí v globálním měřítku by mělo znamenat větší citlivost k rizikům a hrozbám, jež jsou nadnárodní. Planetární ekologické uvědomění podporuje solidaritu, jež ústí ve spolupráci a sounáležitost, kdežto lokalizované pojetí kultur a národních společností lidi rozděljuje (Yearley, 1996, str. iX; Albrow, 1997, str. 421). Globální problémy životního prostředí i nadále ohrožují lidské společnosti – přestože již třetí desetiletí rostou výzkumné snahy ekologických věd i objem publikovaných poznatků, přestože vznikla řada mezinárodních konvencí a právních dokumentů, konala se řada globálních konferencí, mnoho občanů participuje na dobrovolných aktivitách nevládních organizací. Mezi hlavní globální problémy životního prostředí v současnosti patří vyčerpání stratosférického ozonu, globální oteplení, skleníkové plyny a ztráta biodiverzity. ***Životní prostředí se takto stává společným rizikem*** dopadů činností „světové rizikové společnosti“ a ani růst globálního uvědomění v této oblasti „neodvrací globální sebeohrožení lidstva od setrvačné snahy byznysmenů i politiků pokračovat dál v modernizování k smrti“ (Beck, 1997, str. 25).

Ekologickou krizi nelze odtrhovat od sociálních souvislostí ***rozvoje a modernizace v nerovných podmínkách vývoje vztahů mezi globálním Severem a globálním Jihem***, ekologická krize souvisí s celým souborem sociálních a kulturních problémů a dilemat růstu, práce, kontroly a rozdělování. Podle analýzy W. Harmana jde o paradoxní stav, kdy tolerujeme ekologické důsledky snah o pokračování ekonomického růstu i ekonomické důsledky jeho brzdění, obáváme se kontroly technického rozvoje a jeho využití, avšak zároveň tuto kontrolu bereme jako nutný imperativ, uznáváme „fatální nestálost ekonomické soutěže“ i růst propasti mezi bohatými a chudými zeměmi, uznáváme potřebu lidí vykonávat smysluplnou a tvořivou práci, která je ale v rozporu s „ekonomickými imperativy“, jež způsobují eliminaci lidské práce v podobě důsledků masivní nezaměstnanosti. Tato dilemata způsobují **kulturní krizi legitimacy hlavních sociálních institucí** světa moderní civilizace (Harman, 1976, str. 114–116).

P. Elkins ukázal na souvislosti **tzv. rizikových kontextů**, které jsou stále více globalizovány. Globální problémy jsou dány především tzv. průmyslovou výrobou rizik, zejména rozšiřováním zbrojení s přehnanou kapacitou ničení, dále masovou globální chudobou, pokračující ekologickou destrukcí a represí lidského potenciálu sociálního rozvoje a omezováním lidských práv. Absolutní i relativní chudoba způsobuje nejen hladovění a nemoci, ale také rozklad rodiny, sociability, růst stresů, drogové závislosti, zločinnosti a násilí. Také modely ekonomického rozvoje působí negativně jak na růst chudoby, tak i na destrukci životního prostředí. Jestliže jsou přírodní zdroje z prostředku přežití lidí v jejich prostředí přetvářeny v průmyslové suroviny, dochází k rozkladu tradic, rozbití společenství a k nucené migraci z venkova do měst, což vytváří další sociální problémy a vede ke kulturnímu rozkladu původních tradic. Rostou sociální nerovnosti i ekologické problémy jako odlesňování, sprašování půdy, hubení živočišných druhů, kumulace odpadů. Schopnost biosféry udržet podmínky pro zdravý život při růstu poškození ohrožena a stává se nejistou (Elkins, 1992).

Na ekonomický rozvoj působí i nadále ***mezinárodní dělba práce***, v níž je většina zemí světa závislá na těžbě primárních surovin, přímé investice (FDI) ze zemí OECD na rozvoj šly

většinou do produkce surovin – a tím podpořily exploatační trendy i degradaci a stále globálnější (translokální, nadnárodní či planetární) znečištění životního prostředí. Hlavní sociální cíl a motivační prostředek rozvoje byl ovšem růst životní úrovně a její vyrovnání s vyspělými zeměmi Severu, avšak Jih celkově nedosáhl tohoto vyrovnání – **dochází k dalšímu rozevírání nůžek nerovnosti mezi Severem a Jihem.**

Již tři desetiletí se globální Jih pokoušel o dosažení spravedlivějších dohod o pravidlech globálního politicko-ekonomického systému s požadavkem tzv. nového mezinárodního ekonomického řádu s cílem větší rovnosti v nakládání s výnosy z využívání globálních zdrojů. Sever v podstatě uzavřel možnosti měnit institucionální uspořádání mezinárodní dělby práce *reprodukcující nerovnosti a závislosti (v tomto směru šlo o triádu hegemonů USA, Západní Evropa, Japonsko – a tuto politiku neopustila zatím ani rozšiřující se Evropská unie).* Globální strukturální změny, růst cen ropy a tím i produkčních a dalších nákladů, rostoucí zadluženost i liberalizační obchodní deregulační politiky vedly v rozvojových zemích ke snaze vlád **soutěžit o investory kapitálu za cenu podbízení lacinosti vlastních zdrojů lidí i přírody.** To vede ke globalizaci následků takových směrů politiky, jež zanedbává mimo jiné také ekologické hodnoty přírodních ekosystémů a vede k destrukci životního prostředí i původních etnických rolnických společenství (Redclift – Sage, 1998, p. 503).

3.2. Migrace a nerovnosti

Zbrojení, chudoba, zaostalost (ve vzdělání i vědeckotechnickém rozvoji), mezinárodní režimy regulace globálních toků kapitálu a obchodu, nevhodné cesty ekonomického rozvoje i ekologická destrukce působí na omezení potenciálu rozvoje a v lidských populacích zvyšuje tlaky k růstu **migrace a uprchlictví:** kromě politického a ekonomického roste rovněž ekologické uprchlictví. Důsledky migrací jsou stále globálnější a komplexnější, neméně významné jsou však i jejich příčiny spojené s **vylidňováním venkova a s nerovnoměrnou urbanizací.** S. Sassenová ve svých analýzách globální urbanizace konkrétně uvádí proexportní způsob ekonomického růstu a velkovýrobní zemědělské podnikání závislé na technologických transferech, jež způsobují vyhnání lidí z vesnic, dequalifikaci negramotných, nezaměstnanost, přelidnění velkoměst nejen v tzv. třetím světě, rozklad tradičních kulturních hodnot pospolitosti a rodiny, sociálně patologické jevy, rostoucí sociální a kulturní nerovnosti. Globalizační rozptýlenost výroby transnacionálních podniků koexistuje se soustředováním rozhodovací moci a koordinace ekonomického rozvoje do globalizovaných center v místech, která nazývá globálními velkoměsty (global cities), převážně v nejbohatších zemích tzv. prvního světa, kde jsou také nejdůležitější a skutečné globální trhy. *Globální metropole jsou výrazem skutečné globální hierarchie moci* a podle Sassenové mají postkoloniální charakter. Jde o urbanistické aglomerace s počtem nad deset milionů obyvatel, jejich význam je strategický a spočívá ve specifických funkcích, které mají v rámci globalizace. Jsou to především funkce ekonomické, mocensko-rozhodovací a informační i symbolicko-komunikační.

3.3 Stratifikace prostorových a sociálních nerovností

Globalizace vytváří nová uzlová místa spojení. Podle Sassenové jsou určitá místa vtažena do sítí globálních spojení, jiná místa (např. čtvrti, regiony, města) jsou odsu-

nuta na okraj – marginalizována, dochází k **segmentování, diferenciaci, nerovnostem** podle různých kritérií – např. podle sektorů produkce věcí, služeb, informací, symbolů anebo podle jejich zaměření na export. Podle Sassenové **v procesu zhodnocování kapitálu globální kapitál využívá místa jako „organizační zboží“**, dochází ke znehodnocování znevýhodněných aktérů (firem či pracovníků) a to se promítá na trhu práce a v nových nerovnostech. Globální velkoměsta jsou pluralitní a multikulturní, i zde vznikají rozporné prostory vítězů a poražených (Sassen, 1998, str. XX, 137).

Díky marginalizaci a segmentaci narůstá **diferenciace a sociální vyloučení lidí**, kteří **profitují z globálních spojení v sítích** na rozdíl od ostatních, kteří zůstávají „lokalizováni“. Nadnárodní podniky investují do míst s co nejvýhodnější infrastrukturou služeb, pracovních sil, kvalifikace, komunikace, nebo přírodních zdrojů. Proexportně zaměřené ostrůvky s globálním spojením v sítích transakcí tak vlastně vytvářejí jakési **exterritoriality** v rámci společností národních států, regionů či jednotlivých měst, jež často ostře kontrastují se „zbytkovými“ geograficko-sociálními prostory a jsou v tomto smyslu nadúzemními (suprateritoriálními). Podle analýz S. Sassenové a M. Castells (Castells, 1996, 1998) k tomuto segmentování dochází jak v rozvojevém, tak i ve vyspělém světě (např. v západní Evropě města tzv. Modrého banánu). V **globální hierarchii** pak kontrastují globální **centra** strategického rozhodování, totožná v podstatě s místy globálních trhů – s **periferními** okrajovými teritoriálními prostory.

M. Castells například rozlišuje města jako rozhodovací centra, města klíčových služeb, města produkující inovace, a konečně města-trhy inovačních produktů (Castells, 1996, str. 384). Do centrálních i periferních urbanizovaných míst produkce se stahují migrující pracovní síly jak špičkové, tak i nízké kvalifikace. Globalizovaná imigrace vytváří politické i etické problémy národních států, společností a demokratických systémů s novými výzvami multikulturnosti, kosmopolitismu a tolerance.

Všichni v periferiích však nemohou migrovat, nejmocnější státy – na globálním Severu především – přísně zregulovaly imigraci, takže vedle *svobodného pohybu kapitálu existuje nesvobodný pohyb pracovních sil*. Chudé rozvojové země, které v 90. letech dokončily liberalizaci, jsou v situaci, kdy jejich vlády, jež nepodporují diverzifikované domácí výroby – ponechaly své společnosti i urbanizovaná centra prudkému růstu *nezaměstnanosti*; vlády tak jakoby opustily své periferní venkovské obyvatelstvo. Zemědělství drobných farmářů nemůže samostatně čelit tvrdé konkurenci globalizovaného agro-byznysu, nezaměstnaní i rolníci musí čelit hladovění a sociálnímu rozvratu tradiční kultury, chudí neposílají své děti do školy, prohlubuje se bludný kruh blokování rozvoje lidského kapitálu, oslabování demokratické participace a politické destabilizace.

Kritickým problémem soudobé globalizace je nespravedlivé rozdělení ekonomických i sociálních šancí; praxe ukazuje, že výhody plynou disproporčně ve prospěch bohatých. J. Stiglitz ukázal, že pouhá liberalizace v pojetí otevřenosti trhů ekonomicky slabších zemí krátkodobému spekulativnímu kapitálu nezvyšuje ekonomický růst, ale zvyšuje ekonomickou nestabilitu, chudobu a nejistotu – výsledkem je celková sociální nejistota, nebezpečnost (UNDP, 2003, str. 80) a vzájemně závislé šíření syndromu „rizikové společnosti“.

4. BUMERANGOVÉ EFEKTY GLOBÁLNÍ VZÁJEMNÉ ZÁVISLOSTI SPOLEČNOSTÍ

V souvislosti s globalizační vzájemnou závislostí, interdependencí soudobých společností, se stále častěji objevuje problematika tzv. **bumerangových efektů** ve vzájemné interakci jednajících.

Tyto efekty působí na společenský život lokálních a národně-státních sociálních prostorů; dopadům globalizační provázanosti neunikají žádné společnosti, *ani ty nejvyspělejší či nejbohatší*. Globalizovaná rizika environmentální, ekonomické nebo finanční povahy jsou bumerangem v podobě tzv. **nezamýšlených důsledků sociálního jednání**. Na různé společnosti, lokality nebo regiony působí bumerangové efekty globalizačních transformací v diferencované míře. Jde o jejich lokalizaci v geopolitické ose Sever – Jih, ale také o diferenciaci na vyspělé, více či méně rozvinuté, nově industrializované nebo postindustrializované země či jejich regiony, oblasti, lokality, města, a to podle různých kritérií (Sklair, 1991).

Narůstání globální soutěže, **zostřování konkurence**, vede ke komplexním řetězcům dopadů nejen v ekonomické a finanční oblasti, ale také v technologických, sociálních, kulturních a politických změnách spojených s flexibilizací organizace, řízení, trhu práce, zaměstnanosti, sociální marginalizací, sestupnou sociální mobilitou, individualizací stylů života, relativní (ne)účinností sociálních institucí a potřebami demokratizace politických praktik a podmínek pro občanskou participaci. Tyto **komplexní řetězce sociálních důsledků** představují nové výzvy pro vlády států i další instituce, včetně institucí demokracie a občanství.

4.1. Nadnárodní aktéři

Transnacionální, nadnárodní prostory sociálních činností a směn umožňují určité relativizování významu územnosti (teritoriality) národních státních společností, a tím též platnost jejich institucionalizovaného rámce. Globalizace podle Z. Baumana poskytuje novou svobodu pohybu kapitálu, podniků i jednotlivců a znamená „zápas o osvobození od prostoru“ (Bauman, 1998, str. 8). Nová globální mobilita, **pohyblivost**, se stává nejsilnějším faktorem sociálního rozvrstvení a nových hierarchií sociální nerovnosti. *Vlastníci a investoři kapitálu se stávají novou elitou, jež se stále více dobrovolně vylučuje z teritoriální společnosti a jejich lokálních společenství*. Tato chtěná exkluze se stává oddělením moci od povinností a závazků k lidem a k místům (ekologicky), k zaměstnancům, slabším, ještě nenarozeným i k obnově života vůbec (Bauman ibid., str. 9). *Globální elita moci se osvobozuje od sociálních, lidských a ekologických důsledků svých aktivit*. Moc – „svoboda vykořisťovat a opouštět“ – se stává mocí nepřítomnou v reálném (nikoli virtualizovaném, technicky komunikovaném) prostoru sociálního života. Tato nepřítomnost v reálném prostoru je spojena s absencí styku ve společenství, globalizovaná moc elit je v tomto smyslu „exteritoriální“. Naopak kybernetický prostor virtuálního světa elit jako nadprostor Já, osvobozený od sociálně a ekologicky rozrušeného světa lokalit, připomíná křesťanská nebesa.

A. Giddens či D. Harvey upozorňují na **zrychlení změn** a vytváření nepřehledných globálních sítí vztahů, jež jsou rozpojovány a vyvazovány z lokálních prostředí a národních společenství. To vše v důsledku technického zrychlení komunikací, časoprostorové komprese

a růstu vzájemné závislosti. Dochází k *napětí ve vztazích nadnárodních aktérů a národních států*, zejména ve vztazích institucí nadnárodních podniků a států. Státy nadále kontrolují určité území vojensky, politicky a administrativně, kdežto nadnárodní podniky ovládají světové hospodářství (Giddens, 1990, str. 76, Harvey, 1989, str. 160).

Je však zároveň třeba vidět skutečnost, že destabilizace institucí soukromého podnikání i institucí státních a nejistota prostředí, ve kterém mají tyto instituce fungovat a operovat, je důsledkem *vzájemného působení (a konfigurace) strukturálních změn světové ekonomiky a politiky*. Nadnárodní podniky jsou velmi vlivnými organizacemi, jež konkurují suverénní moci států a zesilují tempa konkurence. **Konkurence** se v globalizaci rozšířila ze soutěžení mezi podniky do soutěžení mezi státy navzájem a do soutěžení mezi firmami a státy. Rozšíření konkurence tak vytváří **novou povahu politiky**, jak uvnitř státu tak i mezinárodně. Státy musejí reagovat v rámci svých různých možností na síly „strukturálních změn působících na všechny“ (Strange, 1994, p. 110). Proto se hovoří o tzv. *nové diplomacii v rámci globálních multilaterálních vztahů státních a nestátních aktérů*.

Z. Bauman srovnává současnou **situaci států v globalizovaných prostorech** s minulostí modernizace států v rámci procesu „vyvlastnění“. Vznik moderního státu byl vyvlastněním lokalit a monopolizací zdrojů. Teritoriálně vymezená suverenita spojovala národní kulturu, prostředky násilí a ekonomické zdroje. Ve dvacátém století byly mocenské bloky vytvořené ve Studené válce de facto vyvlastněním suverenity států. Zánik bipolární konstelace vytvořil situaci, v níž bývalí vazalové nemohou obnovit klasickou suverenitu, nemají zdroje ke kontrole „propustné“ ekonomiky. Státy se v globalizaci podřídily anarchii trhů.

Je nutno vidět rovněž fakt, že i mocné státy s „big government“ a s rostoucími deficity výdajů – zdaleka nejen na sociální péči a pacifikaci sociálního konfliktu (tzv. sociální stát), ale především na **zbrojení** v globální soutěži ve vyzbrojování – se dostaly již během studené války do chronické platební neschopnosti (vzorem je USA jako globální supervelmoc) a ta se zhoršuje, čím více jsou administrace vlád závislé na daních a tím i na velkých podnicích. Globalizace to vše komplikuje, neboť velké podniky mají stále menší zisky, transformují se – a nadnárodní podniky s největšími zisky efektivně unikají v globálních prostorech svých reorganizovaných horizontálních sítí velkým daním – stávají se „virtuálními plátcí daní“ (Beck, 1996), využívají přitom nejen jiné podniky (outsourcing je klíčové slovo síťového podniku), ale paradoxně i služby rozsáhlých infrastruktur udržovaných především z národních daní (Beck, 1996). Státy soutěží o přízeň mocných nadnárodních investorů a zejména v minulých dekádách ochotně deregulovaly ekonomiku v zájmu volného obchodování. Z toho vyvozuje Bauman závěr, že státy se v globalizaci stávají v podstatě vykonavateli vůle finančních zájmů globálního kapitálu a podřídily se anarchii trhu. Kapitál má zde výsadu exiteritoriality, stát je zbaven ekonomické moci a není schopen kontrolovat globální ekonomické síly. Politická rozdrobenost světa na mnoho suverénních států slouží pak novému globálnímu řádu anonymní moci, jež nepodléhá demokratické kontrole a legitimizaci (Bauman, 1998, str. 66–67).

S. Sassenová se naproti tomu domnívá, že v průběhu současné globalizace vzniká nová konfigurace institucí moderního vládnutí i státu, mezi jiným také díky novým informačním technologiím propojování světa: dochází ke změnám instituce státu, suverenity, občanství, politiky. Velká rychlost a proměnlivost globálních toků a styků vyvolává závažnou **krizi kontroly** a s tím související globální chaos, na který mohou stávající moderní instituce

těžko reagovat a kontrolovat jej. Podle Sassenové se státy dnes ocitly v novém rámci „zeměpisu moci“ a „virtualizované ekonomické činnosti“. V transnacionálních stycích vzniká proměnlivější soustava zeměpisné kontroly, jež vytváří nadnárodní systém vládnutí bez vlády (governance without government). Jeho součástí tvoří národní státy i legislativní systémy (Sassen, 1998, str. 15).

4. 2. Role států

Z toho však nelze usuzovat, že stát zaniká anebo je nepotřebný – naopak, globálně operující nadnárodní podniky nutně potřebují **právní** a jiné záruky majetku, smluv aj. na územích států, tj. **v reálném**, nikoli pouze virtualizovaném sociálním, kulturním či ekonomickém prostoru. Sassenová však kriticky poukazuje na to, že arbitrážní právo v mezinárodním obchodním styku ovlivňují příliš *soukromé ratingové firmy* preferující soukromé právo, že *globální ekonomické aktivity nepodléhají globálnímu právu*, nadnárodní právní požadavky pronikají do právních kodexů národních států a konečně, že podnikání klade na státy požadavky změn legislativy. Tím se **státy** aktivně podílejí **jakožto aktéři na prohlubování globalizace a jejích dopadů v rámci nadnárodního vládnutí** a přitom se samy transformují. Významnou motivaci pro-globalizační politiky států lze spatřovat v dále trvající *víře v modlu ekonomického růstu*. Národní státy tím, že spolu zápolí o přízeň globálního kapitálu, paradoxně rozšiřují hranice odpovědnosti politiky státu *za hranice vlastní suverenity*. Suverenita států nezaniká, ale transformuje se v důsledku účasti na politice globalizace. Formy i obsahy participace (včetně stupně omezení suverenity) se liší podle situace toho kterého státu a národní společnosti v kontextu jeho *postavení v geopolitické hierarchii*, např. na škále vyspělé – rozvojové – zaostalé země, nebo podle dělby na centrum a periferii (Sassen, 1998, str. 28). Nerovnosti globální distribuce výhod a rizik (mezi kapitálem a prací, mezi bohatými a chudými, mezi globálně mobilními a lokálními) jsou tedy nadále spojeny s udržováním nerovností mezi národními státy.

Přesto však trvá odlišnost participace státních a soukromých, podnikatelských aktérů globalizace – podle I. Wallersteina jsou zásadní a nejdůležitější ekonomické tlaky nadnárodní, kdežto tlaky politické jsou převážně národní (státní). Kdykoli ekonomická expanze překročila teritoriální hranice, docházelo ke kulturně a politicky konfliktnímu propojování lokálních teritorií (Wallerstein, 1990, str. 35).

Vlády států i politické strany a nadnárodní organizace dnes stále vyzývají ekonomický růst, avšak v praxi narážejí na obtíže při uskutečňování cílů sociálního rozvoje a investic do dlouhodobých veřejných statků, potřeb a služeb. Rozšířený politický recept – deregulace plus volný trh – sleduje strategické cíle uvolňování pohybu kapitálu, přičemž se spoléhá na automatické usnadnění investičních toků jako potenciálního zdroje ekonomického růstu a rozvoje. Klíčovou otázkou je rozvoje čeho – společnosti nebo soukromých zisků? Nejsilnější státy globální triády dominance (USA, Japonsko, Evropská unie) a nadnárodní regulační organizace (MMF, WTO, WB) tolerují **protekcionalismus na trzích globálního Severu** a rozvojové pomoci i přímé investice podmiňují otevřením slabších ekonomik volné soutěži (politiky liberalizace). Volné toky kapitálu a *přímé investice proudí ve skutečnosti mnohem více na trhy Severu, než na trhy Jihu*. Globalizovaná deregulační politika není kompenzována globálním ekonomickým růstem (měřeným hlavně pomocí ukazatele hrubého domácího produktu), který dlouhodobě klesá od 70. let minulého století.

Statistiky OECD např. ukazují, že asi tři čtvrtiny přímých investic jdou do vyspělých zemí, podíl rozvojových zemí klesá, z přímých investic šlo 80 % jen do deseti rozvojových zemí světa. Podíl Afriky činí méně než 1 % (UNCTAD, 2001). V roce 2000 např. země Severu absorbovaly 79 % exportu globálních služeb a 74 % importu globálních služeb. Růst světového obchodu není doprovázen globálním ekonomickým růstem. Podle zprávy Světové obchodní organizace WTO v r. 2002 v období 1950–2000 narostly globální exporty třikrát více nežli rostl globální HDP, globální HDP v r. 1971 činil 3,8 % a v r. 2000 činil 2,6 %. (WTO 2002). Mezinárodní úřad organizace práce (ILO) uvádí, že v roce 1960 byl HDP na jednoho obyvatele ve 20 nejbohatších zemích 18krát větší než ve 20 nejchudších zemích, v roce 1995 byl tento nepoměr již 37krát větší. Podle Světové banky a UNDP v r. 2002 žilo 2,8 miliardy lidí ze 2 dolarů na den, 500 milionů má denní výdělek méně než 1 dolar (World Bank, 2002, UNDP, 2002). Růst zisků z globalizace nevede k ekonomické prosperitě, ale spíše ke globální recesi s různými závažnými dopady v různých globálních regionech a zemích.

4.2. Lidské náklady rozvoje

Podle analýz tzv. social impact assessment (hodnocení sociálního dopadu) za roky liberalizace obchodu je dnes 54 zemí světa chudších než byly v roce 1990, ve 21 zemích větší část populace hladoví, ve 14 zemích umírá větší počet dětí ve věku do 5 let, ve 12 zemích jen menšina dětí chodí do základní školy (UNDP, 2004). Další rozbory ukazují, že neoliberaální politika není schopna odpovědět konstruktivně na otázku, co dělat pro 900 milionů venkovských chudých světa a jak sladit volný obchod s rozvojovými programy účinnější pomoci (Christian Aid, 2004, str. 58–59).

4.3. Flexibilní systémy organizace práce, nezaměstnanost a sociální důsledky

Sociální důsledky a institucionální transformace v rámci soudobé globalizace jsou spojeny rovněž s transformacemi *institucionálních systémů organizace práce a podnikání*. Od osmdesátých let XX. století ukazují sociologické analýzy *hluboké změny v organizaci práce podniků a celého systému vztahů mezi podniky, státy (vládami) a odbory*. Někdy se hodně zdůrazňuje fenomén tzv. dezorganizovaného kapitalismu, čímž není řečeno, že by docházelo k nějakému zanikání organizace nebo organizovanosti. Přeměnou tzv. *organizovaného kapitalismu v dezorganizovaný* je míněna především skutečnost, že *proces koncentrace ekonomické moci a rozhodování překračuje model velkopodniků svázaných s teritoriálním rámcem národních států*. Toky peněz, techniky, zboží a práce v čase a prostoru expandují také díky médiím globální komunikace. Vysoká mobilita, *pohyblivost* věcí, lidí a informací vede ke kulturnímu „odhmotnění“ produkce, dochází k vytváření „symbolické ekonomiky znaků“. Znaky mají různý charakter – poznávací, estetický, reflexivní akumulací a expresivní. Tyto znaky reprezentují (zastupují) informaci, spotřebu, kritiku autorit, sebereflexi a sebe prezentaci, působí globálně v transnacionálních prostorech a rozrušují dosavadní organizaci společností moderních národních států (Lash – Urry, 1994).

Narušován je především systém institucionalizace sociálních konfliktů vznikajících kolem distribuce, který má podobu státních regulací tržních vztahů (např. tzv. keynesiánský fordismus nebo tzv. sociálně tržní hospodářství), a vyvažování moci mezi soukromými

podniky, státem a odborovými svazy. Tento systém „sociálního kompromisu“ či „velkého konsenzu“ historicky zformovaný a fungující od 30. do 70. let XX. století je rozrušován transformacemi organizace práce, restrukturalizacemi podniků, deregulační politikou států, finančními toky aj. faktory v soudobé etapě globalizace. Globalizační přeměny organizace práce analyzoval např. D. Harvey jako strukturální součást tzv. systému **pružné akumulace kapitálu** či systém „pružného post-fordismu“.

4.4. Globalizace a režim pružné akumulace

Podle D. Harveyho jsou tzv. režimy akumulace v podstatě *soustavy politického řízení podmínek pro akumulaci kapitálu*, které jsou rozvíjeny jak uvnitř národních států – tak nadnárodně, neboť trhy jsou pružné a expandují v prostoru, v němž narážejí na různé bariery, jež se snaží obejít a zrušit. Globalita jako kontinuální expanzivita kapitalistických trhů si vynucuje změny režimu akumulace, jež mají rozsáhlé společenské důsledky – politické, sociální a kulturní. Režim akumulace představuje sociální rámec trhu, ale zároveň je i výrazem vzájemné závislosti (institucionální) mezi trhem a sociálním rámcem. Na strukturu a charakter režimu akumulace působí ekologické, zeměpisné i kulturní a historické podmínky a nerovnoměrnosti v různých společnostech.

Harvey vychází z McLuhanovy metafory zmenšování světa díky médiím komunikace, globalizaci chápe v podstatě jako „časoprostorové smrštění“ světa. Dynamika komunikací probíhá v konfiguracích mezi režimy akumulace a průlomovými skoky v rozvoji komunikace (Harvey, 1989).

4.5. Nadnárodní praxe a normy

Podle L. Sklaira jsou hybatelem kapitalistické globalizace různé nadnárodní praxe institucionalizované a normativně regulované pravidly činnosti v ekonomických, politických a kulturních sférách. Globalizace znamená **kvalitativní transformaci kapitalismu z mezinárodního systému v globální systém**. Podniky bez států (tj. nadnárodní podniky) se odtrhují od teritorialit – organizují a seberegulují se globálně, avšak zároveň nutí národní státy a jejich společnosti k vytváření příznivých podmínek pro podnikání. Sociální důsledky těchto transformací vedou k *segmentacím prostoru i sociálního rozvrstvení*. S toky kapitálu a investic jsou komunikovány nadnárodní praxe seberegulace, marketingu, reklamy a konzumeristické kultury. Globální trhy ale závisejí na koupěschopné poptávce ve světě a na pracovních příležitostech (Sklair, 2002, str. 89). Globální monopoly si v rámci podnikových aliancí utvářejí vlastní normy – tzv. **benchmarking** – kterým se musí přizpůsobit všichni, kdo chtějí být uznáni jako *konkurenceschopní*. Na těchto pravidlech globálního systému spolupracují podniky, vlády států, politikové, odborníci. Tímto způsobem globální kapitalismus vtahuje všechny sféry sociálního života do byznysu – dělá ze sociálních institucí jako školy, univerzity, vězení, nemocnice, sociální a veřejné služby atd. podnikatelské struktury. V tom pomáhají četní politikové a profesionální odborníci při vytváření podmínek aplikace technických a ideologických parametrů. Konformita s parametry světové kvality vytváří sebereflexi a sebe-propagandu využívanou pak k reklamní komunikaci a manipulaci (Sklair, 2001, str. 115–116).

Národní státy, obyvatelstvo i podniky jsou ovlivňovány globalizovanými soubory pravidel hry, které jsou určovány nejmocnějšími soukromými zájmy nejen v oblasti legislativní,

ale také v kulturně-symbolickém rámci reklamních marketingových obrazů, jež vytváří byznys a motivovuje nemilosrdná konkurence.

5. SOCIÁLNÍ DŮSLEDKY GLOBALIZOVANÉ FLEXIBILIZACE

Růst globální nezaměstnanosti a oslabení práce vůči kapitálu v globálních prostorech a praxích dlouhodobě negativně ovlivňují ekonomický růst i společenský rozvoj; *přechodnost a rizikové nejistoty nových pracovních příležitostí* v rámci **sítí pružné organizace a subdodavatelských vztahů** nenahradily stará průmyslová nebo tradiční zemědělská zaměstnání. Větší nezaměstnanost znamená také další pokles „ceny“ lidské pracovní síly, pokud je chápána jako zboží na globálních trzích.

Pružná organizace práce a podniku znamená rozptýlené sítě v nadnárodním prostoru, orientaci na krátkodobost, preferenci najímání laciné pracovní síly a zároveň větší koncentraci moci strategické informace a rozhodování v centrech globálních velkoměst nebo v managementu tzv. síťových podniků (Castells, 1996). S oslabováním možností ekonomické kontroly ze strany národních států oslabuje se také politická kontrola ze strany občanských společností.

Flexibilizace organizace práce přináší následující **hlavní sociální důsledky globálního kapitalismu**: strukturální změny a technické inovace (včetně informatizace) dál zvyšují nezaměstnanost a pod- či polo-zaměstnanost (částečnou zaměstnanost), dochází k segmentování trhu práce na jádrovou a periferní práci, a tím k sociální polarizaci menšiny lidí s jistotou a většiny lidí s nejistotou zaměstnání, příjmu, sociální pozice.

V mikrostruktuře i makrostruktuře organizací práce, podniků, se mění **pracovní vztahy**: v pružném režimu organizace dochází k vyloučení vlivu i existence odborů, dochází k individualizaci pracovních smluv, jež má své výhody a nevýhody – je pružnou ve prospěch krátkodobosti vzájemného závazku, často ve prospěch spíše zaměstnavatele. Pracovní vztahy se stávají **asymetrickými**. Zaměstnanci stále více ztrácejí perspektivu dlouhodobé pracovní jistoty, mění se povaha práce i její širší socio-kulturní význam, neboť *pracovní nejistota člověka jako zaměstnance podryvá jeho sociální status a identitu jako jednotlivce žijícího ve společnosti*. S nezaměstnaností a dílčí zaměstnaností – včetně lidí s vysokou kvalitací a vzděláním nepotřebných momentálně na pracovním trhu – vzniká širší problém společenského a politického vlivu **sociální marginalizace**. Potenciál marginalizace ohrožuje nejen samostatnost sebeuplatnění na pracovním trhu, ale také veřejnou aktivitu a účast jedinců v životě občanské společnosti a může vést i k vážným poruchám sociability, k výbuchům nespokojenosti a násilností anebo k podpoře politických extrémismů. *Řetězové důsledky a bumerangové efekty globalizačních změn tak mohou přispívat k destabilizacím demokracie a demokratických institucí*.

Flexibilizace vede k další *individualizaci, oslabuje kolektivní solidaritu a vede k rozdrobování společnosti*. P. Bairoch uvádí **šest hlavních rysů nepříznivých sociálních důsledků globalizace** působících i na nejvyspělejší západní společnosti. Jsou to tyto: *masivní strukturální nezaměstnanost, rostoucí nerovnost v distribuci výhod, růst nestálosti zaměstnání, úpadek a chudoba u lidí s nižší kvalitací anebo u méně kvalifikovaných pracovních míst, rušení veřejných služeb a omezování státních podpor v sociální sféře* (Bairoch, 1998, str. 210). Podle

analýz Bairoche, Harveyho nebo Castellse, pružný pracovní trh segmentuje práci a spolu s pružným systémem organizace také *dezintegrují teritoriální solidaritu, rozdrobují společenství a znemožňují národní sociální péči*, globalizované podniky často preferují zaměstnávání okrajových pracovních sil z řad tzv. znevýhodněných – např. žen z etnických menšin a imigrantů. Pružné systémy organizace celkově umožňují mnohem *větší kontrolu práce*, lidé jsou podřízeni nadvládě pružné organizace a mobilního kapitálu, soudí např. Harvey (Harvey, 1989, str. 167).

5.1. Růst globální nezaměstnanosti

Podle zprávy mezinárodního úřadu práce ILO dochází k *pokračujícímu zhoršování globální zaměstnanosti*, v r. 2003 to bylo celosvětově přes 185 milionů lidí registrovaných jako nezaměstnaní, z toho velký podíl zaujímají ženy a mladí lidé vstupující na trhy práce (ILO, 2003). „Otřesová ekonomika“ zatlačuje stále více lidí do neformálních zaměstnání, nejvíce v zemích s nedostatečným systémem širšího sociálního pojištění. Neformální ekonomika produkuje větší úroveň chudoby. Snížení ekonomického růstu zvyšuje růst chudoby.

Pokračuje celosvětový trend kombinující vyšší *nezaměstnanost s šířením chudoby*, nezaměstnanost roste nejen v industrializovaných zemích, ale také nerozvinutých zemích, kde již neformální ekonomika přestává být schopna absorbovat nezaměstnané z ekonomiky formální. Drastický pokles zaměstnanosti byl také ovlivněn *ekonomickým útlumem v oblasti komunikační a informační technologie a v sektorech jejich výrob po celém světě. Naděje na růst nových pracovních míst vkládané do informační revoluce se dále rozplývají*. Také cestování a *turismus* relativně stagnují, klesá objem exportních oblastí v textilních průmyslech, působí také **finanční křehkost**, spojená s *krizí důvěry investorů, vojenskými konflikty a růstem násilí*. Recese a zpomalení růstu působí v systému globální vzájemné závislosti obousměrně: jak ve *vyspělých tak i v rozvojových zemích*. Exportní možnosti rozvojových zemí závisejí na ekonomickém oživení ve vyspělých zemích, pracovní sílu a zaměstnanost ovlivňuje především proexportní rozvoj plus snahy o dosažení globální soutěživosti (konkurenceschopnosti) v zemích přechodu od socialismu ke kapitalismu (snižování výrob, strukturální změny, inovace, snížení zaměstnanosti ve veřejném sektoru) (ILO, 2003).

Zdá se, že globalizace zvyšuje potenciál *šancí* technických i hospodářských pro menšinu lidí i potenciál jejich *negativních sociálních důsledků pro většinu*. R. Dahrendorf počítal k těm negativním nezaměstnanost, pokles životní úrovně, upadání sociální péče ze strany státu, růst či zvětšování početnosti nejnižší třídy (tzv. underclass), lidí vyloučených z práce i ze společnosti. Exkluze, vyloučení, působí na společenský život jako celek; je ohrožena sociální sounáležitost a „konkurence snižuje sociální solidaritu“ (Dahrendorf, 1997, str. 46–47).

Nezaměstnanost, která produkuje komplexní sociální problémy, a má bumerangové dopady na snižování ekonomického růstu, rozklad sociální solidarity, zhoršování životního prostředí, není podmíněna jen technickými a organizačními transformacemi soudobého globálního kapitalismu. Působí rovněž celkové klima globální rizikové společnosti a neochota institucionalizovaných rozhodovacích struktur (včetně nejsilnějších globálních hráčů) ke společnému nadnárodnímu multilaterálnímu systému politické rovnováhy mezi tržními silami a cíli lidského sociálního rozvoje.

6. ZÁVĚR: GLOBALIZACE RIZIKOVÉ SPOLEČNOSTI?

Shrneme-li dosavadní poznatky, lze usoudit, že z hlediska sociálních důsledků je globalizace zároveň globalizací „rizikové společnosti“: *sociální náklady stále nerovnějšího růstu ekonomického bohatství a dopady narůstající četnosti i zrychlování technických změn jsou individualizovány a nerovnoměrně rozloženy* (s tendencí k novým sociálním nerovnostem a konfliktům) – což pak spirálovitě produkuje další nejistoty, rizika a ohrožení. Autor konceptu „světové rizikové společnosti“ Ulrich Beck vidí podstatu zhoršování sociálních důsledků globalizace nikoli jen v souvislosti s šířením zmíněných pružných „rizikových režimů práce“ – ale zejména *jako obecnější, širší politický problém institucionální krize a zastarávání moderních společenských institucí, a to i v nejvyspělejších modernizovaných společnostech*. Za kritické lze považovat především to, že stále více globálních důsledků ekonomických, technologických či ekologických změn není možno efektivně společensky regulovat a **demokraticky politicky kontrolovat**. Je tomu tak hlavně proto, domnívá se Beck, že tyto rizikové oblasti jsou stále *kulturně definovány* jako „nepolitická sféra“ soukromých zájmů. Beck soudí, že globalizovaný (post)industrialismus je tak zdánlivě nezávislý na celkové kultuře společnosti (jako nezávislý se *chová* v praktické podobě politických intervencí neoliberalní globalizace). Jeho další globalizace jen dál zvyšuje potenciál sociálního ohrožení a znejistění sociální situace jednotlivých lidí. Globalizace (post)průmyslové rizikové společnosti zvyšuje nezaměstnanost; rychlá komunikace a pružné organizační systémy zrychlují destabilizaci pracovních trhů v místních i globalizovaných nadnárodních prostorech.

U. Beck se dokonce domnívá, že globalizace „kapitalismu bez práce“ podryvá celý systém institucionálního fungování moderní společnosti; **globální rizika** v oblasti životního prostředí nebo finančních trhů, polo-zaměstnanosti či špatné zaměstnanosti působí společně s paralelními procesy **individualizace**. Dnešní politickou složitost podtrhuje fakt, že lidské společnosti a vlády států mají odpovídat na všechny tyto výzvy zároveň (Beck, 1999).

Jak jsme ukázali, významné světové analýzy konstatují celosvětově stále více pocítované globalizační důsledky „kapitalismu bez práce“, v němž je možno dosahovat úzce ziskově – z hlediska zájmů akumulace – **ekonomického růstu bez růstu pracovních příležitostí** (Miller, 1994, Aronowitz & deFazio, 1997). Tento trend soudobé globalizace vytváří nadbytek nepotřebných a nechtěných lidských bytostí nejen v tzv. méně rozvinutých, ale i v tzv. rozvinutých společnostech světa.

Zároveň s tím získává nový význam také **sociokulturní problematika lidské sounáležitosti, solidarizace a identity**. Spolu s globalizací působí – a to zejména markantně v průmyslových moderních společnostech globálního Severu – procesy **individualizace stylů života**. Dobrovolně i nedobrovolně osamocení jednotlivci v modernizované struktuře života společností nejsou chráněni kolektivitami a komunitami, jsou stále více vydáni na pospas výkyvům na trhu práce. Jde o **kruhový pohyb reprodukování sociálního vyloučení**. Je-li individualizovaný a takto izolovaný jedinec vyloučen na trhu práce, je následně vylučován rovněž ve sféře života *občanské společnosti* z participace *v politickém společenství plnoprávných občanů* – a s tím, jak ztrácí možnosti i motivace k účasti ve veřejném životě, klesá jeho zájem na „žitém“ udržování, upevňování a rozvíjení demokracie. Institucionálně formy politického a ekonomického jednání postrádají stále více morální vědomí cílů veřejného blaha a širší odpovědnosti k druhým lidem a k životnímu prostředí.

LITERATURA

Doporučená literatura

Bauman, Z. (1998). *Globalization. The Human Consequences*, New York: Columbia University Press (česky *Globalizace: důsledky pro člověka*, Praha 2001).

Beck, U. (2004). *Riziková společnost*, Praha.

Beck, U. (2004). *Čo je globalizácia*, Bratislava.

Použitá literatura

Albrow, M. (1997). *Global Age*, Cambridge: Polity Press.

Aron, R. (1969). *Progress and Disillusion. The Dialectics of Modern Society*, Harmondsworth: Penguin.

Aronowitz, S. – Di Fazio, W. (1994). *The Jobless Future*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bairoch, P. (2000). The Constituent Economic Principles of Globalization in Historical Perspective: Myths and Realities, *International Sociology*, Vol.15, No 2, June 2000, pp. 197–214.

Beck, U. (1993). *Erfindung des Politischen*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Beck, U. (1996). Kapitalismus ohne Arbeit?, *Der Spiegel* 20/1996

Beck, U. (1997). *Was ist Globalisierung*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Beck, U. (2000). *What is Globalization*, Cambridge: Polity Press (slovensky *Čo je globalizácia*, Bratislava 2004).

Beck, U. (1999). *World Risk Society*, Cambridge: Polity Press.

Berking, H. (1996). Solidary Individualism. The Moral Impact of Cultural Modernization in Late Modernity. In: Lash, S.-Szerszynski, B.–Wynne, B.: *Risk, Environment, Modernity*, London: Sage Publ., str.189–202

Castells, M. (1996). *The Information Age. Economy, Society and Culture*, Vol.1: The Rise of the Network Society, Oxford: Blackwell Publ.

Christian Aid (2004). *Taking Liberties: Poor People, Free Trade and Trade Justice*, London.

Dahrendorf, R. (1997). Anmerkungen zur Globalisierung. In: Beck, U./Hg/ *Perspektiven der Weltgesellschaft*.

Elkins, P. (1992). *A New World Order*, London: Routledge.

Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity (česky *Důsledky modernity*, Praha 1997).

Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right*, Cambridge: Polity.

- Giddens, A. (1998). *The Third Way*, Cambridge: Polity (česky Třetí cesta, Praha 2001)
- Harman, W. (1976). *An Incomplete Guide to the Future*, San Francisco: Freeman.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, London: Sage Publ.
- ILO (2003). *Global Employment Trends 2003*, Geneva
- ILO (2004). *Global Employment Trends 2004*, Geneva
- ILO (2004). *World Commission on the Social Dimension of Globalization: A Fair Globalization. Creating Opportunities for All*, Geneva.
- Lash, S., Urry, J. (1987). *The End of Organized Capitalism*, London: Sage Publ.
- Lash, S., Urry, J. (1994). *Economies of Signs and Spaces*, London: Sage Publ.
- Luhan, Mc, M. (1991). *Rozumět médiím*, Praha: Odeon.
- Redclift, M., Sage, S. (1998). Global Environmental Change and Global Inequality: North-South Perspectives, *International Sociology*, Vol. 13, No 4, 1998, pp.499–516
- Sassen, S. (1996). *Losing Control. Sovereignty in an Age of Globalization*, New York: Columbia Univ. Press.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and its Discontents*, New York: The New Press.
- Scholte, J. Van (2000). *Globalization. A Critical Introduction*, London: Macmillan.
- Sklair, L. (1991). *Sociology of Global System*, Hempstead: Harvester Press.
- Sklair, L. (2001). *The Transnational Capitalist Class*.
- Sklair, L. (2002). *Globalization*, Cambridge.
- Strange, S. (1994). Rethinking Structural Change in the International Political Economy, In: Stubbs, R., Underhill, J. (eds.): *Political Economy and the Changing Global Order*, St. New York: Martin Press, pp. 103–115.
- Therborn, G. (2000). Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance, *International Sociology*, Vol. 15, No. 2, June 2000, pp.151–179.
- Wallerstein, I. (2000). Globalization or the Age of Transition?, *International Sociology*, Vol.15, No. 2, June 2000, pp.249–26.
- Yearley, S. (1996). *Environment and Global Sociology*, London: Sage Publ.
- UNDP (2003). *Human Development Report 2003, Millenium Development Goals: A Compact Among Nations to End Human Poverty*, New York: Oxford UP.
- UNDP (2004). *Human Development Report 2004*, Oxford.

Ekonomická funkce vědy

Jana Dlouhá

Role vědy v procesu ekonomické globalizace. Znalostní společnost, investice do lidských zdrojů, informační společnost a její problémy.

1. VĚDA, TECHNOLOGIE, INOVACE

Fenomén globalizace je typický přechodem na „novou“ znalostně orientovanou ekonomiku, což významně souvisí s pokrokem v informačních a komunikačních technologiích. Díky němu se mohou firmy snáze organizovat do multinacionálních společností, čímž se mění a zvyšuje mezinárodní konkurence a dochází k pohybům kapitálu, nových technologií, přesunům pracovišť vědy a výzkumu (VaV) do jiných zemí atd. Globalizace a s ní spojená internacionalizace vytváří nové příležitosti, ale zároveň s tím dochází k **zostřování mezinárodní konkurence**, což se promítá také do výzkumu a vývoje. Díky globalizované ekonomice tedy probíhá v oblasti vědy, technologií a inovací:

- rychlá propagace a zavádění výsledků výzkumu, vývoje a inovací;
- zefektivnění a současně zintenzivnění výzkumu a vývoje hnané ostrou konkurencí v různých oborech (tento trend je nejvíce znatelný v oblastí informačních technologií, biotechnologií, nanotechnologií a high-tech);
- vznikají silná multinacionální konsorcia, která zakládají technologická a vývojová centra (tato centra sdružují výzkum a vývoj jednotlivých členů těchto konsorcií právě za účelem zintenzivnění činností výzkumu a vývoje);
- v rámci konsorcia pak plynou do výzkumu a vývoje masivní investice;
- výzkum a vývoj se internacionalizuje – centra výzkumu a vývoje se přesouvají v rámci nacionálních firem do míst, kde budou náklady na výzkum a vývoj minimalizovány a výzkum a vývoj nejefektivnější (mezinárodní mobilita).

V souvislosti s globalizací a internacionalizací výzkumu a vývoje dochází k rychlému zavádění a transferu technologií. Mezi důležité **ukazatele technologické vyspělosti země** patří:

- vysoké investice do výzkumu a vývoje;
- velké investice nejsou pro některé země dostupné. Důležitým ukazatelem jsou pak přímé zahraniční investice do technologicky vyspělých oblastí;
- kladné saldo technologické platební bilance (TBP) – mezinárodně uznávaná bilance vývozu a dovozu technologických služeb. Vyspělé země vyvázejí své výsledky výzkumu a vývoje do dalších zemí. Země s nízkou úrovní intenzity výzkumu a vývoje jsou z dlouhodobého hlediska často pouze pasivním dovozcem nových technologií. Naopak v technologicky vyspělých zemích příjmy za prodej technologií převyšují v dlouhodobém hledisku platby za nakoupené nové technologie.

- trh s technologicky vyspělými „high-tech produkty“, které vznikají v technologicky náročných provozech s vysokou intenzitou výzkumu a vývoje (sem se řadí např. informační technologie, biotechnologie a nanotechnologie). High-tech výrobky patří na světovém trhu mezi nejvíce dynamicky obchodované zboží. Produkce špičkových výrobků odráží částečně schopnost země provádět výzkum a vývoj nových znalostí a aplikovat je do výroby pokročilého zboží a služeb. V odvětví produkce high-tech je vyráběno zboží, které je zdrojem vysoké přidané hodnoty zpracovatelského průmyslu a dobře placené zaměstnanosti v rámci jednotlivých výrobních jednotek.
- výrazný nárůst investovaných portfolií se soustřeďuje do oborů, které přinášejí nejvyšší přidanou hodnotu. Mezi ně se řadí technologicky vyspělé oblasti (např. letectví, výpočetní technika, elektronika atd.), kde jsou produkovány high-tech výrobky. Pro výrobu těchto technologicky vyspělých výrobků jsou nutné odpovídající investice do výzkumu a vývoje.

Ukazatele **ekonomické efektivity** vynaložených zdrojů či vlivu vědecko-technického úsilí vypovídají o tom, že:

- vhodná struktura investic do nových znalostí je stejně důležitá jako jejich výše;
- nejvyšší přínos mají investice do produkce nových znalostí v technologicky vyspělých oblastech (high-tech);
- v popředí zájmu v technologicky vyspělých oblastech jsou v současnosti tzv. nové technologie, mezi něž se řadí zejména biotechnologie, genetika, nanotechnologie a nové materiály;
- výstupy z těchto nových technologií budou tvořit významnou část produkce nových znalostí v příštích několika desetiletích.

Výzkum a vývoj orientovaný na výstupy je součástí národních politik VaV a inovačních politik jednotlivých členských zemí rozšířené EU a je podstatou unijní strategie efektivnějšího využití prostředků v rámci evropského výzkumného prostoru.

2.1. Investice do znalostí

V souvislosti s rozvojem současné společnosti se klíčovými pojmy stávají informace, vzdělání, znalosti, věda a technologie. Základní teze všech teorií této tzv. **společnosti založené na znalostech** (knowledge based society) jsou následující:

- vzrůstá procento výrobků, které jsou relativně nenáročné na suroviny, avšak vyžadují rozsáhlé „know-how“;
- hlavní hodnotu kapitálu v této tzv. „nové“ ekonomice představují informace, znalosti a inovace, které podmiňují úspěch na světových trzích;
- v případě moderních produktů se cena výrobků čím dál více odvíjí nikoliv od ceny surovin a práce, ale od vědění (informací, znalostí), které bylo k výrobě zapotřebí.

Podle studie „Global Competitiveness Report 2003–2004“ mají největší šance na úspěch v mezinárodní konkurenci právě technologicky vyspělé země. První tři místa žebříčku 102 zemí podle ukazatele celkové konkurenceschopnosti obsadily: Finsko, Spojené státy

a Švédsko. V pořadí zemí podle technologického indexu, který přímo srovnává technologickou vyspělost dané země, jsou na prvním místě Spojené státy, na druhém Finsko, na třetím Tchaj-wan, dále pak Japonsko a Korea. Česká republika obsadila na základě tohoto indexu 21. pozici.

Vliv na produktivitu, konkurenceschopnost a zaměstnanost – a tím i na celkový ekonomický růst společnosti – mají:

- vědeckotechnologický pokrok (výzkum, vývoj, inovace a technologický rozvoj);
- zlepšování kvality pracovních sil (vzdělání, znalosti, dovednosti);
- efektivní alokace ostatních kapitálových vstupů do výrobního procesu.

Efektivně vynaložené investice jsou klíčem k ekonomickému růstu ve střednědobém a dlouhodobém horizontu.

Hlediska efektivity investic do znalostí a inovací, resp. rozvoje vzdělání v oblasti vědy jsou následující:

- výběr a investování do takových oblastí vzdělání a vědy, které poskytují největší návratnost, a to i z dlouhodobého hlediska;
- alokace těchto investic;
- efektivnější a kvalitnější systém vzdělávání (nárůst počtu absolventů terciárního vzdělávání)

2.2. Lidské zdroje ve vědě a technologiích

Lidské zdroje hrají klíčovou úlohu v produkci nových znalostí a v ekonomickém a technologickém rozvoji soudobé společnosti a ekonomice založené na znalostech, kde jsou poznatky a znalosti podstatné pro další inovace a růst. Důležité faktory pro udržení konkurenceschopnosti:

- investice do kvalifikovaných a vysoce kvalifikovaných lidských zdrojů pro činnosti výzkumu, vývoje a inovací;
- dobře strukturovaná zásoba lidských zdrojů;
- vysoká míra flexibility a mobility těchto zdrojů.

Nejvíce výzkumných pracovníků pracuje ve Spojených státech, kterým se také daří pro svůj výzkum a vývoj přilákat nejvíce kvalifikovaných zahraničních pracovníků. V rámci EU jsou toky výzkumných pracovníků a osob s doktorským vzděláním a jejich vědecká kariéra bedlivě sledovány a jsou i součástí střednědobého programu OECD pro oblast vědy a technologie 2005–2006 (CSTP). Nové členské země v současnosti poskytují dostatek kvalifikovaných pracovníků, kteří odcházejí do jiných zemí hlavně z důvodu nedostatečného platového ohodnocení v domovské zemi, což souvisí s nízkými investicemi do výzkumu a vývoje.

Ukazuje se provázanost lidských zdrojů a investic do vzdělávání a vědeckovýzkumného úsilí:

- nejlepší možnou investicí, tedy i nejnvýnosnější, investice do vzdělání;

- průměrný příjem člověka se zvyšuje spolu s vyšším dosaženým vzděláním tam, kde je vhodná infrastruktura pro efektivní využití znalostí;
- to má za následek „odliv mozků“ – technologicky vyspělé země mohou nabídnou mnohem lákavější vědeckou kariéru;
- ve státech, kde dochází k odlivu mozku, může vzniknout problém nedostatku vysoce kvalifikovaných pracovníků pro zabezpečení kvalitního domácího výzkumu a vývoje;
- „negativní zpětná vazba“ má další vliv na vytváření vhodné infrastruktury VaV.

Kvalitní vzdělání představuje jednu z hlavních konkurenčních výhod v dnešním světě a má také závažné sociální důsledky

Zvyšování investic do lidského kapitálu, podpora podnikání, inovací a nových technologií, zvýšených investic do vzdělání, podpora celoživotního vzdělávání a rozvoj infrastruktur umožňující rychlé a levné šíření informací se staly klíčovými v rámci Lisabonské strategie Evropské unie:

Evropská rada (ER) schválila na summitu v Lisabonu v březnu 2000 strategický cíl pro EU (později se k této iniciativě připojily i kandidátské země), stát se do roku 2010 „nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější ekonomikou založenou na znalostech, schopnou udržitelného růstu, s více a s lepšími pracovními místy a s podstatněji posílenou sociální soudržností“.

Zdroje

Český statistický úřad: Ukazatele vědy a techniky v ČR za období 1995-2002. In: <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/9610-04>

Sýkora, L.: Globalizace a její společenské a geografické důsledky.

In: <http://www.prg.aktualne.cz/kniha/kap2.htm>

2.3. Společnost znalostí a postavení člověka

V souvislosti s informační technologickou revolucí dochází ve vyspělých zemích k soustředování většiny nových pracovních příležitostí v oblasti shromažďování, vyhodnocování a poskytování informací. Nástroje k efektivnímu zprostředkování informací poskytují informační a komunikační technologie (počítače, internet atd.), a to v nejrůznějších oblastech každodenního života. Hovoří se pak o vytváření informační společnosti.

Informační společnost je taková společnost, jejíž zdroje ekonomické produktivity, kulturní hegemonie a politická a vojenská moc závisí na schopnostech získávat, shromažďovat, ukládat, analyzovat a vytvářet informace a znalosti. Informace a znalosti byly důležitým faktorem ekonomické akumulace a politické moci i v minulosti, ale v současném technologickém, sociálním a kulturním kontextu se informace stávají přímo výrobní silou. Vzhledem k informačnímu propojení celého světa a k automatizaci většiny standardních rutinních výrobních i řídicích úkonů, je kontrola nad informacemi, znalostmi a informačními technologiemi nezbytnou podmínkou k ovlivňování organizace a fungování společnosti ve prospěch držitelů informací a informačních technologií (Castells, 1993)

V termínu informační společnost je zahrnut fakt, že vedle technických otázek by měly být řešeny i nesmírně důležité otázky z oblasti etiky, morálky, politiky, práva apod., obecně celé široké spektrum možných dopadů na lidskou společnost.

Počítače, internet a na ně navazující další moderní technologie a procesy jako je elektronické obchodování, rozšíření, způsob a míra jejich využívání, stejně jako znalosti a dovednosti s nimi související, představují jeden ze základních elementů, které umožňují stát se součástí moderního světa jako konkurenceschopná, dynamická a počítačově vzdělaná společnost.

Na druhou stranu, rozdíl v možnosti přístupu především jednotlivců, ale i firem k moderním informačním a komunikačním technologiím, jako je internet, mobilní telefon atd. vytváří tzv. „**digital divide – digitální propad**“ mezi těmi, kteří mohou profitovat z možností poskytovaných těmito technologiemi a těmi, kteří tuto možnost nemají. Rozdíly v přístupu a využívání nových informačních technologií mohou způsobit nový druh sociálních rozdílů a prohloubit dosavadní, založené na vzdělání, pohlaví, věku, rodinném zázemí, finanční situaci atd. Stejně jako mezi jednotlivci, tak i v podnikatelské sféře mohou vzniknout obdobné rozdíly mezi firmami v důsledku jejich sektorové, velikostní a regionální struktury. Přístup k informačním a komunikačním zdrojům, který tyto technologie umožňují, je čím dál více považován za klíčový faktor ekonomického a sociálního rozvoje.

Informační a komunikační technologie (dále jen ICT), které v současné době výrazným způsobem ovlivňují život jednotlivce a tedy celé společnosti ve všech aspektech jeho existence, však působí také negativně. Dnešní spotřební společnost je zahlcena množstvím často nerelevantních informací. Moderní způsoby komunikace a sdílení informací zapříčiňují odcizení a osamostatnění jednotlivce, ztrátu osobní i národní identity v zájmu rychlého globálního rozvoje celé společnosti. Vývoj jednotlivce ztrácí mnohovrstevnatost a vazby k širšímu okolí. Jednotlivec je vychováván k jednostrannému zaměření a k využívání neosobní nepřímé komunikace. Množství informací, které jsou nám dostupné, naprosto neodpovídá naší úrovni schopnosti jejich zpracování ve vlastní prospěch a rozvoj. Současný globalizační trend tedy působí z tohoto pohledu negativně, má ovšem i nezanedbatelný pozitivní dopad. Právě moderní informační a komunikační technologie (především internet) nám mohou umožnit přístup k novým nebo za jiných okolností těžko dostupným informacím. Informace a nové služby dostupné prostřednictvím těchto technologií nám mohou pomoci s vhodným výběrem ze všech dostupných informací a tedy přiblížením se našim potřebám a cílům.

Zdroje

Castells, M. (1993). European cities, the informational society, and the global economy, *TESG – Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, ročník 84, číslo 4, str. 248 až 259.

Český statistický úřad: Informační technologie. In: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/informacni_technologie_pm

3. VĚDA A ŘEŠENÍ GLOBÁLNÍCH PROBLÉMŮM

Věda přijala vyšší odpovědnost při identifikaci problémů současného světa a hledá možnosti jejich řešení. (Clark et al, 2003). V současné době lze sledovat následující trendy:

- otvírání vědy společnosti;
- hlubší sepětí s řešením nejrůznějších otázek vnímaných jako společensky důležité;
- přijetí odpovědnosti: propojení vědy s hodnotovými a etickými koncepty;
- rozvíjení konkrétních vazeb s různými společenskými skupinami, především s rozhodujícími činiteli (decision makers), soukromým sektorem a občanskou společností.

3.1. Prosazování „vědy udržitelnosti“

Pozornost věnovaná environmetální problematice vedla k vymezení nové oblasti vědecké práce, tzv. vědy udržitelnosti čili Sustainability Science (Bolin et al, 2000). Jejími znaky jsou:

- zaměřuje se na lepší porozumění vzájemných interakcí lidských aktivit s přírodními systémy;
- vychází z environmentálních věd, které hodnotí vliv člověka, a sociálních a rozvojových studií, které hodnotí vliv prostředí na lidský blahobyť.

World Summit on Sustainable Development (WSSD) Johannesburg, 2002 – závěry:

- Vědecká komunita je významným partnerem v politickém dialogu (na Summitu přednesla svou zprávu).
- Věda a technologie se musí více zapojit do řešení environmentálních a rozvojových problémů.

Valné shromáždění OSN (září 2005) – závěry:

- Věda a technologie mají pomoci dosáhnout Rozvojových cílů milénia.
- Jsou základem efektivních strategií ke snížení chudoby a souvisejících problémů.
- Mezinárodní fondy mají podpořit vědeckou a technologickou kapacitu rozvojových zemí.

LITERATURA

Doporučená literatura

OECD (1998). *Main science and technology indicators* / Organisation for Economic Cooperation and Development. OECD. Paris. ISBN 92-64-05744-7

SRS (1992). *Global change and the human prospect: issues in population, science, technology and equity: forum proceedings*. Research Triangle Park : Sigma Xi, The Scientific Research Society. ISBN 0-914446-03-7

Light, D. et al (1989). *The professional resource book for sociology*. McGraw-Hill, New York. ISBN 0-07-557705-4

- Wuketits, F. M. (2006). *Přírodní katastrofa jménem člověk: vývoj bez pokroku* (z německého originálu přeložila Vladimíra Daňková). Vyd. 1. Granit, Praha. ISBN 80-7296-047-4
- Schauer, T. (2000). *Lifestyles, future technologies and sustainable development*. FAW - Research institute for applied knowledge processing. Protex, Bonn. ISBN 3-929118-05-x
- Salomon, J.-J. (1997). *Technologický úděl* (z fr. orig. přel. Ivana Holzbachová). Vyd. 1. Filosofia, Praha. ISBN 80-7007-097-8
- Drucker, P. F. (1994). *Věk diskontinuity : obraz měnící se společnosti*. (z angl. přel. Pavel Medek) 1. vyd. Management Press, Praha. ISBN 80-85603-44-6
- Bright, D. S. (1985). *Gearing up for the fast lane: new tools for management in a high-tech world*. 1st ed. Random House, New York. ISBN 0-394-55003-X
- Teich, A. H. ed. (1981). *Technology and man's future*. 3rd ed. St. Martin's Press, New York. ISBN 0-312-78996-3

Použitá literatura

- Bolin, B. et al (2000). Statement of the Friibergh Workshop on Sustainability Science, 2000. In: http://www.earthethics.com/friibergh_workshop.htm
- Clark, W. C., Dickson, N. M. (2003). Sustainability science: The emerging research program. *Science and Technology for Sustainable Development Special Feature*, July 8, 2003, vol. 100, no. 14, 8059–8061.
- WEC (World Economic Forum), Lopez-Claros, A., Porter, M E. & Schwab K. (ed) The Global Competitiveness Report. Policies Underpinning Rising Prosperity 2005-2006. Palgrave Macmillan ISBN: 1-4039-9844-2
- Dlouhá, J. (2005). Interdisciplinarita v současné vědě a vzdělání se zvláštním ohledem na vědy o životním prostředí. In: *Co znamená udržitelnost pro univerzity?* Sborník mezinárodní konference. Dlouhá, J., Dlouhý, J. (eds.) Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí, p. 170, ISBN 80-239-6560-3 (poster + příspěvek v recenzovaném sborníku). Dostupné z URL <http://www.czp.cuni.cz/knihovna/konf0509/>

Věda a globalizace

Martin Uhlíř

Civilizaci počátku 21. století charakterizuje rozdělení na vyspělý a rozvojový svět. Této nerovnováze podléhá i současná věda: Západní Evropa a Severní Amerika dohromady vynakládají 65 % celkových světových výdajů na výzkum a vývoj, zatímco např. Latinská Amerika jen 3,6 % a subsaharská Afrika pouze 0,5 % [1]. V následujícím textu se pokusíme ukázat některé perspektivy, varování a souvislosti vědy v globalizovaném světě ve dvou oblastech – genetickém výzkumu a změně klimatu. Stručně se také zmíníme o problémech médií při zprostředkovávání vědeckých poznatků veřejnosti.

1. PERSPEKTIVY MOLEKULÁRNÍ BIOLOGIE A GENETIKY

1.1. Vyspělý svět

Jeden pól genetického a biotechnologického výzkumu posledních let charakterizuje vznik (a často také brzký zánik) velkého množství malých firem financovaných spekulativním kapitálem. Tyto firmy obvykle zakládají svoji existenci na jednom či několika potenciálně zpeněžitelných objevech. Druhý pól tvoří výzkum v laboratořích farmaceutických gigantů.

Pólem „třetím“ jsou mezinárodní projekty placené převážně z veřejných prostředků. Takovým projektem bylo i mapování lidské DNA dokončené v r. 2003. V současné době jsou „přečteny“ i genomy dalších biologických druhů – ze savců např. myši, potkana, psa, šimpanze. Známe také genomy některých mikroskopických organismů včetně původců závažných nemocí (malárie, TBC) [2]. Databáze s údaji jsou volně přístupné a slouží jak badatelům v základním výzkumu, tak vědcům působícím v soukromém sektoru. Vzájemné porovnávání genomů pomáhá mimo jiné nalézt jednotlivé geny a stanovit jejich funkci.

K nejslibnějším okruhům v současném genetickém výzkumu patří:

Mapování míst v dědičné informaci člověka, kde se mohou dva náhodně vybraní lidé od sebe lišit. Celkem je v lidském genomu 3,2 miliardy bazí, „písmen dědičné abecedy“. Počet míst, kde se může u různých jedinců vyskytnout odlišný „spelling“, však o mnoho nepřevyšuje 10 milionů, z čehož je už známa naprostá většina [3]. Tyto „body možné odlišnosti“ – říká se jim SNPs (čti „snips“, z anglického single nucleotide polymorphism) – se v genomu obvykle vyskytují v pevných blocích, které se nazývají haplotypy [4].

- Některé SNPs jsou velmi důležité; zdědíme-li například *od otce i od matky „špatnou“ variantu jistého genu, variantu s nešťastnou kombinací spellingu, máme 60-70 % pravděpodobnost, že během života dostaneme Alzheimerovu chorobu* [5]. *O příslušný gen se proto intenzivně zajímá farmaceutický průmysl.*

Někteří vědci v současnosti uvažují velkoryse: očíslovme všech 10 milionů variant a každé důležité nemoci přiřadíme ty varianty, které jsou pro ni charakteristické. První krok je v podstatě hotov. Sestavování mapy haplotypů, projekt v ceně 100 milionů dolarů, se blíží k faktickému závěru. Pokud jde o krok druhý, pro několik nemocí již byly jisté charakteristické haplotypy nalezeny. Lze očekávat explozi těchto prací [6]. Znalost genetických odlišností, které charakterizují pacienty trpící příslušnou chorobou, pomůže odhalit mechanismy vzniku nemoci a nalézt lék.

- Pomocí tzv. **genetických čipů** je možné odhalit, které geny jsou v buňce „zapnuty“ a které nikoliv. Lze odebrat tkáň například z rakovinného nádoru nebo nemocného srdce a na jediné destičce takto „vyzpovídat“ všech zhruba 22 tisíc genů v lidské dědičné výbavě. Výsledkem je molekulární podpis nemocné tkáně. Nabízí se tak možnost provést novou klasifikaci např. zhoubných onemocnění založenou čistě na tomto molekulárním podpisu. Metoda již například umožnila zjistit, že jistý typ leukémie (leukémie ALL) se rozpadá na dva podtypy, které vyžadují odlišnou léčbu. Podstatné je, že toto rozlišení neodhalil pracovník v laboratoři, ale počítačový program analyzující molekulární podpis nemocných buněk. Počítač zároveň označil gen, který by se mohl stát cílem léku v jednom z podtypů [6].
- Na principu **molekulárního podpisu** je založen tzv. Human Cancer Genome Project, který byl vyhlášen letos na jaře. Vědci chtějí odebrat DNA ze všech běžně se vyskytujících nádorů a určit její molekulární podpis. Během následujících deseti let by si měl projekt vyžádat kolem 1,5 miliardy dolarů [7].

Lze také pořídit molekulární podpis různých typů buněk poté, co byly vystaveny působení existujících léků. Určitý typ buněk je in vitro vystaven působení léku a zjišťuje se, jak se účinek léku projevuje na fungování genů. Vědci se tak vlastně snaží vytvořit dvě databáze založené na společném jmenovateli, kterým je molekulární podpis – databázi nemocných tkání a databázi účinků léků. Pouhým porovnáním obou databází by pak bylo možné hledat neznámé účinky existujících léků a neznámé kombinace existujících přípravků, které by mohly přinést dosud neodhalený léčebný efekt [6].

- Moderní genetický výzkum se tedy částečně přesouvá z laboratoří k obrazovkám počítačů. Ve veřejných databázích (genomy biol. druhů, SNPs apod.) je obrovské množství údajů, které čekají na využití. Panuje velká poptávka po expertech na nový vědní obor – **bioinformatiku**. Do databází proudí údaje rychlostí, která se ještě před několika lety zdála nepředstavitelná.

Lze věřit, že poznatky genetického výzkumu nejen umožní vyvinout nové léky, učiní také existující léky bezpečnějšími. Místo současného ordinování léčiv metodou pokusu a omylu bude možné otestovat DNA pacienta, zjistit, o jaký typ nemoci se přesně jedná a vybrat z existujících léků takový přípravek, který bude v organismu daného pacienta účinkovat a zároveň nabídne minimální nežádoucí vedlejší efekty.

Za nové metody léčby mohou ovšem lidé zaplatit ztrátou soukromí. *Už dnes lze lehce získat z jediné tělesné buňky např. informaci o vysokém riziku Alzheimerovy choroby (viz výše). Podobně budeme schopni z DNA zjistit, jaká je pravděpodobnost onemocnění různými typy rakoviny, maniodepresivitou, schizofrenií, kardiovaskulárními chorobami apod. Lze předpokládat, že například zaměstnavatelé a zdravotní pojišťovny projeví o tyto informace velký zájem.*

Testy DNA mohou probíhat záhy po narození nebo dokonce v prenatálním věku. Je možné, že jak se budou poznatky genetiky prohlubovat, dokáže test odhalit i různé specifické vlohy, například pravděpodobnost, že se u dítěte rozvine nadání pro jazyky či matematiku. Může to vést např. k diskriminaci ve školství [8].

Všimněme si celkových tendencí: Nové metody léčby umožní účinněji bojovat proti rakovině, Alzheimerově chorobě, onemocněním srdce, cukrovce a dalším chorobám. Tedy většinou chorobám neinfekčním, které se obvykle projevují ve vyšším věku a znamenají prvořadý **problém hlavně ve vyspělém světě**. Jeho obyvatelům budou nové léky určeny především. Nejen soukromé, ale i veřejné prostředky směřující do lékařského výzkumu jsou často orientovány na boj právě s tímto typem nemocí [9].

1.2. Genetika, molekulární biologie a rozvojový svět

V rozvojovém světě představují hlavní problém jiné choroby, především AIDS, tuberkulóza a malárie. Celosvětově si tyto tři nemoci v úhrnu vyžádají více než šest milionů úmrtí ročně. Současné poznatky genetiky by mohly přinést nové metody boje i proti těmto chorobám. Např. hledání příslušných vakcín je založeno mimo jiné na znalosti lidského genomu a genomů původců těchto nemocí. Důležitá bude také znalost lidských haplotypů – např. proti vážným komplikacím souvisejícím s malárií je část populace tropických zemí imunní, což bychom během testů budoucích možných vakcín museli brát v úvahu [9] (je nutné znát kombinace SNPs propůjčující imunitu). Vyžadovalo by to rozsáhlé genetické testy obyvatel tropických oblastí.

Mnohé přísliby moderní vědy jsou ovšem obyvatelům chudých států nekonečně vzdálené. Existuje tzv. propast 10–90 (10–90 gap); jen 5–10 % prostředků, které se v celosvětovém měřítku vynakládají na lékařský výzkum, míří do oblastí výzkumu zaměřených na boj s chorobami sužujícími 90 % obyvatel planety [9].

Zlepšení lékařské péče v rozvojovém světě by mohla přinést opatření, která by obyvatelům chudých zemí zpřístupnila existující léky. Z dlouhodobého hlediska je ale třeba vybudovat výzkumnou základnu přímo v rozvojových státech a vychovat odborníky, kteří by tu pracovali. Nejchudší státy (nejen v Africe, ale i např. v Latinské Americe) v podstatě nemají vlastní výzkum, vědci si musejí shánět dodatečné zdroje obživy, neexistují tu programy pro postgraduální studenty, kvůli politické nestabilitě je realizace jakéhokoliv výzkumného programu velmi obtížná [10].

Proto je třeba:

- Co nejvíce otevřít přední světové univerzity, především univerzity v USA, studentům rozvojového světa. Po 11. září 2001 to není jen otázka peněz na školné.
- Vytvářet podmínky pro to, aby se absolventi vraceli domů. To může být velmi těžké pro nejchudší africké státy, ovšem příklad Indie, Číny a např. Malajsie ukazuje, že to možné je. Mezinárodní instituce by měly pomoci budovat v chudých státech centra výzkumu a spolupracovat se zákonodárci příslušných zemí na legislativě, která by centra učinila atraktivní pro biotechnologické firmy.
- Podporovat partnerství mezi západními biotechnologickými a farmaceutickými firmami na jedné straně a vědci rozvojových zemí na straně druhé.

- Podporovat neziskové organizace, které hledají cesty, jak zpřístupnit stávající technologie a postupy rozvojevému světu. Takovou organizací je např. Sustainable Sciences Institute (www.ssilink.org).
- Žádné z těchto opatření nemůže přinést náhlou změnu k lepšímu, zmíněné kroky by se projevily teprve v dlouhodobé perspektivě několika generací. Zároveň je pravděpodobné, že pokud je nedoprovodí dramatická opatření na poli ekonomiky (odpuštění dluhů nejchudším zemím, investice do infrastruktury, které by přilákaly investory, snížení celních bariér apod.), povedou poznatky moderní genetiky jen k dalšímu prohloubení propasti mezi úrovní lékařské péče ve vyspělém a rozvojevém světě.

2. ZDROJE ENERGIE A ZMĚNA KLIMATU

2.1. Omezení emisí oxidu uhličitého

Ke globálnímu oteplování, které pozorujeme v posledních padesáti letech, rozhodující měrou přispěl člověk [11]. V důsledku průmyslové a zemědělské činnosti unikají do atmosféry skleníkové plyny, z nichž nejpodstatnější je oxid uhličitý (CO_2). Hlavní zdroj jeho emisí představuje spalování fosilních paliv. Koncentrace CO_2 v ovzduší se před nástupem průmyslové éry pohybovala kolem 280 ppm. V současné době dosahuje 375 ppm. Klimatické modely ukazují, že i kdyby se ji podařilo stabilizovat na 450 ppm, bude trvat staletí, než se zastaví růst globální teploty. Vzestup hladiny moří by pokračoval dokonce po tisíciletí [11, 12].

Realistické návrhy, jak situaci řešit, vycházejí ze snahy stabilizovat po roce 2100 koncentraci CO_2 na zhruba 500 ppm. I to by mohlo omezit nejhorší dopady změny klimatu. Dosažení tohoto cíle ovšem nebude vůbec jednoduché. Vyžadovalo by to rychlé ukončení růstu emisí tohoto plynu (viz příloha 1). Globální ekonomika má ale do roku 2020 vzrůst o 70 % a prognózy ukazují, že pokud nedojde ke změně přístupu k fosilním palivům, jejich spotřeba do roku 2020 vzroste o polovinu [13].

Je možné cíle 500 ppm vůbec dosáhnout? Analýzy ukazují, že ano, a že v příštích padesáti letech bychom mohli vystačit s existujícími technologiemi. Žádná z nich ovšem nepostačí sama o sobě, a žádná dokonce nezajistí ani polovinu potřebných úspor. Řešení tedy spočívá pouze v jejich kombinaci. Vědci z Princetonské univerzity publikovali v r. 2004 v časopise Science článek, v němž nabízejí patnáct přístupů, z nichž každý by se podle nich mohl postarat o sedminu celkového množství emisí CO_2 , které je během příštích padesáti let třeba omezit [12]. Jinými slovy, kdyby se podařilo zkombinovat sedm z těchto 15 scénářů a kdyby všechny působily tak, jak si autoři článku představují, po roce 2050 bychom byli na dobré cestě k dosažení cíle 500 ppm. Předpokládá se, že vliv každého scénáře na omezení emisí začne působit prakticky okamžitě a bude lineárně sílit až do roku 2054. Technologie nutná pro realizaci všech scénářů existuje, i když nemusí být laciná. Z navržených scénářů vybíráme:

- Úspornější auta; místo současné průměrné spotřeby 7,8l/ 100 km bude v roce 2054 spotřeba 3,9l/ 100 km.

- Menší závislost na autech; spotřeba zůstane i v roce 2054 na dnešní úrovni, ale ujetá vzdálenost klesne na polovinu. Oba scénáře předpokládají, že počet aut vzroste do roku 2054 na čtyřnásobek.
- Efektivnější uhelné elektrárny; v roce 2054 budou elektrárny spalovat uhlí s 60 % účinností místo současných 40 %. S 60 % účinností se vyrobí dvojnásobné množství elektřiny z uhlí než dnes.
- Zachycování uhlíku v elektrárnách a jeho ukládání; uhlík by měl být odebrán přímo z fosilních paliv, vzniklý CO_2 uložen v podzemních či podmořských rezervoárech. Při odebrání uhlíku z paliv vzniká též vodík, který lze využít pro výrobu energie. Předpokládá se, že by technologie byla v roce 2054 instalována na výkonu 800 GW pro výrobu elektřiny z uhlí nebo 1 600 GW ze zemního plynu.
- Další scénáře spočívají například v náhradě části produkce uhelných elektráren jadernou energetikou nebo alternativními zdroji – větrnou nebo sluneční energií.

I kdyby se vše dařilo tak, jak tento model naznačuje, po roce 2050 musí přijít změna přístupu. Stabilizace emisí CO_2 už totiž nepostačí, emise musejí v této době začít prudce klesat, jinak se nepodaří cíle 500 ppm dosáhnout. Výhledově by měly klesnout až k nule. Tady už s existujícími technologiemi nevystačíme, musí se k nim přidat zcela nový způsob získávání energie. Z navrhovaných možností je nejrealističtější jaderná fúze.

2.2. Jaderná fúze

Letošní rok znamenal přelom ve snaze o ovládnutí termojaderné syntézy jader lehkých prvků, procesu, který by umožnil vyrábět energii z obyčejné mořské vody. Nekonečné spory o to, kde bude stát pokusný fúzní reaktor ITER (International Thermonuclear Experimental Reactor), dospěly v červnu 2005 k rozuzlení: Japonsko, jeden ze dvou finálních kandidátů, ustoupilo, a vítězem se tak stala Evropská unie – konkrétně Francie, na jejímž území má být ITER vybudován. Celkové náklady na projekt by měly dosáhnout pěti miliard USD, přičemž EU zaplatí polovinu a každý ze zbývajících pěti partnerů (Japonsko, USA, Čína, Rusko, Jižní Korea) po deseti procentech [14]. ITER se stane jedním z nejdražších vědeckých zařízení v historii. Cílem projektu není komerční výroba elektřiny, ale další prohloubení znalostí o možnostech termojaderné fúze, procesu, díky němuž září hvězdy.

Ač kvůli škrtům o polovinu menší, než se původně plánovalo, stane se ITER pravděpodobně prvním fúzním zařízením, které vyprodukuje více energie, než kolik mu bylo dodáno (mohl by produkovat až 10x více). Konstrukteři si od něj slibují, že dosáhne výkonu 500 MW [15]. Narozdíl od štěpné reakce, která probíhá v klasických jaderných elektrárnách, nevzniká při termojaderné syntéze radioaktivní odpad. Hlavním ekologickým problémem termojaderné elektrárny budoucnosti by bylo ozáření stěn reaktoru; ozáření stěny by bylo nutné vyměňovat pravděpodobně jednou za několik let a ukládat na úložišť. Odborníci však slibují, že jejich radioaktivita by poklesla pod sledovaný limit během pouhých desítek let.

Reaktor by se měl ve francouzském Cadarache začít stavět v roce 2008. Fungovat by mohl začít v roce 2016 [16] a po vyladění přejít na plný provoz po r. 2020. Pokud se ukáže, že cesta je schůdná, mohla by první termojaderná elektrárna začít fungovat kolem r. 2035.

Výzkum termojaderné fúze je oborem, který se kvůli neschopnosti států dohodnout se na velkém projektu pohyboval na hranici klinické smrti. Nyní má velkou šanci vstát z mrtvých. Vše ale záleží na tom, zda partneři skutečně najdou v rozpočtech obrovské sumy, které si stavba reaktoru vyžádá. Kdyby ITER neuspěl, ať už z ekonomických či technických příčin (druhá možnost není příliš pravděpodobná), ovládnutí jaderné syntézy by se mohlo odložit o desetiletí.

3. VĚDA A MÉDIA

Podle pravidelných průzkumů veřejného mínění organizovaných Evropskou unií nemá pětina Evropanů vůbec zájem o vědu a technologie, třetina z toho proto, že jim nerozumí. Zbýlé 4/5 se nejvíce zajímají o medicínu, životní prostředí a humanitní vědy. Přírodní vědy reprezentované vědami o vesmíru a genetikou jsou až na 6. místě. Může to být jeden z důvodů, proč se téměř třetina obyvatel EU (29 %) domnívá, že Slunce obíhá kolem Země.

Pouhých 10 % Evropanů se cítí velmi dobře informováno o nových vědeckých objevech, stejné procento o nových vynálezech a technologiích. Většina obyvatel EU zároveň soudí, že nejkvalifikovaněji mohou o dopadech vědy na společnost informovat přímo vědci, nikoliv žurnalisté. Nejvíce přitom vědcům důvěřují z celé evropské pětadvacítky Češi [17].

I z těchto údajů vyplývá, že se médiím nedaří vzbudit velký zájem o přírodní a technické vědy a že nejsou pokládána za nejdůležitější zdroj informací. Příčiny jsou pravděpodobně skryty mezi těmito faktory:

- Řada médií odmítá platit redaktory specializované na různé oblasti přírodních věd (fyzikální vědy a vědy o vesmíru, biologické vědy apod.). Pro jednoho člověka je ale obtížné orientovat se v celé problematice přírodních věd. V denním zpravodajství často zpracovávají vědecká témata lidé, kteří nejsou na vědu zaměřeni vůbec, což vede k velkému množství chyb.
- Vedoucí pracovníci některých médií pod pojmem „věda“ rozumějí informování o zdraví a životním stylu, v lepším případě informování o počítačových technologiích, internetu, mobilních telefonech apod.
- Nutnost naplnit každý den zpravodajské stránky deníku nebo vysílací čas neumožňuje věnovat se náročnější oblasti, vede k povrchnímu zpracování a orientaci na novinky pochybné kvality v atraktivním balení. Nedostatek času (a často i zkušeností) neumožňuje redaktorům, aby ověřovali kvalitu výzkumu, o němž chtějí informovat.
- Redaktoři nedokáží vždy odolat tlaku ze strany akademických institucí a orgánů EU, aby se věnovali výzkumům, které tyto instituce chtějí popularizovat (často jde skutečně o výzkum důležitý, někdy by ovšem bylo správným editorským rozhodnutím dát přednost závažnějším věcem nebo příslušný výzkum alespoň zasadit do širšího kontextu).
- Obrovská konkurence mezi tištěnými médii vede k nadsazování informací, snaze o „senzačnost“. Obvykle se to neděje přímo v článku, ale spíše v titulku a tučně vysazených textech na začátku článku, které ve větší míře podléhají zásahu nadřízeného editora.

- Redaktoři specializovaní na vědu jsou vystaveni tlaku, aby zpracovávali témata, která jejich nadřízení pokládají za důležitá. Nadřízení editoři, šéfredaktoři apod. ovšem problematice vědy nerozumějí a jejich nápady jsou často komické.
- Výroba vědeckých pořadů pro televize je drahá a televize na ni odmítají věnovat peníze. Televizní stanice navíc vysílají tyto pořady v časech, kdy je může sledovat jen málokdo. Ve zpravodajství rovněž není pro vědu dost místa a krátká délka zpravodajského šotu často ani neumožňuje vysvětlit, oč vlastně běží.

Tyto negativní faktory pochopitelně nepůsobí ve všech zemích a ve všech médiích ve stejné míře. Zatímco např. v USA se zdají být problémem body 1 a 2 (s výjimkou největších a neprestížnějších listů), v ČR jsou pravděpodobně největším problémem body 1, 3 a 7. V ČR zároveň chybějí specializované studijní programy pro studenty, kteří se chtějí věnovat popularizaci vědy. I kdyby vznikly, jejich absolventi by velmi těžko hledali uplatnění.

4. ZÁVĚR

Globalizace je ve vědě pozitivní silou, která umožňuje realizovat velké mezinárodní projekty. Globalizovaná věda dokáže najít odpověď na řadu problémů globalizovaného světa, z jejích poznatků ovšem často profitují jen některé vrstvy obyvatel vyspělých zemí. Další problém spočívá v tom, že ač věda upozorňuje na hrozby, které se mohou projevit až po desítkách či stovkách let, ochota hledat protizbraň a přijímat nepopulární opatření je často velmi nízká. Je to klasická situace známá z teorie her jako tzv. Věžňovo dilema – vzájemná spolupráce by se sice v dlouhodobém časovém horizontu většině účastníků vyplatila, momentální „zrada“ ale přináší vyšší okamžitý zisk. Poznatky evoluční psychologie, antropologie a teorie her ukazují, že za těchto podmínek nelze spolupráci udržet bez systému určitých kontrolních mechanismů. Paradoxně tak můžeme dospět k závěru, že lékem na řadu problémů globalizovaného světa je jen další globalizace, umožňující vytvoření takových mechanismů na celoplanetární úrovni.

LITERATURA

1. Iaccarino, M. (2004), Mastering Science in the South. EMBO reports, 2004, vol. 5, no. 5, s. 437–441
2. Broad Institute. Genome Biology and Cell Circuits Program [online]. [cit. 2006-09-08]. http://www.broad.mit.edu/genome_bio
3. Artschuler, D., Clark, A. (2005). Harvesting Medical Information from the Human Family tree. Science, 2005, vol. 307, s. 1052–1053
4. International HapMap Project. What is the Hap Map? [online]. [cit. 2006-09-08]. <http://www.hapmap.org/whatishapmap.html.en>
5. Human Genome Project Information Website. SNP Fact Sheet [online]. [cit. 2006-09-08]. http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/faq/snps.shtml

6. MIT OpenCourseWare. Biology: Introduction to Biology, Fall 2004 [online]. Lecture 34 - Human Polymorphisms and Cancer Classification. [cit. 2006-09-08]. Dostupné z: <http://ocw.mit.edu/OcwWeb/Biology/7-012Fall-2004/VideoLectures/index.htm>
7. Tackling the Cancer Genome. *Science*, 2005, vol. 309, s. 693
8. MIT OpenCourseWare. Biology: Introduction to Biology, Fall 2004 [online]. Lecture 35 - Future of Biology. [cit. 2006-09-08]. Dostupné z: <http://ocw.mit.edu/OcwWeb/Biology/7-012Fall-2004/VideoLectures/index.htm>
9. Genomics and World Health. Geneva: World Health Organization, 2002. s. 127. ISBN 92 4 1545542
10. Harris, E. (2004). Building scientific capacity in developing countries. *EMBO reports*, 2004, vol. 5, no. 1, s. 7–11
11. IPCC. Climate Change 2001: Synthesis report; Summary for Policymakers [online]. [cit. 2006-09-08]. <http://www.ipcc.ch/pub/un/syren/spm.pdf>
12. Pacala, S. - Solocow, R. (2004). Stabilization Wedges: Solving the Climate Problem for the Next 50 Years with Current Technologies. *Science*, 2004, Vol. 305, s. 968-972
13. *Science*, 2004, vol. 305, s. 962
14. *Science*, 2005, vol. 309, s. 28–29
15. *Nature*, 2005, vol. 436, s. 318–320
16. The Iter Project. Timeline [online]. [cit. 2006-09-08] http://www.iter.org/a/index_nav_1.htm
17. Special Eurobarometer – Europeans, Science and Technology. Special Eurobarometer, 2005, 224 / Wave 63.1 – TNS Opinion & Social, European Commission.

Globalizace a náboženství

Tomáš Halík

Řada autorů upozorňuje na to, že globalizace neznamená jen celosvětové rozšíření jedné (západní, „moderní“) civilizace, jejích hodnot a životního stylu, nýbrž spíše vznik kvalitativně nové civilizace, která poznamenává a proměňuje i tu společnost, z níž dynamika vzájemného propojování „světů“ původně vycházela. Západní civilizace uvolnila síly, které v odlišných kulturních kontextech působí jinak, než Západ očekával a byl zvyklý. „Pohyb modernizace“ vyvolává i dramatické obranné reakce a také řadu důsledků, které nejsou řešitelné jinak, než v opravdu globálním měřítku. Přijmout taková řešení předpokládá konsensus, pohled z širší perspektivy, tedy také schopnost překročit myšlenková schémata, která Západ považoval za samozřejmá.

Zpočátku pochopitelně převažovaly analýzy ekonomických faktorů a politických důsledků globalizace. V poslední době se však obrací zájem i k souvislostem kulturním a duchovním. Proces globalizace totiž zasahuje také sféru hodnotové orientace, životního stylu a způsobu vnímání světa – a tyto změny v duchovní oblasti se zpětně promítají i do jednání lidí ve sféře ekonomie a politiky.

Průkopníkem sociokulturních analýz globalizace je zejména pittsburgský sociolog Roland Robertson. Globalizace podle Robertsona má charakter paradoxu, přináší zároveň absolutizaci i relativizaci. Jde o „*univerzalizaci partikulárního*“ – globální rozšíření západní kultury, vyrostlé z křesťanských základů a zároveň o „*partikularizaci univerzálního*“ – západní kultura se těsněji setkává s ostatními kulturami, její nárok na univerzální platnost naráží na fakt plurality a je tím relativizován. Tento paradox se promítá i do osudů náboženství: jejich podoba i jejich sociální role se prudce mění, některé formy slábnou, zatímco jiné se prudce rozvíjejí.

Robertson jako jeden z prvních věnoval pozornost tématu „náboženství a globalizace“. Zatímco před třiceti lety se ještě mnoho sociologů v duchu tehdy převládající teze o sekularizaci domnívalo, že role náboženství bude v budoucnosti celosvětově rapidně slábnout, Robertson už v sedmdesátých letech předpověděl, že náboženství si nejen udrží svůj sociální význam v postindustriální společnosti, nýbrž že právě v procesu globalizace může sehrát významnou roli. Robertson odmítl představu, že to, co jsme pozorovali v moderní západní společnosti – vydělení náboženství jako samostatného dílčího sektoru a jeho oddělení od politiky, „privatizaci náboženství“ – můžeme pokládat za obecný jev. Mnozí předpokládali, že to, co prožívá Evropa, musí dříve nebo později přijmout celý svět. Opustíme-li však předsudek eurocentrického výkladu dějin, zjistíme, že v globálním měřítku je evropský vývoj – a platí to zejména o náboženské situaci – daleko spíše izolovanou výjimkou než univerzálním jevem. Nezápadní kultury sice převzaly osvícenstvím vytvořený západní koncept „náboženství“, avšak naplnily ho záhy zcela odlišným obsahem. Náboženství se stalo jedním z nejvýznamnějších nositelů skupinové identity. Zejména tam, kde se různé skupiny cítily ohroženy unifikujícím tlakem globalizace, náboženství prožila revitalizaci a repolitizaci – a tato skutečnost se stala vsutku globálním jevem.

V naší úvaze se stručně dotkneme několika tezí, které lze odvodit z úvah a výzkumů celé řady předních soudobých sociologů, religionistů a politologů:

1. Jedním z charakteristických globálních jevů je reprivatizace a repolitizace náboženství – celosvětový masivní návrat náboženství do veřejného a politického života.

Tváří v tvář této skutečnosti bylo třeba revidovat donedávna velmi rozšířená myšlenková schémata:

- 1.1. Je třeba opustit či radikálně reinterpretovat „paradigma sekularizace“.
- 1.2. Vztah náboženství a politiky už nelze vnímat paradigmatem „oddělení církve a státu“.

2. Proces globalizace působí změny sociálních rolí náboženství v několikerém směru:

- 2.1. Globalizace vede k náboženské pluralitě, v řadě společností mizí monopolní postavení náboženských organizací, relativizují se jejich nároky na univerzalitu. S oslabením tradičních náboženských struktur se šíří jak náboženský individualismus, tak alternativní formy náboženství a funkcionální alternativy náboženství.
- 2.2. V pluralitní společnosti se utvářejí nové podoby tradičních náboženství a ty pak zpětně ovlivňují původní komunity.
- 2.3. Globalizace a její průvodní jevy vyvolávají jako reakci náboženský fundamentalismus, který někdy nabývá forem fanatismu.
- 2.4. Globalizace napomáhá růstu vlivu „globálních náboženských vůdců“.

3. Globalizace vede k posilování vzájemného kontaktu náboženství

- 3.1. Vzájemný kontakt náboženství někdy posiluje synkretismus a „vícečetnou náboženskou identitu“.
- 3.2. Rostou ekumenické snahy a snahy o mezináboženský dialog.
- 3.3. Objevují se snahy o dialog a spolupráci mezi politickými a náboženskými elitami, od náboženství se čeká „spiritualita globalizace“, péče o „etické minimum“ a kritický korektiv negativních či jednostranných dopadů globalizace.
- 3.4. Za určitých okolností však kontakt náboženství vede ke střetům.

1. REPRIVATIZACE A REPOLITIZACE NÁBOŽENSTVÍ

jsou jedním z charakteristických globálních jevů; jde o celosvětový masivní návrat náboženství do veřejného a politického života.

Německý sociolog Thomas Luckmann revidoval koncem šedesátých let 20. století názor, že sekularizace moderní společnosti znamená úpadek a možná blížící se zánik náboženské víry: ukázal, že víra nemizí, pouze se „stěhuje“ z veřejného života a z vnějších forem, tj. zejména

na institucionální církevně-orientované podoby do oblasti soukromého života jednotlivců (Luckmann, 1967). Náboženství nezaniká, ale stává se „neviditelným“, *privatizuje se*.

Přinejmenším v řadě evropských zemí můžeme pozorovat i nadále tendenci k „individualizaci víry“ – slábnutí ochoty věřících plně se ztotožnit s tradičními církevními institucemi a v důsledku toho slábnutí některých dřívějších funkcí těchto institucí ve veřejném životě. Avšak během poslední čtvrtiny dvacátého století zastínil tyto jevy jiný trend, který je ještě daleko razantnější a na rozdíl od sekularizace některých evropských zemí má vpravdě celosvětový charakter: masivní nástup náboženství do veřejného života, zejména do politické sféry.

Francouzský sociolog Gilles Kepel ve svém bestselleru *Boží pomsta: křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět* (Kepel, 1996) dokládá politickou ofenzívu monoteistických náboženství proti liberálnímu řádu. Uvádí řadu příkladů: „islámské revoluce“, vliv evangelikálních skupin na politický život USA, konzervativního judaismu na politiku Izraele, řadí sem i katolické hnutí *Comunione e Liberazione* a (podle mého názoru neoprávněně) vizi „reevangelizace Evropy“ Jana Pavla II. Americký sociolog Jose Casanova který analyzuje roli náboženství ve Španělsku, Polsku, Brazílii a USA razí pro podobné jevy pojem *deprivatizace náboženství*. „Termín deprivatizace má postihnout výskyt nových historických událostí, které znamenají přinejmenším kvalitativně určitý zvrát v tom, co se považovalo za sekulární trendy. Náboženství vstupují na celém světě do veřejné sféry a do arény politických soubojů – nejen aby jako v minulosti hájila své tradiční pole, nýbrž aby se přímo účastnila bitev, které určují moderní hranice mezi sférou veřejnou a soukromou, mezi systémem a životním světem, mezi právem a morálkou, mezi jednotlivcem a společností, mezi rodinou, občanskou společností a státem, mezi národy, státy, civilizacemi a světovým systémem.“ (Casanova, 1994, str. 6). Podle Casanovy náboženství od osmdesátých let hojně využívají toho, že podle pravidel moderní společnosti mohou vstupovat do veřejné sféry, pokud respektují zásady svobody vyznání a práva na soukromí.

Jiný americký sociolog, Mark Juergensmeyer popisuje snahu světových náboženství zasahovat aktivně do veřejného života a prosazovat mravnost v politice. Všimá si spojení tradičních náboženství s moderní politikou (Juergensmeyer, 1993). Globalizace a konec bipolárního světa nepřinesla konec dějin, nýbrž vzkříšení lokálních společenství na náboženském a etnickém základu, v celosvětovém měřítku můžeme pozorovat propojování etnického prvku a náboženství – „náboženský nacionalismus“. Na různých místech světa, v afrických zemích, v Iránu, Egyptě, Izraeli, Palestině, Mongolsku, Indii, Srí Lance a celé Střední Asii tvoří nábožensko-etnická hnutí opozici proti sekulárnímu nacionalismu. Juergensmeyer byl jeden z prvních autorů, kteří dlouho před 11. zářím 2001 věnovali pozornost „náboženskému terorismu“, zejména v Jižní Asii a na Středním východě.

Na konci 20. století lze těžko najít nějaký velký konflikt, v němž by nehrálo náboženství značnou roli, i když můžeme diskutovat o tom, zda a nakolik náboženské symboly a myšlenky jsou jen využívány a zneužívány jako zástěrky a nástroje zájmů jiného druhu a původu. Náboženský radikalismus a fundamentalismus by však neměl zastínit i významnou politickou úlohu náboženství a náboženských institucí v procesu mírového řešení konfliktů a při přechodu od pravicových i levicových diktatur k demokracii a občanské společnosti – vzpomeňme např. roli katolické církve v Polsku, Španělsku, Chile, na Filipínách, v Nicaragui apod. či podíl činnosti a autority papeže Jana Pavla II. na pádu komunismu a při procesu evropské integrace.

1.1. Je třeba opustit či radikálně reinterpretovat „paradigma sekularizace“

Politická role náboženství a velký rozmach tzv. „nových náboženských hnutí“ – ať už v rámci tradičních náboženství a náboženských institucí nebo častěji za jejich hranicemi – patří k nejčastěji zmiňovaným argumentům pro opuštění či alespoň důkladnou revizi teorie sekularizace. Tato teorie byla po mnohá desetiletí téměř nezpochybnitelným paradigmatem sociologie náboženství. Dnes však většina odborných prací o postavení náboženství v současném světě začíná tím, že se distancuje od názoru, že lze v historicky představitelné době očekávat jakousi obecnou demisi náboženství a nahrazení náboženství nějakým jiným jevem, např. vědou – jak to očekávali někteří zastánci osvícenských a pozitivistických teorií. Teorie sekularizace se dnes často považuje za vědecký omyl, vzniklý neoprávněnou generalizací krize určitých funkcí určitých forem náboženství v určité geografické oblasti, kterou můžeme při opravdu globálním pohledu označit za marginální a vyjímečnou. Pokud dnes někdo z vážných autorů pojem sekularizace dosud používá jako charakteristiky současného světa (přesněji určité části Evropy), snaží se ho přesněji vymezit a odlišit od „sekularismu“ – ideologického konceptu, který chtěl proces „odnáboženštění“ propagovat a urychlovat. David Martin, který se v knize *A general theory of secularisation* (1978) snad nejpodrobněji věnoval různým koncepcím sekularizace, uzavírá své analýzy konstatováním, že již není vědecky obhajitelné považovat sekularizaci za všeobecný, jednotný a nezvratný proces. Také Fenn tvrdí, že bylo chybné líčit sekularizaci jako jakousi dějinnou zákonitost na způsob přírodního dění – jde o neustálý zápas jednotlivých aktérů, jehož končený výsledek je nejistý. Např. Stark a Bainbridge, kteří se pokusili aplikovat na náboženství teorii racionální volby a uskutečnili rozsáhlé empirické výzkumy religiozity, došli k názoru, že sekularizace je jedna z fází normálního cyklického vývoje náboženství (sekty se proměňují v církve, církve slábnou, objevují se inovace – nové kultury...). Etapa sekularizace v evropském novověku nezanechala nenáboženskou společnost – oslabena je pouze jedna forma náboženství. Víra zůstává a hledá jen nová vyjádření. Společnost je spíše odcírkevněna než odnáboženštěna, přičemž největší krize zakoušejí „sekularizované církve“ – ty, které se nejvíc snažily se přizpůsobit „tomuto světu“. Náboženství nejen přežije, ale zažije velký rozmach, a to právě v transcendentálních a supranaturálních formách. Tam, kde jsou církve slabé, lze očekávat nárůst „nových kultů“ (nezatížených staršími tradicemi a tedy flexibilnějších vůči nové situaci); tam, kde jsou silné, spíše „sekt“ (inovací na půdě existujících náboženství (Stark – Bainbridge, 1987)).

1.2. Vztah náboženství a politiky už nelze vnímat paradigmatem „oddělení církve a státu“.

Studujeme-li vztah náboženství a politiky v globálním měřítku, dojdeme patrně k dalšímu závěru: *osvícenské paradigma „oddělení církve od státu“ je jakožto klíč k porozumění této problematice zcela překonané.* Tento koncept byl dějinně podmíněným nástrojem obrany státní sféry vůči nebezpečí dominance mocné církve a zároveň i ochranou svobody náboženství před státními zásahy. Vyrostl ze středověkých zápasů mezi papežskou a císařskou mocí a jako odpověď na náboženské války sedmnáctého století a na snahy absolutistických monarchů diktovat víru poddaným. Jistě můžeme i dnes ocenit a uplatnit řadu právních a politických zásad, chránících vzájemné nevměšování a nesměšování státních a církevních institucí. Avšak chceme-li dnes pochopit vztah náboženství a politiky, nevystačíme

už s konceptem zaměřeným na vztah státu a církve: *pojmem „církev“ totiž dávno nezachycuje pestrout realitu náboženského života dneška, stejně jako „stát“ není vyčerpávajícím ani nejvyšším označením politické reality.* Také zásada „oddělení“ – separace, izolace – zní v době globalizace, propojující nejrůznější sektory života, zcela absurdně a zastarale.

Doba, kdy téma náboženství a politika bylo možné zjednodušit na vztah dvou institucí – církve, mající monopol na náboženství a stát, mající monopol na politický život – už dávno skončila. *Dynamika dnešního náboženského života se zdaleka nevyčerpává v rámci „církev“ či církví, zvláště chápeme-li toto slovo právnicky jako označení institucionální stránky společenství věřících.* Jak jsme si ukázali, dnešní religiozita je nesena především množstvím nových duchovních proudů, ať už v rámci tradičních náboženství a náboženských institucí nebo za jejich hranicemi.

V nezadržitelném procesu globalizace slábne rovněž role národního státu. Občanskou společnost dnes už zdaleka nereprezentují tak silně jako před sto lety klasické instituce – stát, politické strany, odborové organizace. Budoucnost zřejmě i zde patří ve větší míře sociálním hnutím a mezinárodní síti nevládních organizací všeho druhu. Tradiční církevní instituce, stejně jako stát, politické strany či odbory mají v dnešním světě stále nezastupitelné místo, avšak nemají zdaleka takový význam pro předávání hodnot, vytváření „společného jazyka“ a ovlivňování stylu života a myšlení jako dříve.

Politický i náboženský život dynamicky pulsuje v politicko-sociálních i náboženských hnutích a seskupeních, které někdy působí uvnitř struktur států a církví, někdy mimo ně. Často dnes přesahují tyto struktury, *stávají se mezinárodními a ekumenickými.* Bude velmi zajímavé sledovat vztahy mezi novými sociálními a náboženskými hnutími a iniciativami. Existuje mnoho pozitivních příkladů z prostředí, kde se občanské a náboženské iniciativy dokázaly na lokální, národní či mezinárodní úrovni spojit a pozitivně ovlivnily zrání občanské společnosti, nutného podloží demokratického systému. Vzpomeňme např. počátky polského hnutí Solidarita, kdy souhra občanských a náboženských iniciativ, církevních představitelů a politických aktivistů dokázala radikálně pozitivně změnit politický systém v zemi a tak výrazně přispět k politickým změnám v celé středovýchodní Evropě.

2. PŮSOBÍ ZMĚNY SOCIÁLNÍCH ROLÍ NÁBOŽENSTVÍ V RÁMCI PROCESU GLOBALIZACE

Zamysleme se nyní nad jednotlivými důsledky globalizace v oblasti náboženství, jež se projevují různými způsoby:

2.1. Sílí náboženská pluralita, mizí monopolní postavení náboženských organizací, relativizují se jejich nároky na univerzalitu

Jeden z nejvýznamnějších soudobých sociologů Petr L. Berger věnoval velkou pozornost sekularizačnímu procesu. Nejprve se domníval, že jde o jev, který se v důsledku „westernifikace“ světa rozšíří z Evropy do jiných kontinentů, později však tuto hypotézu odmítl. Důsledkem sekularizace je podle Bergera *demonopolizace* náboženství: nejvýraznější charakteristikou dnešního světa už není sekularizace, nýbrž náboženská pluralita. Náboženská

orientace je dnes věcí svobodné individuální volby. Náboženství se ocitla v tržní situaci, vzájemně si konkurují, ale také se v řadě případů jednotlivé denominace více vzájemně chápou a někdy vytvářejí pakty a „kartely“. Náboženské instituce se byrokratizují, věřící s nimi nebývají už tak pevně spojeni, náboženský život se laicizuje. V této situaci, kdy žádná náboženská skupina nemůže prosadit své univerzalistické nároky, však roste nejen tolerance, často doprovázená relativismem, nýbrž i fanatismus. Relativismus, nutnost volby a obtížná orientace v názorově mnohobarevném světě totiž v mnoha lidech budí úzkost a ta probouzí fundamentalistické sklony. Náboženství stojí tedy před nesnadným úkolem najít střední cestu mezi fanatismem a relativismem (Berger, 1997).

S oslabením tradičních náboženských struktur sílí alternativní podoby náboženství

Mladší generace sociologů náboženství kritizuje „klasiky“ svého oboru za to, že se při svém tvrzení o úpadku či zanikání náboženství paradoxně stali obětí „teologického“ pojetí náboženství. Zaměřili se na tradiční církevní formy náboženství a v důsledku tohoto redukcionistického přístupu sociologie nevěnovala včas dost pozornosti jiným formám religiozity, které na rozdíl od oněch tradičních podob přibližně od poloviny 20. století zaznamenávají údobí rozkvětu a rozšíření. Při pohledu na tyto vitální „náboženské novotvary“ tato mladší generace sociologů dospěla k závěru, že náboženství v soudobém světě nemizí, pouze se mění.

Pro tyto „náboženské novotvary“ se ujímá pojem „nová náboženská hnutí“. Zatímco v běžném chápání (silně ovlivněném médií) se pro tyto „novotvary“ používá nejčastěji slovo „sekty“, v akademickém přístupu bývá toto označení většinou odmítáno jakožto pejorativní. Někteří autoři je však používají, ovšem v přesněji vymezeném smyslu. Rozlišují v rámci „nových náboženských hnutí“ dva typy: „*sekty*“, které se zpravidla tvoří v rámci existujících náboženství a náboženských institucí a vedle nich „*kulty*“, které obyčejně vyrůstají a získávají své přívržence mimo oblast tradičních náboženství a „oficiálních struktur“. Vedoucí osobnosti těchto kultů mnohdy neusilují vůbec o to, získávat „členy“, širokou „členskou základnu“, nýbrž ovlivňují společnost působením v médiích či prostřednictvím vztahu terapeut – klienti.

Síli zároveň funkcionální alternativy náboženství

Sociologové, kteří se hlásí k funkcionálnímu pojetí náboženství (nesnaží se definovat náboženství jeho „předmětem“, nýbrž jeho sociální rolí), často považují náboženství za antropologickou či kulturní konstantu, tvrdí, že neexistuje a nikdy neexistovala „společnost bez náboženství“ – tam, kde slábne role tradičních náboženství, tam jejich roli (nebo alespoň některé aspekty „náboženské role“) přebírají jiné instituce a společenské prvky: např. média, sport, populární hudba... Politologové věnují pozornost „politickým náboženstvím“ (zejména snaze totalitních režimů nabídnout svou „víru“, obřady a „mystiku“, legitimovat společenský řád a vyžadovat maximální míru oddanosti). Sociolog Robert Bellah a řada dalších autorů zavádějí pojem *civil religion* – „občanské náboženství“, původně pocházející od Rousseaua, pro označení snahy vyjádřit „posvátný základ“ národa a státu (Bellah, 1992). Častým předmětem studia je zejména francouzská verze „občanského náboženství“, kterou se jakobíni v době Francouzské revoluce snažili nahradit katolické obřady, či americká verze, soubor idejí a symbolů, který má v Američanech utvrdit vědo-

mí o mimořádném poslání Spojených států a dodat lojalitě k vlasti charakter posvátného závazku. Někteří autoři se ptají, zda po odeznění současné vlny nových náboženských hnutí se nestane právě idea globalizace, myšlenka sjednocení lidstva a „nového světového řádu“ jakýmsi „novým náboženstvím“. Už nyní někteří upozorňují na paradox, že západní chápání mezinárodního řádu, který není nábožensky legitimován a snaží se udržet „naked public place“ (veřejný prostor chráněný před vlivem jakéhokoliv náboženství), si sám nárokuje takovou míru oddanosti, že se tato sekularita stává „posvátnou“ a tím je provokující výzvou pro tradiční náboženství, která takové chápání politiky vnímají jako idolatrii (modloslužbu).

2.2 V pluralitní společnosti se utvářejí nové podoby tradičních náboženství a ty pak zpětně ovlivňují původní komunity

Casanova ukazuje, že zejména v USA se mění v důsledku zkušenosti s pluralitní společností charakter některých světových náboženství – např. židovství či katolicismu. Americké židovství pak zpětně hluboce ovlivnilo judaismus v ostatních částech světa včetně Izraele. Podobně bychom mohli ukázat na vliv amerického katolicismu na II. vatikánský koncil s jeho uznáním zásad náboženské svobody a tolerance a prostřednictvím koncilu na celosvětový katolicismus.

Dnes pozorujeme vývoj „amerického buddhismu“. Bude mít tato transformace buddhismu (např. přiblížení k psychoterapii) vliv na buddhismus nejen v západním světě, nýbrž i v tradičních buddhistických zemích?

2.3. Globalizace a její průvodní jevy vyvolávají jako reakci náboženský fundamentalismus, který někdy nabývá forem fanatismu

Pojmem „fundamentalismus“ se dnes rozumí zpravidla snaha uniknout před nutností složité volby a obtížné orientace v mnohotvárné skutečnosti „návratem k základům“, jednoduchým principům, často černobílému vidění světa a demonizaci „odlišných“. Je to jedna z rozšířených reakcí jednotlivců i skupin na znejistující složitost života v globalizujícím se světě a na údajné či skutečné ohrožení individuální a skupinové identity „zestejnujícím“ tlakem „globální kultury“. S mentalitou „fundamentalismu“ se setkáváme i mimo oblast náboženství – můžeme tak označit např. nacionalismus nebo určité radikální ekologické skupiny, zatracující moderní civilizaci a hlásající návrat k „jednoduchému životu podle přírody“. (Je ovšem diskutabilní, nakolik je oprávněné používat pojem „fundamentalismus“, kterým se označovaly určité skupiny v protestantismu, takto široce; někteří badatelé namítají, že se tento pojem – podobně jako slovo „sekta“ – stal pejorativním a tudíž neúnosným pro akademický diskurs.)

V oblasti náboženské se zdá, že zvláště některá „nová náboženská hnutí“ mají ve své radikalitě blízko k fundamentalismu, zatímco tradiční náboženské instituce díky svým tisíciletým dějinným zkušenostem bývají někdy více schopny se adaptovat na různé kulturní podmínky a jsou dokonce často ochotnější k dialogu s ostatními a k rozumným kompromisům. Pokud mají pravdu ti sociologové, kteří tvrdí, že náboženství a „náboženské inovace“ začínají vždy jako „sekty“ a časem dozrávají do podoby „církve“, pak nepřekvapuje, že ono zárodečné stádium bývá více provázeno nekompromisním fundamentalismem než pozdější

institucionalizace. Ovšem v případech, kdy se tradiční náboženství revitalizují jako „kontrakultura“ v zápase proti zvnějšku vnucené „modernizaci“ a sekularizaci (např. „muslimská revoluce“ proti prozápadnímu režimu šacha Rézi Páhlaví v Iránu), nabývá fundamentalismus nejvíce militantních rysů. Nositeli radikálního náboženského fundamentalismu bývají často mladí lidé, kteří studovali či působili na Západě, ale cítí se nepřijatí Západem a zároveň (často podvědomě) cítí své vykořevení z vlastní civilizace, do níž se chtějí vrátit jako „osvoboditelé“ a „mstitelé“ (např. Usama bin Ládín). Fundamentalismus je často křečovitou a panickou reakcí na vlastní pochybnosti než projevem skutečné pevnosti ve víře. Ovšem ne každý „fundamentalismus“ vede k fanatismu a i v případě fanatismu musíme rozlišovat mezi „tichými fanatiky“ a fanatiky schopnými sáhnout k násilí, a rovněž mezi „primárními fanatiky“ a těmi, kteří jsou ochotni nechat se indukovat jejich fanatismem.

2.4. Globalizace napomáhá růstu vlivu „globálních náboženských vůdců“

Názorným příkladem je vliv, jaký měl Jan Pavel II. – který byl označen za „nejviditelnější světovou osobnost posledního čtvrtstoletí druhého milénia“ – nebo tibetský dalajláma. Velkou roli zde kromě osobního charismatu těchto osobností a politického kontextu jejich vystoupení sehrálo i jejich neúnavné cestování a schopnost komunikovat s médii, s širokým publikem i jednotlivci.

3. GLOBALIZACE VEDE K POSILOVÁNÍ VZÁJEMNÉHO KONTAKTU NÁBOŽENSTVÍ

3.1. Vzájemný kontakt náboženství někdy posiluje synkretismus a „vícečetnou náboženskou identitu“

Častou reakcí na „prolínání světů“ a vzájemné kontakty světových náboženství je od nepaměti tendence přebírat jednotlivé prvky či dokonce vytvářet jakousi syntézu, „supernáboženství“, které by obsáhlo všechny dosavadní tradice a rozpustilo je v jakési polévce, dostupné buď zvláštním zasvěcencům, povzneseným nad úzké hranice jednotlivých denominací, či „celému lidstvu“. Gnostické a neagnostické snahy o „vyšší vědomí“ dnes nalézají své místo zejména v mnohobarevném hnutí New Age, v proudech „postmoderní spirituality“, snahách spojit zejména mystické elementy světových náboženství s prvky psychoterapie, „rozvoje lidského potenciálu“ apod. a nejčastěji končí jako obskurantní sekty. Podobně vyúsťují snahy o nová univerzální náboženství jako Bahájí či „Církev sjednocení“ reverenda Moona.

Pozoruhodným důsledkem stýkání a prolínání náboženských světů je i „vícečetná náboženská identita“, která se v poslední době stává předmětem psychologického i religionistického bádání – skutečnost, že se jedna osoba hlásí k několika náboženstvím, která různým způsobem ve svém životě kombinuje.

3.2. Rostou ekumenické snahy a snahy o mezináboženský dialog

Zcela jiný charakter než pokusy zrušit přirozenou pluralitu náboženství mají snahy o ekumenismus (sblížení mezi křesťanskými církvemi) a mezináboženský dialog. Na rozdíl

od dřívějšího „unionistického hnutí“ (snahy přivést pravosláví a jiné církve východního křesťanství do římskokatolické církve) hledají ekumenické snahy – jejichž výrazem byl např. na katolické straně druhý vatikánský koncil (1963–65) – jednotu, která by respektovala identitu jednotlivých tradic a jejímž cílem je spíše „bratrské porozumění“ a úzká spolupráce než institucionální uniformita (byť o konečném cíli ekumenismu panují mezi církvemi i uvnitř nich různé představy). Mezináboženský dialog (někdy též nazývaný „velká ekumena“) přesahuje rámec křesťanství a týká se vztahu mezi náboženstvími, zejména vztahů mezi velkými monoteistickými náboženstvími, židovstvím, křesťanstvím a islámem (tzv. „abrahamovská ekumena“). Probíhají též kontakty mezi monoteistickými náboženstvími (zejména křesťanstvím, u ostatních dvou „abrahamovských náboženství“ jsou tyto vstřícné kroky naprostou výjimkou) a „náboženstvími Dálného Východu“ – zde je ovšem třeba položit otázku, nakolik pro spirituální cesty indického původu lze užít konceptu „náboženství“, který je ryze západní a ve své nejrozšířenější podobě vznikl na půdě křesťanské v době osvícenství.

Někteří křesťanští teologové se snaží odložit onen osvícenský pojem „náboženství“ jako zastaralý eurocentrický předsudek, aby pak mohli chápat setkání křesťanské víry s „buddhismem“ a „hinduismem“ nikoliv jako buď střet konkurenčních náboženských systémů či podezřelý synkretismus, nýbrž jako možnost „inkulturace“ evangelia do stylu života a myšlení neevropské kultury (analogické „inkulturaci“ evangelia do řecké, římské, keltské či slovanské kultury v Evropě, která ostatně není vlastí křesťanství). Ovšem otazníky nad pojmem náboženství mohou vést také k otázce, kterou si už položili někteří teologové a religionisté, nakolik je samo křesťanství nutně spojeno s „náboženstvím“ a zda současnou formu křesťanství v „postkřesťanské“ Evropě je ještě možno označit jako náboženskou (srov. Halík, 2004).

Tím se otvírá také otázka, kterou si opakovaně v posledních letech klade autor této stati, zda ono specifické postavení křesťanství, které má jak náboženskou, tak nenáboženskou podobu, nekvalifikuje dnešní křesťanství k úloze být jakýmsi tlumočnickem a mediátorem mezi světem tradičních náboženství a sekulárním světem Západu, neboť s oběma světy má významné společné body.

3.3. Objevují se snahy o dialog a spolupráci mezi politickými a náboženskými elitami, od náboženství se čeká „spiritualita globalizace“, péče o „etické minimum“ a kritický korektiv negativních či jednostranných dopadů globalizace.

Zvláště v poslední době jsme svědky toho, že mezinárodní politické a diplomatické organizace stojí o dialog s představiteli světových náboženství. Příznačný pro tuto tendenci byl např. summit náboženských vůdců na půdě OSN. Také v Praze se při konferencích Forum 2000 pravidelně setkávají zástupci světa vědy, politiky, filozofie, umění i náboženství – v říjnu 2001 zde zazněla výzva Václava Havla představitelům světových náboženství, aby hledali dialog a obohacující výměnu zkušeností nejen mezi sebou, nýbrž i s politiky a státníky, vědci a podnikateli. Drastický útok arabských „náboženských teroristů“ proti New Yorku v září 2001 vyvolal pozitivní protiakci: vůdci světových náboženství i političtí představitelé zřejmě cítí potřebu protestovat proti zneužívání náboženských symbolů a emocí v mocenských zápasech, stejně jako proti prosazování jakékoliv víry násilnými prostředky.

Zejména nonkonformní katolický teolog Hans Küng zdůrazňuje, že předpokladem světového míru je mír a vstřícný *dialog mezi náboženstvími*. „Projekt světový ethos“ – jak zní titul známé Küngovy knihy (Küng, 2000) a jím založené nadace – se zaměřuje hlavně na vyjádření těch morálních zásad, které jsou společné či analogické v jednotlivých náboženstvích. Ty by mohly tvořit „etické minimum“ jakožto konsenzuální východisko pro globální obnovu světové politiky, kultury a hospodářského života. Také někteří náboženští vůdci – zejména Jan Pavel II a dalajláma – tvrdí, že věřící jsou „experty na humanitu“ a náboženství jsou rezervoáry sil naděje a morální obnovy. Např. katolické sociální učení je příkladem toho, jak náboženství chtějí povzbudit solidaritu mezi lidmi, překonat sociální, národnostní i rasovou nevraživost a nenávisť. Poměrně často slyšíme volání po tom, nenechat utváření politického a hospodářského života v režii „neviditelné ruky trhu“, nýbrž aktivně spoluutvářet nový světový řád. Pokud by „globální vesnice“ nestála na určitých sdílených duchovních základech, byla by stavbou na písku, ne-li přímo na minovém poli.

Rovněž není bez zajímavosti vracet se k myšlenkám jednoho z prvních heroldů a „proroků“ globalizace, jezuitského myslitele a přírodovědce Teilharda de Chardin. Jeho vize vzniku „noosféry“ je korektivním doplňkem čistě technokratického či makroekonomického pohledu na civilizační proměny. Český filozof Jan Patočka počítá Teilharda (spolu s Ernstem Jüngerem) k myslitelům, kteří v drastických zážitcích 1. světové války prožili tajemnou sounáležitost trpících na obou stranách fronty, zakusili „vykloněnost života do noci nebytí“ a utvořili pak „solidaritu otřesených“. V době apokalyptických vizí zániku civilizace Teilhard přináší pohled plný naděje a inspirace a načrtává cosi, co bychom mohli nazvat „spiritualita globální civilizace“.

LITERATURA

Použitá Literatura

Beckford, J. A. – Luckmann T. (eds.) (1989). *The Changing Face of Religion*, London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.

Bellah, R. N. (1992). *The Broken Covenant: American Civil religion in Time of Trial*, Chicago – London: University of Chicago Press.

Beyer, P. (1994). *Religion and Globalization*, London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.

Casanova, J. (1994). *Public Religions in Modern World*, Chicago – London: University of Chicago Press.

Esposito, J. L. – Watson M. (eds.) (2000). *Religion and Global Order*, Cardiff: University of Wales Press.

Halík, T. (2004). *Vzýván i nevzýván*, Praha: nakl. Lidové noviny.

Juergensmayer, M. (1993). *The New Cold War?* Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Luckmann, T. (1967). *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, New York, Macmillan.

Lužný, D. (1999). *Náboženství a moderní společnost*, Brno: Masarykova univerzita.

Merkl, P. H., Smart N.(eds.) (1983). *Religion and Politics in Modern World*, New York: New York University Press.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.

Robertson, R., Garrett W. (eds.) (1991). *Religion and Global Order*, New York: Paragon House.

Swatos, W., H. (ed.) (1993). *A Future of Religion?: New Paradigms of Social Analysis*, Newbury Park – London – New Delhi: SAGE Publications.

Stark, R., Bainbridge W. S. (1987). *The Theory of Religion*, New York – Bern: Petr Lang.

Doporučená literatura

Hanuš, J. – Vybíral, J. (eds.) (2005), *Evropa a její duchovní tvář*, Brno: CDK str. 83–103, str. 247–261

Berger, P. L. (1997). *Vzdálená sláva*, Brno: Barrister and Principal.

Halík, T. (2006). *Prolínání světů*, Praha: nakl. Lidové noviny

Hungtington, S. P. (2002). *Střet civilizací*, Praha: Rybka Publishers

Kepel, G. (1996). *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*, Brno: Atlantis.

Küng, H. (2000). *Světový étos pro politiku a hospodářství*, Praha: Vyšehrad..

Člověk, věda a technika ve věku globalizace

Ivan Mucha

1. GLOBALIZACE A IMPERIÁLNÍ POLITIKA V MINULOSTI

Žijeme dnes ve věku, jehož základní charakteristiku nelze odvozovat z vlastností člověka současné epochy, ale je spíše třeba ji hledat v povaze technologií, které určují základní prostor lidského jednání i myšlení. Právě vývoj moderních technologií vytvořil podmínky k tomu, aby se prosadila tendence k ustavení jednoho systému globalizovaného světa.

Tendence k ustavení jednoho světa, jednotného systému, přehlednutelného, kontrolovatelného, ovladatelného jistě není nová. V dějinách bylo učiněno mnoho pokusů víceméně zdařile uskutečněných. Řada z nich měla násilnou imperiální povahu případně byla výlučně dobovačná, zaměřená k maximálnímu prospěchu pro centra imperiálního působení. Z dnešního hlediska, reflektujícího globalizační tendence současnosti, byly dosavadní pokusy omezeny vždy pouze na určitá, poměrně přesně vymezená území světa. Dnešní globalizace se týká celé planety, postihuje celou civilizaci člověka a přesahuje či směřuje mimo rozmanité nároky multikulturního světa.

Globalizace je i není dědicem či pokračovatelem imperiální politiky. Je jím v tom smyslu, že veškeré pokusy o vytvoření jednotného systému civilizace musí překonávat překážky, jež jsou kladeny těmi, kteří se takovému pokusu brání. Zpravidla se překonávání překážek uskutečňovalo násilím, lstí, případně snahou dosáhnout konsensu za podmínek, které prosazuje a jejichž povahu určuje rozpínající se síla imperiální. Ta je vždy *movens agens*, skrytou či zjevnou silou prosazující se moci.

Prosazování imperiální moci mělo zpravidla jednoznačně stanovený cíl, k němuž byly hledány co nejvhodnější prostředky. Tímto cílem bylo ustavení a upevnění centrální moci. Imperiální politika vykazovala vždy znaky prosazování účelově racionálního jednání subjektu sledujícího svůj maximální prospěch. Tímto subjektem byla vždy určitá mocenská elita, která své zájmy prosazovala ve jménu určitého konceptu ideologického. Imperiální politika byla tak doprovázena určitou ideologií náboženskou, nacionální, politickou. Budování impéria bylo zdůvodňováno a legitimováno vyššími zájmy a cíli sloužícími fakticky především prospěchu určitých sociálních skupin.

K prosazování imperiální politiky bylo nezbytné disponovat mocenskými prostředky. Imperiální politika se prováděla především násilným způsobem. Za ní vždy stála silná, centralizovaná moc (Arendtová, 1996). Zájmy centrální moci určovaly povahu vztahů na periferiích impéria a stávaly se příčinou napětí mezi centrem a periferií.

2. NÁSTROJE A METODY IMPERIÁLNÍ POLITIKY A GLOBALIZACE

Díváme-li se na globalizaci jako na projev imperiální politiky vyspělých zemí, jistě najdeme řadu shodných znaků s tradičními postupy. Na druhé straně příliš zbrklé ztotožňování imperiální politiky minulosti a dnešní globalizace zastírá mnohé rozdíly, které se mohou ukázat jako podstatné. Můžeme však připustit, že globalizace je částečně dědičkou imperiální politiky.

Částečnou shodu mezi imperiální a globalizační tendencí je možné spatřovat v tom, že obě se nejvýrazněji projevují v oblastech politické, ekonomické a kulturní. Zároveň, že se šíří z oblastí, v nichž civilizačně technický vývoj dosáhl poměrně značně vysokého stupně, přičemž v obou případech hrála podstatnou roli právě technologická vybavenost center, z nichž se vliv šířil do periferií. Především ve věku imperiálního prosazování politických cílů byla vyspělá technologie používána jako prostředek k jejich uskutečnění. V globalizačních procesech se však projevuje ještě jiný a to zcela nový moment aplikace nových technologií, který svědčí o výrazné strukturální změně, k níž dochází v současné společnosti, právě díky specifickému vývoji civilizace moderní technovyvědy a bytostnému určení techniky (Beck, 2004). Dopad samovývoje moderních technologií má také za následek, kromě jiného, revizi tradičních představ o konstantních antropologicko-filosofických předpokladech, stanovení základních vlastností člověka a lidského rodu vůbec. Ukazuje se, že se podstatně mění vztah člověka ke světu, k přírodě, k druhým lidem i k sobě samému a že právě tato změna má globální charakter a význam.

To je také jeden z hlavních důvodů proč při analýze globalizace a globalizačních procesů nevystačíme s pojmem imperiální politiky či imperiálního šíření moci. Imperialismus byl definován a popsán charakteristickými znaky, které se vztahují k jiným historicky vytvořeným strukturám sociální skutečnosti. Globalizace je sociální jev, který se váže k nové situaci, jejíž analýza vyžaduje subtilnější pojmy a kategorie myšlení odpovídající mnohem diferencovanější skutečnosti dnešní vysoce komplexní civilizace.

3. VLIV GLOBALIZACE NA LIDSKOU KULTURU

Na globalizaci je možné pohlížet nejen z hlediska ekonomického a politického, ale také je třeba ji posuzovat z hlediska vlivu, který má na lidskou kulturu. Je možné a z určitého hlediska i nezbytné určit, jaký dopad mají globalizační tendence na hodnotové systémy kultury, v nichž jsou vyznačeny základní ideje a touhy, přání a naděje rozmanitých lidských společenství či komunit (Augé, 1999). Právě v této oblasti dochází dnes k otřesům, které jsou s ohledem na relativně hladké a efektivní prosazování či ustavení globalizačních tendencí v oblasti ekonomické a politické zdrojem sociálních napětí. Ekonomické a politické systémy globalizovaného světa se prosazují jako efektivní systémy pro řešení problémů soudobé civilizace. Takové prosazování neprobíhá snadno, ale je v něm možné spatřovat znaky kontinuálního vývoje moderní civilizace založené na prosazování vysoce racionalizačních a modernizačních opatření. Samovývoj technické civilizace podmíněný rozvojem techniky a vědy postupuje nesmírně rychlým tempem a z určitého hlediska můžeme říci,

že se vzdaluje od původních idejí, myšlenek, ideálů a nadějí, s nimiž byl původně spojován. Byl také považován za záruku zlepšování podmínek života lidí na celé planetě.

Globalizace mohla být zpočátku považována za možnost realizace původně utopického ideálu o šťastném, naplněném, svobodném životě člověka na této zemi. Vše směřovalo především k tomuto rozměru lidského vztahování k životu a ke světu. Bylo možné s nadějí sledovat globalizaci jako proces, v němž mohou být také naplněny ideály osvícenství, především uskutečnění ideje světoobčanství. Efektivní řešení problémů politických a ekonomických, v duchu ideálů světoobčanství, mělo být zároveň zárukou pro naplnění představ, idejí, přání, tužeb lidí v širokém spektru multikulturalismu, kulturní rozmanitosti života různých společenství a komunit.

Prosazování globalizačních tendencí v ekonomice a politice, které má imperiální charakter, přináší s sebou také podstatnou proměnu „životní orientace“, jejíž nejvyšší hodnotou se stává život v materiálním dostatku. Oslabení negativního dopadu imperiální politiky, projevujícího se v každodenním životě, bylo způsobeno zlepšováním materiálních podmínek života.

Globalizace je úzce vázána a spjata se západní civilizací, s její vědou, technikou, ale také s její kulturou, s kulturními vzorci, které určitým způsobem definují také základní vlastnosti člověka. Antropologicko-filosofické určení člověka, v duchu západní civilizace, předpokládá určité konstantní vlastnosti, které jsou také součástí dynamického pojetí světa v tendencích racionalizačních a modernizačních, směřujících k vytvoření společenského systému jako efektivního účelového zařízení, dokonale fungující organizace umožňující uskutečnění potřeb a zájmů jedinců i sociálních skupin¹.

Racionalizace, modernizace i globalizace předpokládají, že základem uskutečnění myšlenky života v blahobytu či dostatku v ekonomické a politické svobodě, je vytvoření podmínek prosazování demokracie, tedy v širším slova smyslu možnosti nalezení shody, konsensu o cílech usilování, směru dalšího vývoje. Politický, demokratický systém má legitimovat životní orientaci lidí v podmínkách života moderní společnosti. Původně humanisticko-osvícenské pojetí, v němž se prosazuje řekněme občansko-právní aspekt možnosti nalezení shody o cílech a prostředcích realizace idejí, má svůj specifický filosoficko-antropologický základ.

Globalizační tendence směřují dnes jednoznačně k vytvoření jednoho systému světové společnosti. Rozhodující roli v tomto procesu mají bezesporu ekonomické zájmy a cíle. Globalizační proces byl zpočátku motivován požadavkem vytvoření světové společnosti blahobytu. Toto je ideál, který ke svému prosazení vyžaduje výrazné strukturální změny politické, sociální a kulturní ve všech regionech světa, kam se globalizace šíří. Universálním nástrojem zajišťujícím šíření globalizace je – z hlediska kulturně, politicky, sociálně roztržitého světa – neutrální podoba moderní, planetární technovědy, výrazného typu racionality technické civilizace Západu prosazujícího se od počátku novověku.

Dopad globalizace na člověka dnešní doby je obrovský a vede k revizi základních představ a konceptů člověka v antropologicko-filosofickém pojetí. Díky tomuto tlaku jsou zpochybňovány především ideje o přirozeném základu člověka, o jeho podstatě, o jeho

1 Tím se zabývá strukturální funkcionalismus a později na něj navazuje systémová teorie.

bytostném vztahu ke světu, o jeho podstatném určení jako bytosti sociální a mnoho dalších. Poměřován základními idejemi filosoficko-antropologickými se člověk v globalizovaném světě svým chováním, cítěním i myšlením vymyká tradičním konceptům, kategoriím a pojmům filosofické antropologie. Mnozí v tom spatřují také příznak ztroskotání víry v tradiční hodnoty humanismu a s ním spjatého konceptu lidské kultury.

Klasické koncepce člověka vycházely z předpokladu jeho situovanosti ve světě víceméně pevných struktur. Také změny společenského života, dějinné události, byly vykládány jako zákonité procesy nebo zásah prozřetelnosti a podobnými způsoby. Situovanost člověka ve světě byla vázána, legitimována či podmíněna Smyslem, tedy jeho vřazením do věčného světa zákonů přírody, přirozenosti, bohů či Boha, Logu, Rozumu. Také věda a technika se podílely na objevování, odkrývání skrytého smyslu světa a lidského života.

4. PLANETÁRNÍ TECHNOVĚDA

Požadavky ustavení globalizovaného světa nejsou podmíněny pouze ekonomickými a politickými zájmy, ale mají svoji nejdynamičtější složku právě v rovině rozvoje moderní planetární technovědy (Heidegger, 2004). Její rozvíjení je autonomním, samostatným procesem typu racionality vyššího řádu, racionality systémové, která nebere ohled na nic jiného, než na sebe samu (Luhmann, 1984). Pojmy diferenciacce, stále objevování nových souvislostí a nových možností prosazování vědy a techniky, určují podstatný charakter tohoto typu racionality. Globalizace a rozvoj planetární technovědy patří bytostně k sobě. Globalizace je realitou současné doby neustále napájenou právě rostoucími nároky vědy a techniky, podstatně určující a podmiňující udržení a zachování vysokého standartu života ve vyspělých zemích planety. Je proto pochopitelné, že globalizační tendence imperiálního charakteru mají svoji příčinu v neustálé expansi a požadavcích moderní technovědy. Planetární technověda dnes určuje výrazněji, než jakákoliv idea politická či náboženská, perspektivu životní orientace člověka.

Zvláštní pozornost je dnes věnována konkrétnímu aspektu šíření planetární technovědy, jakým jsou nové technologie a především elektronická média. Nové technologie a hlavně elektronická média nejvíce zpochybnila význam tradičních pojetí a konceptů lidské přirozenosti. Stoupající význam nových technologií a elektronických médií způsobuje vnější změny ve způsobu řízení a kontroly sociálního života, politického a ekonomického. Mění společenské struktury, vynucuje si zánik určitých profesí a vznik nových, ovlivňuje spektrum potřeb a zájmů, je základem šíření nových informací, nových poznatků a mnoha dalších projevů. Jedním z nezanedbatelných důsledků je i to, že nové technologie a elektronická média nabízejí dnes nepoměrně větší rozsah možností, než jsou ty, které mohou být realizovány (Luhmann, 1996). Racionalita vývoje moderní technovědy probíhá nesmírně rychle a změny, které si vynucuje a které jsou realizovány, zdaleka nemohou být vstřebány a využity, případně reflektovány jedincem. Důsledkem takového vývoje globalizovaného světa je také to, že člověk v něm zůstává v defenzivě, že intenzita změn, jejich četnost a reálné působení mu brání v možnosti nalézt pevný bod, pevné místo a orientovat se v něm.

Druhá rovina změn, tedy komplementární ke změnám ve vnějším světě, se týká vnitřního světa lidského vědomí. I v této oblasti je možné sledovat výrazné změny způsobené

kontaktem a užitím, využíváním elektronických médií. Pozornost se obrací především k informacím, kterých je obrovské množství. Jejich dopad není ovlivněn ani tím, že se kříží, doplňují nebo že si protirečí, že svojí kvalitou a hodnotou jsou značně nevyrovnané. Důležité je pouze to, že informují, tedy i zástupně ukazují, vyjevují, případně artikulují v této podobě to, co je skutečné.

5. UPLATNĚNÍ SYSTÉMOVÉ TEORIE

Analýza procesů současného světa probíhá dnes čím dál častěji v podobě systemického myšlení (Capra, 2004). Systémové teorie podávají dnes nejpřiměřenější výpověď o současné společnosti a o současném světě. Vědecké teorie jako utříděné systémy poznatků obrazy či zachycují souvislosti procesů, elementů, které jsou uspořádány systemicky. Čím je společnost vyspělejší, tedy z hlediska obecné evolucionistické teorie vyvinutější, tím je diferencovanější a komplexnější. Povahu jejího vývoje určuje systémová racionalita svými specifickými požadavky. Prolínají se zde teoretické přístupy s důsledky reálného prosazování stále dokonaleji organizovaných forem života v procesech racionalizace a modernizace, které s využitím poznatků vědy a techniky ustanovily systémový charakter života soudobé společnosti.

Globalizovaný svět může být nahlížen jako systém případně jako komplex systémů, které se vzájemně ovlivňují a protínají a jejichž trvání je založeno na předpokladu, že dokáží efektivním způsobem řešit problémy, které v nich vyvstávají. Tato řešení jsou technická, což znamená, že jsou neosobní, že vyžadují maximální věcnost, tedy objektivně účinná řešení. Systémová racionalita se projevuje právě v této schopnosti řešit problémy zadané jednotlivým systémům. Globalizovaná společnost je dokonale proorganizovaný systém, jehož přežití závisí na připravenosti řešit problémy.

Vyspělá společnost, vysoce diferencovaná a komplexní, si vynucuje nejen reálné změny ve struktuře vztahů, ale také výrazně atakuje představy a ideje, které v určité době se nejvýrazněji podílely na jejím rozvoji a které hluboce ovlivnily životní orientaci lidí moderní doby. Týká se to především metafyzických otázek, idejí o smyslu lidské existence a světa vůbec. Nejsilnějším projevem racionálního budování „lidského světa“, na němž se měla věda a technika podílet zásadním způsobem, byla realizace ideje humanity v různých variantách. Všem těmto variantám bylo společné jedno. Byl jasně stanoven cíl tohoto směřování a zároveň s tím byly hledány prostředky jak ho dosáhnout. Další vývoj západní civilizace se ubíral především cestou zdokonalování podmínek k realizaci cíle.

6. NEZAMÝŠLENÉ DŮSLEDKY GLOBALIZACE

Na počátku vývoje moderní společnosti, která se dnes nachází v podobě globalizované společnosti, byla idea, že vědění je moc, která dokáže přetvářet svět k potřebám člověka, tedy také, že vědění tento akt legitimuje. Rozhodující silou usměrňující takovou přeměnu jsou ideje. Celá tato koncepce stojí na prosazování hodnotového vzorce, jemuž je třeba podřídit veškeré úsilí. Každá kultura si stanoví ideály, hodnoty, své vzorce chování, které legitimují úsilí po jejich naplnění, což zároveň vyžaduje disciplinované jednání, sebeovlá-

dání, sebeomezování a plnění povinností, které z požadavků kulturního vzorce vyplývají. Ideje, hodnotové vzorce kultury, určují životní orientaci člověka a jejich respektování je předpokladem aktivního zapojení jedince do společného díla. Ideální vzorce kulturních hodnot vznikají reduktivním způsobem selekcí možností v co věřit, jak jednat, myslet, cítit a co chtít. Dynamický vývoj moderní civilizace, jejíž hodnotový vzorec preferuje přeměnu světa, přírody a společnosti k potřebám a zájmům člověka, naráží v posledních desetiletích na nečekané překážky.

Již v počátcích formování industriální společnosti se stupňovalo napětí mezi vývojem technické civilizace a rezidui humanistické kultury, především v tom smyslu, že vývoj technické civilizace vytvářel zcela jiné perspektivy, než bylo možné očekávat. Změny způsobené vývojem průmyslové společnosti ostře kontrastovaly s reduktivním obrazem humanistické kultury, který zpočátku tyto postupy legitimoval. Zastánci civilizačně-technického vývoje zdůrazňovali postupné zlepšování sociálních a ekonomických podmínek a považovali je za důsledek prosazování reálného humanismu. Průmyslová revoluce byla v jejich očích předpokladem k možnosti naplnění ideálů humanity v nových podmínkách. Nově se vytvářející poměry sociální, politické a ekonomické zavdaly řadu podnětů k pokusům definovat podstatné vlastnosti člověka moderní doby, které se lišily od příliš abstraktního filosofického pojetí humanity a filosoficko-antropologického pojetí člověka. Především přírodní vědy, biologie, fyziologie, ale také psychoanalýza a sociologie se pokoušely nově zodpovědět kantovskou otázku co je člověk, bez ohledu na filosoficko-humanistické koncepty člověka. Tím se nepřímou dostávají do jiného světla i otázky etické a estetické, správného jednání či v nejširším smyslu slova percepce reality.

6.1. Důsledky pro vztah k přírodě

V moderní době se výrazně mění vztah člověka k přírodě. Je to důsledek hédonistického vztahu člověka ke svému životu a ke světu. Hédonistická životní orientace, která v moderní civilizaci dominuje, se stává masivním jevem. Vytváření efektivních sociálních systémů, směřující zprvu k vytvoření společnosti dostatku, posléze blahobytu, konzumu až do současné fáze nadbytku a mrhání, je založeno na naplnění tohoto požadavku. Racionalizace, modernizace, ale i věda a technika mají sloužit především tomuto cíli. Hédonistická životní orientace se projevuje také odtabuizováním náboženských a morálních zákazů, kritickým výpadem proti tradičním formám života.

Hédonistická orientace způsobuje nepřímou také podstatnou změnu vztahu k přírodě. Příroda jako přirozené prostředí člověka se stává předmětem kvalitativně nového zájmu (Heidegger, 2004). Moc vědění ve vztahu k přírodě se projevuje v pokusech o její maximální užítkovatelnost k hédonistickým cílům člověka. Tyto procesy se svojí intenzitou neustále stupňují a pokud se podstatně nezmění hédonistická životní orientace, hrozí totální devastace přírody. Během několika staletí racionalizace, modernizace a hlavně v poslední vývojové fázi globalizace se devastace přírody neustále zrychluje, přičemž opravná opatření mají ve srovnání se způsobenými škodami nepatrný účinek.

To je způsobeno také tím, že vývoj techniky a nových technologií vedl nejen k devastaci přírody, ale ovlivnil výrazným způsobem i společenskou strukturu a radikálním způsobem utvářel nové formy prosazování hédonistické životní orientace. Zároveň je možné

poukázat na kontinuální vývoj planetární technovědy, který můžeme popsat i jako jakýsi samospasný proces jejího samovývoje, tedy vytvoření dominantního rastru či intencionální struktury, kterou není možné odstranit ze soudobé vyspělé společnosti. Navíc je nutné brát ohled na to, že mechanismy a technologie vytvořené v racionalizačně modernizační fázi vývoje, jsou mimořádně flexibilní a že se neustále inovují. V rovině teoretických řešení nic inovacím nebrání. V rovině praktických opatření je však třeba počítat se značnými reálnými překážkami, mezi nimiž je nejvýznamnější časový faktor, tedy rychlost, s jakou je možné inovace prakticky uskutečnit. Pomalost zavádění opravných opatření ohrožuje jak přírodu, tak společnost. Požadavky, které na přírodu, společnost a na člověka klade globalizovaný svět planetární technovědy, překročily míru stanovenou kulturním vzorcem hédonistického uspokojování potřeb a zájmů, kdy ve svých počátcích byla moderní společnost ve srovnání s dnešním stavem mnohem méně komplexní a diferencovaná.

Důsledkem tohoto paradoxu globalizace je jistá bezradnost a ztráta adekvátního, přirozeného vztahu člověka k světu, přírodě a společnosti i člověka k sobě samému. Technověda a moderní technologie globalizovaného světa vytvořily vysoce sofistikovaný systém vyspělé společnosti, ale nedokáží odstranit úzkost, strach, obavy člověka. Paradox globalizovaného světa se projevuje především v protikladu pohodlí, blahobytu, komfortu a luxusu na jedné straně a v násilí, krutosti na druhé straně.

Zároveň se ukazuje, že právě technika a technologie hluboce zasáhly i do základních určení, podstatných vlastností člověka a lidského rodu. Ovlivnily nejen jeho vztah k přírodě, ale také hluboce zasáhly do jeho vědomí, změnily jeho myšlení, hodnotové preference, zájmy i potřeby. Technika a technologie se staly komplementární součástí lidské podstaty. To odpovídá původnímu filozofickému vymezení podstaty člověka jako rozumné, rozumové bytosti. Rozvíjení rozumových dispozic člověka v racionálním, racionalizací, modernizací a globalizací formovaném světě probíhá způsobem, ve kterém míra, způsob a formy rozvíjení lidské podstaty jsou dnes určovány dominujícím typem systémové racionality technické, systémy komunikace, interakce a mediálními systémy. Je to jiný typ racionality, než je ta, která byla předpokládána v situaci a době definující lidskou podstatu v antickém světě. V té době byl předpoklad rozumnosti, rozvíjení rozumových dispozic člověka chápán také jako ustavení, vymezení přesné míry posuzování věcí. Předpokladem k takovému postoji bylo přesvědčení, že člověk žije v jednom světě, který může poznat, že může odkrýt základní pravdy a zákony dění, přizpůsobit se jim či v jejich duchu změnit i podmínky svého života.

Racionalita soudobé civilizace planetární technovědy, inovace nových technologií a samovývoj mediálních systémů ukazuje, že z hlediska starších předpokladů je nejnápadnější odlišností fakt ztráty míry ve smyslu předpokladu, že člověk má být mírou věcí. Racionalita techniky a technologií v globalizovaném světě se projevuje jiným způsobem, je řádově jiná, než racionalita účelově racionálního jednání jedince. Systémová racionalita se řídí požadavky systému samotného. Evidentní zlepšování sociálních, ekonomických i politických podmínek života bylo zprvu také jistě důsledkem naplňování osvícenského ideálu vytvoření lidské společnosti. Naplňování požadavku vytvoření společnosti uspokojující potřeby a zájmy, zajišťující pohodlí a blahobyt bylo uskutečněno. Vyspělé společnosti se však vyrovnávají s novým jevem charakterizujícím tuto společnost jako společnost nadbytku. Přibývá v ní životních postojů mrhání (Bataille, 1998). Právě v postoji mrhání věcmi,

jichž je nadbytek, se projevuje absence jakékoliv míry, stav hybris, překročení jakékoliv míry. To je jeden z velkých paradoxů globalizovaného světa, totiž skutečnost, že technologie a planetární technověda se vyvíjejí způsobem bez hranic, že otevírají a nabízejí stále nová řešení problémů, ale v jiném řádu racionality, než ve jménu kterého se moderní civilizace ustavila. Řešení problémů moderní doby novými a stále se zdokonalujícími technologiemi a postupná globalizace je vůči existenciálnímu rozměru lidského života zcela lhostejná.

6.2. Důsledky pro sociální vztahy

Globalizace je novým rozměrem sociální skutečnosti. Život v globalizovaném světě se stává nepřehledným. Silně poutá člověka k přítomnosti. Globalizace není postavena na ideji, není chápána jako program, není ničím, co má být naplněno, uskutečněno v budoucnosti. Nemá tedy nic společného s idejemi, které legitimovaly hodnotové vzorce tradičních kultur. Globalizace je v tomto smyslu reálný, skutečný proces dalšího vývoje typu společnosti, jehož další vývojové fáze jsou těžko předvídatelné. Absence jednotného kulturního vzorce, základní ideje, má za následek, že přes všechny přednosti civilizačně technického pokroku, které přináší, působí globalizace v rovině kultury spíše destruktivním, rozkladným způsobem. To se projevuje i v pokusech o dekonstrukci, tedy tam, kde existuje ještě vůle udržet určitou kontinuitu kultury a tradice a nezůstat pouze ve stavu připravenosti adaptovat se neustálým změnám bez hlubšího zakotvení v minulosti.

Procesy globalizace přivodily radikální proměnu představ o moderní společnosti jako organickém celku zajišťujícím realizaci potřeb a zájmů, o stále se inovujícím systému. V moderní společnosti mělo vše prospívat a sloužit jak celku, tak jedinci. Měla být prostorem k tvůrčímu rozvíjení schopností jedinců a zlepšování podmínek života nejen ve smyslu materiálním, ale také duchovním.

Postupující globalizace taková očekávání proměňuje v iluzorní. Vývoj světové společnosti není naplňováním ideálů humanity, lidskosti, ale je samovolným procesem, na kterém se výrazně podílejí elitní skupiny politiků, ekonomů, manažerů a jiných expertů technických řešení problémů. Tyto elity sledují především své zájmy a svůj prospěch. Jsou to, sociologicky šetrně řečeno, zájmové či nátlakové skupiny, které využívají všech legálních i nelegálních mocenských prostředků jak dosáhnout svého cíle. Současná civilizace globalizovaného a stále se globalizujícího světa není řízena a kontrolována z jednoho mocenského centra, není řízena žádným náboženským či morálním, etickým kodexem, který by si vynucoval životní postoj plnění závazků a povinností v absolutním smyslu (Lipovetsky, 1999). Nic takového dnes neváže jedince vůči sobě v duchu ideje jednotného kulturního vzorce. Mnohem více se prosazují závazky, které navzájem spojují členy těchto zájmových seskupení či komunit. Jejich další trvání a udržení výsadního postavení závisí na inovační schopnosti, v nalezení nového prostoru aktivit, jejichž realizace ve vysoce diferencovaném systému globální společnosti jim může zajistit úspěch. Zde nerozhodují vlastnosti morální, etické, ani kriteria humanity, náboženské či politické přesvědčení, ale pouze technické dovednosti efektivního řešení problémů. V tomto duchu se také prosazují nové technologie a média, včetně elektronických, která jsou vůči hodnotovým nárokům indiferentní.

V této souvislosti se nabízí možnost označit mezilidské vztahy v globální společnosti za neustále vystavované devastaci. To lze tvrdit za předpokladu, že se přidržujeme určité ideje,

hodnotového vzorce kultury, morálního kodexu v absolutním smyslu. Zeslabení důrazu, případně naprostá absence zájmu o morálně filosofické aspekty vývoje soudobé společnosti se projevuje posuzováním současné situace podle efektivity řešení problémů, podle křivek ekonomického růstu, vývoje financí, bohatství a podobných kritérií. Jedna z bezprostředních příčin devastace mezilidských vztahů, patrného nárůstu lhostejnosti, ale také násilí a krutosti je jistě rozpoznatelná i v tom, jak globalizující se světová společnost zůstává netečná vůči různým projevům sektářství a to nejen ve smyslu náboženském, což nezdá bývá právě důsledkem naprosté absence určitého kulturního vzorce, hodnotového měřítko, které by přesahovalo přítomný okamžik, které by nebylo pouze výsledkem efektivity řešení momentálně konkrétního problému. Vývoj globální společnosti, z tohoto hlediska, je zaměřen spíše na objevování nových forem života, na jejich legitimizaci, oprávnění. To však nemůže zastavit projevy devastace mezilidských vztahů. Hledání oprávnění nových postojů je třeba doplnit také povinnostmi, tedy v jistém smyslu právně technické, věcné řešení zajišťující rozvoj nových forem života naplnit morálně etickým obsahem. V tomto smyslu zůstává tradice myšlení filosoficko antropologického či morálně filosofického stále možným korelativem a prostorem ke kritické reflexi vývoje globální společnosti.

LITERATURA

Doporučená literatura

- Baumann, Z. (1999). *Globalizace*. Praha: Mladá fronta.
- Arendtová, H. (1996). *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH.
- Baumann, Z. (2002). *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Capra, F. (2004). *Tkáň života*. Praha: ACADEMIA.
- Heidegger, M. (2004). *Věda, technika a zamyšlení*. Praha: OIKOYMENH

Použitá literatura

- Arendtová, H. (1996). *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH.
- Augé, M. (1999). *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis.
- Bataille, G. (1998). *Prokletá část. Teorie náboženství*. Praha: Hermann a synové.
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost*. Praha: SLON.
- Capra, F. (2004). *Tkáň života*. Praha: ACADEMIA.
- Heidegger, M. (2004). *Věda, technika a zamyšlení*. Praha: OIKOIMENH.
- Lipovetsky, G. (1999). *Soumrak povinnosti*. Praha: PROSTOR.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1996). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp..

Globalizace a globální problémy

Sborník textů k celouniverzitnímu kurzu „Globalizace a globální problémy“ 2005–2007

© Centrum pro otázky životního prostředí 2006

Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí
U Kříže 8, 158 00 Praha 5

ISBN: 80-87076-01-X